



Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Arnold Chikobava Institute of Linguistics

Eter Shengelia Maia Memishishi Natia Poniava

MEGRELIAN-LAZ INTONATION

Tiflis İvane Cavahişvili Devlet Üniversitesi

Arnold Çikobava Dilbilimci Enstitüsü

Eter Şengelia Maia Memişişî Natia Poniava

MEGRELCE-LAZCA TONLAMA

Tbilisi 2020 Tiflis

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი

არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

ეთერ შენგელია მაია მემიშიში ნათია ფონიავა

მეგრულ-ლაზური ინტონაცია



გამომცემლობა „უნივერსალი“
თბილისი 2020

სამეცნიერო პროექტი „მეგრულ-ლაზური ინტონაცია“ (FR – № 217728) განხორციელდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით. წინამდებარე პუბლიკაციაში გამოთქმული ნებისმიერი მოსაზრება ეკუთვნით ავტორებს და შესაძლოა არ ასახავდეს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის შეხედულებებს.

The scientific project “Megrelian-Laz Intonation” Foundation (FR – № 217728) has been made possible by financial support from the Shota Rustaveli National Science. All the ideas expressed here with are those of the author, and may not represent the opinion of the Foundation itself.

პროექტი დამუშავდა თსუ არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტში.

წიგნი გამოსაცემად დამტკიცებულია თსუ არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს მიერ.

რედაქტორი: საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის
წევრ-კორ., პროფ. ვაჟა შენგელია

ტექნიკური რედაქტორი
ლევან ვაშაკიძე

უფასო გამოცემა

© ეთერ შენგელია, მანია მემიშიში, ნათია ფონიავა, 2020

გამომცემლობა „**უნივერსალი**“

თბილისი, 0186, ა. ჰოლიბაოვსკაისი №4, ☎: 5(99) 33 52 02, 5(99) 17 22 30
E-mail: universal505@gmail.com; gamomcemlobauniversali@gmail.com

ISBN 978-9941-26-757-4

ანოტაცია

„მეგრულ-ლაზური ინტონაცია“ ექსპერიმენტული გამოკვლევაა, რომელშიც თანამედროვე მეთოდების გამოყენებით განხილულია მეგრულ-ლაზური და მეგრულ-ლაზთა ქართული მეტყველების ინტონაციის საკითხები. საველე მუშაობის დროს მოპოვებული ემპირიული მასალები გაანალიზებულია პროგრამა Praat-ის მეშვეობით. მონოგრაფიაში ქართულ სამეცნიერო სივრცეში პირველადაა ასახული მუჰაჯირი ლაზების შთამომავლებთან ჩატარებული კვლევის შედეგები.

კვლევის შედეგების გამოყენება შესაძლებელია ქართველურ ენათა შედარებითი შესწავლისთვის, აგრეთვე, ქართული ენის დიალექტებში საკითხის ამგვარი დამუშავებისა და ტიპოლოგიური კვლევების თვალსაზრისითაც.

მონოგრაფია შეიძლება გამოიყენონ ჰუმანიტარული დარგის სპეციალისტებმა და სტუდენტებმა, ასევე, ამ საკითხებით დაინტერესებულმა ფართო საზოგადოების წარმომადგენლებმა.

Annotation

“Megrelian-Laz Intonation” is an experimental study that discusses the issues of intonation of the Megrelian-Laz language and the Georgian speech of Megrelians and Laz people using modern methods. The empirical material obtained during fieldwork was analyzed in the program Praat. For the first time in the Georgian scientific space, the monograph reflects the results of a study conducted with the descendants of Muhajir Laz people.

The findings can be used to study Kartvelian languages comparatively, to analyze the similar issues of the Georgian dialects in this way, as well as in typological studies.

The monograph can be used by students and specialists of the humanities, as well as the general public interested in these issues.

სარჩევი

ტრანსლიტერაცია / Transliteration / Transliterationasyon	9
სურათების სია / List of Figures / Şekiller Listesi	10
შემოკლებების განმარტება	25
სიმბოლოები / Symbols.....	25
აბრევიატურა / abbreviation	26
წინასიტყვაობა	29
მადლიერების გამოხატვა	32
Acknowledgement	37
Teşekkür	42
შესავალი	47
ინტონაციის ცნება და მისი კომპონენტები	47
ინტონაციის ფუნქციები	50
მეგრულ-ლაზური ენის გავრცელების არეალი და კვლევის მეთოდოლოგია	53
თავი I. მეგრული ინტონაციის საკითხები	59
1.1. სიტყვათმახვილი მეგრულში.....	59
1.2. თხრობითი წინადადების ინტონაცია მეგრულში	78
1.3. კითხვითი წინადადების ინტონაცია მეგრულში.....	90
1.4. ბრძანებითი წინადადების ინტონაცია მეგრულში	106
1.5. ძახილის წინადადების ინტონაცია მეგრულში	118
1.6. კითხვით-ძახილის წინადადების ინტონაცია მეგრულში	128
1.7. მეგრული სპონტანური მეტყველების ანალიზი	130
თავი II. ლაზური ინტონაციის საკითხები	133
2.1. სიტყვათმახვილი ლაზურში	133
2.2. თხრობითი წინადადების ინტონაცია ლაზურში.....	150
2.3. კითხვითი წინადადების ინტონაცია ლაზურში	163
2.4. ბრძანებითი წინადადების ინტონაცია ლაზურში	182
2.5. ძახილის წინადადების ინტონაცია ლაზურში	192

2.6. კითხვით-ძახილის წინადადების ინტონაცია ლაზურში..	202
2.7. ლაზური სპონტანური მეტყველების ანალიზი	204

თავი III. მეგრული და ლაზური ინტონაციის შედარებითი ანალიზი 207

3.1. მეგრული და ლაზური სიტყვათმახვილის შედარებითი ანალიზი	207
3.2. მეგრული და ლაზური წინადადების ინტონაციის შედარებითი ანალიზი	209
3.3. მეგრული და ლაზური სპონტანური მეტყველების შედარებითი ანალიზი	215

თავი IV. ინტონაციის საკითხები მეგრულ-ლაზთა ქართულ მეტყველებაში..... 217

4.1. სიტყვათმახვილი მეგრულ-ლაზთა ქართულ მეტყველებაში	217
4.2. თხრობითი წინადადების ინტონაცია მეგრულ-ლაზთა ქართულ მეტყველებაში.....	235
4.3. კითხვითი წინადადების ინტონაცია მეგრულ-ლაზთა ქართულ მეტყველებაში.....	248
4.4. ბრძანებითი წინადადების ინტონაცია მეგრულ-ლაზთა ქართულ მეტყველებაში.....	267
4.5. ძახილის წინადადების ინტონაცია მეგრულ-ლაზთა ქართულ მეტყველებაში.....	285
4.6. კითხვით-ძახილის წინადადების ინტონაცია მეგრულ-ლაზთა ქართულ მეტყველებაში	302
4.7. მეგრულ-ლაზთა ქართული სპონტანური მეტყველების ანალიზი	306
ძირითადი დასკვნები	308
Summary	313
Özgeçmiş	333
ლიტერატურა.....	354

ტრანსლიტერაცია / Transliteration / Transliterasyon

ქართული ანბანი Georgian Alphabet Gürcü Alfabeti	გამოყენებული საერთაშორისო ტრანსლიტერაცია Used Transliteration Kullanılan Transliteration	ფონეტიკური ანბანი IPA Uluslararası Fonetik Alfabe
ა	ჩ	a
ბ	ც	b
გ	ძ	g
დ	წ	d
ე	ჭ	e
ვ	ხ	v
ზ	ჯ	z
თ	ჟ	t ^h
ი	ღ	i
კ	ყ	k'
ლ	შ	l
მ	ჩ	m
ნ	ც	n
ო	ძ	o
პ	წ	p'
რ	ჭ	ž
ს	ხ	r
ტ	ჯ	s
ც	წ	t'
ძ	ჭ	u
წ	ხ	p ^h
ჭ	ჯ	k ^h
ხ	წ	v
ჯ	ჭ	χ'
ღ	ძ	ʃ

სურათების სია / List of Figures / Şekiller Listesi

სურ. Fig. Şekil 1.1.1 და / და / sister / kız kardeş65

სურ. Fig. Şekil 1.1.2 დიდა / დედა / mother / anne66

სურ. Fig. Şekil 1.1.3 კიბირი / კბილი / tooth / diş67

სურ. Fig. Şekil 1.1.4 მილახუნა / შიგ ჯდომა / sitting
inside / kapalı bir yerde oturmak.....68

სურ. Fig. Şekil 1.1.5 დიდაცონერი / დედინაცვალი /
stepmother / üvey anne69

სურ. Fig. Şekil 1.1.6 გინოკეთებული / გადაკეთებული /
altered / yeniden yapılmış70

სურ. Fig. Şekil 1.1.7 გინონინინაფიი / გადამნიფებული /
overripe / olgunlaşmış71

სურ. Fig. Şekil 1.1.8 ღურუ / სიკვდილი / death / ölüm 73

სურ. Fig. Şekil 1.1.9 ღურუ / კვდება / is dying / ölüyor 74

სურ. Fig. Şekil 1.1.10 დოღურუ / მოკვდა / died / öldü 75

სურ. Fig. Şekil 1.1.11 დოღურუ / მოკვდება / Will die /
ölecek 76

სურ. Fig. Şekil 1.1.12 დოღურუ / მოჰკვდომია / It
appeared that his/her/its “someone/something”
has died / ölmüş 77

სურ. Fig. Şekil 1.2.1 მა ცუდეს ვორექ / მე სახლში ვარ /
I am at home / Ben evdeyim.....80

სურ. Fig. Şekil 1.2.2 ცუდეს ვორექ მა / სახლში ვარ მე /
I am at home / Evdeyim ben.....81

სურ. Fig. Şekil 1.2.3 (1) (2) მა ხილეფშე არნოშ უმოსო
მიცორს: უშქური, ბული, სხული დო ატამა / მე
ხილებიდან ყველაზე მეტად მიყვარს: ვაშლი, ბალი,
მსხალი და ატამი / As for fruit, I love apples, cherries,
pears and peaches / Ben meyvelerden en çok elma,
kiraz, armut ve şeftali severim.....83

სურ. Fig. Şekil 1.2.4 თუთა იბირს დო ჩქი ურჩქილეთ / თუთა მღერის და ჩვენ ვუსმენთ / Tuta is singing and we are listening / Tuta şarkı söylüyor ve biz dinliyoruz	85
სურ. Fig. Şekil 1.2.5 (1) (2) ე ბალანაქ ინგარე დო ინგარე, მარა მითინქ ვემკაჯინე / ამ ბავშვმა იტირა და იტირა, მაგრამ არავინ არ მიხედა / This child cried and cried, but no one looked at paid attention to him/her / Bu çocuk ağladı ve ağladı ama kimse bakmadı / ilgilenmedi ..	86
სურ. Fig. Şekil 1.2.6 ათენა რე თი ცუდე, სოდე მა იბრდინი / ეს არის ის სახლი, სადაც მე გავიზარდე / This is the house where I grew up / Bu ev benim büyüdüğüm evdir ...	88
სურ. Fig. Şekil 1.2.7 მორთუო, ცუდეს ქანტუ / რომ მოვიდა, სახლს ცეცხლი უკიდა / When he came the house was on fire / Geldiğinde ev yanıyordu	89
სურ. Fig. Şekil 1.3.1 მუ რე თენა? / რა არის ეს? / What is this? / Ne bu?	91
სურ. Fig. Şekil 1.3.2 ენა მუ რე? / ეს რა არის? / What is this? / Bu ne?	92
სურ. Fig. Şekil 1.3.3 მუა? / რაო? / What? / Ne dedi?	93
სურ. Fig. Şekil 1.3.4 მუა? / რაო? / What? / Ne dedi?	94
სურ. Fig. Şekil 1.3.5 მი მუს ღოლანს? / ვინ რას იზამს? / Who will do what? / Kim ne yapacak?	95
სურ. Fig. Şekil 1.3.6 ხენო? / ზის? / Is he/she sitting? / Oturuyor mu?	96
სურ. Fig. Şekil 1.3.7 მორთუო? / მოვიდა? / Has he/she come? / Geldi mi?	97
სურ. Fig. Şekil 1.3.8 თე ბალანაქ ნიგნი ნეკითხო? / ამ ბავშვმა ნიგნი ნაიკითხა? / Has this child read the book? / Bu çocuk kitap okudu mu?	98
სურ. Fig. Şekil 1.3.9 კოჩქო? კაცმა? / The man? / Adam mı? ..	99
სურ. Fig. Şekil 1.3.10 რვეული? რვეული? / A notebook? / Defter?	100

სურ. Fig. Şekil 1.3.11 მეურქე ვარ მურქუ? / მიდიხარ თუ მოდიხარ? / Are you going or coming? / Gidiyor musun geliyor musun?	101
სურ. Fig. Şekil 1.3.12 მეურქო ვარ მურქუ? / მიდიხარ თუ მოდიხარ? / Are you going or coming? / Gidiyor musun geliyor musun?	102
სურ. Fig. Şekil 1.3.13 ნინი თაქ რე, ხო? / ნინი აქ არის, ხო? / Nini is here, isn't she? / Nini burada öyle mi?	103
სურ. Fig. Şekil 1.3.14 დოჭარი, ვარო? / დანერე, არა? / You have written, haven't you? / Yazdın değil mi?	104
სურ. Fig. Şekil 1.3.15 მუ რენო? / რა არის? / What is this? / Ne?	105
სურ. Fig. Şekil 1.4.1 ქიეგონი ნარაგადე! / გაიგონე ნათქვამი! / Hear what I am telling you! / Dediğimi anla!	107
სურ. Fig. Şekil 1.4.2 მა მირჩქილი! / მე მისმინე! / Listen to me! / Beni dinle!	108
სურ. Fig. Şekil 1.4.3 თუთა, მორთი აშო! / თუთა, მოდი აქ! / Tuta, come here! / Tuta, buraya gel!	110
სურ. Fig. Şekil 1.4.4 ო, უჩა, ქემორთი აშო! / უჩა, მოდი აქ! / Hey! Ucha, come here! / Hey, Uça, buraya gel!	111
სურ. Fig. Şekil 1.4.5 არძოქ ართო იბდათ! / ყველა ერთად წავიდეთ! / Let's go together! / Hep beraber gidelim!	112
სურ. Fig. Şekil 1.4.6 ჯგირ ბომ რექ! / კარგი ბიჭი ხარ! / You are a good boy! / İyi bir şşaksın!.....	113
სურ. Fig. Şekil 1.4.7 ღორონთე გეგახარას / ღმერთმა გაგახაროს! / God bless you! / Tanrı sevindirsin!	114
სურ. Fig. Şekil 1.4.8 დიხამა გილინდას / ჯანდაბამდე გზა გქონია [მინაში წასულიყავი] / You can go to hell! / Cehennemin dibine!	115

- სურ. Fig. Şekil 1.4.9 თოლს ვანმაძირა აშო! / თვალით
არ დამენახო! / Get out of my sight! / Gözüm görmesin
seni!116
- სურ. Fig. Şekil 1.4.10 ნუმ გერექ თაქ! / ნუ დგახარ აქ! /
Do not stand here! / Burda durma!117
- სურ. Fig. Şekil 1.5.1 ნოტე გოლა ქემოირთუმუდკონი! /
ნეტავ გუშინ მოსულიყავი! / I wish you had come
yesterday! / Keşke dün gelseydin!119
- სურ. Fig. Şekil 1.5.2 ცო, წიე, მუ ჯგირ ამბე გებგი! /
ე, ბიჭო, რა კარგი ამბავი გავიგე! / Ah, what
good news! / Oh, be, ne güzel haber aldım!120
- სურ. Fig. Şekil 1.5.3 ცოჰ, მუ ჯგირო იბირს! / უუჰ, რა
კარგად მღერის! / Wow! He/She sings so well! / Oh,
ne güzel şarkı söylüyor!121
- სურ. Fig. Şekil 1.5.4 ვავა, ჩქიმ ცოდა! ვაი, ჩემი ბრალი! /
Poor me! / Vay başım!122
- სურ. Fig. Şekil 1.5.5 ცახ, მუ კოჩქ მიდინეს! ეჰ, რა კაცი
დავკარგეთ! / Alas! What a great man we lost! / Ah,
nasıl adamı kaybettik!123
- სურ. Fig. Şekil 1.5.6 ჰაიტი! გოდინი თაურე! / ჰაიტი!
დაიკარგე აქედან! / Hey! Get lost! / Kaybol burdan!124
- სურ. Fig. Şekil 1.5.7 ცო! მუს რე, მეჩიებუნნი! / რასაა, რომ
მეუბნება! / God! What is he/she telling me! / Ne diyor
bana!125
- სურ. Fig. Şekil 1.5.8 ცუჰ! მუსიე, ქოგუნი! / ფუჰ, რასაა,
რომ ჰგავს! / Eww, what does that look like! / Puh,
Neye benziyor!126
- სურ. Fig. Şekil 1.5.9 არქა! ქუდმეხმარით! / არიქა!
დამეხმარეთ! / Hurry! Help me! / Bana yardım edin!127
- სურ. Fig. Şekil 1.6.1 თინა ვარო, ბოში?! / აბა, კაცო?! /
Isn't it like that, man?! / Ya?!128

სურ. Fig. Şekil 1.6.2 ჩქიმდა მუ გოკო, ქო მარა?! / ჩემთან რა გინდა, კი მაგრამ?! / What do you want from me?! / Iyi, ama benden ne istiyorsun?!	129
სურ. Fig. Şekil 2.1.1 და / და / sister / kız kardeş	138
სურ. Fig. Şekil 2.1.2 ნანა / დედა / mother / anne	139
სურ. Fig. Şekil 2.1.3 დოლობუ / ჩასხმა / pour into / içine dökmek	140
სურ. Fig. Şekil 2.1.4 მოლახუნუ / შიგ ჯდომა / sitting inside / kapalı bir yerde oturmak	141
სურ. Fig. Şekil 2.1.5 მოლახუნერი / ჩამჯდარი, შიგ დამწყვედელი / sat in smth / kapalı bir yerde oturmuş	142
სურ. Fig. Şekil 2.1.6 მოლაჭოფინეი / მომწყვედელი / cornered / kapalı bir mekanda yakalanmış	143
სურ. Fig. Şekil 2.1.7 დოლოკაპეტანაფა / ჩამაგრება / to embed / içine sağlamlaştırmak	144
სურ. Fig. Şekil 2.1.8 ომქუ / გაგზავნა / send / göndermek (არქაბი / Arhavi)	146
სურ. Fig. Şekil 2.1.9 ომქუ / გაგზავნა / he/she sent he/she/it / gönderdi (არქაბი / Arhavi)	147
სურ. Fig. Şekil 2.1.10 ომქუ / გაგზავნა / send / göndermek (ვიჯა, ჩამლიჰემშინი / Vija, Chamlihemshin / Çamlihemşin)	148
სურ. Fig. Şekil 2.1.11 ომქუ / გაგზავნა / he/she sent he/ she/it / gönderdi (ვიჯა, ჩამლიჰემშინი / Vija, Chamlihemshin / Çamlihemşin)	149
სურ. Fig. Şekil 2.2.1 მა ოხორი ვორე / მე სახლში ვარ / I am at home / Ben evdeyim	152
სურ. Fig. Şekil 2.2.2 ოხოიზ ბოე მა / სახლში ვარ მე / I am at home / Evdeyim ben	153
სურ. Fig. Şekil 2.2.3 (1) (2) მა მეფევეს დიდო პორომ: მსხული, უშქუეი, მბული, ანტამა / მე ხილეზში ძალიან მიყვარს: მსხალი, ვაშლი, ბალი, ატამი /	

As for fruit, I love pears, apples, cherries, peaches / Ben meyvelerden en çok armut, elma, kiraz, şeftali severim.....	154
სურ. Fig. Şekil 2.2.4 თუთაქ იბირს დო ჩქინ ვუსიმინთ / თუთა მღერის და ჩვენ ვუსმენთ / Tuta is singing and we are listening / Tuta şarkı söylüyor ve biz dinliyoruz	157
სურ. Fig. Şekil 2.2.5 (1) (2) აია ბეექ იმგაუ, იმგაუ, ამა მითიქ ვა მენდანკედუ / ამ ბავშვმა იტირა, იტირა, მაგრამ არავინ არ მიხედა / This child cried and cried, but no one looked at paid attention to him/her / Bu çocuk ağladı ve ağladı ama kimse bakmadı / ilgilenmedi.....	158
სურ. Fig. Şekil 2.2.6 ჰამ ოხორი, მანა ვიმორდი, ოხორ ონ / ეს სახლი, მე რომ გავიზარდე, (ის) სახლია / This is the house where I grew up / Bu ev benim büyüdüğüm evdir	160
სურ. Fig. Şekil 2.2.7 მოხტუსის, ოხორი იჭვეტუდოორტუ / რომ მოვიდა, სახლს ცეცხლი ეკიდა / When he came the house was on fire / Geldiğinde ev yanıyordu	162
სურ. Fig. Şekil 2.3.1 მუ ონ ჰამ? / რა არის ეს? What is this? / Ne bu?	165
სურ. Fig. Şekil 2.3.2 ჰააა მუ ენ? / ეს რა არის? / What is this? / Bu ne?	166
სურ. Fig. Şekil 2.3.3 მუა? რაო? / What? / Ne dedi?	167
სურ. Fig. Şekil 2.3.4 მიქ მუ ‘ასერე? / ვინ რას იზამს? / Who will do what? / Kim ne yapacak?.....	168
სურ. Fig. Şekil 2.3.5 ხენი? / ზის? / Is he/she sitting? / Oturuyor mu?	170
სურ. Fig. Şekil 2.3.6 მოხტუი? / მოვიდა? / Has he/she come? / Geldi mi?	171

სურ. Fig. Şekil 2.3.7 მოხთუი? / მოვიდა? / Has he/she come? / Geldi mi?	172
სურ. Fig. Şekil 2.3.8 ჰა ბერეჟ ქითაბი იკითხუი? / ამ ბავშვმა წიგნი წაიკითხა? / Has this child read the book? / Bu çocuk kitap okudu mu?	173
სურ. Fig. Şekil 2.3.9 აა ბეჟე ქითაბი დიკითხუ? / ამ ბავშვმა წიგნი წაიკითხა? / Has this child read the book? / Bu çocuk kitap okudu mu?	174
სურ. Fig. Şekil 2.3.10 კოჩიქი? / კაცმა? / The man? / Adam mı?	175
სურ. Fig. Şekil 2.3.11 რვეული / დეჟტერი? / რვეული? / A notebook? / Defter?	176
სურ. Fig. Şekil 2.3.12 ნულუი მულუ? / მიდიხარ (თუ) მოდიხარ? / Are you going or coming? / Gidiyor musun geliyor musun?	178
სურ. Fig. Şekil 2.3.13 ნინი ჰაი ონ, ჰოი? / ნინი აჟ არის, ხომ? / Nini is here, isn't she? / Nini burada öyle mi?	179
სურ. Fig. Şekil 2.3.14 დონჰარი, ჰაშო ვარ ონი? / დანერე, ასე არ არის? / You have written, haven't you? / Yazdın değil mi?	180
სურ. Fig. Şekil 2.3.15 მუნ ორენი? / რა არის? / What is this? / Ne?	181
სურ. Fig. Şekil 2.4.1 ნა გინვი, ოხოწონი! / გაიგონე ნათქვამი! / Hear what I am telling you! / Dedigimi anla!	183
სურ. Fig. Şekil 2.4.2 მა მიშქინი! / მე მისმინე! / Listen to me! / Beni dinle!	184
სურ. Fig. Şekil 2.4.3 თუთა, აჟ მოხთი! / თუთა, აჟ მოდი! / Tuta, come here! / Tuta, buraya gel!	185
სურ. Fig. Şekil 2.4.4 არ ოღვერდა ვიდათ! / ერთად წავიდეთ! / Let's go together! / Hep beraber gidelim!	186

- სურ. Fig. Şekil 2.4.5 ხილი ბიჭი რე! / კარგი ბიჭი ხარ! /
 You are a good boy! / İyi bir uşaksın! 187
- სურ. Fig. Şekil 2.4.6 თრანგიქ გოხელას! / ღმერთმა
 გაგახაროს! / God bless you! / Tanrı sevindirsin! 188
- სურ. Fig. Şekil 2.4.7 ენნა ჯენემიშე ნა იდარე! / ჯანდაბამდე
 გზა გქონია! / You can go to hell! / Cehennemin
 dibine! 189
- სურ. Fig. Şekil 2.4.8 თოლიქ ვა გციას! / თვალით არ
 დამენახო! / Get out of my sight! / Gözüm görmesin
 seni! 190
- სურ. Fig. Şekil 2.4.9 აქ მოთ დოდგითურ! / ნუ დგახარ აქ! /
 Do not stand here! / Burda durma! 191
- სურ. Fig. Şekil 2.5.1 კო ლომა მოხთიკო! / ნეტავ გუშინ
 მოსულყიყავი! / I wish you had come yesterday! /
 Keşke dün gelseydin! 193
- სურ. Fig. Şekil 2.5.2 ნანა, დიდო კაჲი ამბაჲი ბოგნი! /
 დედა, რა კარგი ამბავი გავიგე! / Ah, what good
 news! / Oh, be, ne güzel haber aldım! 194
- სურ. Fig. Şekil 2.5.3 ოჰ, მუფეჲი კაჲი იბირს! / უუჰ, რა
 კარგად მღერის! / Wow! He/She sings so well! / Oh,
 ne güzel şarkı söylüyor! 195
- სურ. Fig. Şekil 2.5.4 ეზა, დუდი შკიმი! / ვაი, ჩემი ბრალი! /
 Poor me! / Vay başım! 196
- სურ. Fig. Şekil 2.5.5 ეჩხომე, მუფერი კოჩი გომდუნით! /
 ეჰ, რა კაცი დავკარგეთ! / Alas! What a great man we
 lost! / Ah, nasıl adamı kaybettik! 197
- სურ. Fig. Şekil 2.5.6 ჰელე მემანკი! / დამეხსენი! / Leave me
 alone! / Rahat bırak beni! 198
- სურ. Fig. Şekil 2.5.7 მუფერეფე მინომე! / რას მეუბნება! /
 God! What is he/she telling me! / Ne diyor bana! 199

სურ. Fig. Şekil 2.5.8 ვუუ, ა მუჲას ნუნგუს! / ფუჰ, რას ჰგავს! / Eww, what does that look like! / Puh, Neye benziyor!	200
სურ. Fig. Şekil 2.5.9 ჰაჲდე, მემიშველით! / არიქა, დამეხმარეთ! / Hurry! Help me! / Bana yardım edin!	201
სურ. Fig. Şekil 2.6.1 ჰაშო ვა ენი, ჰე?! / ასე არაა, ბიჰო?! / Isn't it like that?! / Öyle değil mi, be?!	202
სურ. Fig. Şekil 2.6.2 ე, ჰო დო შკიმდა მუ გორუმ?! / კი, მაგრამ ჩემთან რა გინდა?! / What do you want from me?! / İyi, ama benden ne istiyorsun?!	203
სურ. Fig. Şekil 4.1.1 და / sister / kız kardeş (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	221
სურ. Fig. Şekil 4.1.2 და / sister / kız kardeş (ლაზი / Laz)	222
სურ. Fig. Şekil 4.1.3 მამა / father / baba (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	223
სურ. Fig. Şekil 4.1.4 მამა / father / baba (ლაზი / Laz)	224
სურ. Fig. Şekil 4.1.5 კედელი / wall / duvar (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	225
სურ. Fig. Şekil 4.1.6 კედელი / wall / duvar (ლაზი / Laz)	226
სურ. Fig. Şekil 4.1.7 დაბარული / spaded / bellenmiş (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	227
სურ. Fig. Şekil 4.1.8 დაბარული / spaded / bellenmiş (ლაზი / Laz)	228
სურ. Fig. Şekil 4.1.9 გამოგონილი / imaginary/fictional / kurgusal (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	229
სურ. Fig. Şekil 4.1.10 გამოგონილი / imaginary/fictional / kurgusal (ლაზი / Laz)	230
სურ. Fig. Şekil 4.1.11 გაგულისებული / angry / kızmış (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	231
სურ. Fig. Şekil 4.1.12 გაგულისებული / angry / kızmış (ლაზი / Laz)	232
სურ. Fig. Şekil 4.1.13 გადახალისებული / refreshed /	

yenilmiş (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	233
სურ. Fig. Şekil 4.1.14 გადახალისებული / refreshed / yenilmiş (ლაზი / Laz)	234
სურ. Fig. Şekil 4.2.1 მე სახლში ვარ / I am at home / Ben evdeyim (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	235
სურ. Fig. Şekil 4.2.2 მე სახლში ვარ / I am at home / Ben evdeyim (ლაზი / Laz)	236
სურ. Fig. Şekil 4.2.3 სახლში ვარ მე / I am at home / Evdeyim ben (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	237
სურ. Fig. Şekil 4.2.4 სახლში ვარ მე / I am at home / Evdeyim ben (ლაზი / Laz)	238
სურ. Fig. Şekil 4.2.5 (1) (2) მე ხილეებიდან ძალიან მიყვარს: ვაშლი, ბალი, მსხალი და ატამი / As for fruit, I love apples, cherries, pears and peaches / Ben meyvelerden en çok elma, kiraz, armut ve şeftali severim (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	239
სურ. Fig. Şekil 4.2.6 (1) (2) მე ხილეებიდან ძალიან მიყვარს: ვაშლი, ბალი, მსხალი და ატამი / As for fruit, I love apples, cherries, pears and peaches / Ben meyvelerden en çok elma, kiraz, armut ve şeftali severim (ლაზი / Laz)	241
სურ. Fig. Şekil 4.2.7 თუთა მღერის და ჩვენ ვუსმენთ / Tuta is singing and we are listening / Tuta şarkı söylüyor ve biz dinliyoruz (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	243
სურ. Fig. Şekil 4.2.8 თუთა მღერის და ჩვენ ვუსმენთ / Tuta is singing and we are listening / Tuta şarkı söylüyor ve biz dinliyoruz (ლაზი / Laz)	244
სურ. Fig. Şekil 4.2.9 (1) (2) ეს არის ის სახლი, სადაც მე გავიზარდე / This is the house where I grew up / Bu ev benim büyüdüğüm evdir (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	245

სურ. Fig. Şekil 4.2.10 (1) (2) ეს არის ის სახლი, სადაც მე გავიზარდე / This is the house where I grew up / Bu ev benim büyüdüğüm evdir (ლაზი / Laz)	247
სურ. Fig. Şekil 4.3.1 რა არის ეს? What is this? / Ne bu? (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	249
სურ. Fig. Şekil 4.3.2 რა არის ეს? What is this? / Ne bu? (ლაზი / Laz).....	250
სურ. Fig. Şekil 4.3.3 ეს რა არი? / What is it? / Bu ne? (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	251
სურ. Fig. Şekil 4.3.4 ეს რა არის? / What is it? / Bu ne? (ლაზი / Laz)	252
სურ. Fig. Şekil 4.3.5 რაო? / What? / Ne dedi? (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	253
სურ. Fig. Şekil 4.3.6 რაო? / What? / Ne dedi? (ლაზი / Laz) ...	254
სურ. Fig. Şekil 4.3.7 მოვიდა? / Has he/she come? / Geldi mi? (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	255
სურ. Fig. Şekil 4.3.8 მოვიდა? / Has he/she come? / Geldi mi? (ლაზი / Laz)	256
სურ. Fig. Şekil 4.3.9 ამ ბავშვმა წიგნი წაიკითხა? / Has this child read the book? / Bu çocuk kitap okudu mu? (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	257
სურ. Fig. Şekil 4.3.10 ამ ბავშვმა წიგნი წაიკითხა? / Has this child read the book? / Bu çocuk kitap okudu mu? (ლაზი / Laz)	258
სურ. Fig. Şekil 4.3.11 მიდიხარ თუ მოდიხარ? / Are you going or coming? / Gidiyor musun geliyor musun? (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	259
სურ. Fig. Şekil 4.3.12 მიდიხარ თუ მოდიხარ? / Are you going or coming? / Gidiyor musun geliyor musun? (ლაზი / Laz)	260
სურ. Fig. Şekil 4.3.13 რვეული? / A notebook? / Defter? (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	261

სურ. Fig. Şekil 4.3.14 რვეული? / A notebook? / Defter? (ლაზი / Laz)	262
სურ. Fig. Şekil 4.3.15 დანერე, არა? / You have written, haven't you? / Yazdın değil mi? (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	263
სურ. Fig. Şekil 4.3.16 დანერე, არა? / You have written, haven't you? / Yazdın değil mi? (ლაზი / Laz)	264
სურ. Fig. Şekil 4.3.17 ნინი აქ არის, ხო? / Nini is here, isn't she? / Nini burda öyle mi? (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	265
სურ. Fig. Şekil 4.3.18 ნინი აქ არის, ხო? / Nini is here, isn't she? / Nini burda öyle mi? (ლაზი / Laz)	266
სურ. Fig. Şekil 4.4.1 გაიგონე ნათქვამი! / Hear what I am telling you! / Dediğimi anla! (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	267
სურ. Fig. Şekil 4.4.2 გაიგონე ნათქვამი! / Hear what I am telling you! / Dediğimi anla! (ლაზი / Laz)	268
სურ. Fig. Şekil 4.4.3 მე მომისმინე! / Listen to me! / Beni dinle! (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	269
სურ. Fig. Şekil 4.4.4 მე მომისმინე! / Listen to me! / Beni dinle! (ლაზი / Laz)	270
სურ. Fig. Şekil 4.4.5 თუთა, მოდი აქ! / Tuta, come here! / Tuta, buraya gel! (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	271
სურ. Fig. Şekil 4.4.6 თუთა, მოდი აქ! / Tuta, come here! / Tuta, buraya gel! (ლაზი / Laz)	272
სურ. Fig. Şekil 4.4.7 კარგი ბიჭი ხარ! / You are a good boy! / İyi bir uşaksın! (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	273
სურ. Fig. Şekil 4.4.8 კარგი ბიჭი ხარ! / You are a good boy! / İyi bir uşaksın! (ლაზი / Laz)	274
სურ. Fig. Şekil 4.4.9 ყველა ერთად წავიდეთ! / Let's go together! / Hep beraber gidelim! (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	275

სურ. Fig. Şekil 4.4.10 ყველა ერთად წავიდეთ! / Let's go together! / Hep beraber gidelim! (ლაზი / Laz)	276
სურ. Fig. Şekil 4.4.11 ღმერთმა გაგახაროს! / God bless you! / Tanrı sevindirsin! (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	277
სურ. Fig. Şekil 4.4.12 ღმერთმა გაგახაროს! / God bless you! / Tanrı sevindirsin! (ლაზი / Laz).....	278
სურ. Fig. Şekil 4.4.13 ჯანდაბამდე გზა გქონია! / You can go to hell! / Cehennemine dibine! (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	279
სურ. Fig. Şekil 4.4.14 ჯანდაბამდე გზა გქონია! / You can go to hell! / Cehennemine dibine! (ლაზი / Laz)	280
სურ. Fig. Şekil 4.4.15 თვალით არ დამენახო! / Get out of my sight! / Gözüm görmesin seni! (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	281
სურ. Fig. Şekil 4.4.16 თვალით არ დამენახო! / Get out of my sight! / Gözüm görmesin seni! (ლაზი / Laz)	282
სურ. Fig. Şekil 4.4.17 ნუ დგახარ აქ! / Do not stand here! / Burda durma! (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	283
სურ. Fig. Şekil 4.4.18 ნუ დგახარ აქ! / Do not stand here! / Burda durma! (ლაზი / Laz)	284
სურ. Fig. Şekil 4.5.1 ნეტავ გუშინ მოვსულიყავი! / I wish you had come yesterday! / Keşke dün gelseydin! (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	285
სურ. Fig. Şekil 4.5.2 ნეტავ გუშინ მოვსულიყავი! / I wish you had come yesterday! / Keşke dün gelseydin! (ლაზი / Laz)	286
სურ. Fig. Şekil 4.5.3 ე, ბიჭო, რა კარგი ამბავი გავიგე! / Ah, what good news! / Oh be, ne güzel haber aldım! (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	287
სურ. Fig. Şekil 4.5.4 ე, ბიჭო, რა კარგი ამბავი გავიგე! / Ah, what good news! / Oh, be, ne güzel haber aldım! (ლაზი / Laz)	288

სურ. Fig. Şekil 4.5.5 ვაი, ჩემი ბრალი! / Poor me! / Vay başım! (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	289
სურ. Fig. Şekil 4.5.6 ვაი, ჩემი ბრალი! / Poor me! / Vay başım! (ლაზი / Laz)	290
სურ. Fig. Şekil 4.5.7 უუჰ, რა კარგად მღერის! / Wow! He/She sings so well! / Oh, ne güzel şarkı söylüyor! (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	291
სურ. Fig. Şekil 4.5.8 უუჰ, რა კარგად მღერის! / Wow! He/She sings so well! / Oh, ne güzel şarkı söylüyor! (ლაზი / Laz)	292
სურ. Fig. Şekil 4.5.9 (ე)ეხ რა კაცი დავკარგეთ! / Alas! What a great man we lost! / Ah, nasıl adamı kaybettik! (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	293
სურ. Fig. Şekil 4.5.10 ეხ, რა კაცი დავკარგეთ! / Alas! What a great man we lost! / Ah, nasıl adamı kaybettik! (ლაზი / Laz)	294
სურ. Fig. Şekil 4.5.11 ჰაიგ! დაიკარგე აქედან! / Hey! Get lost! / Kaybol burdan! (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	295
სურ. Fig. Şekil 4.5.12 ჰაიგ! დაიკარგე აქედან! / Hey! Get lost! / Kaybol burdan! (ლაზი / Laz)	296
სურ. Fig. Şekil 4.5.13 რასაა, რო მეუბნება! / God! What is he/she telling me! / Ne diyor bana! (მეგრელი / Megrelian / Megrel).....	297
სურ. Fig. Şekil 4.5.14 რას მეუბნება! / God! What is he/she telling me! / Ne diyor bana! (ლაზი / Laz)	298
სურ. Fig. Şekil 4.5.15 ფუჰ, რასაა, რომ ჰგავს! / Eww, what does that look like! / Puh, Neye benziyor! (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	299
სურ. Fig. Şekil 4.5.16 ფუჰ, რას ჰგავს! / Eww, what does that look like! / Puh, Neye benziyor! (ლაზი / Laz)	300

სურ. Fig. Şekil 4.5.17 არიქა, დამეხმარეთ! / Bana yardım edin! / Hurry! Help me! (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	301
სურ. Fig. Şekil 4.5.18 არიქა, დამეხმარეთ! / Bana yardım edin! / Hurry! Help me! (ლაზი / Laz)	302
სურ. Fig. Şekil 4.6.1 მე რა შუაში ვარ?! / What's my fault?! / Benimle ne alakası var?! (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	303
სურ. Fig. Şekil 4.6.2 მე რა შუაში ვარ?! / What's my fault?! / Benimle ne alakası var?! (ლაზი / Laz)	304
სურ. Fig. Şekil 4.6.3 ჩემთან რა გინდა, კი მაგრამ?! / What do you want from me?! / İyi, ama benden ne istiyorsun?! (მეგრელი / Megrelian / Megrel)	305
სურ. Fig. Şekil 4.6.4 ჩემთან რა გინდა, კი მაგრამ?! / What do you want from me?! / İyi, ama benden ne istiyorsun?! (ლაზი / Laz)	306

შემოკლებათა განმარტება

- ზუგდ. – ზუგდიდური
მარტვ. – მარტვილური
სამურზ. – სამურზაყანოელი
სენაკ. – სენაკური
ათინ. – ათინური
არქ. – არქაბული
არტ. – არტამენული
ვიჟ. – ვიჟური
ვინ. – ვინური
ჩხალ. – ჩხალური
ხოფ. – ხოფური
სურ. – სურათი
ხევს. – ხევსურული
Fig. – Figure – სურათი

სიმბოლოები / Symbols

- L*: low pitch accent – დაბალი ტონი მახვილიან მარცვალზე
H*: high pitch accent – მაღალი ტონი მახვილიან მარცვალზე
L%: low boundary tone – დაბალი სასაზღვრო ტონი
H%: high boundary tone – მაღალი სასაზღვრო ტონი
L+H*: bitonal low tone with high tone on accented syllable –
დაბალი ტონი + მაღალი ტონი მახვილიან მარცვალზე
H+L*: bitonal high tone with low tone on accented syllable –
მაღალი ტონი + დაბალი ტონი მახვილიან მარცვალზე
LHL: Rising-Falling tone – აღმავალ-დამავალი ტონი
LH: Rising tone – აღმავალი ტონი
HL: Falling tone – დამავალი ტონი
F0: Fundamental frequency – ფუნდამენტური სიხშირე

აბრევიატურა / abbreviation

1 – First person – I პირი

2 – Second person – II პირი

3 – Third person – III პირი

ABL – Ablative Case – დაშორებითი ბრუნვა

AFF – Affirmative – დადასტურებითი, მტკიცებითი ნაწილაკი

ADJ – Adjective – ზედსართავი სახელი

ADV – Adverb – ზმნიზედა

ADV – Adverbial Case – ვითარებითი ბრუნვა

ADVM – Adverb of Manner – ვითარების ზმნიზედა

ADVPL – Adverb of Place – ადგილის ზმნიზედა

ADVT – Adverb of Time – დროის ზმნიზედა

ALL – Allative Case (Local Case) – მიმართულებითი ბრუნვა

AOR – Aorist – წყვეტილი

AORSubj – Aorist Subjunctive – II კავშირებითი

AUX – Auxiliary Verb – დამხმარე ზმნა

CLTC – Clitic – კლიტიკა

CONJ – Conjunction – კავშირი

DAT – Dative Case – მიცემითი ბრუნვა

Defpron – Definite Pronoun – განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი

DEMpron – Demonstrative pronoun – ჩვენებითი ნაცვალსახელი

DEM3 – Direct speech marker 3 – სხვათა სიტყვის ო

EM – Extention Marker – მავრცობი ნიშანი

EMPH – Emphatic Vowel – ემფატიკური ხმოვანი

EP – Epenthesis – ეპენტეზა (ხმოვანთგამყარი)

ERG – Ergative Case – მოთხრობითი ბრუნვა

EvidPrft I – Evidential Perfect I – ევიდენციალური პერფექტი I
[I თურმეობითი]

EvidPrft II – Evidential Perfect II – ევიდენციალური პერფექტი II
II [II თურმეობითი]

- EV** – Emphatic Vowel – მავრცობი ხმოვანი/ემფატიკური
FUT – Future – მყოფადი
FUTCOND – Future Conditional – მყოფადის პირობითი
FUTSubj – Future Subject – მყოფადის კავშირებითი
IMP – Imperfect – უწყვეტლის მწკრივი
IMPT – Imperative Mood – ბრძანებითი კილო
INF – Infinitive – ინფინიტივი/საწყისი
INS – Instrumental Case – მოქმედებითი ბრუნვა
INTJ – Interjection – შორისდებულები
NOM – Nominative Case – სახელობითი ბრუნვა
NEG – Negative Particle – უარყოფითი ნაწილაკი
NV – Neutral Version – საარვისო ქცევა
O – Object – ობიექტი
O1 – Object person 1 – I ობიექტური პირი
O2 – Object person 2 – II ობიექტური პირი
O3 – Object person 3 – III ობიექტური პირი
OV – Objective Version – სასხვისო ქცევა
PASS – Passive Voice – ვნებითი გვარი
PERSPron – Personnel Pronoun – პირის ნაცვალსახელი
PST – Past – წარსული (განგრძობითი)
PL – Plural – მრავლობითი რიცხვი
PM – Paradigm Marker – პარადიგმის ნიშანი
POSSPron – Possesive Pronoun – კუთვნილებითი ნაცვალსახელი
PP – Postposition – თანდებულები
PPTC – Positive Particle – დადასტურებითი (დადებითი) ნაწილაკი
PRF – Perfect/[Evidential I] – I თურმეობითი
PRFSubj – Perfect Subject – III კავშირებითი
PRS – Present – აწმყო
PRV – Preverb – ზმნისწინი
PSTPRF – Plusperfect [Evidential II] – II თურმეობითი
PTC – Particle – ნაწილაკი

PTCP – Participle – მიმღეობა

QPRON – Question Pronoun – კითხვითი ნაცვალსახელი

QPTC – Question Particle – კითხვითობის ნაწილაკი

S – Subject – სუბიექტი

S1 – Subject person 1 – I სუბიექტური პირი

S2 – Subject person 2 – II სუბიექტური პირი

S3 – Subject person 3 – III სუბიექტური პირი

SG – Singular – მხოლობითი რიცხვი

SUB – Subordinative – მაქვემდებარებელი

CLTC – Clitic – კლიტიკა

PTCP – Participle – ნაწილაკი

S – Subject – სუბიექტი

SV – Subjective Version – სათავისო ქცევა

THM – Thematic Marker – თემის ნიშანი

V – verb – ზმნა

VOC – Vocative Case – წოდებითი ბრუნვა

წინასიტყვაობა

წინამდებარე კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ 2016 წელს დაფინანსებული პროექტის – „მეგრულ-ლაზური ინტონაცია“ (FR – № 217728) – ფარგლებში.

სამეცნიერო პროექტის მიზანი იყო მეგრულ-ლაზური ინტონაციის შესწავლა და მონოგრაფიის მომზადება, რადგან წინამდე ამ საკითხზე არ არსებობდა კომპლექსური ნაშრომი, სხვადასხვა ავტორს გამოქვეყნებული ჰქონდა ცალკეული გამოკვლევები მახვილის შესახებ, გაკვირვებით იყო აღნიშნული მეგრულის ინტონაციაზე და ათინური ლაზურის ინტონაციის საკითხებს ჰქონდა დათმობილი ერთი თავი ოზთურქისა და პეხტრაგერის მონოგრაფიაში „ფაზარის ლაზური“.

კვლევა ექსპერიმენტულია. აქედან გამომდინარე, პროექტის ფარგლებში მომზადდა კითხვარები ემპირიული მასალის მოსაპოვებლად და მოენყო ხუთი ექსპედიცია: ორ-ორი სამეგრელოსა და ისტორიულ ლაზეთში, ერთი კი – მუჰაჯირი ლაზების შთამომავლებთან თურქეთის რესპუბლიკის შიდა პროვინციებში (იალოვა, ბურსა, კოჯაელი, კარამურსელი, საპანჯა, დუზჯე და აქჩაქოჯა).

პროექტის მიმდინარეობისას სამეცნიერო საზოგადოებას თსუ არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტში ორჯერ წარედგინა შუალედური შედეგები, პროექტის განხორციელების პირველ და მეორე წელს, კერძოდ, მეორე და მეოთხე პერიოდების ბოლოს. ქართველ და უცხოელ კოლეგებს მუდმივად ვუზიარებდით საკვლევი თემატიკის შესახებ ჩვენს მოსაზრებებს, ვიღებდით მათგან რჩევებს.

პროექტის ფარგლებში მონაწილეობა მივიღეთ ორ ადგილობრივ სამეცნიერო კონფერენციაში, ამავე საკითხებზე სამი მოხსენება იქნა წაკითხული საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციაზე, ამათგან ერთი – ესტონეთში, ორი – შვედეთში:

1. ეთერ შენგელია, ნათია ფონიავა, კითხვითი წინადადების ინტონაცია ზანურ (მეგრულ-ლაზურ) ენაში, ვარიაცია ენაში, ლიტერატურაში, ფოლკლორსა და მუსიკაში, ტარტუ (ესტონეთი), 2017.

2. ეთერ შენგელია, ბრძანებითი წინადადების ინტონაცია მეგრულ-ლაზურში სხვადასხვა სოციალური წრის, სქესისა და ასაკის გათვალისწინებით, საერთაშორისო დიალოგის ხელშეწყობა და კავკასიის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვა, მალმე (შვედეთი), 2018.

3. ნათია ფონიავა, სიტყვათმახვილი ზანურ (მეგრულ-ლაზურ) ენაში, საერთაშორისო დიალოგის ხელშეწყობა და კავკასიის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვა, მალმე (შვედეთი), 2018.

4. ეთერ შენგელია, ინტონაციის ცნებისათვის სამეცნიერო ლიტერატურაში, არნოლდ ჩიქობავას საკითხავები XXIX, თბილისი, 2018.

5. ნათია ფონიავა, სიტყვათმახვილი მეგრულში, არნოლდ ჩიქობავას საკითხავები XXIX, თბილისი, 2018.

მეგრულ-ლაზური ინტონაციის საკითხებზე ორი სტატია გამოქვეყნდა ადგილობრივ სამეცნიერო ჟურნალში, სამი კი – საერთაშორისო რეფერირებად ჟურნალში:

1. ეთერ შენგელია, ნათია ფონიავა, კითხვითი წინადადების ინტონაცია ზანურ (მეგრულ-ლაზურ) ენაში, საერთაშორისო ჟურნალი „მულტილინგვური განათლებისთვის“, №14, გამომცემელი: სამოქალაქო ინტეგრაციისა და ეროვნებათშორისი ურთიერთობების ცენტრი, 2019 (ინგლისურ ენაზე).

2. ეთერ შენგელია, ბრძანებითი წინადადების ინტონაცია მეგრულ-ლაზურში სხვადასხვა სოციალური წრის, სქესისა და ასაკის გათვალისწინებით, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XLVII, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2019.

3. ნათია ფონიავა, თხრობითი წინადადების ინტონაცია ლაზურში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XLVII, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2019.

4. ნათია ფონიავა, სიტყვათმახვილი მეგრულში, საერთაშორისო ჟურნალი „მულტილინგვური განათლებისთვის“, №15, გამომცემელი: სამოქალაქო ინტეგრაციისა და ეროვნებათშორისი ურთიერთობების ცენტრი, 2020 (ინგლისურ ენაზე).

5. ეთერ შენგელია, ნათია ფონიავა, თხრობითი წინადადების ინტონაცია მეგრულში, საერთაშორისო ჟურნალი „მულტილინგვური განათლებისთვის“, №15, გამომცემელი: სამოქალაქო ინტეგრაციისა და ეროვნებათშორისი ურთიერთობების ცენტრი, 2020 (ინგლისურ ენაზე).

კვლევისას მიღებული შედეგები აისახა მონოგრაფიაში „მეგრულ-ლაზური ინტონაცია“, რომელიც შედგება შესავლისა და ოთხი თავისაგან: შესავალ ნაწილში განხილულია ინტონაციის ცნება და მისი კომპონენტები, ინტონაციის ფუნქციები, კვლევის მეთოდოლოგია; პირველი თავი ეთმობა მეგრული ინტონაციის საკითხებს, მეორე თავი – ლაზურისას, მესამე თავში მოცემულია მეგრული და ლაზური ინტონაციის შედარებითი ანალიზი, მეოთხე თავში კი გაანალიზებულია მეგრულთა და ლაზთა ქართული მეტყველების ინტონაცია. მონოგრაფიას ერთვის ვრცელი რეზიუმეები ინგლისურად და თურქულად, რათა კვლევისას მიღებული ძირითადი შედეგები ხელმისაწვდომი იყოს როგორც ინგლისურენოვანი, ისე თურქულენოვანი საზოგადოებისთვის.

მადლიერების გამოხატვა

განსაკუთრებული მადლობა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნულ სამეცნიერო ფონდს პროექტის ფინანსური მხარდაჭერისთვის, საკვლევი პროექტის იდეის ავტორსა და კონსულტანტს, წინამდებარე წიგნის რედაქტორს, ვაჟა შენგელიას, პროექტის ტექნიკურ ასისტენტს, ლევან ვაშაკიძეს, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პერსონალს, განსაკუთრებით თინათინ ქეზურიას; დიდი მადლობა რჩევებისა და საჭირო ლიტერატურის გაზიარებისთვის ქართველ და უცხოელ კოლეგებს: რუსუდან ასათიანს, ლენა ბორისეს, ლევან კელაურაძეს, ზაალ კიკვიძეს, ივანე ლეჟავას, მაია ლომიას, მარია პოლინსკის, სტავროს სკოპეტესს. განსაკუთრებული მადლიერებით უნდა მოვიხსენიოთ ჩვენი მთქმელეები, რომელთა გარეშე კვლევას ვერ განვახორციელებდით:

ჩხორონწყუს მკვიდრნი: ცოტნე სიჭინავა (57 წლის), თეა შენგელია (40 წლის), ირინა გაბედავა (18 წლის), გოჩა დარსალია (47 წლის), ნატო დარსალია (16 წლის), თამარ ცქვიტაია (41 წლის), იზო შენგელია (68 წლის), სოფიკო ცქვიტაია (44 წლის), მზიურ შენგელია (67 წლის), სოსო ფონიავა (31 წლის), იგორ ფონიავა (67 წლის), ლუკა შენგელია (7 წლის), ნინო შენგელია (13 წლის), მარიამ ხობელია (16 წლის), ალექსანდრე ხობელია (16 წლის), ნათელა შენგელია (64 წლის), ვაჟა პატარაია (63 წლის), მარგო გახარია (66 წლის), ნიკოლოზ სიჭინავა (9 წლის).

მარტვილის მკვიდრნი: ლუკა გაგუა (11 წლის), ნინი გაგუა (13 წლის), ვენერა გაგუა (80 წლის), თაკო დანელია (14 წლის), ბაგრატ გულორდავა (64 წლის), ფატიმა გეგია (60 წლის), ცისანა დანელია (52 წლის), ბექა სურმავა (24 წლის), ელზა ხაინდრავა (33 წლის), ბესიკ ხაინდრავა (61 წლის), ნანი სართანია (75 წლის), ზურაბ არახამია (9 წლის), მადონა გაგუა (50 წლის), სალომე გეგელია (12 წლის).

აბაშის მკვიდრნი: ვიტალი ჩაჩავა (55 წლის), მათე შეროზია (6 წლის), ბორის კუპრავა (79 წლის), ვერიკო ხურცილავა (28 წლის), ზამირა ჩიქობავა (67 წლის), ედიტა ჭუმბურიძე (42 წლის), ვერონიკა ჩაჩავა (23 წლის), მალხაზ ქოიავა (57 წლის), მაკა მარლანია (40 წლის), ჟანა თოდუა (47 წლის), ნათია კუპრავა (17 წლის), გიორგი კუპრავა (18 წლის), ბეჟან კუპრავა (47 წლის), ანზორ ნადარეიშვილი (20 წლის), თიკო ნადარეიშვილი (7 წლის).

სენაკის მკვიდრნი: ლევან ხაბურზანია (26 წლის), გიორგი ყვანია (18 წლის), დემურ ჩიქობავა (68 წლის), რომან კვაშილავა (58 წლის), თამარ ბარამია (24 წლის), მარიამ დარსალია (9 წლის), ელენე შურღაია (12 წლის), ანი შუბლაძე (10 წლის), ნია შუბლაძე (7 წლის), დავით შუბლაძე (63 წლის), ჯუღიეტა ოდიშარია (61 წლის), როინ ჯოჯუა (60 წლის), ლეილა გვასალია (61 წლის), მედიკო ტაბალუა (58 წლის).

ხობის მკვიდრნი: პანტიკო ქარჩავა (77 წლის), დოდო ნითლიძე (79 წლის), ომარ ალექსანდრია (80 წლის), ტარიელ კონჯარია (56 წლის), რუსუდან იოსავა (37 წლის), ნინო ჩოკორაია (43 წლის), რუსუდან ალანია (50 წლის).

ფოთის მკვიდრნი: ეთერ სიჭინავა-აბშილავა (82 წლის), ხვიჩა ბერაია (50 წლის), მერი დუმბაძე (83 წლის), ზურაბ ბუბუტეიშვილი (50 წლის), მზია ჯინორია (55 წლის), დარეჯან ყვანია (47 წლის), ბაჩუკი შელია (56 წლის), თამაზ კაკულია (69 წლის), გოგოლა გედენიძე (75 წლის), ნელი მიქელაძე (55 წლის), შალვა ჩიქოვანი (63 წლის), ლალი ქარჩავა (52 წლის), ლამზირა ქარჩავა (46 წლის).

გალის მკვიდრნი: ანა ხურცილავა (32 წლის), გურამ ხურცილავა (82 წლის), მიმოზა ხუნჯგურუა (87 წლის), ირმა კვაშილავა (48 წლის), მონიკა ქობალია (29 წლის), ეკა ცქვიტარია (54 წლის).

ზუგდიდის მკვიდრნი: იგორ რაზმაძე (77 წლის), დავით მიქავა (20 წლის), ნათელა ხარგელია (71 წლის), ლელა ოქსუსოლლი (62 წლის), ანდრია სართანია (13 წლის), ანანო სართანია (10 წლის), გიგა ქავთარაძე (34 წლის), დარეჯან მოსია (65 წლის), ნოდარ ქავთარაძე (65 წლის), თენგიზ გეთია (71 წლის), ხატია ჩხაპელია (26 წლის), ნათია მოლაშხია (24 წლის).

ნალენჯიხის მკვიდრნი: ლევან ბელქანია (34 წლის), მათე ჯოლოხავა (8 წლის), მეგი ჯოლოხავა (15 წლის), მაგდა ჯოლოხავა (12 წლის), გელა მანია (61 წლის), ემა ცანავა (42 წლის), გულნარა თოლორდავა-ჯოლოხავა (70 წლის), ინგა ძიძარია (41 წლის), გულნაზ მოლაშხია (38 წლის), ია კვარაცხელია (29 წლის), მანანა ზარქუა (37 წლის).

კვარიათის მკვიდრნი: ისმეთ მემიშიში (67 წლის), ელგუჯა მემიშიში (79 წლის), შოთა მემიშიში (81 წლის), ზურიკო მემიშიში (23 წლის), ჯუმბერ მემიშიში (55 წლის).

სარფის მკვიდრნი: ოთარ ბაქრაძე (65 წლის), თორნიკე დოლიძე (25 წლის), მონიკა მემიშიში (25 წლის), ანა დოლიძე (19 წლის), ციალა ფალავანდიშვილი (44 წლის), ნოდარ კაკაბაძე (80 წლის), ოთარ გოგიტიძე (79 წლის), თამილა დოლიძე (47 წლის), იასონ დოლიძე (68 წლის), ლიზი ვანლიში (11 წლის).

ბორჩხის მკვიდრნი (თურქეთი): ზეკი ფევთეკი (39 წლის), ჯიჰან ილმაზი (51 წლის), აიდინ ჩაქირი (35 წლის), ისმაილ ისლამი (54 წლის), ნურეთთინ ონდერი (57 წლის), ემინ მერთთურქი (57 წლის), ესმა ქარამერთი (28 წლის), აიშე ქარამერთი (90 წლის), რეიჰან ქარამერთი (65 წლის), შაბან ქარამერთი (64 წლის), ფადიმე არსლანთურქი (88 წლის), ერქან გუვენნი (41 წლის).

ხოფის მკვიდრნი (თურქეთი): ბაირამ ალი ოზმაჰინი (62 წლის), ერდალ აითანი (45 წლის), შებნემ დემირჯი (40 წლის), მურათ გუვენნი (46 წლის), ჰათიჯე ქარაჰასანი (80 წლის), რესულ საქინმაზი (25 წლის), ჰუსნიე აქსუ-საქინმაზი (82 წლის),

გულნაზ ილმაზ პერიფოლლუ (73 წლის), ჰილმი ქოროლლუ (39 წლის).

არქაბის (არჰავი) მკვიდრნი (თურქეთი): აიჰან ოზთურქი (54 წლის), ოსმან იანულიში (30 წლის), რეფიკ ლაკერტა (65 წლის), თაიფუნ ფითოზი (18 წლის), ბარიშ ლაკერტა (38 წლის), მერვე აღჩიჩეკი (30 წლის), ოსმან აღჩიჩეკი 72 (წლის), გულფათმა თუნა (47 წლის), სევეგი სავაში (41 წლის), სევიმ ქამბური (47 წლის).

ვინის (ფინდიკლი) მკვიდრნი (თურქეთი): ევრიმ ჭერვათოლლუ (32 წლის), ნერმინ ჭერვათოლლუ (60 წლის), იაშარ ჭერვათოლლუ (72 წლის), შუქრან ილდიზი (51 წლის), სულეიმან ავშარ გუნერი (72 წლის), ფადიმე ჩავუშოლლი (99 წლის), ჰასან უზუნჰასანოლლუ (47 წლის).

არტაშენის (არდაშენი) მკვიდრნი (თურქეთი): მეჰმედალი ბარიშ ბემლი (50 წლის), თეონა ბემლი (13 წლის), მეჰმეთ ათასევენი (17 წლის), რიფეთ შაბანოლლუ (30 წლის), ფერჰათ მოლა მეჰმეთოლლუ (38 წლის), ფატმა აქსუ (51 წლის), ნურან აქდოლანი (46 წლის), რამაზან კულაბერი (15 წლის), ფატმა სარი-თაბაქი (78 წლის), ავნიე აქგენჩი (73 წლის), ფადიმე ოზგურ აქგენჩი (41 წლის), ჰათიჯე ბილგინი (70 წლის), სურიე ჰაჯიოსმანოლლუ (87 წლის), ერდალ ჰაჯიოსმანოლლუ (57 წლის), ოსმან სარი-თაბაქი (37 წლის), პალური არზუ დემირჩი (47 წლის).

ვიყას (ჩამლიჰემშინი) მკვიდრნი (თურქეთი): ჰანიფე ჩამქერთენ მაჭჭა (45 წლის), აიშე ბილიფხე ქოსანოლლუ (80 წლის), რამაზან ქოსანოლლუ (40 წლის), სინან სერინი (30 წლის).

ათინის (ფაზარი) მკვიდრნი (თურქეთი): რაჰმი იაშარი (62 წლის), ჰატიჯე იაშარი (62 წლის), ეროლ ქანთი (41 წლის), ბიროლ თოფალოლლუ (54 წლის), რეჯეფ ფეჰლივანლარი (60 წლის), ნური ბალი (58 წლის), ნაზმიე სათან-ბალი 88 (წლის), სევეგი გუნდე-იაშიანი (55 წლის), ჯუმაალი იაშიანი (61 წლის).

აქჩაქოჯას მკვიდრნი (თურქეთი): იბრაჰიმ გუჩლუ (85 წლის), საჯიდე გუჩლუ (83 წლის), აიჰან გუჩლუ (58 წლის), ჰათიჯე ქესქინი (61 წლის).

ქარამურსელის (ქოჯაელის პროვინცია) მკვიდრნი (თურქეთი): შაბან იამაქი (63 წლის), ოსმან სალმანი (56 წლის).

დუზჯეს მკვიდრნი: ჰაჯერ ოზჯანი (85 წლის), ნურჰან ალბაირაქოღლუ (60 წლის), ნედიმ თორამანი (37 წლის), აიშე-გულ თორამანი (32 წლის).

ბურსა, გემლიქის მკვიდრნი (თურქეთი): ოსმან ილჰანი (64 წლის), მუსტა ალიშქანი (70 წლის), აჰმეთ ალიჰანი (69 წლის), მეჰმეთ ოზგუნი (67 წლის), ჰუსეინ ოქუმუში (63 წლის), რეჯეფ ფილ (63 წლის), ჰუსეინ შიმშექ (71 წლის), ჰასან სუბაშ (64 წლის).

საფანჯას მკვიდრნი (თურქეთი): აჰმეთ ნური გუჩლუ (61 წლის), რემზი ილდიზი (59 წლის), ჯემილ მერჯანი (63 წლის), მევლუთ მერჯანი (63 წლის) აქგულ მერჯანი (60 წლის), ილჰან დემირი (62 წლის), ათილა მერჯანი (41 წლის), იჰსან ენგინი (24 წლის).

იზმითის მკვიდრნი (კოჯაელი, თურქეთი): ნეზაჰათ მუთი (55 წლის), შაბან მუთი (73 წლის), ჰაჯერ მუთი (51 წლის).

იალოვას მკვიდრნი (თურქეთი): იბრაჰიმ მეთანი (46 წლის), ჰუსეინ იუქსელი (73 წლის), აბდულლაჰ ქოროღლუ (87 წლის), ჯევათ ილმამი (71 წლის), ჰაირეთინ დოღანი (72 წლის), შერეფ დემირბაში (60 წლის), კადირ დურსუნბექი (71 წლის).

ქანდირას, ბეილერბეის მკვიდრნი (თურქეთი): გულიზარ ქოსე (82 წლის), მუქადდეს ოზქანი (56 წლის), ჰუსეინ ბაშოღლუ (52 წლის), მუსტაფა ქოსე (59 წლის).

ყვარლის მკვიდრი: დიანა კაკაშვილი (32 წლის).

თბილისის მკვიდრი: ლევან კოჭლამაზაშვილი (31 წლის).

ACKNOWLEDGMENTS

We would like to express our special gratitude to Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia for the financial support of the project, Vazha Shengelia – the author of the project idea, the consultant of the research project and the editor of the present book, the technical assistant of the project – Levan Vashakidze, the personnel of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, especially Tinatin Keburia, the Georgian and foreign colleagues – Rusudan Asatiani, Lena Borise, Levan Kelauradze, Zaal Kikvidze, Ivane Lezhava, Maia Lomia, Maria Polinsky, Stavros Skopeteas for their advices and providing us with necessary literature. We are extremely grateful to our respondents, without whom we wouldn't be able to conduct the research:

Residents of Chkhorotsku: Tsotne Sichinava (57 years old), Tea Shengelia (40 years old), Irina Gabedava (18 years old), Gocha Darsalia (47 years old), Nato Darsalia (16 years old), Tamar Tskvitaia (41 years old), Izo Shengelia (68 years old), Sophiko Tskvitaia (44 years old), Mziur Shengelia (67 years old), Soso Poniava (31 years old), Igor Poniava (67 years old), Luka Shengelia (7 years old), Nino Shengelia (13 years old), Mariam Khobelia (16 years old), Aleksander Khobelia (16 years old), Natela Shengelia (64 years old), Vazha Pataria (63 years old), Margo Gakharia (66 years old), Nikoloz Sichinava (9 years old).

Residents of Martvili: Luka Gagua (11 years old), Nini Gagua (13 years old), Venera Gagua (80 years old), Tako Danelia (14 years old), Bagrat Gulordava (64 years old), Fatima Gegia (60 years old), Tsisana Danelia (52 years old), Beka Surmava (24 years old), Elza Khaindrava (33 years old), Besik Khaindrava (61 years old), Nani Sartania (75 years old), Zurab Arakhamia (9 years old), Madona Gagua (50 years old), Salome Gegelia (12 years old).

Residents of Abasha: Vitali Chachava (55 years old), Matthew Sherozia (6 years old), Boris Kuprava (79 years old),

Veriko Khurtsilava (28 years old), Zamira Chikobava (67 years old), Edita Chumburidze (42 years old), Veronika Chachava (23 years old), Malkhaz Koiava (57 years old), Maka Margania (40 years old), Zhana Todua (47 years old), Natia kuprava (17 years old), George Kuprava (18 years old), Bezhan Kuprava (47 years old), Anzor Nadareishvili (20 years old), Tiko Nadareishvili (7 years old).

Residents of Senaki: Levan Khaburzania (26 years old), George Zhvania (18 years old), Demur Chikobava (68 years old), Roman Kvashilava (58 years old), Tamar Baramia (24 years old), Mariam Darsalia (9 years old), Elene Shurgaia (12 years old), Ani Shubladze (10 years old), Nia Shubladze (7 years old), David Shubladze (63 years old), Julieta Odisharia (61 years old), Roin Jojua (60 years old), Leila Gvasalia (61 years old), Mediko Tabagua (58 years old).

Residents of Khobi: Pantiko Karchava (77 years old), Dodo Tsitlidze (79 years old), Omar Aleksandria (80 years old), Tariel Konjaria (56 years old), Rusudan Iosava (37 years old), Nino Chokoraia (43 years old), Rusudan Alania (50 years old).

Residents of Poti: Eter Sichinava-Abshilava (82 years old), Khvicha Beraia (50 years old), Meri Dumbadze (83 years old), Zurab Bubuteishvili (50 years old), Mzia Jinoria (55 years old), Darejan Zhvania (47 years old), Bachuki Shelia (56 years old), Tamaz Kakulia (69 years old), Gogola Gedenidze (75 years old), Neli Mikeladze (55 years old), Shalva Chikovani (63 years old), Lali Karchava (52 years old), Lamzira Karchava (46 years old).

Residents of Gali: Ann Khurtsilava (32 years old), Guram Khurtsilava (82 years old), Mimoza Khunjgurua (87 years old), Irma Kvashilava (48 years old), Monika kobalia (29 years old), Eka Tskvitaria (54 years old).

Residents of Zugdidi: Igor Razmadze (77 years old), David Mikava (20 years old), Natela Khargelia (71 years old), Lela Oksusogli (62 years old), Andrew Sartania (13 years old), Anano sartania (10 years old), Giga Kavtaradze (34 years old), Darejan

Mosia (65 years old), Nodar kavtaradze (65 years old), Tengiz Getia (71 years old), Khatia Chkhapelia (26 years old), Natia Molashkhia (24 years old).

Residents of Tsalenjikha: Levan Belkania (34 years old), Mathew Jolokhava (8 years old), Megi Jolokhava (15 years old), Magda Jolokhava (12 years old), Gela Mania (61 years old), Ema Tsanova (42 years old), Gulnara Tolordava-Jolokhava (70 years old), Inga Dzidzaria (41 years old), Gulnaz Molashkhia (38 years old), Ia Kvaratskhelia (29 years old), Manana Zarkua (37 years old).

Residents of Kvariati: Ismet Memishishi (67 years old), Elguja Memishishi (79 years old), Shota Memishishi (81 years old), Zuriko Memishishi (23 years old), Jumber Memishishi (55 years old).

Residents of Sarpi: Otar Bakradze (65 years old), Tornike Dolidze (25 years old), Monika Memishishi (25 years old), Ann Dolidze (19 years old), Tsiala Palavandishvili (44 years old), Nodar Kakabadze (80 years old), Otar Gogitidze (79 years old), Tamila Dolidze (47 years old), Iason Dolidze (68 years old), Lizi Vanilishi (11 years old).

Residents of Borchkha (Turkey): Zeki Pevtek (39 years old), Jihan Yilmaz (51 years old), Aydin Chakir (35 years old), Ismail Islam (54 years old), Nurrettin Onder (57 years old), Emin Mertturk (57 years old), Esma Karamert (28 years old), Ayshe Karamert (90 years old), Reyhan Karamert (65 years old), Shaban Karamert (64 years old), Fadime Arslanturk (88 years old), Erkan Guven (41 years old).

Residents of Khopa (Turkey): Bayram Ali Ozshahin (62 years old), Erdal Aytan (45 years old), Sebnem Demirji (40 years old), Murat Guven (46 years old), Hatije Karahasan (80 years old), Resul Sakinmaz (25 years old), Husnye Aksu-Sakinmaz (82 years old), Gulnaz Yilmaz-Sherifoglu (73 years old), Hilmi Koroglu (39 years old).

Residents of Arhavi (Turkey): Ayhan Ozturk (54 years old), Osman Yanugishi (30 years old), Refik Lakerta (65 years old), Tayfun Fitoz (18 years old), Barish Lakerta (38 years old), Merve Alchichek (30 years old), Osman Alchichek (72 years old), Gulpatma Tuna (47 years old), Sevgi Savash (41 years old), Sevim Kambur (47 years old).

Residents of Vitse (Findikli, Turkey): Evrim Chervatoglu (32 years old), Nermin Chervatoglu (60 years old), Yashar Chervatoglu (72 years old), Shukran Yildiz (51 years old), Suleyman Avshar Guner (72 years old), Fadime Chavushoglu (99 years old), Hasan Uzunhasanoglu (47 years old).

Residents of Artasheni (Ardeshen, Turkey): Mehmedali Barish Beshli (50 years old), Teona Beshli (13 years old), Mehmet Ataseven (17 years old), Rifet Shabanoglu (30 years old), Ferhat Mola Mehmetoglu (38 years old), Fatma Aksu (51 years old), Nuran Akdogan (46 years old), Ramazan Kulaber (15 years old), Fatma Saritabak (78 years old), Avnye Akgench (73 years old), Fadime Ozgur Akgench (41 years old), Hatije Bilgin (70 years old), Surye Hajiosmanoglu (87 years old), Erdal Hajiosmanoglu (37 years old), Paluri Arzu Demirchi (47 years old).

Residents of Vija (Chamlihemshin, Turkey): Hanife Chamkerten Machcha (45 years old), Ramazan Kosanoglu (40 years old), Sinan Serin (30 years old), Ayshe Bilipkhe Kosanoglu (80 years old).

Residents of Atina (Pazar, Turkey): Rahmi Yashar (62 years old), Hatije Yashar (62 years old), Erol Kant (41 years old), Birol Topaloglu (54 years old), Rejep Pehlivanlar (60 years old), Nuri Bal (58 years old), Nazmye Satan-Bal (88 years old), Sevgi Gunde-Yashian (55 years old), Jumaali Yashian (61 years old).

Residents of Akchakoja (Turkey): Ibrahim Guchlu (85 years old), Sajide Guchlu (83 years old), Ayhan Guchlu (58 years old), Hatije Keskin (61 years old).

Residents of Karamursel (Kocaeli Province, Turkey):

Shaban Yamak (63 years old), Osman salman (56 years old).

Residents of Duzce (Turkey): Hasan Ozjan (85 years old), Nurhan Albairakoglu (60 years old), Nedim Toraman (37 years old), Ayshegul Toraman (32 years old).

Residents of Bursa, Gemlik (Turkey): Osman Olhan (32 years old), Musta Alishkan (70 years old), Ahmet Alihan (69 years old), Mehmet Ozgun (67 years old), Huseyn Okumush (63 years old), Rejep Pil (63 3years old), Huseyn Shimshek (71 years old), Hasan Subash (64 years old).

Residents of Sapanja (Turkey): Ahmet Nuri Guchlu (71 years old), Remzi Yildiz (59 years old), Jemil Merjan (63 years old), Mevlut Merjan (63 years old), Akgul Merjan (60 years old), Ilhan Demir (62 years old), Atila Merjan (41 years old), Ihsan Engin (24 years old).

Residents of Izmit (Kojaeli, Turkey): Nezahat Mut (55 years old), Shaban Mut (73 years old), Hajer Mut (51 years old).

Residents of Yalova (Turkey): Ibrahim Metan (46 years old), Huseyn Yuksel (73 years old), Abdulah Koroglu (87 years old), Jevat Yilmam (71 years old), Hayrettin Dogan (72 years old), Sherep Demirbash (60 years old), Kadir Dursunbek (71 years old).

Residents of Kandira, Beylerbey (Turkey): Gulizar Kose (82 years old), Mukaddes Ozkan (56 years old), Huseyn Bashoglu (52 years old), Mustapa Kose (59 years old).

Resident of Kvareli: Diana Kakashvili (32 years old).

Resident of Tbilisi: Levan Kochlamazashvili (31 years old).

TEŞEKKÜR

Özel teşekkürler Shota Rustaveli Gürcistan Ulusal Bilim Vakfı'na projeye maddi destek için, Araştırma Proje fikri sahibi, Danışmanı ve bu kitabın Editörü Vaja Şengelia'ya, Aynı projenin Teknik Asistanı Levan Vaşakidze'ye, Ivane Cavahişvili Tiflis Devlet Üniversitesi personeli, Özellikle Tinatin Keburia'ya; İpuçları ve gerekli literatürü paylaştıkları için Gürcü ve yabancı meslektaşlara: Rusudan Asatiani'ye, Lena Borise'ye, Levan Kelauradze'ye, Zaal Kikvadze'ye, Ivane Lejava'ya, Maia Lomia'ya, Maria Polinski'ye, Stavros Skopetes'e çok teşekkürler. Özellikle minnettarlığımızı araştırmanın konuşmacılarına sunarız. Onlarsız bu projeyi tamamlayamazdık:

Çhorotsku sakinleri: Tsotne Siçinava (57 yaşında), Tea Şengelia (40 yaşında), İrina Gabedava (18 yaşında), Goça Darsalia (47 yaşında), Nato Darsalia (16 yaşında), Tamar Tskvitaia (41 yaşında), İzo Şengelia (68 yaşında), Sopiko Tskvitaia (44 yaşında), Mziur Şengelia (67 yaşında), Soso Poniava (31 yaşında), İgor Poniava (67 yaşında), Luka Şengelia (7 yaşında), Nino Şengelia (13 yaşında), Mariam Hobelia (16 yaşında), Aleksandre Hobelia (16 yaşında), Natela Şengelia (64 yaşında), Vaja Patariaia (63 yaşında), Margo Gaharia (66 yaşında), Nikoloz Siçinava (9 yaşında).

Martvili sakinleri: Luka Gagua (11 yaşında), Nini Gagua (13 yaşında), Venera Gagua (80 yaşında), Tako Danelia (14 yaşında), Bagrat Gulordava (64 yaşında), Fatima Gegia (60 yaşında), Tsisana Danelia (52 yaşında), Beka Surmava (24 yaşında), Elza Haindrava (33 yaşında), Besik Haindrava (61 yaşında), Nani Sartania (75 yaşında), Zurab Arahamia (9 yaşında), Madona Gagua (50 yaşında), Salome Gegelia (12 yaşında).

Abaşa sakinleri: Vitali Çaçava (55 yaşında), Mate Şerozia (6 yaşında), Boris Kuprava (79 yaşında), Veriko Hurtsilava (28 yaşında), Zamira Çikobava (67 yaşında), Edita Çumburidze (42

yaşında), Veronika Çaçava (23 yaşında), Malhaz Koiava (57 yaşında), Maka Marğania (40 yaşında), Jana Todua (47 yaşında), Natia Kuprava (17 yaşında), Giorgi Kuprava (18 yaşında), Bejan Kuprava (47 yaşında), Anzor Nadareişvili (20 yaşında), Tiko Nadareişvili (7 yaşında).

Senaki sakinleri: Levan Haburzania (26 yaşında), Giorgi Jvania (18 yaşında), Demur Çikobava (68 yaşında), Roman Kvaşilava (58 yaşında), Tamar Baramia (23 yaşında), Mariam Darsalia (9 yaşında), Elene Şurğaia (12 yaşında), Ani Şubladze (10 yaşında), Nia Şubladze (7 yaşında), Davit Şubladze (63 yaşında), Culieta Odişaria (61 yaşında), Roin Cocua (60 yaşında), Leila Gvasalia (61 yaşında), Mediko Tabağua (58 yaşında).

Hobi sakinleri: Pantiko Karçava (77 yaşında), Dodo Tseladze (79 yaşında), Omar Aleksandria (80 yaşında), Tariel Koncaria (56 yaşında), Rusudan İosava (37 yaşında), Nino Çokoraia (43 yaşında), Rusudan Alania (50 yaşında).

Poti sakinleri: Eter Siçinava-Abşilava (82 yaşında), Hviça Beria (50 yaşında), Meri Dumbadze (83 yaşında), Zurab Bubuteişvili (50 yaşında), Mzia Cinoria (55 yaşında), Darecan Jvania (47 yaşında), Baçuki Şelia (56 yaşında), Tamaz Kakulia (69 yaşında), Gogola Gedenidze (75 yaşında), Neli Mikeladze (55 yaşında), Şalva Çikovani (63 yaşında), Lali Karçava (52 yaşında), Lamzira Karçava (46 yaşında).

Gali sakinleri: Ana Hurtsilava (32 yaşında), Guram Hurtsilava (82 yaşında), Mimoza Huncgurua (87 yaşında), İrna Kvaşilava (48 yaşında), Monika Kobalia (82 yaşında), Eka Tskvitarია (54 yaşında).

Zugdidi sakinleri: İgor Razmadze (77 yaşında), Davit Mikava (20 yaşında), Natela Hargelia (71 yaşında), Lela Oksusoğli (62 yaşında), Andria Sartania (13 yaşında), Anano Sartania (10 yaşında), Giga Kavtaradze (34 yaşında), Darecan Mosia (65 yaşında), Nodar

Kavtaradze (65 yaşında), Tengiz Getia (71 yaşında), Hatia Çhapelia (26 yaşında), Natia Molaşhia (24 yaşında).

Tsalenciha sakinleri: Levan Belkania (34 yaşında), Mate Colohava (8 yaşında), Megi Colohava (15 yaşında), Magda Colohava (12 yaşında), Gela Mania (61 yaşında), Ema Tsanava (42 yaşında), Gulnara Tolordava-Colohava (70 yaşında), İnga Dzidzaria (41 yaşında), Gulnaz Molaşhia (38 yaşında), İa Kvaratshelia (29 yaşında), Manana Zarkua (37 yaşında).

Kvariati sakinleri: İsmet Memişşi (67 yaşında), Elguca Memişşi (79 yaşında), Şota Memişşi (81 yaşında), Cumber Memişşi (55 yaşında), Zuriko Memişşi (23 yaşında).

Sarp sakinleri: Otar Bakradze (65 yaşında), Tornike Dolidze (25 yaşında), Monika Memişşi (25 yaşında), Ana Dolidze (19 yaşında), Tsiala Palavandışvişi (44 yaşında), Nodar Kakabadze (80 yaşında), Otar Gogitidze (79 yaşında), Tamila Dolidze (47 yaşında), Yason Dolidze (68 yaşında), Lizi Vanilişi (11 yaşında).

Borçka sakinleri (Türkiye): Zeki Pevtek (39 yaşında), Cihan Yılmaz (51 yaşında), Aydın Çakir (35 yaşında), İsmail İslam (54 yaşında), Nurettin Önder (57 yaşında), Emin Merttürk (57 yaşında), Esmâ Karamert (28 yaşında), Ayşe Karamert (90 yaşında), Reyhan Karamert (65 yaşında), Şaban Karamert (64 yaşında), Fadime Arslantürk (88 yaşında), Erkan Güven (41 yaşında).

Hopa sakinleri (Türkiye): Bayram Ali Özşahin (62 yaşında), Erdal Aytan (45 yaşında), Şebnem Demirci (40 yaşında), Murat Güven (46 yaşında), Hatice Karahasan (80 yaşında), Resul Sakinmaz (25 yaşında), Hüsniye Aksu-Sakinmaz (82 yaşında), Gülnaz Yılmaz Şeripoğlu (73 yaşında), Hilmi Koroğlu (39 yaşında).

Arkabi (Arhavi) sakinleri (Türkiye): Ayhan Öztürk (54 yaşında), Osman Yanuğışı (30 yaşında), Refik Lakerta (65 yaşında), Tayfun Fitoz (18 yaşında), Bariş Lakerta (39 yaşında), Merve Alçıçek (30 yaşında), Osman Alçıçek (72 yaşında), Gülfatma Tuna (47 yaşında), Sevgi Savaş (41 yaşında), Sevim Kambur (47 yaşında).

Vitse (Fındıklı) sakinleri (Türkiye): Evrim Çervatoğlu (32 yaşında), Nermin Çervatoğlu (60 yaşında), Yaşar Çervatoğlu (72 yaşında), Şükran Yıldız (51 yaşında), Süleyman Avşar Güner (72 yaşında), Fadime Çavuşoğlu (99 yaşında), Hasan Uzunhasanoğlu (47 yaşında).

Artaşen (Ardeşen) sakinleri (Türkiye): Mehmedali Barış beşli (50 yaşında), Teona beşli (13 yaşında), Mehmet Ataseven (17 yaşında), Rifat Şabanoglu (30 yaşında), Ferhat Mola Mehmetoğlu (38 yaşında), Fatma Aksu (51 yaşında), Nuran Akdoğan (46 yaşında), Ramazan Kulaber (15 yaşında), Fatma Sarıtabak (78 yaşında), Avniye Akgenç (73 yaşında), Fadime Özgür Akgenç (41 yaşında), Hatice Bilgin (70 yaşında), Süriye Haciosmanoğlu (87 yaşında).

Vija (Çamlıhemşin) sakinleri (Türkiye): Hanife Çamkerten Maçça (45 yaşında), Ayşe Biliphe Kosanoğlu (80 yaşında), Ramazan Kosanoğlu (40 yaşında), Sinan Serin (30 yaşında).

Atina (Pazar) Sakinleri: Rahmi Yaşar (62 years old), Hatice Yaşar (62 years old), Erol Kant (41 years old), Birol Topaloğlu (54 years old), Recep Pehlivanlar (60 years old), Nuri Bal (58 years old), Nazmiye Satan-Bal (88 years old), Sevgi Gunde-Yaşıyan (55 years old), Cumaali Yaşıyan (61 years old).

Akçakoca sakinleri (Türkiye): İbrahim Güçlü (85 yaşında), Sacide Güçlü (83 yaşında), Ayhan Güçlü (58 yaşında), Hatice Keskin (61 yaşında).

Karamürsel (Kocaeli ili) sakinleri (Türkiye): Şaban Yamak (63 yaşında), Osman Salman (56 yaşında).

Düzce sakinleri (Türkiye): Hacer Özcan (85 yaşında), Nurhan Albayrakoğlu (60 yaşında), Nedim Toraman (37 yaşında), Ayşegül Toraman (32 yaşında).

Bursa, Gemlik sakinleri (Türkiye): Osman İlhan (64 yaşında), Musta Alışkan (70 yaşında), Ahmet Alihan (69 yaşında),

Mehmet Özgün (67 yaşında), Hüseyin Okumuş (63 yaşında), Recep Pil (63 yaşında), Hüseyin Subaş (64 yaşında).

Sapanca sakinleri (Türkiye): Ahmet Nuri Güçlü (61 yaşında), Remzi Yıldız (59 yaşında), Cemil Mercan (63 yaşında), Mevlüt Mercan (63 yaşında), Akgül Mercan (60 yaşında), İlhan Demir (62 yaşında), Atila Mercan (41 yaşında), Ihsan Engin (24 yaşında).

İzmit sakinleri (Kocaeli, Türkiye): Nezihat Mut (55 yaşında), Şaban Mut (73 yaşında), Hacer Mut (51 yaşında).

Yalova sakinleri (Türkiye): İbrahim Metan (46 yaşında), Hüseyin Yüksel (73 yaşında), Abdullah Koroğlu (87 yaşında), Cevat Yılmam (71 yaşında), Hayrettin Doğan (72 yaşında), Şerip Demirbaş (60 yaşında), Kadir Dursunbek (71 yaşında).

Kandıra, Beylerbey sakinleri (Türkiye): Gülizar Köse (82 yaşında), Mükaddes Özkan (56 yaşında), Hüseyin Başoğlu (52 yaşında), Mustafa Köse (59 yaşında).

Kvareli sakini: Diana Kakaşvili (32 yaşında).

Tiflis sakini: Levan Koçlamazaşvili (31 yaşında).

შესავალი

ინტონაციის ცნება და კომპონენტები

ინტონაცია ლათინური წარმომავლობის ტერმინია (ლათ. *intonāre*) და ხმამაღლა წარმოთქმას ნიშნავს. ინტონაციის ცნება სხვადასხვანაირად არის განსაზღვრული სამეცნიერო ლიტერატურაში.

ზოგიერთი მკვლევარი ინტონაციას აიგივებს გამონათქვამში ტონის მოძრაობასთან, მის აწევ-დაწევასთან (ახვლედიანი 1949, Панов 1979, Armstrong, Ward 1926, Sweet 1929, Pike Kennet 1947, Bolinger 1955, Yones 1957, Melmberg 1963, Pry 1968, Crystal 1970).

ფრანგი ენათმეცნიერი ჟ. მარუზო „ლინგვისტურ ტერმინთა ლექსიკონში“ ინტონაციის სინონიმურ ტერმინად ხმარობს **მეტყველების მელოდიას**. მისი განმარტებით, „მეტყველებაში ბგერის სიმაღლის ცვალებადობა ქმნის იმას, რომელსაც ზოგადად ეწოდება ინტონაცია... მისი რამდენიმე სახეობა გამოიყოფა: ნორმალური ინტონაცია, გამომსახველობითი, ემოციური, ანუ აფექტური, ლოგიკური, ანუ აზრობრივი“ (Марузо 1960: 124).

ინტონაციას უწოდებენ გამონათქვამის ფონეტიკურ გაფორმებასაც პაუზიდან პაუზამდე (Зиндер 1979: 267) ან მას განიხილავენ სუპერსეგმენტურ ფონოლოგიურ მოვლენად, რომელიც ზემოდან ეფინება მთლიანად გამონათქვამს, სულ ერთია, ეს წინადადება იქნება თუ მისი რომელიმე ნაწილი (Реформатский 1975: 72).

ვლ. დალი ინტონაციას უწოდებს ხმით გადმოცემულ განსაკუთრებით ძლიერ მახვილს (Даль 1989: 47), თუმცა მახვილი ინტონაციის ერთ-ერთი კომპონენტია და სათანადო ცნებას არ უდრის.

ი. ტორსუევას განმარტებით, ინტონაცია მეტყველების ერთმანეთთან დაკავშირებული კომპონენტების (მელოდიკა, ინტენსივობა, სიგრძე, მეტყველების ტემპი და წარმოთქმის ტემ-

ბრი) ერთობაა, რომელშიც ზოგი ავტორი მახვილთან ერთად პაუზასაც მოიაზრებს (Лис 1990: 197).

ნ. კიზირიას მიხედვით, ინტონაციას ქმნის სამეტყველო ნაკადში ძირითადად ხმოვანთა დაპირისპირება ერთმანეთთან სიგრძის, სიძლიერისა და ტონის სიმაღლის მიხედვით. ინტონაციას ქმნიან აგრეთვე სამეტყველო ნაკადის დროდადრო შეწყვეტა (პაუზა) და ტემბრის სათანადო ცვლილებებიც. აქედან გამომდინარე, ინტონაციის კომპონენტებია მელოდიკა, გრძივობა, ინტენსივობა, პაუზა და ტემბრი (კიზირია 1987: 7).

პაუზა გამოიყენება როგორც ერთი სინტაქსური ერთეულის მეორისაგან გამოსაყოფად, ისე მათ შორის კავშირის ხასიათის გამოსახატავადაც; პაუზა შეიძლება გამოყენებული იყოს სხვადასხვა ემოციური ელფერის აღსანიშნავადაც (Зиндер 1960: 289).

ინტონაციის კომპონენტად რიტმსაც განიხილავენ (Алхазிшвили 1959: 387, ჟღენტი 1963: 77, Реформатский 1967: 187–188; Антипова 1979: 5). **რიტმი** ენათმეცნიერებაში აღნიშნავს მეტყველების ბგერითი სინტაქსური და ლექსიკური შედგენილობის მოწესრიგებულობას, რაც აზრით არის განპირობებული (Жеребило 2010: 308);

მინიმალური პროსოდიული ერთეული ენათა ერთ ნაწილში მარცვალა, მეორეში – მორა; ამის შესაბამისად, ენები შეიძლება დავეყოთ მარცვალმთვლელ და მორამთვლელ ენებად.

პროსოდემად მიიჩნევა მოცემული ენის მინიმალური პროსოდიული ერთეული – მარცვალმთვლელ და მორამთვლელ ენებში (Трубецкой 1960: 322).

ზოგიერთი ბგერითი სეგმენტი მეტყველების პროცესში გამოიკვეთება მეტად გამოჩინების მიზნით, რაც გამოიხატება ამ ელემენტის გაძლიერებულ ან უფრო ხმამაღალ წარმოთქმაში. ბგერითი ელემენტების სიძლიერე-სიმაღლით გამოყოფას **მახვილი** (ლათ. accentus) ეწოდება. სიძლიერით გამოჩინებისას გვაქვს **ძლიერი** ანუ **დინამიკური** (ინტენსიური, ექსპირატორული) მახვილი (ინგლ. stress), სიმაღლით გამოჩინებისას კი **მუსიკალური** ანუ **ტონური** მახვილი (ინგლ. pitch) (გამყრელიძე, კიკ-

ნაძე, შადური, შენგელია 2008: 89).

მარცვლის მახვილი შეიძლება განისაზღვროს სხვადასხვა აკუსტიკური მახასიათებლით, როგორცაა: ხანგრძლივობა, მაღალი ფუნდამენტური სიხშირე (F0) ან ინტენსივობა (სიმაღლე) (Gordon 2011).

ზოგ ენაში მახვილი ფონოლოგიური ღირებულების მატარებელიცაა. გამოიყოფა მთავარი და მეორეხარისხოვანი, ფიქსირებული და თავისუფალი მახვილი (Матуевич 1959: 96-97).

სინტაგმის ყველაზე ძლიერ მახვილს ეწოდება სინტაგმატური მახვილი. ლოგიკური მახვილით წინადადებაში გამოიყოფა სიტყვა, რომელიც ყველაზე მნიშვნელოვანია აზრობრივი თვალსაზრისით და რომელზედაც უნდა იქნეს გადატანილი მთელი ყურადღება (Матуевич 1959: 97-98).

ლოგიკურმა მახვილმა შეიძლება გამოხატოს აზრის სხვადასხვაგვარი ელფერი, ხოლო სიტყვის აზრობრივი მხარე გართულებული იყოს სხვადასხვა ემოციური ელფერით (სიხარული, აღშფოთება, ირონია, სიძულვილი...). გამონათქვამის აზრობრივი, ლოგიკური და ემოციური ელფერი მჭიდროდ არის დაკავშირებული ერთმანეთთან; ასევე, მჭიდროდ უკავშირდებიან ერთმანეთს მათ გადმოსაცემად გამოყენებული სხვადასხვა ფონეტიკური საშუალებები (Зиндер 1960: 292). უმჭიდროესი კავშირი, რომელიც არსებობს ინტონაციასა და წინადადების შინაარსს შორის, ინტონაციას კომუნიკაციის უმნიშვნელოვანეს ფაქტორად აქცევს (Зиндер 1960: 293).

სამეცნიერო ლიტერატურაში ლოგიკური მახვილის მნიშვნელობით გამოიყენება პიკიც, რომელიც შეიძლება განსხვავებული იყოს სხვადასხვა მიზეზით (ხაზგასმა, ადგილი გამოთქმაში...)... წინადადებაში შეიძლება ორი პიკიც არსებობდეს (Ladd 2008: 68) ან მთავარი მახვილი (nuclear pitch accent).

ზინდერი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ ცალკე აღებულ სიტყვას ყოველთვის აქვს მახვილი, მაგრამ სინტაქსურ შეხამებებში მან შეიძლება მახვილი დაკარგოს (Зиндер 1960: 290).

ინტონაციის ფუნქციები

ზოგიერთი მეცნიერის შეხედულებით, ინტონაცია წარმოადგენს პროსოდიულ ელემენტთა რთულ კომპლექსს, რომელიც გამოიყენება სხვადასხვა სინტაქსური მნიშვნელობებისა და კატეგორიების, აგრეთვე ექსპრესიული და ემოციური კონოტაციების გამოსახატავად (Ахманова 1969: 180–181; Розенталь, Таленкова 1976: 267).

ზინდერის აზრით, მელოდიკა არა მხოლოდ და არა იმდენად მეტყველების ნაკადის დანაწევრებისათვის გამოიყენება, რამდენადაც მისი ცალკეული ნაწილების ერთმანეთთან დასაკავშირებლად... მელოდიკა ამავე დროს განარჩევს წინადადების სხვადასხვა სახეებს – თხრობითა, კითხვითი თუ მტკიცებითი. მელოდიკას (განსაკუთრებით ტემბრს) აქვს პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა მეტყველების ყველა შესაძლებელი ემოციური ელფერის გადმოსაცემად (Зиндер 1960: 287).

„ლინგვისტურ ენციკლოპედიურ ლექსიკონში“ ი. ტორსუევას მიერ ინტონაციის ფუნქციებად გამოყოფილია: გამონათქვამის კომუნიკაციური ტიპების (წაქეზება [შეგულიანება], შედახილი, თხრობა, იმპლიკაცია) გარჩევა; გამონათქვამის ნაწილების განსხვავება; გამონათქვამის, როგორც ერთიანი მთლიანის, გაფორმება და, ამავდროულად, მისი დაყოფა რიტმულ ჯგუფებად და სინტაგმებად. ინტონაცია ახასიათებს მოლაპარაკეს და ურთიერთობისას არსებულ სიტუაციას (Лџс 1990: 197-198).

გერმანულ ენციკლოპედიურ ლექსიკონში („მაიერის ახალი ლექსიკონი“) თავდაპირველად წარმოდგენილია მსჯელობა ინტონაციის გამოყენებაზე, კერძოდ – მეტყველების დიფერენციაციისათვის. ჩვეულებრივ განარჩევენ წინადადების ინტონაციას და ფონოლოგიურ ინტონაციას. **წინადადების ინტონაცია** გამოიყენება: ა) გამონათქვამის დახასიათებისათვის (შეკითხვა,

მტკიცება, ბრძანება), ბ) ლოგიკურად მნიშვნელოვანი წინადადების წევრის გამოსაყოფად, გ) მეტყველების ემოციური წარმოჩენისათვის (მოფერება, მუქარა, შეგულისანება და ა. შ.). **ფონოლოგიური ინტონაცია** ახდენს მარცვლებისა და სიტყვების მნიშვნელობის დიფერენციაციას ე. წ. წმინდა ტონურ ენებში, როგორცაა, მაგალითად, კლასიკური ჩინური (Meyers 1962: 411).

ფონოლოგიის ფუძემდებელი **ნ. ტრუბეცკოი** განიხილავს ფრაზის ინტონაციას და აღნიშნავს: „რადგან ევროპულ ენათა მეტ წილს არ აქვს ინტონაციის მიხედვით სიტყვათგანმასხვაველობითი დაპირისპირება, ინტონაცია ამ ენებში წარმოადგენს ფრაზათგანმასხვაველებელ საშუალებას. ამ მიზნით, როგორც წესი, გამოიყენება ტონის აღმავალი და დამავალი მოძრაობა. ამასთან, ტონის აღმავალი მოძრაობა უფრო ხშირად ასრულებს „გამაფრთხილებელ“ ფუნქციას, მიანიშნებს იმაზე, რომ წინადადება ჯერ არ დასრულებულა, ტონის დამავალ მოძრაობას კი ახასიათებს „დამასრულებელი“ ფუნქცია. ჩვეულებრივ ტონის როგორც ერთი, ისე მეორე ტიპის მოძრაობა რეალიზდება პაუზის წინ უკანასკნელ სიტყვაზე, რადგან მხოლოდ აქ არის აუცილებლობა გამოიხატოს, წინადადება მთავრდება თუ არა“ (Трубейкой 1960: 248-249).

„გამაფრთხილებელი“ და „დამასრულებელი“ ფრაზული ინტონაციის გარდა, **ნ. ტრუბეცკოი** მსჯელობს **ჩამოთვლითი** ინტონაციის შესახებ, რომელიც განსხვავდება ინტონაციის პირველი ორი ტიპისაგან და ასრულებს აზრის განმასხვავებლობით ფუნქციებს. აზრის **განმასხვავებლობითი** დაპირისპირება ჩამოთვლითი და გამაფრთხილებელი ინტონაციებისა განსაკუთრებით თვალში საცემია ისეთ ენებში, როგორცაა რუსული, რომელშიც ე. წ. „სახელური წინადადება“ წარმოადგენს აბსოლუტურ ნორმალურ სინტაქსურ წარმოებას (მდრ. ერთი მხრივ, **ადამიანები, მხეცები, ფრინველები**, მეორე მხრივ, რუს. люди - зверь) (Трубейкой 1960: 249).

ნ. ტრუბეცკოს თვალსაზრისის შესაბამისად, ფრაზული პაუზები, როგორც წესი, წარმოადგენს ცალკეულ წინადადებათა ან მათი მონაკვეთების გამიჯვნის საშუალებას და ასრულებს, უპირატესად, დელიმიტაციურ ფუნქციას, მაგრამ ზოგჯერ „პაუზის არსებობა – მისი არსებობა“ აზრსაც განასხვავებს, მაგ., რუსი/სომეხი და ქართველი, ერთი მხრივ, რუსი სომეხი და ქართველი, მეორე მხრივ (ტრუბეცკო 1960: 254).

ნ. სვეტოზაროვა ინტონაციის ფუნქციად მიიჩნევს მეტყველების ნაკადის ორგანიზაციასა და დაყოფას, დაყოფის ერთეულთა პარადიგმატულ დაპირისპირებასა და კავშირს, ინტონაციურ ერთეულთა შორის კავშირის წარმოჩენას, ემოციურ მნიშვნელობათა და ელფერთა გამოხატვას; ამ უკანასკნელ ფუნქციაში მიზანშეწონილია გამოიყოს ორი სხვადასხვა სფერო, რომელთა შორის კავშირი და გამიჯვნა შეიძლება მკაცრად განისაზღვროს: პირველია ემოციური მნიშვნელობები (ეჭვი, კატეგორიულობა, წუხილი, გამონწვევა, საყვედური და ა. შ.), მეორე – გამონათქვამის ზოგადი ემოციური ელფერი (დარდი, მღელვარება, აღტაცება...)... ინტონაციის ერთეულთა კლასიფიკაცია უნდა დაემყაროს ინტონაციის მრავალფეროვან ფუნქციას და ასახოს ინტონაციური სისტემის იერარქიული ხასიათი (Светозарова 1979: 252-254).

ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ფუნქცია მელოდიკისა არის სინტაქსური ფუნქცია – გამოხატვა მტკიცებისა, კითხვისა, ძახილისა და ა. შ. მისი სინტაქსური ფუნქციაა, აგრეთვე, სინტაგმის გამოყოფა... მელოდიკაზეა დამოკიდებული, ასევე, მეტყველების ემოციური შეფერილობა – მრისხანება, სიძულვილი, ირონია, სიხარული და ა. შ. (Матусевич 1959: 102).

მეგრულ-ლაზური ენის გავრცელების არეალი და კვლევის მეთოდოლოგია

მეგრულ-ლაზური (კოლხური / ზანური) ენა ისტორიულად გაცილებით ვრცელ ტერიტორიას მოიცავდა, კერძოდ, გავრცელებული იყო შავიზღვისპირეთში სინოპ-სამსუნ-ტრაპიზონიდან მდინარე ფსოუს ჩათვლით, ასევე, თანამედროვე აჭარა-გურია-იმერეთის ტერიტორიაზეც, რასაც ამტკიცებს ტოპონიმია და დღეს აქ გავრცელებულ ქართული ენის დიალექტებში შემორჩენილი მეგრულ-ლაზური ლექსიკა.

დროთა განმავლობაში კოლხური ენის გავრცელების არეალი დავიწროვდა, კერძოდ, დღეს მეგრულად მეტყველი მოსახლეობა კომპაქტურად მკვიდრობს დასავლეთ საქართველოში, სამეგრელო-ზემო სვანეთის მხარეში (აბაშა, მარტვილი, ზუგდიდი, ჩხორონყუ, ხობი, სენაკი, ნალენჯიხა, ფოთი), აგრეთვე, ისტორიულ სამურზაყანოში (გალი, ნანილობრივ ოჩამჩირე და ტყვარჩელი), თბილისსა და საქართველოს სხვა ქალაქებში. რუსეთის მიერ აფხაზეთის ოკუპაციამდე მეგრული გავრცელებული იყო გულრიფშა და სოხუმშიც, მეგრელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი არის ემიგრაციაში; ლაზურად მეტყველნი კი მკვიდრობენ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოსა (გამოღმა სარფი, ნანილობრივ კვარიათი) და თურქეთში (ართვინის პროვინცია – ხოფა, ბორჩხა, არქაბი; რიზეს პროვინცია – ფინდიკლი (ვინე), არტაშენი, ჩამლიჰემშინი (ვიჟა), ფაზარი (ათინა). ლაზურად მეტყველი ლაზები ცხოვრობენ ისტორიული ლაზეთის მიღმაც, თურქეთის სხვადასხვა პროვინციაში (იალოვა, ბურსა, კოჯაელი, საქარია, დუზჯე, აქჩაქოჯა...), სადაც მათი წინაპრები გადავიდნენ 1877-1878 წლების ოსმალეთ-რუსეთის ომის შედეგად, მიგრაცია 1921-1939 წლებშიც გრძელდებოდა. ბევრი ლაზი ემიგრაციაშია ევროპის სხვადასხვა ქვეყანაში, განსაკუთრებით გერმანიაში.

ი ყიფშიძემ მეგრული დაყო ზუგდიდურ-სამურზაყანოულ

და სენაკურ-მარტვილურ კილოკავად (Кипшидзе 1914: XVIII) და ეს აზრი იყო გაზიარებული სამეცნიერო ლიტერატურაში. ბოლოდროინდელი კვლევების მიხედვით კი მეგრულში გამოიყოფა სამი კილოკავი: ზუგდიდურ-ჯვარული, სამურზაყანოული და სენაკურ-მარტვილური (ქირია, ეზუგბაია, მემიშიძე, ჩუხუა 2015: 8). ამავ ევტორების აზრით, სენაკურ-მარტვილური კილოკავი მოიცავს აბაშა-სენაკის, ფოთის, ხობის, მარტვილისა და ჩხორონყუს მეტყველებას. აქ დასახელებული ევტორები ცალკე თქმებად გამოყოფენ ბანძა-მარტვილისა და ჩხორონყუს მეტყველებას, ზუგდიდურ-ჯვარული გულისხმობს ზუგდიდისა და ნალენჯიხის მეგრულს, ხოლო სამურზაყანოული – სამურზაყანოს მეტყველებას. ევტორები იქვე აღნიშნავენ, რომ ჩხორონყუს მეგრული მეტწილად მიჰყვება ზუგდიდურ-ჯვარულს. ეს მართლაც ასეა და ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ჩხორონყუს მეტყველება ცალკე თქმად სწორედ ზუგდიდურ-ჯვარულის ფარგლებში უნდა გამოიყოს და არა მარტვილურ-სენაკურში.

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ლაზური იყოფოდა სამ კილოკავად: ხოფური, ვინურ-არქაბული და ათინური. ბოლო კვლევებში ცალკე გამოიყო ვინური (ქირია, ეზუგბაია, მემიშიძე, ჩუხუა 2015: 7), ხოლო უცხოენოვან კვლევებში დამოუკიდებელ დიალექტებად მიიჩნევა ჩხალური, არტაშენური და ჩამლიჰემშინურიც (ვიჟურიც) (Kojima, Avcı Bucaklışı 2003). თუმცა ო. ქუიუმჯუს აზრით, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ საქართველოში გავრცელებულ სარფულ მეტყველებას, ლაზურში ორი მთავარი დიალექტი გამოიყოფა: დასავლურლაზური (ვიჟური, ათინური, არტაშენური) და აღმოსავლურლაზური (ვინური, არქაბული, ხოფური). ის დასავლურლაზურის კილოკავებად მოიაზრებს ვიჟურს, ათინურს და არტაშენურს, ხოლო აღმოსავლურლაზურში გულისხმობს ვინურს, არქაბულსა და ხოფურს. ამასთან, ხაზს უსვამს, რომ თითოეულ მათგანში გამოიყოფა თქმები, მაგ. ფურტონას ხეობის თქმა (Kuyumcu 2013:

5, 151). მონოგრაფიაში „ათინური ლაზური“ ათინის მეტყველება ცალკე დიალექტად განიხილება, მაგრამ სხვა ერთეულებზე მსჯელობა არ არის (Öztürk & Pöchtrager).

ჩვენი კვლევა ექსპერიმენტულია. ის დაეყრდნო სპეციალურად შემუშავებულ კითხვარს, რომელიც მოიცავს მეგრულ-ლაზურ და ქართულ სიტყვებს მარცვლიანობის, ხოლო წინადადებებს – შინაარსისა და აგებულების მიხედვით შერჩეულს. პარალელურად ჩავენრეთ სპონტანური მეტყველების ნიმუშებიც. მასალა ჩანერილია დიქტოფონით.

პროექტის გეგმა-გრაფიკით დაგეგმილი იყო ოთხი სავსე მუშაობა, ორი სამეგრელოში და ორი ისტორიულ ლაზეთში (როგორც საქართველოს, ისე თურქეთის რესპუბლიკაში). მუშაობის პროცესმა გვიჩვენა, რომ საინტერესო იქნებოდა იმ მუჰაჯირი ლაზების შთამომავლების მეტყველების ჩანერა, რომლებიც ცხოვრობენ თურქეთის შიდა პროვინციებში: იალოვა, ბურსა, კოჯაელი, საქარია, დუზჯე, აქჩაქოჯა... ამიტომ ფონდს მივმართეთ თხოვნით და ჩავატარეთ დამატებითი ექსპედიციაც საკვლევი ენობრივი მასალის მოსაპოვებლად, რაც ძალიან მნიშვნელოვანი იყო, რადგან საქართველოდან მეცნიერთა ჯგუფი იმ პროვინციებში პირველად ჩავიდა სავსე სამუშაოს ჩასატარებლად (გამონაკლისია დუზჯე, სადაც ჩვენამდე იმყოფებოდა ნატო ახალაია).

ჯამში გამოგვივიდა ხუთი ექსპედიცია – ორი მეგრული მეტყველების ინტონაციის შესასწავლად, სამი კი – ლაზური მეტყველებისა. პირველი – სამეგრელოში 2017 წლის 3 აგვისტოდან 16 აგვისტოს ჩათვლით, მეორე – ისტორიულ ლაზეთში 2018 წლის 3 თებერვლიდან 16 თებერვლის ჩათვლით, კერძოდ, 3-დან 12 თებერვლის ჩათვლით რიხესა და ართვინის პროვინციებში (თურქეთის რესპუბლიკა), ხოლო 13 თებერვლიდან 16 თებერვლის ჩათვლით ხელვაჩაურის რ-ნის სოფელ სარფში (საქართველო), მესამე – ისევ სამეგრელოში 2018 წლის 17 აგვის-

ტოდან 30 აგვისტოს ჩათვლით, მეოთხე – ისევ ისტორიულ ლაზეთში 2019 წლის 16 თებერვლიდან 1 მარტის ჩათვლით, კერძოდ, 16-დან 26 თებერვლის ჩათვლით რიზესა და ართვინის პროვინციებში (თურქეთის რესპუბლიკა), ხოლო 27 თებერვლიდან 1 მარტის ჩათვლით ხელვაჩაურის რ-ნის სოფელ სარფსა და ქალაქ ბათუმის დასახლება კვარიათში (საქართველო), მეხუთე დამატებითი ექსპედიცია ჩატარდა მუჰაჯირი ლაზების (1877-1878 წლების ოსმალეთ-რუსეთის ომის შედეგად იალოვამი, ბურსაში, კოჯაელში, კარამურსელში, საპანჯამი, აქჩაქოჯამი, დუზჯემი გადასულ) შთამომავლებთან 2019 წლის 15 სექტემბრიდან 26 სექტემბრის ჩათვლით.

ექსპედიციების ფარგლებში მოვახერხეთ შემდეგი დასახლებული პუნქტების მკვიდრთა ჩანერა:

სამეგრელო: ჭოლა, ნაფიჩხოვო, ნაკიანი, თაია, ლესიჭინე (ჩხორონყუ); მიქავა, ჯგალი, ჯვარი (ნალენჯიხა); ჯიხაშკარი, ინგირი, ორული, ყულიშკარი, დარჩელი, ანაკლია (ზუგდიდი); ლეხაინდრაო, მუხურჩა (ორქა), ბანდა, ჭყონი, გოჭკადილი, ნაგვაზაო (მარტვილი); ქ. აბაშა, ძველი აბაშა (ჯვეშ აბაშა), ონტოფო, სერგიეთი, კვათანა, ზანათი (აბაშა); ქ. სენაკი, ზანა, ნოსირი, ეკი (სენაკი); ქვალონი, პატარა ფოთი (ჭიჭე ფუთი), ნოჯიხევი (ხოზი); ქ. ფოთი, მალთაყვა, ნაბადა (ფოთი).

ისტორიული ლაზეთი (საქართველოს რესპუბლიკა): სარფი, კვარიათი; ისტორიული ლაზეთი (თურქეთის რესპუბლიკა): ქ. ხოფა, ტალიკოთი, აზლადა, გაღმა სარფი (ხოფა); ჩხალა, ბელღევანი (ბორჩხა); ქ. არქაბი, ლომე, კორდელითი, პოტოჯური (არქაბი); მზულუ, აბუ, ჭანფეთი (ვინე); ქ. არტაშენი, დუთხე, ძღემი, არგვანი, ხარამიტი ავლა, სიფათი (არტაშენი); ღვანდი, მეკალესკირითი, მწანუ (ჩამლიჰემშინი); არანაში, გურჯიქოი, ბოლაზჯი, ავრამითი, აფსო (ათინა).

მუჰაჯირი ლაზების სოფლები: საფრანი, ქურთქოი (იალოვა); შუქრიე, ფევზიე (ბურსა-გემლიქი); ბეილერბეი (ქანდი-

რა); შვექათიე, სუადიე (კოჯაელი); ჩამჩუქური (ქარამურსელი); ბაბადაი, თეფებაში მაჰალე, შუქრიე, ჰაჯიმერჯანი (საპანჯა, საქარია); ოსმანიე, ქალაბალი (დუზჯე), ედილი (აქჩაქოჯა).

პროექტის ფარგლებში არ იყო დაგეგმილი აფხაზეთში გავრცელებული მეგრული მეტყველების ჩანერა, რადგან წინასწარვე ვიცოდით, რომ ენგურს გადაღმა გადასვლა შეუძლებელი იქნებოდა, თუმცა მაინც მოვახერხეთ ენგურს გამოღმა მცხოვრები აფხაზეთიდან დევნილი მოსახლეობის მეგრულის ჩანერაც.

ჩვენს მონოგრაფიაში ქართულ სამეცნიერო სივრცეში პირველადაა ასახული მუჰაჯირი ლაზების შთამომავლებთან ჩატარებული კვლევის შედეგები. მუჰაჯირი ლაზების მეტყველება ძირითადად ჩხალურია, თუმცა აქა-იქ ცხოვრობენ სხვა კილოებზე მეტყველნიც: აქჩაქოჯაში – მაკრიალიდან წასული მუჰაჯირების შთამომავლები, კარამურსელში არქაბულად მოლაპარაკენი, მათი ლაზური არ სხვაობს დღეს ხოფა-ჩხალასა და არქაბეში მცხოვრები ლაზების მეტყველებისაგან, ანუ ისინი წინაპართა კილოებზე მეტყველებენ. განსაკუთრებით საინტერესო იყო იალოვაში მცხოვრები ბელღევინიდან წასული ლაზების შთამომავლების ჩანერა, რადგან მათი ლაზური სხვაობს ჩხალურისაგან და ენობრივად უფრო ახლოსაა ხოფურთან. ეს მეტად მნიშვნელოვანია, რადგან დღეს ბელღევანში მხოლოდ არტაშენიდან გადმოსული ლაზები მკვიდრობენ და არტაშენურად მეტყველებენ, ანუ ადგილზე ბელღევენისთვის დამახასიათებელი ლაზური მეტყველება გაქრა.

ყველა დასახელებული კილოს წარმომადგენელი ჩანერილია სხვადასხვა ასაკის, სქესისა და სოციალური წრის მიხედვით, თუმცა აღსანიშნავია ის სირთულე, რაც უკავშირდებოდა მოზარდი თაობის მეტყველების ჩანერას, რადგან ახალგაზრდები არ ან ვერ მეტყველებენ მეგრულ-ლაზურად. სამეგრელოშიც და გამოღმა სარფშიც ჭირს მეგრულისა (მით უფრო აბაშასა და ფოთში) და ლაზურის თავისუფლად მცოდნე ბავშვების მოძებნა, თურქეთში კი ძალიან ძნელია ლაზურად მოლაპარაკე ბავ-

შვების ნახვა, თუმცა რამდენიმეს ჩანერა ჩვენ მაინც მოვახერხეთ არტაშენის სოფლებში.

სამეგრელოში, ასევე, გამოღმა სარფსა და კვარიათში ჩვენერთ ქართულენოვანი კითხვარებიც, მეგრელთა და ლაზთა ქართული მეტყველების ინტონაციის შესწავლის მიზნით. თურქეთში მცხოვრებმა ლაზებმა ქართული არ იციან და იქ ამის გაკეთება შეუძლებელი იყო. ყურადღება გავამახვილეთ როგორც სპონტანურ, ისე არასპონტანურ მეტყველებაზე.

თურქეთში მცხოვრებ ლაზებთან სავსე მუშაობისთვის გათვალისწინებული იყო შემდეგი გარემოება: როგორც აღვნიშნეთ, მათ არ იციან ქართული ენა და არც ქართულ ანბანი, ამიტომ მათთან სამუშაო კითხვარი შევადგინეთ ლათინურ გრაფიკაზე დაყრდნობით შედგენილი ანბანითაც, რომელსაც ისინი ლაზურისთვის იყენებენ. ამასთან, ლაზური მეტყველება მეგრულზე უფრო დიფერენცირებულია, ამიტომ დაგვჭირდა კილოკავების მიხედვით კითხვარების შედგენა.

ჩვენ მიერ სავსე ექსპედიციის დროს მოპოვებული მასალა გავაანალიზეთ პროგრამა Praat-ის მეშვეობით, რომელიც აპრობირებულია მსგავსი კვლევების ჩასატარებლად მთელს მსოფლიოში. თითოეულ საანალიზო ფორმას ახლავს სურათები (pitch track), რომელთაც აქვთ ორი რიგი: ერთი ქართული ანბანით ჩანერილი მეგრულ-ლაზური ფორმისთვის და მეორე მისი საერთაშორისო ტრანსლიტერაციისთვის, წინადადებების შემთხვევაში პირველ რიგში აღნიშნულია ტონები (H, L, H*, L*...). ყოველ სურათზე წარმოდგენილ საანალიზო ერთეულს ახლავს გლოსები. მონოგრაფიაში სიტყვა-ფორმათა გლოსირება ეყრდნობა საერთაშორისო სტანდარტებს, ქრისტიან ლემანის ნაშრომებსა (Lehmann 1982: 2004) და ლაიფციგის გლოსირების წესებს (LGR, 2008); გამოყენებულია, აგრეთვე, ქართველი ავტორების ნაშრომებში ჩამოყალიბებული გლოსირების პრინციპები და მოცემული აბრევიატურის სია (ლომია, გერსამია 2012; მარგიანი, ქურდაძე, ლომია 2019).

თავი I მეგრული ინტონაციის საკითხები

1.1. სიტყვათმახვილი მეგრულში

მეგრულში მახვილის საკითხებს იკვლევდა არაერთი მეცნიერი, თუმცა სამეცნიერო ლიტერატურაში არ არის ერთიანი აზრი მეგრული მახვილის ადგილისა და ბუნების შესახებ.

პირველად მეგრული მახვილის საკითხს ტ. კლუგე შეეხო და დაასკვნა, რომ ორმარცვლიან სიტყვებში მახვილი პირველ მარცვალზეა, ხოლო მრავალმარცვლიან სიტყვებში – ბოლოდან მეორე მარცვალზე (Kluge 1916: 3). ეს უკანასკნელი აზრი არ იქნა გაზიარებული.

მეგრული სიტყვათმახვილის პირველი საფუძვლიანი ანალიზი ეკუთვნის ი. ყიფშიძეს. მისი დაკვირვებით:

1. მეგრულ ორმარცვლიან სიტყვებში, ქართულის მსგავსად, მახვილი ბოლოდან მეორე მარცვალზე მოდის, ხოლო სამ- და მეტმარცვლიანებში – ბოლოდან მესამეზე.
2. მახვილი ორია: მთავარი და მეორეხარისხოვანი. მთავარი მახვილი სიტყვის დასაწყისშია, მეორეხარისხოვანი კი – ოთხმარცვლიანში ბოლოდან მეორეზეა, ხუთიანში – ბოლოდან მესამეზე: რსურჲფი, ჯრმალჲფი, ჭკრჭკრტი, ჭკრჭკრტირეფი.
3. მახვილი მეგრულში უფრო მოძრავია, ვიდრე ქართულში.
4. წინსართები სიტყვებში მთავარმახვილიანია: ჭარი „წერე“, დრჭარი „დანერე“, ვაჭარა „არ დანერო“.
5. ბოლონაწილაკიან სიტყვებში მახვილი სიტყვის ბოლოში გადადის: ულუდას „ჰქონდეს“ – ულუდასგ-ნი „რომ ჰქონდეს“.

6. მახვილი ძახილის ნაწილაკზეც გადადის: ბაბა „მამა“ – რ ბაბა „ვო მამა“. ბოლო სიტყვა ამ შემთხვევაში თითქმის შორდება ნაწილაკს.
7. რთულ სიტყვებში (კომპოზიტებში) მთავარი მახვილი პირველ სიტყვაზე მოდის: ზღვა-პიჯი „ზღვის პირი“. თუ ის მრავალმარცვლიანია, მას შეიძლება ჰქონდეს მეორეხარისხოვანი მახვილიც: პიმ-ქრსალი || პრმ-ქოსალი „პირსახოცი“ (Кипшидзе 1914: 013-014).

მეგრული მახვილის საკითხებს სწავლობდა გ. როგავაც. მისი მტკიცებით, ქართულსა და მეგრულში სამ- და მეტმარცვლიან სიტყვებში გვაქვს ორი ტიპის მახვილი: დინამიკური ბოლოდან მესამე მარცვალზე (ქათამი, ქრთომი) და ტონური – მეორეზე (ქათამი, ქოთრმი). ორივე ტიპის მახვილი სუსტია. ამ მახვილთაგან მთავარი უნდა იყოს ტონური მახვილი. ის სიტყვის დამარცვლისას აშკარად გამოიყოფა. არაქართველები სწორედ ამ მახვილს აღიქვამენ (როგავა 1956: 13). მისივე აზრით, მეგრულში ტონური მახვილის დომინანტობა უფრო თვალსაჩინოა, როცა სიტყვის ბოლოს ხდება ტონურმახვილიანი და უმახვილო ხმოვნების შერწყმა. მაგ., გვარებში: ცანა < ცანაა < ცანავა. მათ უჩვეულო ადგილი უკავიათ (ბოლოდან პირველი მარცვალი) (როგავა 1956: 13). ჩვენი ექსპერიმენტით გამოვლინდა, რომ ცანა ფორმაში მახვილი პირველ მარცვალზეა, ტონი კი ბოლო მარცვალზე მალღდება, ანუ ბოლო ა ხმოვანზე.

ტ. გუდავას დაკვირვებით, მეგრულში თანხმოვნით დაბოლოებულ სიტყვებში მახვილი ბოლოდან მეორე მარცვალზეა (დოჭარუნს „დანერს“, ჯიმალენქ „ძმებმა“), თანხმოვნით დაბოლოებულ სიტყვებში მახვილი მუდამ მესამე მარცვალზე აღმოჩნდება, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ამგვარ სიტყვებს მუდამ შეიძლება ხმოვანი დაერთოს: დოჭარუნს / დოჭარუნსი „დანერს“, ჯიმალენქ / ჯიმალენქი „ძმებმა“. მახვილი დასმული

ჩანს ხმოვანდართული ვარიანტის მიხედვით. ხმოვნით დაბოლოებულებში – ბოლოდან მესამეზეა (ჯიმწლეფი „ძმები“), მაგრამ თუ ბოლო ხმოვანი გრძელია, ანუ ორმაგი, მაშინ ამ შემთხვევაშიც მახვილი ბოლოდან მეორე მარცვალზე იქნება: დოღჭრუუ > დოღჭრუ > დოღჭრუ. მისი დასკვნით, როცა სენაკურ მეტყველებაში გრძელი ხმოვანი მოკლედ გამოითქმის (რაც კილოკაურად ხშირია), მახვილი ფონოლოგიურ ფუნქციას იძენს: ქემეჩი „მიეცი“ - ქემეჩი „მიამბე“, დღღურუ „მოკვდა“ - დოღჭრუ „მოკვდება“ (გუდავა 1969: 111).

მეგრული მახვილის საკითხს შეეხო ჟ. ქირია და ისიც მიუთითებდა მეგრულ სიტყვებში „ორი მახვილის“ (ე.ი. მთავარი მახვილისა და თანამახვილის) არსებობაზე (ქირია 1991: 34).

მონოგრაფიაში „ლაზურ-მეგრული გრამატიკა. I. მორფოლოგია“ აღნიშნულია, რომ ეს წესი არ მუშაობს..., რადგან ამ წესის მიხედვით მახვილი ფიქსირებული, უძრავი გამოდის მეგრულში (ისევე, როგორც ქართულში), თუმცა, ამავე დროს, არ შეიძლება ეს „უძრავი“ მახვილი „დაუდევარიც“ იყოს (ქირია, ეზუგბაია, მემიშიში, ჩუხუა 2015: 463).

ჩვენს კვლევაში მახვილის საკითხის შესასწავლად გაანალიზებულია 18 მთქმელის მეტყველება (სამეგრელოს ყველა მუნიციპალიტეტიდან 2-2 რესპოდენტი), აქედან 10 მამრობითი სქესის, 8 – მდედრობითი სქესისა. მათი ასაკი 10-დან 80 წლამდეა.

ჩავინერეთ სიტყვები მარცვლიანობის (1-დან 7-მდე) მიხედვით, მაგალითად:

- 1 ო: და „და“, ჩე „თეთრი“;
- 2 ო: დიდა „დედა“, ცუჯი „ყური“;
- 3 ო: კიბირი „კბილი“, ჯოლორი „ძალი“;

4 თ: მილახუნა (ზუგდ., სამურზ., სენაკ.) / მიახუნა (მარტვ.) „შიგ ჯდომა“, დიანთილი (ზუგდ., სამურზ., სენაკ.) / დიანთირი (მარტვ.) „დედამთილი“;

5 თ: ქიგუბირაფუ „დაუმღერებია“, დიდაცონერი „დედინაცვალი“;

6 თ: გინოკეთებული (ზუგდ., სამურზ., სენაკ.) / გინოკეთებული (მარტვ.) „გადაკეთებული“, გინოძირაფილი (ზუგდ., სამურზ., სენაკ.) / გინოძირაფიდი (მარტვ.) „დაოჯახების მიზნით გაცნობილი“;

7 თ: გინონინაფილი (ზუგდ., სამურზ., სენაკ.) / გინონინაფიდი (მარტვ.) „გადამნიფებული; გადავსებული“.

საანალიზო მასალაში ყველა მარცვალი არის CV ტიპისა, მაგრამ ოთხმარცვლიანებში ურევია VC სტრუქტურის მარცვალიც. სიტყვაში მახვილის ადგილი განსაზღვრულია მარცვლის ხანგრძლივობის მიხედვით.

ექსპერიმენტის შედეგები შეჯამებულია ქვემოთ მოცემულ ცხრილში.

ეთერ შენგელია მაია მემიშიძე ნათია ფონიავა

ცხრილი 1. მახვილის ადგილი მეგრულში მარცვალთა რაოდენობის მიხედვით:

ს რაოდენობა	სიტყვა	მახვი-ლოანი	თან-მახვი-ლის მქონე	F0 და ინტენსივობა
1 ს	და ჩე			
2 ს	დიდა	1-ლი		მაღალი F0 1-ელ ს-ზე; მაღალი ინტენსივობა 1-ელ ს-ზე
	სუჯი	1-ლი		მაღალი F0 1-ელ ს-ზე; მაღალი ინტენსივობა 1-ელ ს-ზე
3 ს	კიბირი	1-ლი ან მე-2		მაღალი F0 1-ელ ან მე-2 ს-ზე (გალი); მაღალი ინტენსივობა 1-ელ ან მე-2 ს-ზე
	ჯოლორი	1-ლი		მაღალი F0 1-ელ ან მე-2 ს-ზე (მარტვილი, ხობი); მაღალი ინტენსივობა 1-ელ ს-ზე
4 ს	მილახუნა / მიახუნა	მე-2		მაღალი F0 მე-2 ს-ზე; მაღალი ინტენსივობა 1-ელ ან მე-2 ს-ზე
	დიანთილი / დიანთირი	მე-2		მაღალი F0 1-ელ (მარტვილი), მე-2 ან მე-3 ს-ზე (გალი, ზუგდიდი, აბაშა, ფოთი); მაღალი ინტენსივობა 1-ელ ან მე-2 ს-ზე
5 ს	ქიგუბირა-ფუ	მე-2	ბოლოს-ნინა	მაღალი F0 მე-2 ს-ზე; მაღალი ინტენსივობა მე-3 ს-ზე
	დიდაცონე-რი	მე-2	ბოლოს-ნინა	მაღალი F0 მე-2, მე-3 ან 1-ელ ს-ზე (გალი); მაღალი ინტენსივობა 1-ელ (გალი) ან მე-2 ს-ზე
6 ს	გინოკეთე-ბული / გინოკეთებული	მე-2	ბოლო-დან მესა-მე	მაღალი F0 ბოლოდან მე-3 (გალი) ან ბოლოდან მეორე ს-ზე; მაღალი ინტენსივობა ბოლოდან მე-2 (ზუგდიდი) ან ბოლოდან მე-3 ს-ზე
	გინოძირა-ფილი / გინოძირაფილი	მე-2	ბოლო-დან მესა-მე	მაღალი F0 1-ელ ან ბოლოდან მე-2 ს-ზე (მარტვილი); მაღალი ინტენსივობა ბოლოდან მე-2 (ზუგდიდი) ან ბოლოდან მე-3 ს-ზე
7 ს	გინონინიფა-ლი / გინონინიფაფილი	მე-2	მეოთხე	მაღალი F0 ბოლოსნინა ან დასაწყისიდან მე-2 ს-ზე (მარტვილი); მაღალი ინტენსივობა ბოლოდან მე-3 ს-ზე

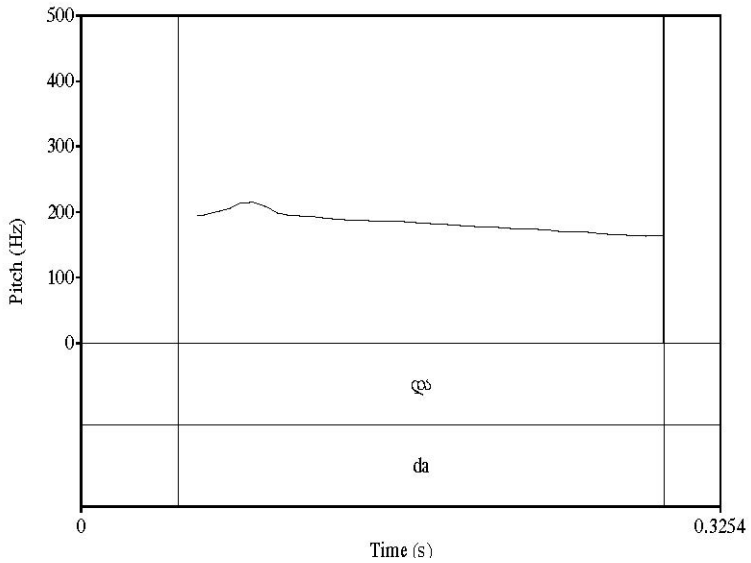
როგორც ცხრილიდან ჩანს, ექსპერიმენტის შედეგად გამოვლინდა, რომ მეგრულში ორ- და სამმარცვლიან სიტყვებს მახვილი მოუდით პირველ მარცვალზე, ანუ სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული აზრი ექსპერიმენტით გამყარდა, თუმცა ზოგ შემთხვევაში სამმარცვლიან სიტყვებს მახვილი აქვთ ბოლოსწინა მარცვალზე; ოთხმარცვლიანებს მახვილი აქვთ ბოლოდან მესამე მარცვალზე, თუმცა მათში ჩვენი ექსპერიმენტით არ დადასტურდა თანამახვილის არსებობა; ხუთმარცვლიან სიტყვებს მთავარი მახვილი მოუდით თავიდან მეორე მარცვალზე, ხოლო თანამახვილი – ბოლოდან მეორეზე; ექვს- და შვიდმარცვლიან სიტყვებსაც მთავარი მახვილი აქვთ თავიდან მეორე მარცვალზე, ოღონდ ექვსმარცვლიანებს თანამახვილი აქვთ ბოლოდან მესამეზე, შვიდმარცვლიანებს – ბოლოდან მეოთხეზე.

ცხრილში ინტენსივობასთან ერთად ნაჩვენებია, თუ რომელ მარცვალზეა მაღალი F0 (ფუნდამენტური სიხშირე). ახლაკი წარმოვადგენთ სურათებს, რომლებშიც ჩანს სხვადასხვა მარცვლიანობის მქონე სიტყვების F0 კონტური.

ერთმარცვლიან სიტყვებში, მართალია, არ გვაქვს მარცვალთა დაპირისპირება, მაგრამ თვალსაჩიოებისთვის წარმოვადგენთ ნიმუშსაც.

სურ. Fig. Şekil 1.1.1. სენაკი, ქალი / Senaki, woman / Senaki, kadın

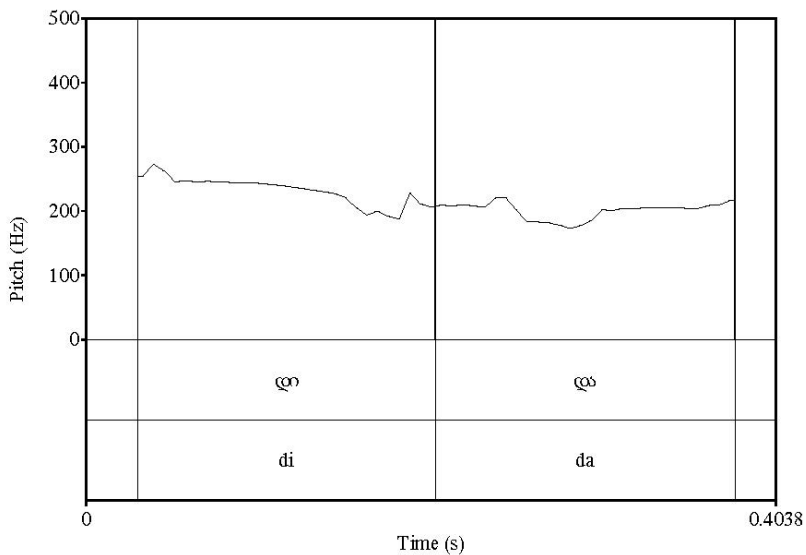
da
sister-(NOM)
sister
kız kardeş



ორმარცვლიანებში მაღალი F0 ყოველთვის პირველ მარცვალზეა:

სურ. Fig. Şekil 1.1.2. ჩხორონყუ, ქალი / Chkhorotsku, woman / Chorotsku, kadın

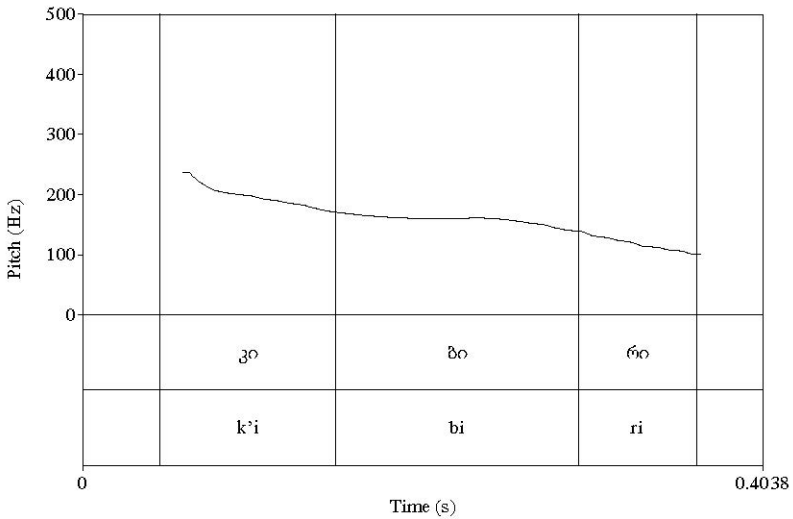
dida
 mother-(NOM)
 mother
 anne



სამმარცვლიან სიტყვებს მაღალი F0 აქვთ პირველ ან მეორე მარცვალზე:

სურ. Fig. Şekil 1.1.3. ხობი, კაცი / Khobi, man / Hobi, erkek

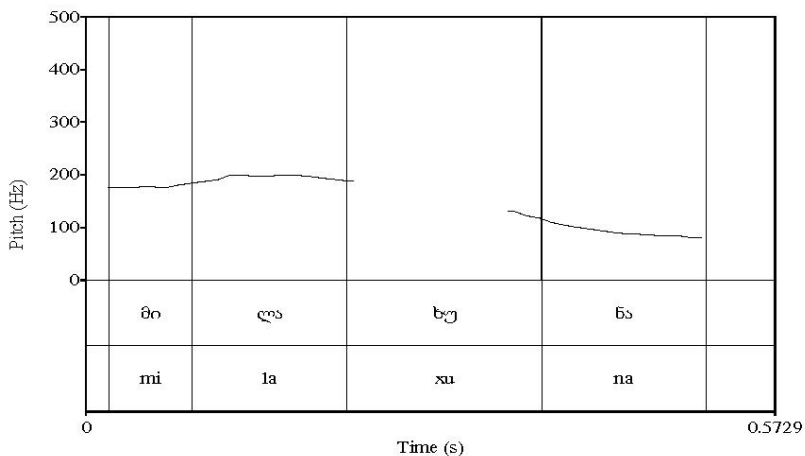
k'ibir-i
tooth-NOM
tooth
diş



ოთხმარცვლიან სიტყვებში მაღალი F0-ით ხასიათდება მეტწილად მეორე მარცვალი, იშვიათად – მესამე:

სურ. Fig. Şekil 1.1.4. ზუგდიდი, კაცი / Zugdidi, man / Zugdidi, erkek

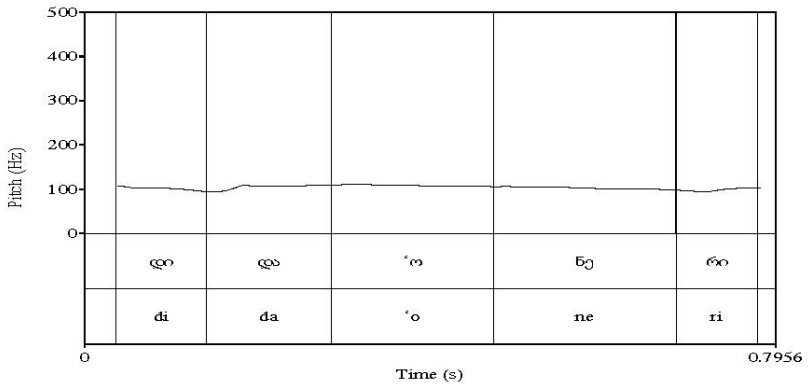
milaxuna
 sitting inside.INF-(NOM)
 sitting inside
 kapalı bir yerde oturmak



ოთხმარცვლიანთა მსგავსად, ხუთმარცვლიანებსაც მაღალი F0 აქვთ მეტწილად მეორე მარცვალზე, იშვიათად – მესამეზე:

სურ. Fig. Şekil 1.1.5. ნალენჯიხა, კაცი / Tsalenjikha, man / Tsalenciha, erkek

dida'oner-i
stepmother-NOM
stepmother
üvey anne



ექსმარცვლიანებს მაღალი F0 ახასიათებთ პირველ მარცვალზე, არცთუ იშვიათად – ბოლოდან მეორეზე ან მესამეზეც:

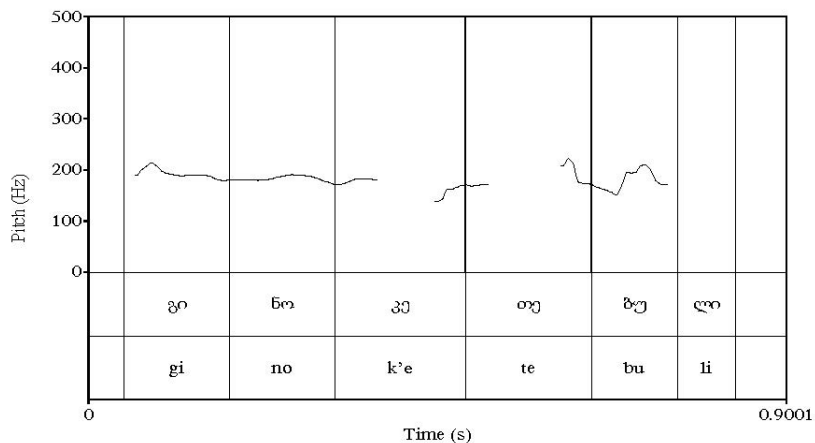
სურ. Fig. Şekil 1.1.6. გალი, ქალი / Gali, woman / Gali, kadın

ginok'eteb-ul-i

altered-PTCP-NOM

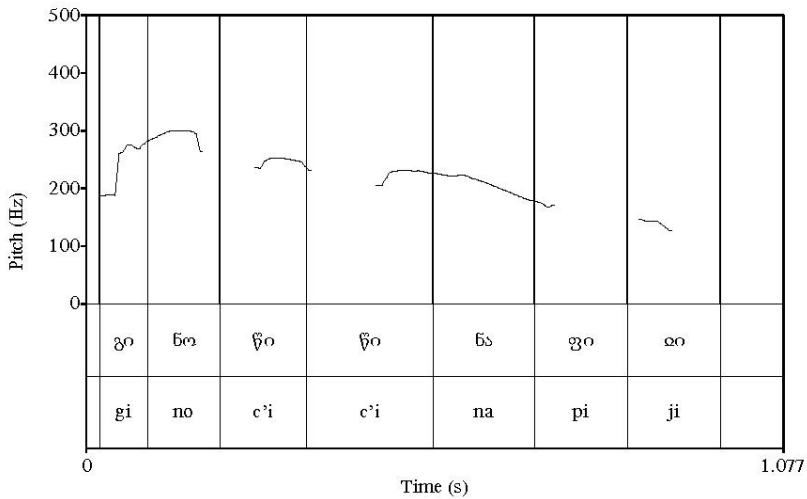
altered

yeniden yapılmış



შვიდმარცვლიან სიტყვებს მაღალი F0 აქვთ ბოლოსწინა ან მეორე მარცვალზე:

სურ. Fig. Şekil 1.1.7. მარტვილი, ქალი / Martvili, woman / Martvili, kadın
ginoc'ic'inap-il-i
 overripe-PTCP-NOM
 overripe
 olgunlaşmış



„ლაზურ-მეგრული გრამატიკის“ ავტორებს მიაჩნიათ, რომ მარცვალთა რაოდენობა გადამწყვეტი არაა, რადგან არის შემთხვევები, როცა განსხვავებულია მარცვალთა რაოდენობა, მაგრამ მახვილი ყველა შემთხვევაში ბოლო ხმოვანზე მოდის: ლურჷ „კვდება“, ქენოლურჷ „შიგ ჩაკვდება“... ხუმჷ „ხმება“ და გოხუმჷ „გახმება“, ქენოხუმჷ „ჩახმება“... ფაქტია, რომ საანალიზო ფორმების ბოლოს ნამდვილად დასტურდება გრძელი ხმოვანი; შეიძლება ჩავთვალოთ, რომ ეს არის დინამიკური მახვილის აკუსტიკური შთაბეჭდილება (ქირია, ეზუგბაია, მემიშიში, ჩუხუა 2015: 465). ასეთ ფორმებში, რომ ბოლოსაა მახვილი, ეს აზრი გამოთქმული აქვს ჭ. ქირიასაც (ქირია 1991: 34).

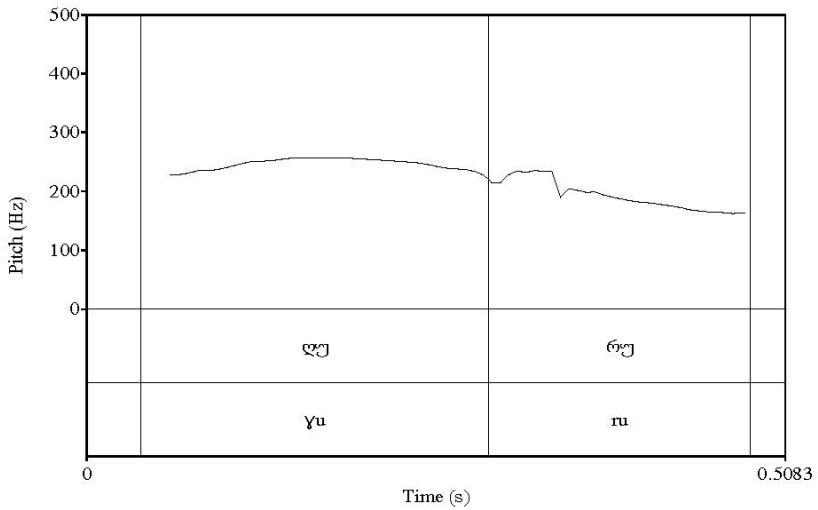
ამავე მონოგრაფიის ავტორები აღნიშნავენ, რომ თუ მაინც ვიმსჯელებთ ფორმათა დამთხვევაზე, მაშინ უპრიანი იქნება ერთმანეთს შევადაროთ არა მყოფადისა და აორისტის, არამედ მყოფადისა და თურმეობითი პირველის საობიექტო ქცევის ამგვარი ფორმები: ლურუ „კვდება“ – დოლურუ(ნ) „მოკვდება“ (ის), – დოლურუ მოკვდა (ის); შდრ .: დოლურუ „მოჰკვდომია“ (მას ის) (ქირია, ეზუგბაია, მემიშიში, ჩუხუა 2015: 465-466).

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ მეგრული მახვილის ფონოლოგიური ღირებულება ჩანს სწორედ მაშინ, როცა ხდება ფორმათა დამთხვევა: თუ სახელი და პირიანი ფორმა ემთხვევა ერთმანეთს (ლურუ / ლურუუ (მარტვ.) „სიკვდილი“, ლურუ / ლურუუ (მარტვ.) „კვდება“), სახელში პირველი მარცვალთა მახვილიანი (F0 პიკი და ინტენსივობაც მასზეა), ზმნაში – ბოლო მარცვალზეა მახვილი და ის გაგრძელებით წარმოითქმის, მაგრამ F0 პიკი და ინტენსივობაც პირველ მარცვალზეა), ასევე, თუ აორისტისა და მყოფადის ან თურმეობითის ფორმები ემთხვევა ერთმანეთს, აორისტის ფორმაში მახვილი, F0 პიკი და ინტენსივობაც პირველ მარცვალზეა, ხოლო მომავლის ფორმაში მახვილი მეორე მარცვალზეა (ე.ი. მომავლის ფორმაში მახვილი გადადის მომდევნო მარცვალზე), ტონი და ინტენსივობა კი – პირველზე: დრლურუ „მოკვდა“; დოლურუ „მოკვდება“. მარტვილურ-სენაკურში აორისტის ფორმაში მესამე სუბიექტური პირის -უ ნიშანი სუსტად ისმის (ამ შემთხვევაში ზუგდიდურსა და სამურზაყანოულში S₃-ის ნიშანი არის ჯ და ფორმათა დამთხვევა არ ხდება). თურმეობითში მახვილიც და აღმავალი ინტონაციური კონტურიც მეორე მარცვალზეა ამ მაგალითში, ბოლო ხმოვანი კი იმაზე უფრო გაგრძელებით ითქმის, ვიდრე მყოფადის ფორმაში: დოლურუ „მოჰკვდომია“.

წარმოვადგინოთ ისეთი შემთხვევის სურათებს, როცა სახელი და პირიანი ფორმა ემთხვევა ერთმანეთს:

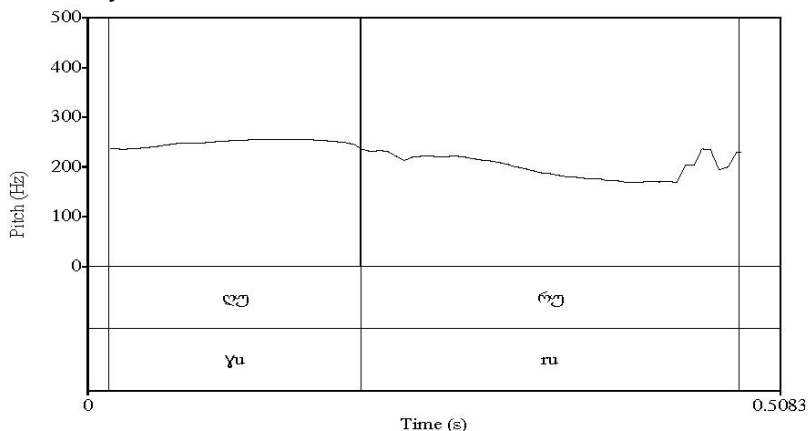
სურ. Fig. Şekil 1.1.8. ჩხორონყუ, ქალი / Chkhorotsku, woman / Çhorotsku, kadın

yuru
death-(NOM)
death
ölüm



სურ. Fig. Şekil 1.1.9. ჩხორონყუ, ქალი / Chkhorotsku, woman / Çhorotsku, kadın

yur-u
die-THM-(PRS.S3.SG)
is dying
ölüyör



ამ ზმნურ ფორმაში, რადგან F0 პიკი და ინტენსივობაც პირველ მარცვალზეა, ხომ არ უნდა გვეფიქრა, რომ ბოლო მარცვლის ხანგრძლივობის გაზრდა მოხდა მესამე სუბიექტური პირის -ნ ნიშნის დაკარგვის საკომპენსაციოდ? ეს საკვებით შესაძლებელია, ფორმათა დამთხვევისთვის თავის ასარიდებლად ენამ ბოლოკიდური ხმოვნის გაგრძელებით წარმოთქმას მიმართა.

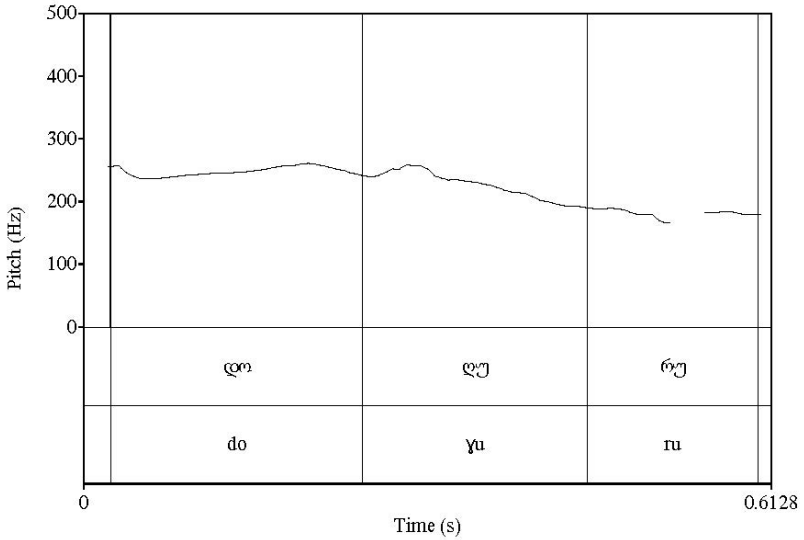
სურ. Fig. Şekil 1.1.10. ჩხორონყუ, კალი / Chkhorotsku, woman / Çhorotsku, kadın

do-yur-u

PRV-die-AOR.S3.SG

died

öldü



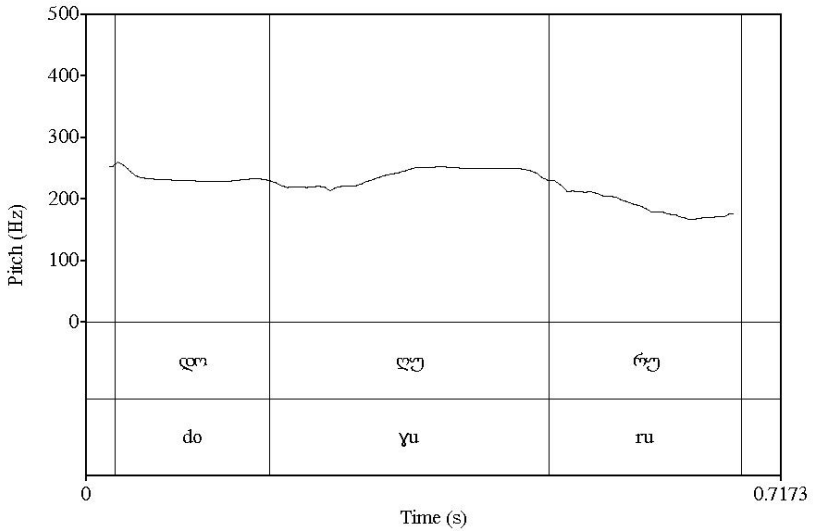
სურ. Fig. Şekil 1.1.11. ჩხორონყუ, ქალი / Chkhorotsku, woman /
 Chorotsku, kadın

do-yur-u

PRV-die.FUT-THM-(S3.SG)

will die

ölecek

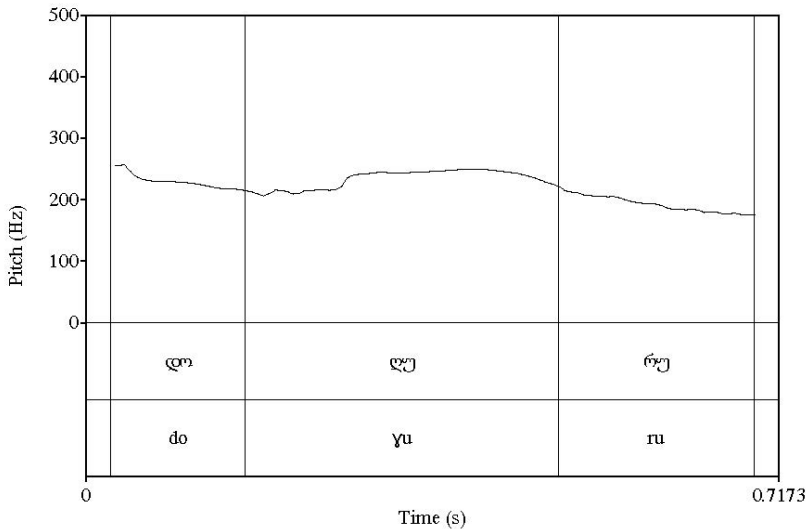


სურ. Fig. Şekil 1.1.12. ჩხორონყუ, ქალი / Chkhorotsku, woman / Chorotsku, kadın

do-yur-u

PRV-die.EvidPrft I-THM-(S3.SG)

It appeared that his/her/its “someone/something” has died
ölmüş



სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია რომ მახვილი მეგრულში, ისევე როგორც ქართულში, სუსტია (დანელია 2006: 88). ამავე დროს მეგრული მახვილი მოძრავია (ყიფშიძე 1994: 65, ჟღენტი 1953: 192-193, ჩიქობავა 1942: 194). მეგრულში მახვილი რომ მოძრავია, ჩანს იქიდან, რომ ამა თუ იმ მანარმოებლის დართვისას, სიტყვის მახვილი ადგილს იცვლის: თუ ორმარცვლიანი სიტყვა მანარმოებლის დართვისას სამმარცვლიანი გახდა, მახვილი ბოლოსწინა მარცვალზე გადაინაცვლებს: თუთა „თვე, მთვარე“ (მახვილი უ-ზე, ანუ პირველ მარცვალზეა) და თუთეფი „თვეები“ (მახვილი ბოლოსწინა მარცვალზეა);

ბალანა „ბავშვი“ (მახვილი პირველ მარცვალზეა), ბალანფი „ბავშვები“ (მახვილი ბოლოდან მესამე მარცვალზეა). ე.ი. აქაც მოქმედებს წესი, რომელიც ჩვენ მიერ ჩატარებული ექსპერიმენტის შედეგად გამოვლინდა, ანუ სიტყვაში მახვილის ადგილს განსაზღვრავს მარცვალთა რაოდენობა.

რაც შეეხება მახვილის ბუნებას მეგრულში, როგორც მთავარი მახვილი, ასევე თანამახვილი დინამიკურია.

ამდენად, მახვილი მეგრულში, ქართულის მსგავსად, აკუსტიკურად სუსტია, რის გამოც ენის მატარებლებს უჭირთ განსაზღვრონ მისი ადგილი, თუმცა ექსპერიმენტულმა ანალიზმა გვიჩვენა, რომ მეგრულში ორ- და სამმარცვლიან სიტყვებს მახვილი მოუდით პირველ მარცვალზე, ზოგ შემთხვევაში სამმარცვლიან სიტყვებს მახვილი აქვთ ბოლოსწინა მარცვალზე; ოთხმარცვლიანებს მახვილი მოუდით ბოლოდან მესამე მარცვალზე, ხუთმარცვლიანებს კი – ბოლოდან მეორეზე; ექვს- და შვიდმარცვლიან სიტყვებსაც მთავარი მახვილი აქვთ თავიდან მეორე მარცვალზე, ანუ ექვსიანებს ბოლოდან მეხუთეზე, შვიდიანებს – ბოლოდან მეექვსეზე; მრავალმარცვლიან სიტყვებს ახასიათებთ თანამახვილიც, კერძოდ, ხუთმარცვლიანებს – ბოლოდან მეორეზე, ექვსმარცვლიანებს – ბოლოდან მესამეზე, შვიდმარცვლიანებს კი – ბოლოდან მეოთხეზე.

1.2. თხრობითი წინადადების ინტონაცია მეგრულში

დამკვიდრებული ტრადიციის შესაბამისად, წინადადება შეიძლება იყოს: თხრობითი, კითხვითი, ბრძანებითი, ძახილისა და კითხვით-ძახილისა. ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან ინტონაციით. თხრობით წინადადებას ზოგადად ახასიათებს დამავალი ინტონაციური კონტური.

მეგრული თხრობითი წინადადების ინტონაციის შესახებ გარკვეული მოსაზრებები არსებობს სამეცნიერო ლიტერატურაში, თუმცა ის ცალკე შესწავლის საგანი არასოდეს ყოფილა, კერძოდ, ავტორთა კოლექტივის ნაშრომის „მეგრულის ლინგვისტურ ანალიზში“ აღნიშნულია, რომ მეგრულში თხრობითი წინადადების ინტონაცია არის აღმავალ-დამავალი. წინა წინადადებისაგან ის გამოიყოფა პაუზით (კარტოზია, გერსამია, ლომია, ცხადაია 2010: 322).

წინამდებარე მონოგრაფიაში განხილულია თხრობითი წინადადების ინტონაცია მეგრულში კილოკავების მიხედვით. მარტივთან ერთად აქვე შემოვიტანეთ შერწყმული და რთული წინადადებებიც, რადგან, მოდალობის თვალსაზრისით, ისინი თხრობით წინადადებას განეკუთვნებიან.

თხრობითი წინადადებები გაანალიზებულია 18 მთქმელის მეტყველების მიხედვით (სამეგრელოს თითოეული მუნიციპალიტეტიდან 2-2 ადამიანი). ამათგან 10 ქალია, 8 – მამაკაცი. მათი ასაკი 10-დან 80 წლამდეა.

მარტივი წინადადება

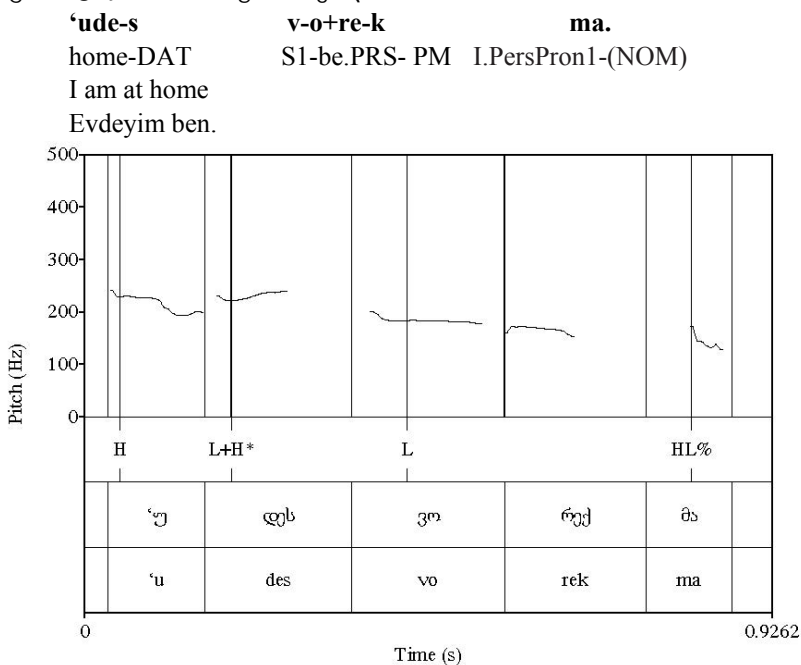
მეგრული თხრობითი წინადადების ინტონაციის განხილვას დავიწყებთ მარტივი წინადადებით:

მა ცუდეს ვორექ „მე სახლში ვარ“.

ეს წინადადება ზუგდიდურსა და სამურზაყანოულში იწყება დაბალი ტონით, მაგრამ აღმავალი ინტონაციით ხასიათდება ადგილის გარემოება და წინადადების ბოლოს დამავალი ინტონაციური კონტური გვაქვს (LHL%), ზუსტად ამგვარი სურათია ჩხორონწყუს მეტყველებაშიც; ნალენჯიხაში წინადადება იწყება მაღალი ტონით და კონტურების ცვლილების გარეშე დაბლდება (HL%), სენაკურსა და მარტვილურში, ასევე, ფოთის მეტყველებაში, წინადადება მაღალი ტონით იწყება, მაგრამ სინტაგმებს ახასიათებთ ინტონაციის ამაღლება და დადაბლება (HL%).

მაღალი ინტონაციური კონტურით იწყება წალენჯიხისა და ხობის მეტყველებაში, ორივეგან აღმავალი ინტონაციური კონტური გვხვდება ზმნის ბოლო მარცვალზე, მაგრამ წინადადება დამავალი ინტონაციური კონტურით მთავრდება (HL%), ფოთსა და სენაკშიც მაღალი ტონით იწყება, L+H* კონტურით ხასიათდება ადგილის გარემოება და წინადადების ბოლოს დამავალი ინტონაციური კონტური გვაქვს (HL%).

სურ. Fig. Şekil 1.2.2. ფოთი, ქალი / Poti, woman / Poti, kadın



აღსანიშნავია ის, რომ თითოეულ სიტყვას აქვს თავისი მახვილი, მაგრამ წინადადებაში გამოიკვეთება ის მეტყველების ნაწილები, რომელთა ხაზგასმაც ხდება და ლოგიკური მახვილიც მათზე მოდის. ეს კი დამოკიდებულია იმაზე, თუ რომელ მეტყველების ნაწილზე ახდენს მთქმელი ფოკუსირებას.

შერწყმული წინადადება

განვიხილოთ მეგრული შერწყმული (ერთგვარი წევრების მქონე) წინადადების ინტონაცია.

მა ხილეფშე არძაშ / არნოშ უმოსო / მანგარო მიცორს: უშქური, ბული, სხული დო ატამა (ზუგდ., სამურზ., სენაკ.) / **მა ხილეფშე არძაშ უმოსო / მანგარო მიცორს: უშქური, ბუფი, სხუფი დო ატამა** (მარტვ.) „მე ხილებიდან ყველაზე მეტად / ძალიან მიყვარს: ვაშლი, ბალი, მსხალი და ატამი“.

შერწყმულ წინადადებაში მთავარი მახვილი არის რიგით მეორე პირდაპირ დამატებაზე (გალი, სენაკი, ჩხორონწყუ), მარტვილში, ფოთსა და ნალენჯიხაში – უბრალო დამატებაზე, ხობში კი – შემასმენელზე.

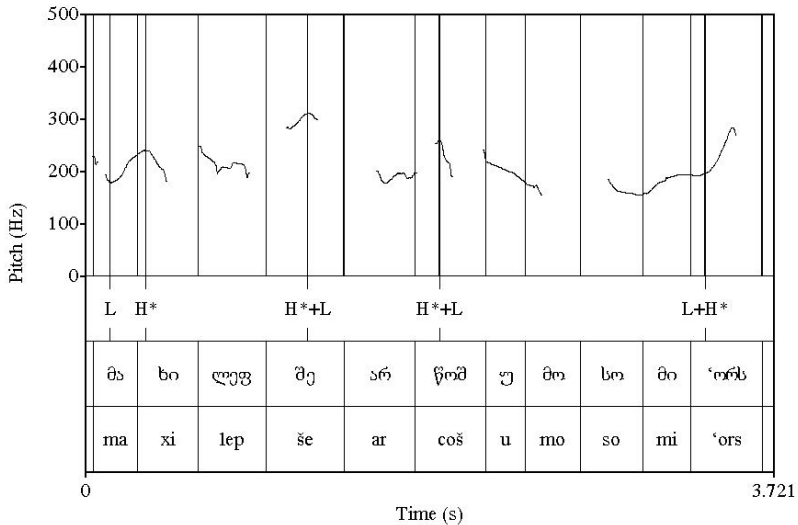
ზოგი მთქმელი წინადადებას იწყებს დაბალი ტონით, ზოგი – მაღლით, თუმცა თითქმის ყოველი ერთზე მეტმარცვლიანი სიტყვის ფარგლებში გვხვდება ტონის აწევ-დაწევა, მაგრამ ის ყველგან დამავალი ინტონაციით მთავრდება. შერწყმულ წინადადებაშიც, მარტივის მსგავსად, გვაქვს LHL% ან HL% ინტონაციური კონტური.

სურ. Fig. Şekil 1.2.3 (1) (2). გალი, ქალი / Gali, woman / Gali, kadın

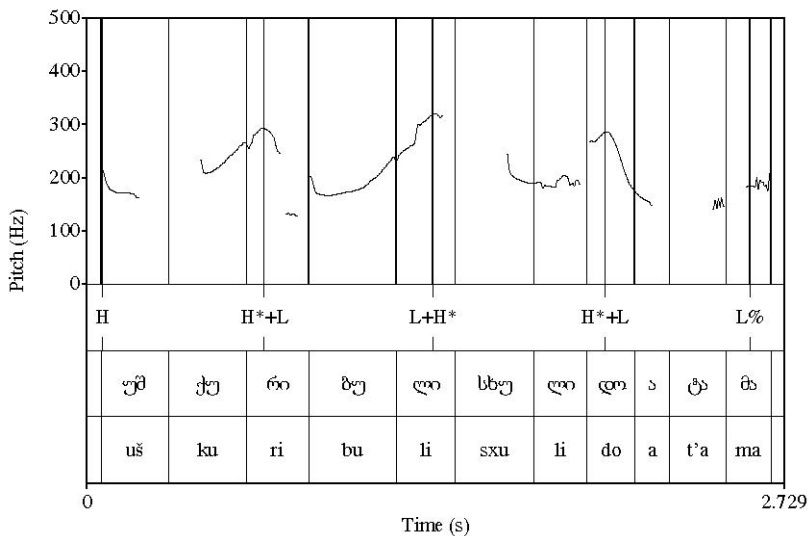
ma xil-ep-še arc'o-š u-m-os-o m-i-'or-s:
 I.PersPron1 - fruit-PL - all-GEN more – O1-OV-love-
 (DAT) ABL ADV PRS.S3.SG
ušk'ur-i, bul-i, sxul-i do at'ama.
 apple-NOM cherry-NOM pear-NOM and.CONJ peach-(NOM)
 NOM

As for fruit, I love apples, cherries, pears and peaches.

Ben meyvelerden en çok elma, kiraz, armut ve şeftali severim.



(1)



(2)

რთული წინადადება

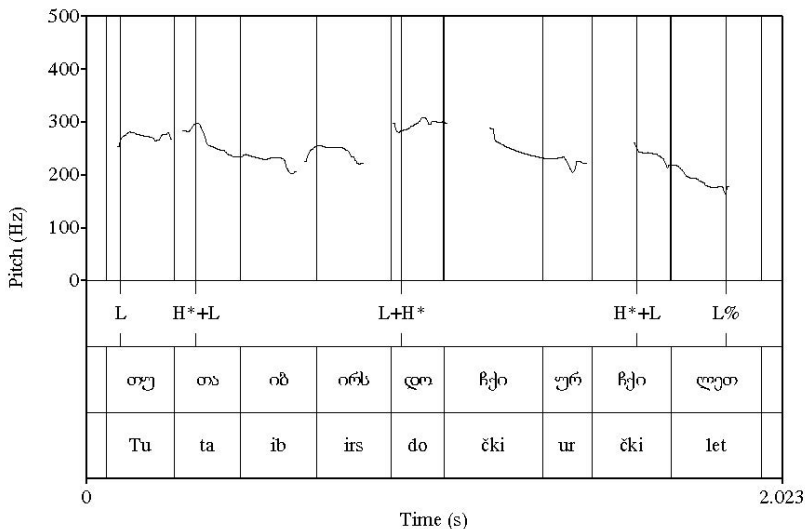
რთული წინადადება მეგრულშიც, ისევე როგორც მრავალ სხვა ენაში, ორგვარია: თანწყობილი და ქვეწყობილი. მოვიყვანთ თითო მაგალითს:

თუთა იბირს დო ჩქი ურჩქილეთ (ზუგდ., სამურზ., სენაკ.) / **თუთა იბირს დო ჩქი ურჩქიეთ** (მარტვ.) „თუთა მღერის და ჩვენ ვუსმენთ“.

ამ წინადადებაში მთავარი მახვილი **დო** „და“ კავშირზეა, თუმცა მაღალი F0-ით ხასიათდება ორივე სუბიექტი, წინადადება კი L% სასაზღვრო ტონით მთავრდება.

სურ. Fig. Şekil 1.2.4. ჩხორონყუ, ქალი / Chkhorotsku woman / Çhorotsku kadın

Tuta i-bir-s do ċki
Tuta-(NOM) SV-sing-PRS.S3.SG and.CONJ we. PersPron1-(NOM)
u-rċkil-e-t.
 (S1)-OV-listen-PM-PL
 Tuta is singing and we are listening.
 Tuta şarkı söylüyor ve biz dinliyoruz.



განვიხილავთ რთულ ქვეწყობილ წინადადებასაც:

ე / თე / ათე ბალანაქ ინგარე დო ინგარე, მარა მითინქ ვემ-კაჯინე (ზუგდ., სამურზ.) / **ე / ათე / ჰათე ბალანაქ ინგარე დო ინგარე, მარა მითინქ ვემკაჯინუ** / **ვემიაქცუ ყურადლება** (მარტვ.-სენაკ.) „ამ ბავშვმა იტირა და იტირა, მაგრამ არავინ არ მიხედა / არ მიაქცია ყურადლება“.

აღნიშნულ წინადადებაში მთავარი მახვილი **მარა** „მაგრამ“ კავშირზეა (მარტვილი, ანაკლია, ჩხორონყუ, წალენჯიხა, სენაკი, გალი) ან **მითინქ** „არავინ“ დამოკიდებული წინადადების ქვემდებარეზე (მარტვილი, გალი, ხობი), ზოგჯერ – მთავარი წინადადების ქვემდებარეზე (ჩხორონყუ) ან დამოკიდებულის

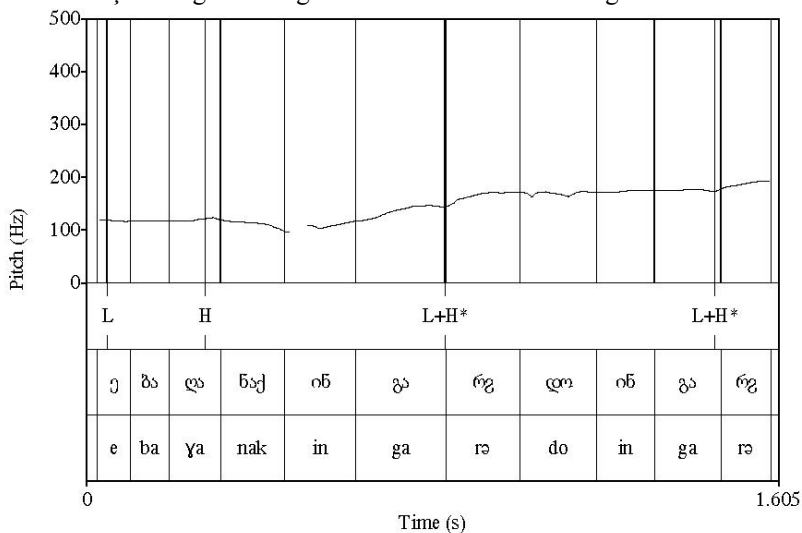
შემასმენელზე (აბაშა). მოქმელების უმეტესობა წინადადებას იწყებს დაბალი ინტონაციით, ნაწილი – მაღლით, მაგრამ ყველა შემთხვევაში წინადადება დამავალი ინტონაციით მთავრდება, თუმცა მის ფარგლებში წინადადების წევრებს ახასიათებთ ინტონაციური კონტურის ანევი-დანევი.

სურ. Fig. Şekil 1.2.5 (1) (2). ნალენჯიხა, კაცი / Tsalenjikha, man / Tsalenciha, kadın

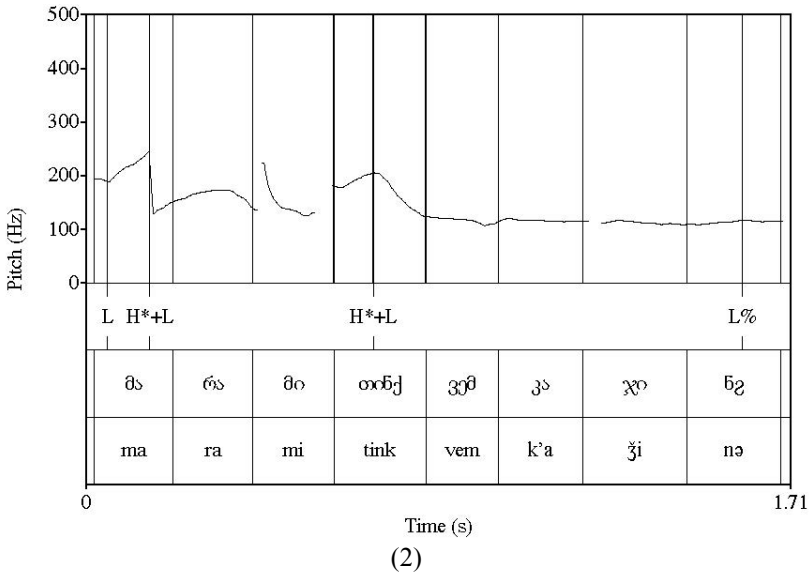
e bayana-k this.DEMP child-ERG	i-ngar-ə SV-cry- AOR.S3.SG	do and.CONJ	i-ngar-ə, SV-cry- AOR.S3.SG
mara but.CONJ	mitin-k somebody. INDF- ERG	ve-m-k'aŷin-ə. Neg-PRV-pay attention- AOR.S3.SG	

This child cried and cried, but no one looked at || paid attention to him/her.

Bu çocuk ağladı ve ağladı ama kimse bakmadı / ilgilenmedi.



(1)



განვიხილოთ **-ნი** ნაწილაკიანი რთული წინადადებებიც. ამ ნაწილაკის გარეშე ქვეწყობილი წინადადება არაა ბუნებრივი მეგრულში, მაგრამ მარტვილურ-სენაკურში **-ნი** ნაწილაკი იკარგება ხოლმე, რაც გ. კარტოზიას აზრით, მახვილის გადანევას იწვევს (კარტოზია 1996: 79). ეს ჩვენი ექსპერიმენტით არ დადასტურდა:

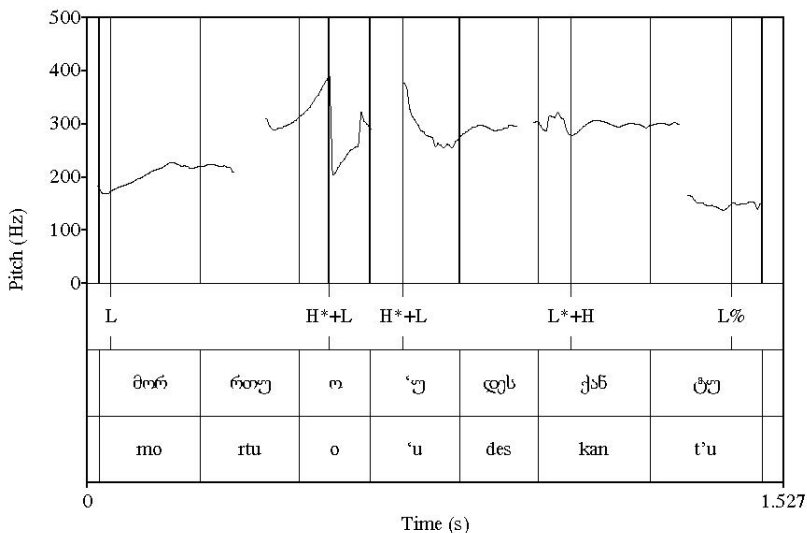
ათენა რე თი ცუდე, სოდე მა იბრდინი (ზუგდ., სამურზ.) / **ათენა რე თი ცუდე, სოდე მა ვირდინი** (მარტვ.-სენაკ.) „ეს არის ის სახლი, სადაც მე გავიზარდე“.

აქვე განვიხილავთ **-ო** ნანილაკიან ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციას, რომელშიც **-ო** მიიჩნევა კითხვითობის გამომხატველად (აბესაძე 1963: 19) ან **ორე(ნ)** მეშველი ზმნისაგან მომდინარედ (ციკოლია 1977: 87).

მორთუო, ცუდეს ქანტუ „რომ მოვიდა, სახლს ცეცხლი უკიდა“.

სურ. Fig. Şekil 1.2.7. ჩხორონყუ, ქალი / Chkhorotsku, woman / Çhorotsku, kadın

mo-rt-u-o,	‘ude-s	ka-nt’-u.
PRV-come-	home-DAT	AFF-be on fire-THM-
AOR.S3.SG-QPTC		(PRS.S3.SG)
When he came the house was on fire.		
Geldiğinde ev yanıyordu.		



ასეთ წინადადებაში მთავარი მახვილი **-ო**-ს წინა მარცვალზეა, როგორც აღნიშნულია სამეცნიერო ლიტერატურაში

(კარტოზია, გერსამია, ლომია, ცხადია 2010: 396), თუმცა ზოგჯერ -ო ნაწილაკზეც დასტურდება.

ამდენად, მეგრული თხრობითი წინადადება, როგორც მარტივი, ისე შერწყმული და რთული, დაბალი ტონით იწყება და დამავალი ინტონაციური კონტურით მთავრდება, მაგრამ მის წევრებს, თუ ისინი ერთზე მეტ მარცვალს შეიცავენ, ახასიათებთ ინტონაციის აწევ-დანევა. ზოგი მთქმელი თხრობით წინადადებას იწყებს მაღალი ტონით, მაგრამ აუცილებლად ამთავრებს დამავალი ინტონაციური კონტურით, მის შიგნითაც ხდება წინადადების წევრებზე ინტონაციური კონტურის ამალღება და დადაბლება. მეგრულში თხრობითი წინადადება ძირითადად წარმოდგენილია LHL%, იშვიათად კი – HL% ინტონაციური კონტურით.

1.3. კითხვითი წინადადების ინტონაცია მეგრულში

კითხვითი წინადადების მიზანია მოუბარმა მიიღოს თანამოსაუბრისაგან მისთვის საჭირო ახალი ინფორმაცია, დაადასტუროს ან უარყოს კითხვითი წინადადებით გამოთქმული აზრი (კვაჭაძე 1996: 43).

მეგრულში, ისევე როგორც მრავალ სხვა ენაში, კითხვითი წინადადება არის კითხვითსიტყვიანი და არაკითხვითსიტყვიანი. კითხვითსიტყვიანი წინადადება გამოხატულია კითხვითი სიტყვებით, არაკითხვითსიტყვიანს კი მეგრულში სახელს ან ზმნას შეერთებული კითხვითი ნაწილაკი გადმოსცემს. ცალცალკე, დეტალურად განვიხილოთ თითოეული მათგანი.

კითხვითი წინადადებებიც გაანალიზებულია 18 მთქმელის მეტყველების მიხედვით – სამეგრელოს თითოეული მუნიციპალიტეტიდან 2-2 ადამიანი, მათ შორის 11 ქალი, 7 – მამაკაცი. მათი ასაკი 6-დან 87 წლამდეა.

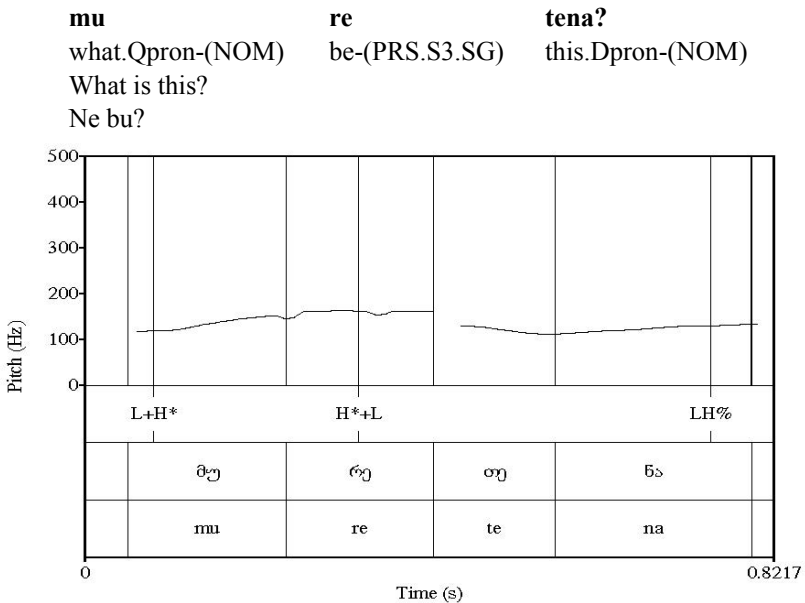
კითხვითსიტყვიანი წინადადება

როგორც აღვნიშნეთ, კითხვითსიტყვიანი წინადადება გამოიხატება კითხვითი სიტყვებით, კერძოდ, კითხვითი ნაცვალ-სახელებითა და კითხვითი ზმნიზედებით.

წარმოვადგენთ რამდენიმე მაგალითს, რომლებშიც კითხვითი წინადადება გამოხატულია კითხვითი სიტყვებით:

მუ რე თენა / ენა? (ზუგდ., სამურზ., სენაკ.) / **მუჲ თენა?** (მარტვ.) „რა არის ეს?“

სურ. Fig. Şekil 1.3.1. ჩხორონყუ, ქალი / Chkhorotsku, woman / Chorotsku, kadın



მეგრულში მთავარი მახვილი მოუდის ზმნას და წინადადების ბოლოს გვაქვს აღმავალი ინტონაციური კონტური.

მუა / მუა? (ზუგდ., სამურზ. სენაკ.) / **მუა?** (მარტვ.)
 „რაო?“

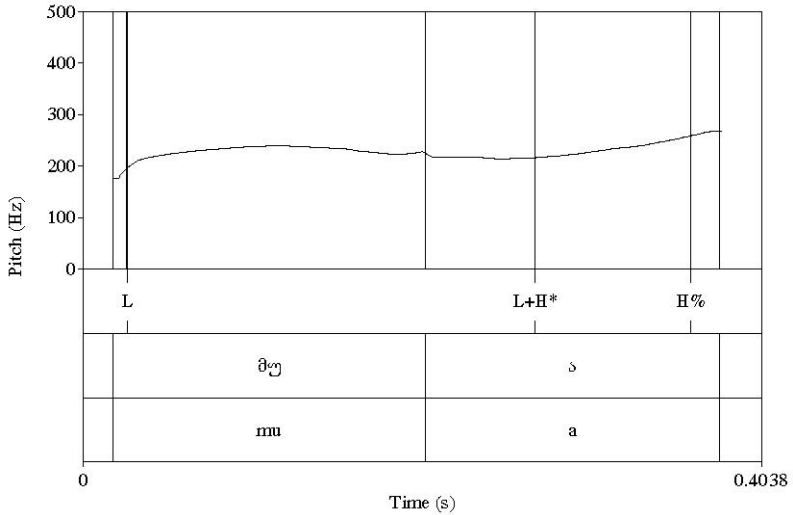
სურ. Fig. Şekil 1.3.3. სენაკი, ქალი / Senaki, woman / Senaki, kadın

mu-a?

what.Qpron-DSM3

What?

Ne dedi?



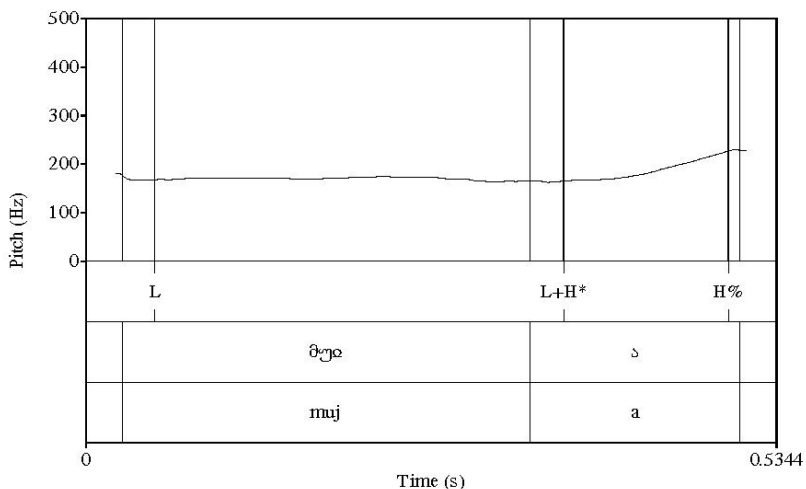
სურ. Fig. Şekil 1.3.4. მარტვილი, ქალი / Martvili, woman / Martvili, kadın

maj-a?

what.Qpron-DSM3

What?

Ne dedi?



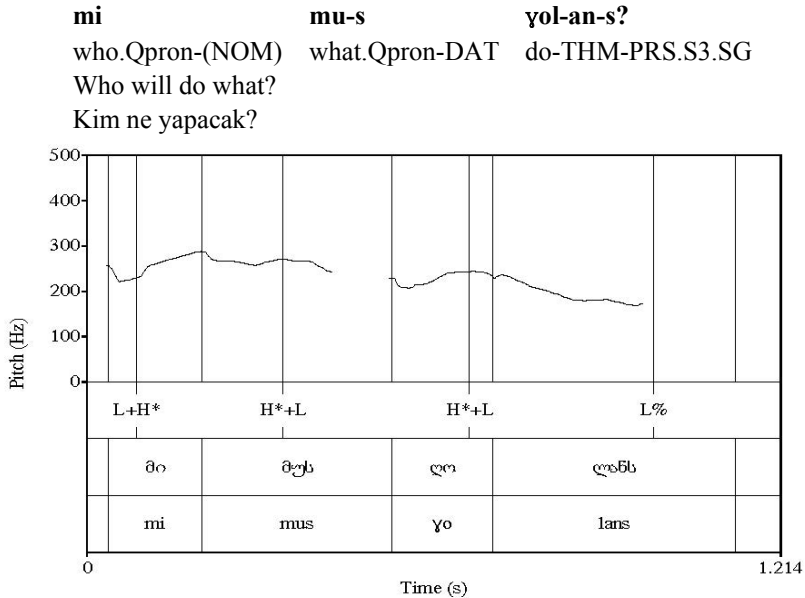
მეგრულის ყველა კილოკავში ასეთ დროს მთავარი მახვილი ნაწილაკზე მოდის და წინადადების ბოლოს აღმავალი ინტონაციური კონტური გვაქვს.

ორმაგ კითხვითსიტყვიანი წინადადება

მეგრულში გვაქვს ისეთი კითხვითი წინადადებებიც, რომლებიც ორ კითხვით სიტყვას შეიცავენ. ასეთ შემთხვევებში სუბიექტი უსწრებს ობიექტს:

მი მუს ლოლანს? (ზუგდ., სამურზ. სენაკ.) / **მი მუს ლოლანს?** (მარტვ.) „ვინ რას იზამს?“

სურ. Fig. Şekil 1.3.5. ჩხოროტსკუ, ქალი / Chkhorotsku, woman / Chorotsku, kadın



ასეთ შემთხვევებში მთავარი მახვილი პირველ კიტხვით სიტყვაზეა და წინადადება მთავრდება დამავალი ინტონაციური კონტურით (L%).

არაკიტხვითსიტყვიანი წინადადება

მეგრულში არაკიტხვითსიტყვიან წინადადებაში ზმნას კიტხვითი **-ო** ნაწილაკი ახლავს, ის შეიძლება სახელსაც დაერთოს. ის ფონეტიკური და მორფოლოგიური შესატყვისია -ა ნაწილაკისა, რომელიც ძველ ქართულში გამოიყენებოდა (Кипшидзе 1914: 092; ჩიქობავა 1936: 187). ი. ყიფშიძის მიხედვით, კიტხვითი მახვილი ნაწილაკზე არ მოდის; მახვილი წინამავალ ხმოვანზეა. იქვე იგი მიუთითებს, რომ **-ო** ნაწილაკი ხელს

უნყოფს მესამე სუბიექტური პირის -ნ ნიშნის აღდგენას: კოჩი გერე „კაცი დგას“, მაგრამ კოჩი გერე-ნ-ო „კაცი დგას?“, ღვინე ქუდუდგუმე „ღვინო დაუყენებია“, მაგრამ: ღვინე ქუდუდგუმე-ნ-ო? „ღვინო დაუყენებია?“ (ყიფშიძე 1994: 144).

არნ. ჩიქობავაც მიიჩნევდა, რომ -ო ნაწილაკიან წინადადებაში მეგრულში მახვილი ბოლოდან მეორე მარცვალზე ეცემა: გოკონ-ო „გინდა?“ მეგრული -ო ნაწილაკი, ქართული ა-სა-გან განსხვავებით, არ დაიკარგა, რადგან მახვილი მასზე იყო (ჩიქობავა 1942: 191).

განვიხილოთ რამდენიმე მაგალითი, რომელშიც კითხვითობა გამოხატულია -ო ნაწილაკით მეგრულში.

მეგრულში -ო ნაწილაკის წინა ხმოვანზეა მთავარი მახვილი ორმარცვლიან სიტყვაში:

ხენო? „ზის?“

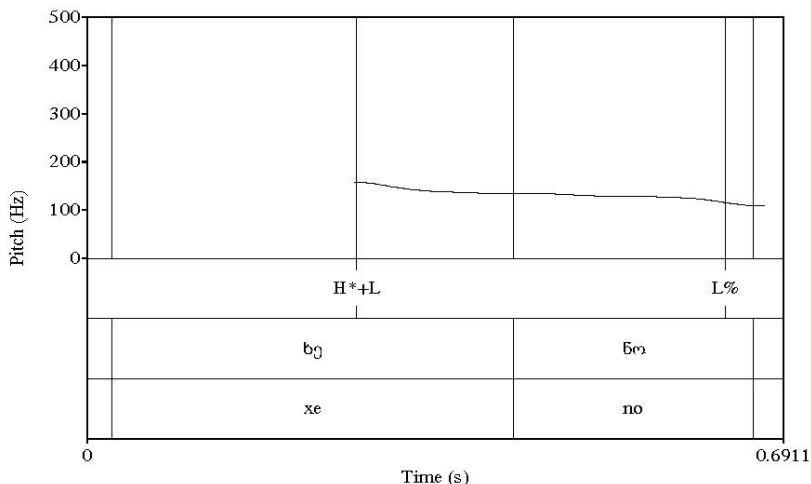
სურ. Fig. Şekil 1.3.6. ხობი, კაცი / Khobi, woman / Hobi, erkek

xe-n-o?

sit-PRS.S3.SG-QPTC

Is he/she sitting?

Oturuyor mu?



სამმარცვლიანი სიტყვის შემთხვევაშიც მთავარი მახვილის მატარებელი -ო ნანილაკის წინა ხმოვანი გამოდის: **მორ-თუო?** „მოვიდა?“

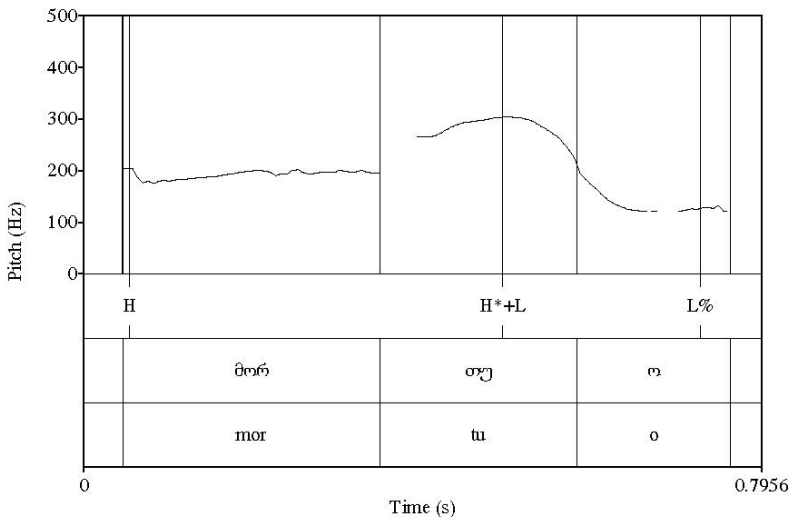
სურ. Fig. Şekil 1.3.7. მარტვილი, ქალი / Martvili, woman / Martvili, kadın

mo-rt-u-o?

PRV-come-AOR.S3.SG-QPTC

Has he/she come?

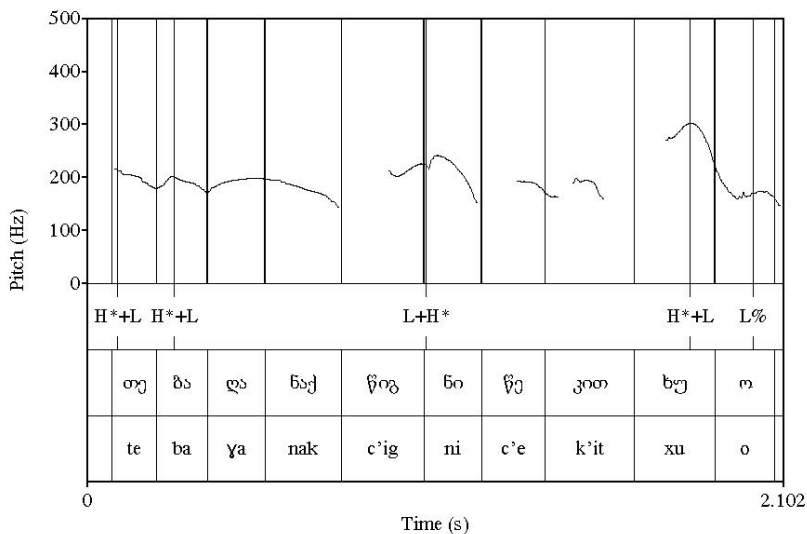
Geldi mi?



განვიხილოთ სრული კითხვითი წინადადებაც:

თუ ბალანაქ წიგნი წეკითხო? (ზუგდ., სამურზ., სენაკ.-მარტვ.) / **თუ ბალანაქ წიგნი გეკითხო?** (ფოთი, ხობი) „ამ ბავშვმა წიგნი წაიკითხა?“

სურ. Fig. Şekil 1.3.8. ზუგდიდი, ქალი / Zugdidi, woman / Zugdidi, kadın
te bayana-k c'ign-i c'e-k'itx-u-o?
 this.DEMP child-ERG book-NOM PRV-read-AOR.S3.SG-QPTC
 Has this child read the book?
 Bu çocuk kitap okudu mu?

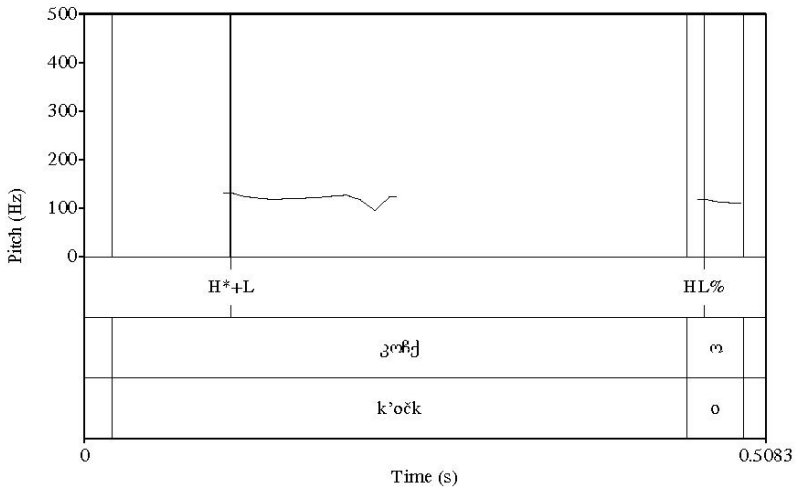


ამ შემთხვევაშიც მთავარი მახვილი კითხვითი ნაწილაკის წინა ხმოვანზეა და ზმნას აქვს დამავალი ინტონაციური კონტური.

კითხვითი ნაწილაკი -ო გამოხატავს არა მხოლოდ კითხვას, არამედ ჩაკითხვასაც. ის მეტწილად ერთვის ზმნას, მაგრამ შეიძლება ახლდეს სუბსტანტივსაც: ჭარუნს-ო? „წერს?“ კოჩქ-ო? „კაცმა?“ კითხვითი ინტონაციური მახვილი ეცემა -ო-ს წინამავალ ხმოვანზე (Boeder 2012: 13).

სურ. Fig. Şekil 1.3.9. ჩხორონწყუ, კაცი / Chkhorotsku, man / Çhorotsku, erkek

k'ɔ̃k-o?
 man-ERG-QPTC
 The man?
 Adam mi?

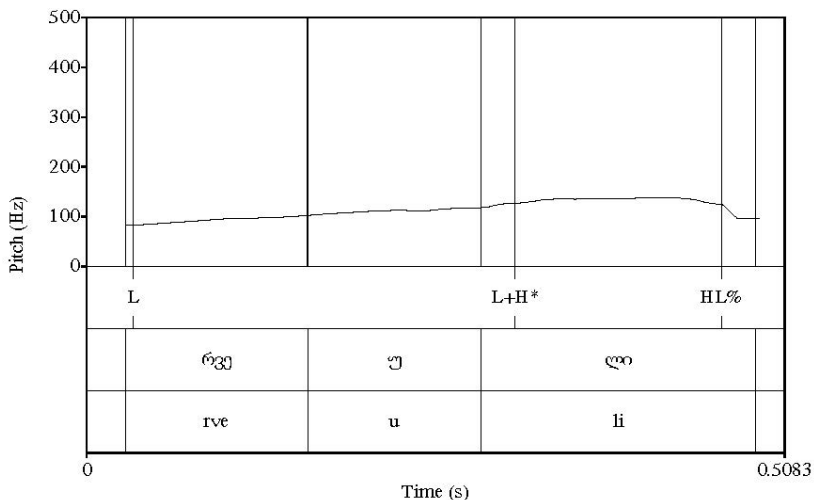


ზოგჯერ მეგრულში კითხვა გადმოცემულია კითხვითი სიტყვისა და ნაწილაკის გარეშე, მხოლოდ აღმავალი ინტონაციით. ეს ხდება მაშინ, როცა დასმულ კითხვაზე პასუხს იღებ და მერე კიდევ ცდილობ რაღაცის დაზუსტებას:

- ნიგნი ქიციდიო? „ნიგნი იყიდე?“
- ქო „კი“.
- რვეული? „რვეული?“

სურ. Fig. Şekil 1.3.10. აბაშა, კაცი / Abasha, man / Abaşa, erkek

rveul-i?
notebook-NOM
A notebook?
Defter?



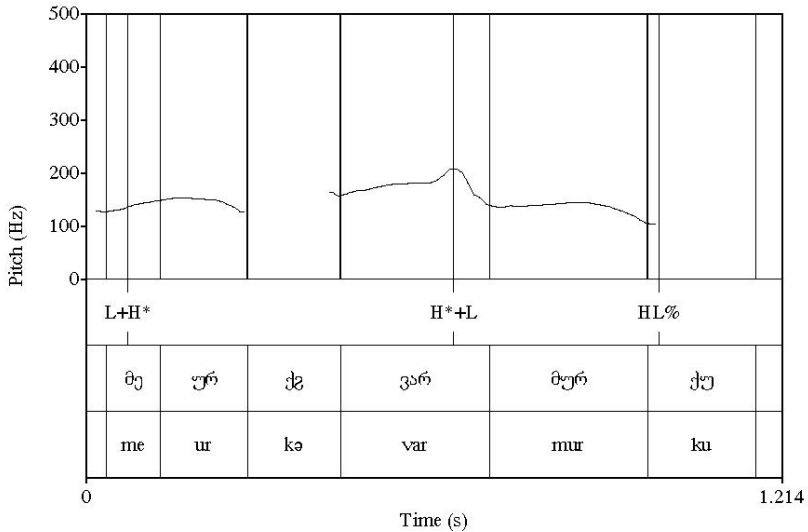
მეგრულის ყველა კილოკავში ასეთ სიტყვას ბოლო მარცვალზე მოუდის მთავარი მახვილი, შესაბამისად, აღმავალ-დამავალი ინტონაციური კონტური აქვს ბოლოში.

მეგრულში გვაქვს ალტერნატიული კითხვები, რომლებიც შეიცავს **(დო) ვარ** (პარალელურად ქართულიდან დამკვიდრებულ **თუ**) „თუ“ კავშირს და ის ხასიათდება აღმავალი ინტონაციური კონტურით:

მეურქე (დო) ვარ / თუ მურქუ? (ზუგდ., სამურზ.) / **მეურქუ (დო) ვარ / თუ მურქუ?** (მარტვ.-სენაკ.) „მიდიხარ თუ მოდიხარ?“

სურ. Fig. Şekil 1.3.11. მარტვილი, კაცი / Martvili, man / Martvili, erkek

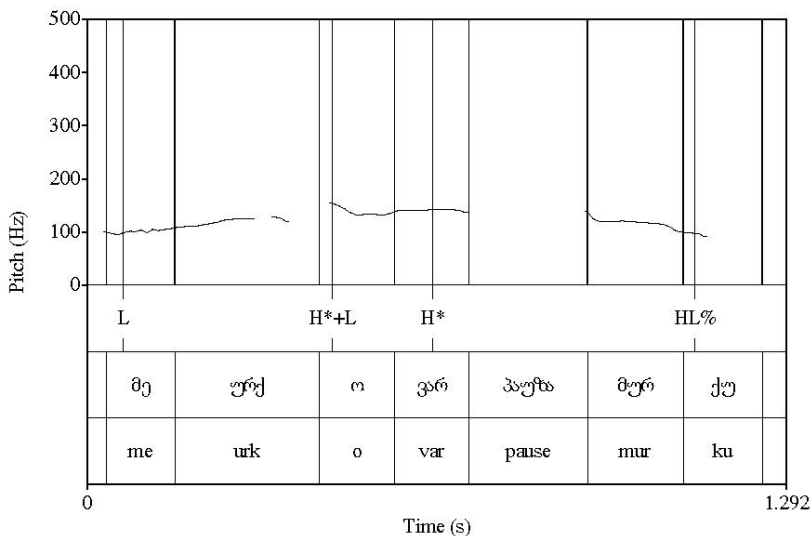
me-ur-k-a **var** **m-ur-k-u?**
 PRV-go.PRS-PM-EM or.CONJ PRV-come. PRS-PM-EM
 Are you going or coming?
 Gidiyor musun geliyor musun?



ამავე ალტერნატიულ კითხვებში მეგრულში კითხვის გამოსახატავად ერთდროულად გამოყენებულია კითხვითი ნაწილაკიც და კავშირიც: **მეურქო ვარ / თუ მურქუ?** „მიდიხარ თუ მოდიხარ?“ ასეთ შემთხვევაში მთავარი მახვილი კითხვით **-ო** ნაწილაკზეა, თუმცა კავშირიც აღმავალი ინტონაციური კონტურით ხასიათდება.

სურ. Fig. Şekil 1.3.12. ფოთი, კაცი / Poti, man / Poti, erkek

me-ur-k-o **var** **m-ur-k-u?**
 PRV-go. PRS-PM- QPTC or.CONJ PRV-come. PRS-PEM
 Are you going or coming?
 Gidiyor musun geliyor musun?



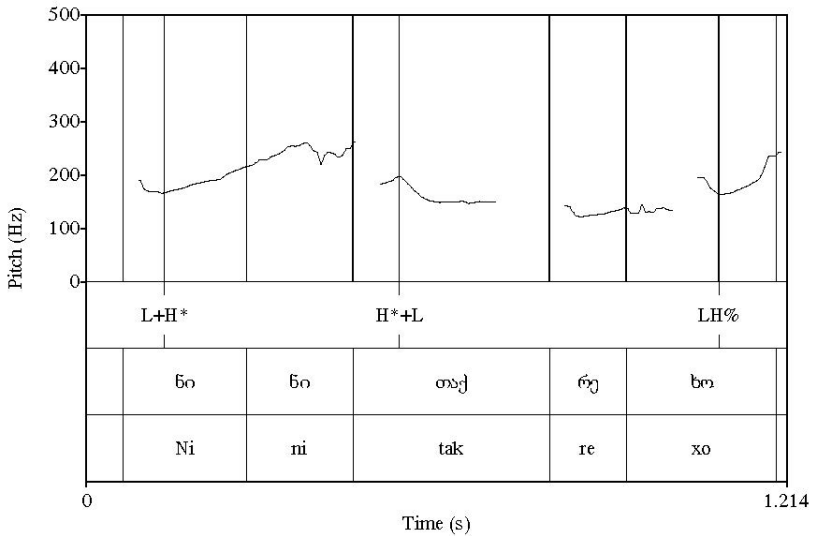
განმყოფელი კითხვითი წინადადება

„მეგრულის ლინგვისტურ ანალიზში“ აღნიშნულია, რომ, როცა თხრობითად წარმოდგენილ წინადადებას მოსდევს უარყოფითი ნაწილაკი **ვარ > ვა** ან დადასტურების **ხო / ხომ**, რომლითაც მთქმელი ნათქვამის დადასტურებას მოითხოვს, ასეთი ნაწილაკი დამოუკიდებელ ერთეულად არის წარმოდგენილი და სიტყვა-წინადადების ბადალია. კითხვის მახვილი მასზეა (კარტოზია, გერსამია, ლომია, ცხადაია 2010: 322-323).

ნინი თაქ რე, ხო? „ნინი აქ არის, ხო?“

სურ. Fig. Şekil 1.3.13. ზუგდიდი (ანაკლიელი ლაზი), ქალი / Zugdidi (Laz from Anaklia), woman / Zugdidi (Anakliyali Laz), kadın

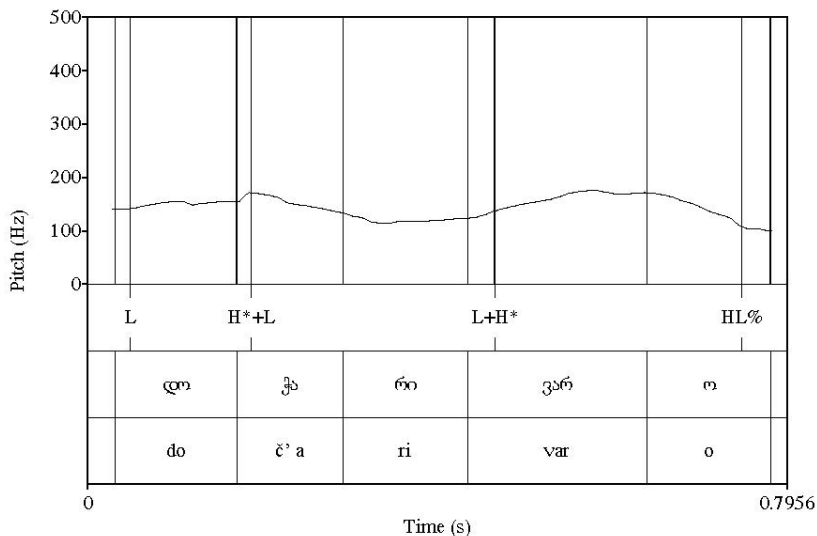
Nini tak re, xo?
 Nini-(NOM) here.ADVPL be-(PRS.S3.SG) yes.AFF
 Nini is here, isn't she?
 Nini burada öyle mi?



დოჭარი, ვარო „დანერე, არა?“

სურ. Fig. Şekil 1.3.14. მარტვილი, კაცი / Martvili, man / Martvili, erkek

do-č'ar-i, var-o?
 PRV-write- AOR.S2.SG not.NEG-QPTC
 You have written, haven't you?
 Yazdın değil mi?



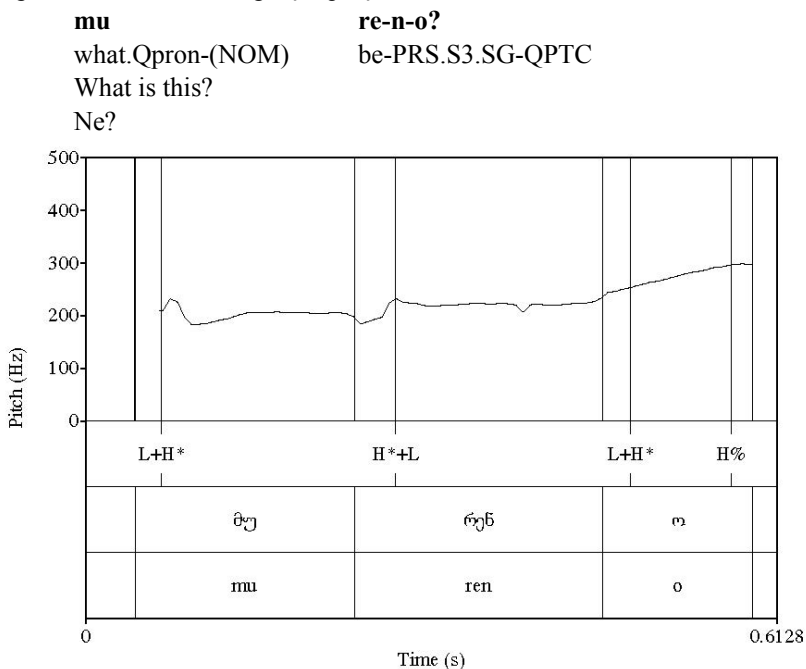
დეტალური ანალიზი გვიჩვენებს, რომ დადებით ნაწილაკიან წინადადებაში აღმავალი ინტონაციური კონტურით ხასიათდება სწორედ ნაწილაკი. უარყოფით ნაწილაკიანი კითხვითი წინადადების შემთხვევა ითხოვს დაზუსტებას, კერძოდ, ასეთ წინადადებებში მეგრულში მახვილიანია **-ო** ნაწილაკის წინა ხმოვანი, ფოთის მეტყველებაში კი უშუალოდ **-ო** ნაწილაკი.

ექო კითხვები

მეგრულში წარმოდგენილია ექო კითხვებიც. ეს ისეთი კითხვითი წინადადებაა, როცა თანამოსაუბრე მისდამი დასმულ კითხვას იმეორებს. როცა კითხვითი სიტყვაც და კითხვითი ნაწილაკიც არის გამოყენებული წინადადებაში, აღმავალი ინტონაციით ხასიათდება კითხვითი ნაწილაკი.

მუ რენო? (ზუგდ., სამურზ., სენაკ.) / **მუჟენო?** (მარტვ.)
„რა არის?“

სურ. Fig. Şekil 1.3.15. გალი, ქალი / Gali, woman / Gali, kadın



ამრიგად, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ კითხვით წინადადებას მთავარი მახვილი აქვთ ქვემდებარეზე ან ზმნაზე; კითხვით-სიტყვიანი წინადადება მეტწილად ხასიათდება აღმავალი ინტონა-

ციით ბოლოში, შესაბამისად, მაღალი სასაზღვრო ტონით (H%), რაც გამოარჩევს მას თხრობითი წინადადებისაგან და არაკითხვითისტიყვიანი წინადადებისაგან, რადგან მასაც დამავალი ინტონაციური კონტური აქვს ბოლოში; დადებით და უარყოფით კითხვით ნაწილაკებს (ვარო „არა?“, ხო „ხომ?“), რომლებიც განმყოფელ კითხვით წინადადებაში გვხვდებიან, ახასიათებთ აღმავალი ინტონაციური კონტური. ექო კითხვებშიც აღმავალი ინტონაციური კონტური კითხვით ნაწილაკზე გვხვდება.

1.4. ბრძანებითი წინადადების ინტონაცია მეგრულში

ბრძანებითი წინადადება გამოხატავს ბრძანებას ანუ მოითხოვს პირველი პირის ნება-სურვილის შესრულებას მისამართი პირისაგან (კვაჭაძე 1996: 53).

ბრძანებითია მაშინაც, როცა იგი გადმოსცემს თხოვნას, ხვეწნას, მუდარას და ა.შ. მისთვის დამახასიათებელია სხვადასხვა სახის ინტონაცია, რომელიც იცვლება იმის მიხედვით, გამოხატავს იგი კატეგორიულ ბრძანებას, თხოვნას თუ ხვეწნას (კიზირია 1982: 67).

ბრძანებითი წინადადება ორგვარია: წართქმითი და უკუთქმითი.

წართქმითია წინადადება, რომლითაც პირველი პირი ზმნა-შემასმენლით გამოხატული მოქმედების შესრულებას მოითხოვს მისამართი პირისაგან (კვაჭაძე 1996: 53).

უკუთქმითია ბრძანებითი წინადადება, რომლითაც პირველი პირი მისამართ პირს უკრძალავს ზმნა-შემასმენლით გამოხატული მოქმედების შესრულებას. ასეთ ბრძანებითს აკრძალვითს ეძახიან (კვაჭაძე 1996: 53).

ვნახოთ, რა განსხვავებებია მეგრულში წართქმით და უკუთქმით წინადადებებს შორის ინტონაციური თვალსაზრისით.

სიათებს ზმნის მეორე მარცვალს დასაწყისიდან. ჩხორონწყუში, მარტვილში, ფოთსა და ხობშიც ლოგიკური მახვილი მოუდის ზმნას, ჩხორონწყუსა და მარტვილში საწყის მარცვალზე, ფოთსა და ხობში – მეორეზე. თითო ზუგდიდელი, მარტვილელი და ფოთელი მთქმელის შემთხვევაში მახვილი მოუდის სახელს.

ეს წინადადება იწყება მაღალი ტონით და მთავრდება დამავალი ინტონაციით, თუმცა წინადადების ფარგლებში როგორც ზმნას, ისე სახელს ახასიათებს HL და LH კონტურები.

ვნახოთ სხვა მაგალითიც:

მა მირჩილი! (ზუგდ., სამურზ., სენაკ.) / **მა მირჩილი!** (მარტვ.) „მე მისმინე!“

სურ. Fig. Şekil 1.4.2. ფოთი, კაცი / Poti, man / Poti, erkek

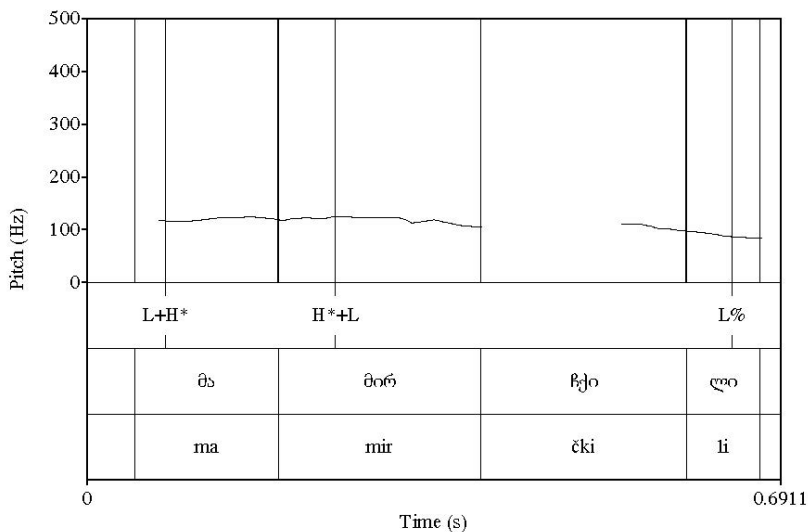
ma

m-i-rčkil-i!

I.PersPron1-(NOM) O1-OV-hear.AOR: IMPT-PM

Listen to me!

Beni dinle!



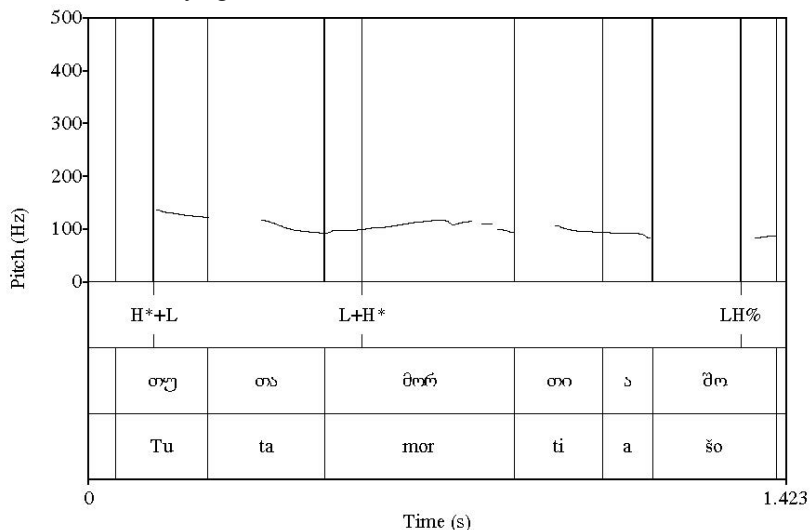
მთავარი მახვილი ზმნის პირველ მარცვალზეა (აბაშა, ფოთი), მაგრამ მეორე აბაშელი მთქმელის (მოზარდი, რომელმაც კარგად არ იცოდა მეგრული) შემთხვევაში პიკი მოუდის პირველ პირს, ბრძანების გამცემს, მახვილი ზმნის ბოლოსწინა მარცვალზეა გალსა და სენაკში, ბოლო მარცვალზეა ხობში, ჩხორონყუში, ზუგდიდურსა და მარტვილურში, ასევე, წალენჯიხელი მოზარდის მეტყველებაშიც. აბაშელი მოზარდით ფოკუსირებას ახდენენ პირველ პირზე ახალგაზრდა ზუგდიდელი და მარტვილელი მოზარდიც, ასევე, წალენჯიხელი და ჩხორონყუელი (ლესიჭინე) მთქმელებიც. ამ შემთხვევაშიც წინადადება დამავალი ინტონაციით მთავრდება.

განვიხილოთ მისამართი სახელის შემცველი წართქმითი ბრძანებითი წინადადებაც:

თუთა, მორთი აში / აშო! „თუთა, მოდი აქ!“

სურ. Fig. Şekil 1.4.3. სენაკი, ქალი / Senaki, woman / Senaki, kadın

Tuta, mo-rt-i ašo!
 Tuta- (NOM:VOC, PRV-come.AOR:IMPT-PM here.ADVPL
 Tuta, come here!
 Tuta, buraya gel!



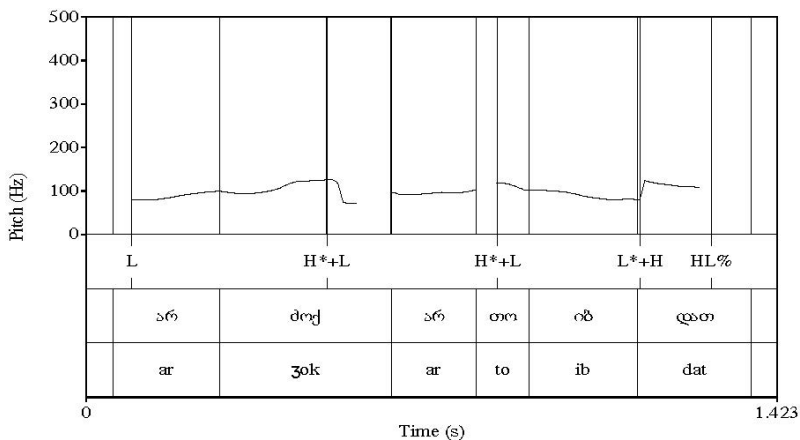
მთავარი მახვილი გვაქვს მისამართი სახელის ბოლოს აბაშაში, ხოლო – მის საწყის მარცვალზე სენაკში, მარტივლსა და გალში, ზმნაზე კი – ზუგდიდში, ნალენჯიხაში, ჩხორონყუსა და ხობში.

მეგრულში მიმართვის გასაძლიერებლად მისამართ სახელს ერთვის ხოლმე **ო / ვო**, განმეორებით დაძახებისას:

ო / ვო, უჩა, ქემორთი აშო! (ზუგდ., სამურზ.) / **ო / ვო, უჩა, ქომორთი / ქუმორთი აშო!** (მარტვ.-სენაკ.) „უჩა, მოდი აქ!“

სურ. Fig. Şekil 1.4.5. ხობი, კაცი / Khobi, man / Hobi, erkek

argo-k arto i--d-a-t!
 all.Defpron-ERG together.ADVM <S1>-go.FUTSubj-PM-PL
 Let's go together!
 Hep beraber gidelim!

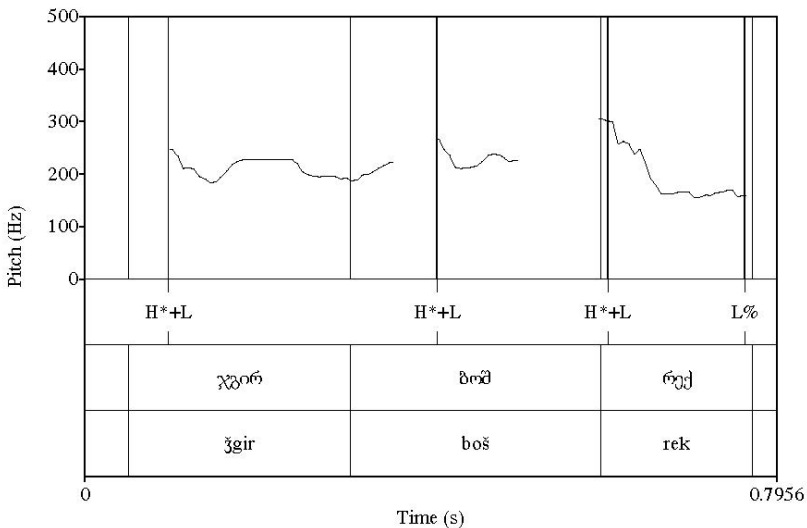


ამ წინადადებაში მთავარი მახვილი მოუდის წინადადების პირველ წევრს (ხობი, გალი, ანაკლია, ფოთი, მარტვილი, სენაკი) ან ზმნას. წინადადება მეტწილად იწყება მაღალი ტონით და ბოლოში დამავალი ინტონაციური კონტური გვხვდება.

წარმოვადგენთ შექების გამომხატველ წინადადებასაც:
ჯგირ ბოშ(ი) რექ(ი)! / ჯგირ ბოშიექ! „კარგი ბიჭი ხარ!“

სურ. Fig. Şekil 1.4.6. ფოთი, ქალი / Poti, woman / Poti, kadın

ჯგირ **ბოშ** **re-k!**
 good.ADJ boy-(NOM) be. PRS-PM
 You are a good boy!
 İyi bir uşaksın!



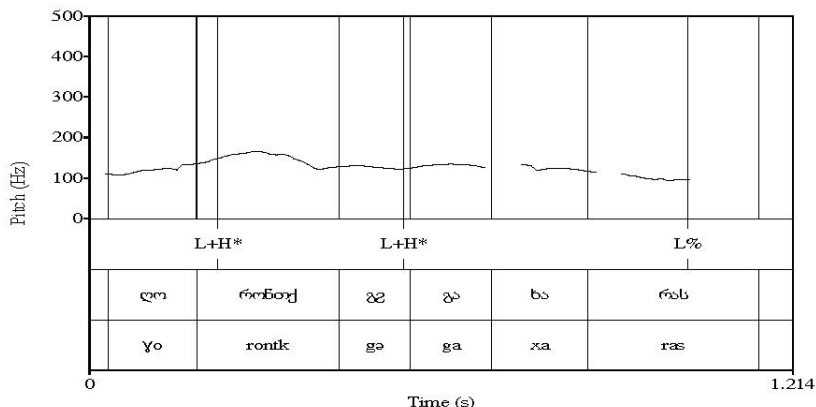
მთავარი მახვილი მეტწილად წინადადების პირველ წევრზეა, ზოგჯერ – სახელზე ან ზმნაზეც, წინადადება იწყება მაღალი ტონით და, იშვიათი გამონაკლისის გარდა, დამავალი ინტონაციური კონტურით მთავრდება (ახალგაზრდა მთქმელები).

ბრძანებითი წინადადებით გადმოიცემა დალოცვაც:

ლორონთქ გგახარას! (ზუგდ., სამურზ.) / **ლორონთქ გუგახარას / გუგახარ!** (მარტვ.-სენაკ.) „ღმერთმა გაგახაროს!“

სურ. Fig. Şekil 1.4.7. წალენჯიხა, კაცი / Tsalenjikha, man / Tsalenciha, erkek

yoront-k **გა-g-a-xar-a-s!**
 god-ERG PRV-O2-NV-make glad.FUTSubj-PM-S3.SG
 God bless you!
 Tanrı sevindirsin!



ასეთ წინადადებაში მთავარი მახვილი წინადადების პირველ წევრს მოუდის, მაღალი F0 გვხვდება ზმნაზეც.

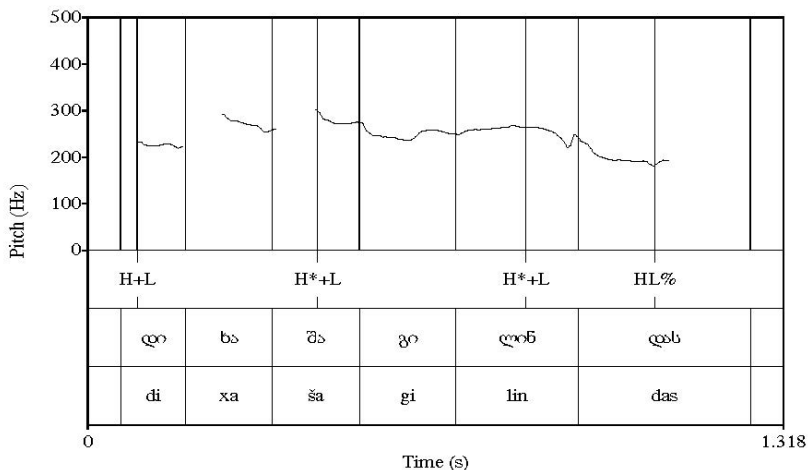
წინადადება მეტწილად იწყება აღმავალი ინტონაციით და უგამონაკლისოდ დამავალი ინტონაციური კონტურით მთავრდება.

განვიხილოთ წყევლის გამომხატველი წინადადებაც:

დიხაშა / ჯანდაბაშა გილინდას / გილგნდას! (ზუგდ., სა-მურზ.) / **დიხაშა გილინდას / გიუდას!** (მარტვ.-სენაკ.) „ჯანდაბამდე გზა გქონია [მინაში წასულიყავი]!“

სურ. Fig. Şekil 1.4.8. ჩხორონყუ, ქალი / Chkhorotsku, woman / Chorotsku, kadın

dixa-ša g-i-l-in-d-a-s!
 ground-ALL O2-OV- go-THM-PST-PRFSubj-S2.SG
 You can go to hell!
 Cehennemim dibine!



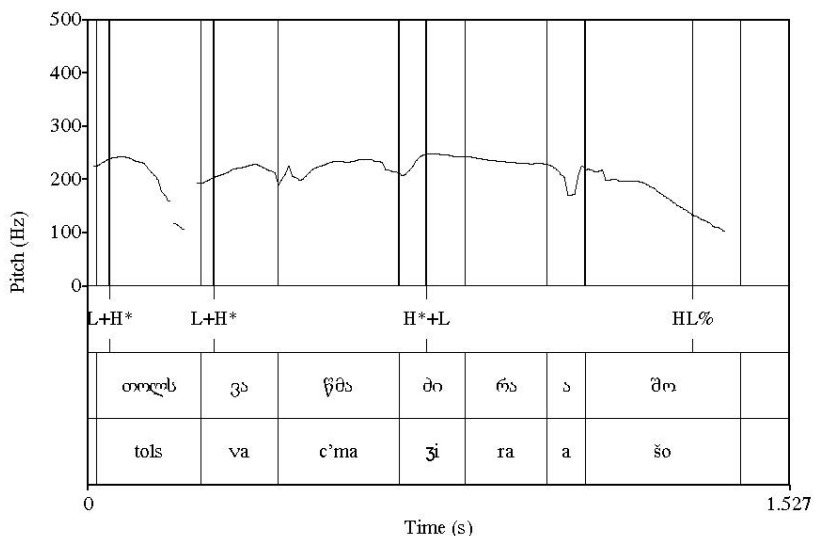
წყევლის გადმომცემ წინადადებაშიც, დალოცვის გამომ-
 ხატველი წინადადების მსგავსად, მთავარი მახვილი მოუდის წი-
 ნადადების პირველ წევრს, თუმცა ზმნაზეც გვაქვს მაღალი F0.
 წინადადება ყველგან იწყება მაღალი ტონით და დაბლით მთავ-
 რდება.

უკუთქმითი ბრძანებითი მეგრულში გამოიხატება ვა / ვე
 „არ, ვერ“ და ნემ / ნე / ნი „ნუ“ ნანილაკებით. ვა / ვე ახლავს კავ-
 შირებითი კილოს ფორმებს, ხოლო ნემ / ნე / ნი / ნუ – თხრობი-
 თი კილოსას.

**თოლს ვანმაძირა (აშო)! (ზუგდ., სამურზ.) / თოლს / თორს
 ვენმაძირა! (მარტვ.-სენაკ.)** „თვალით არ დამენახო!“

სურ. Fig. Şekil 1.4.9. გალი, კაცი / Gali, man / Gali, erkek

tol-s va-c'-m-a-gir-a ašo!
 eye -DAT NEG-PRV-OI-NV-see.FUTSubj-PM here.ADVPL
 Get out of my sight!
 Gözüm görmesin seni!



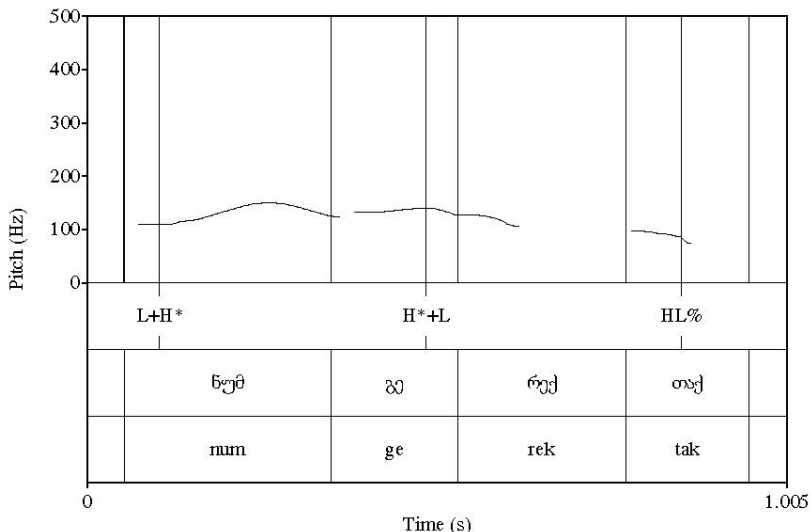
მთავარი მახვილი წინადადების პირველ წევრზეა (აბაშა, სენაკი, ხობი, წალენჯიხა), ზმნის ბოლოსწინა (გალი, მარტვილი, ჩხორონყუ) ან ბოლო მარცვალზე (ზუგდიდი, სენაკი), ხოლო ვა „არ“ ნაწილაკზე (ზუგდიდი, მარტვილი, წალენჯიხა) ახალგაზრდების მეტყველებაში.

განვიხილოთ ნემ / ნე / ნი „ნუ“ ნაწილაკიანი უკუთქმითი ბრძანებითი წინადადება:

ნუმ / ნემ / ნე გერექ თაქ! (ზუგდ., სამურზ.) / **ნი / ნუ გერექ თაქ!** (მარტვ.-სენაკ.) ნუ დგახარ აქ!“

სურ. Fig. Şekil 1.4.10. ზუგდიდი, კაცი / Zugdidi, man / Zugdidi, erkek

num ge-re-k tak!
 no.NEG PRV-stand.PRS-PM here .ADVPL
 Do not stand here!
 Burda durma!



ნუმ / ნგ / ნი „ნუ“ ნაწილაკიან წინადადებაში მთავარი მახვილი მეტწილად ამ ნაწილაკზეა, თუმცა ზოგ შემთხვევაში ზმნაზეც გვხვდება (აბაშა, მარტვილი, ზუგდიდი).

ამრიგად, ბრძანებით წინადადებაში, თხრობითი და კითხვითი წინადადებებისაგან განსხვავებით, მთავარი მახვილი ყოველთვის ახასიათებს წინადადების პირველ წევრს.

1.5. ძახილის წინადადების ინტონაცია მეგრულში

ა. კიზირია ძახილისა და კითხვით-ძახილის წინადადებებს განიხილავს ემოციურ წინადადებათა რიგში და მას ყოფს საკუთრივ ემოციურ და კითხვით-ემოციურ ტიპებად (კიზირია 1982: 68-69).

ძახილის წინადადებები გაანალიზდა 18 მთქმელის მეტყველების მიხედვით, სამეგრელოს თითოეული მუციპალიტეტიდან 2-2 ადამიანი. ამათგან 9 ქალია, 9 – მამაკაცი. მათი ასაკი მერყეობს 14-დან 80-ს შორის.

ძახილის წინადადებები გადმოსცემენ სხვადასხვა ემოციას, განცდას.

განვიხილოთ ნატვრის გამომხატველი წინადადება:

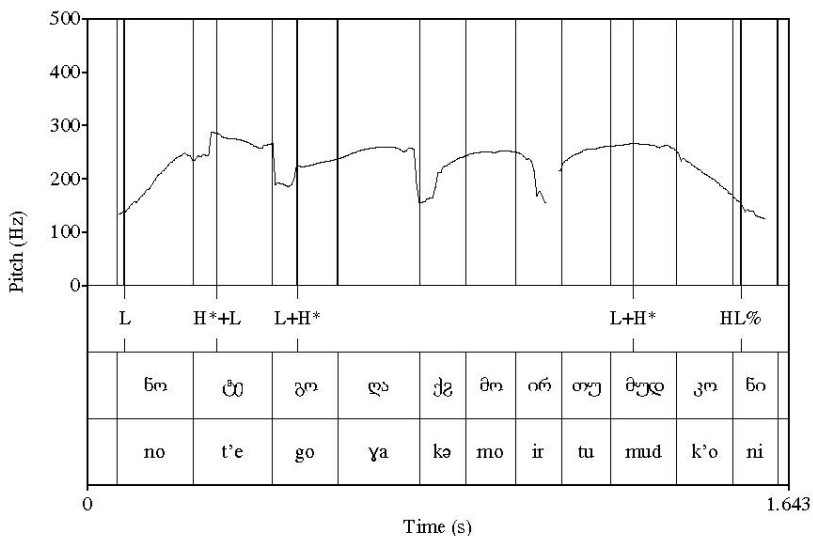
ნეტე / ნიტე / ნოტე გოლა ქემოირთუმედ(უ)კონი! (ზუგდ., სამურზ.) / **ნოტე გოლა მოირთუმედუკო(ნი)!** (მარტვ.-სენაკ.) „ნეტავ გუშინ მოსულიყავი!“

მთქმელების უმეტესობამ ეს წინადადება **-ნი** ნანილაკის გარეშე წარმოთქვა, მხოლოდ სამურზაყანოელმა მთქმელებმა წარმოთქვეს **-ნი** ნანილაკით.

სურ. Fig. Şekil 1.5.1. გალი, კაცი / Gali, man / Gali, erkek

not'e	goya	ka-mo-i-rtum-u-d-(u)-k'o-ni!
I wish.INTJ	yesterday.ADVT	AFF-PRV-OV-come.
		FUTCOND-THM-PST-S3.SG-
		PM-CLTC(that)

I wish you had come yesterday!
Keşke dün gelseydin!



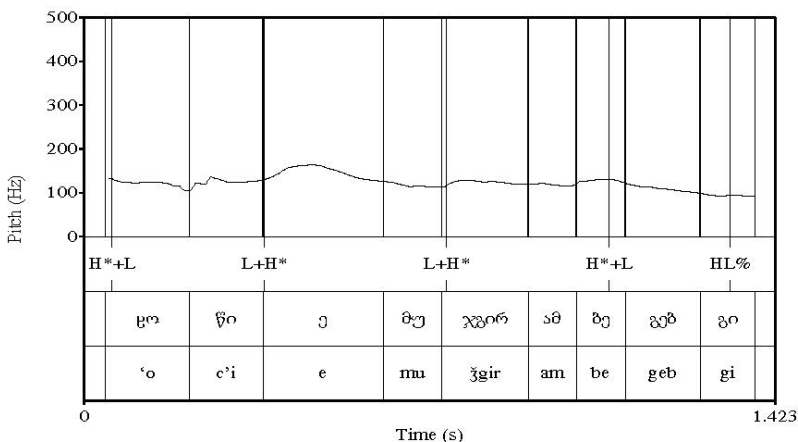
ამ წინადადებაში F0 პიკის მატარებელია წინადადების პირველი წევრის პირველი ან ბოლო მარცვალი, შესაბამისად, ის ზოგან იწყება აღმავალი, ზოგან – დამავალი ინტონაციური კონტურით და დამავალითვე მთავრდება, თუმცა წინადადების ფარგლებში ხდება HL და LH კონტურების მონაცვლეობა.

ძახილის წინადადებით გადმოიცემა აღფრთოვანებაც:

ცო / ო / ე / ჰო, წიე, მუ ჯგირ ამბე გეგბი! (ზუგდი., სამურზ.)
 / **ცო / ო / ე / ჰო, წიე, მუ ჯგირ ამბე გეგვი!** (მარტვ.-სენაკ.) „ე, ბი-
 ჭო, რა კარგი ამბავი გავიგე!“

სურ. Fig. Şekil 1.5.2. ზუგდიდი, კაცი / Zugdidi, man / Zugdidi, erkek

‘ო, c’ie, mu ჯგირ ამბე ge-b-g-i!
 wow. boy. what.Qpron- good. news- PRV-S1-
 INTJ INTJ (NOM) ADJ (NOM) hear.AOR-PM
 Ah, what good news!
 Oh, be, ne güzel haber aldım!



ასეთ შემთხვევაში მთავარი მახვილი **ცო / ო / ე** შორისდებულზეა ან მის თანმხლებ **წიე** „ბიჭო“ სიტყვაზე, იშვიათად – ზმნის პირველ მარცვალზე.

ასეთი წინადადება მეტწილად იწყება მაღალი ტონით, ზოგ შემთხვევაში – დაბლით, მაგრამ ყოველთვის დამავალი ინტონაციური კონტურით მთავრდება.

ძახილის წინადადება გამოხატავს მოწონებასაც:

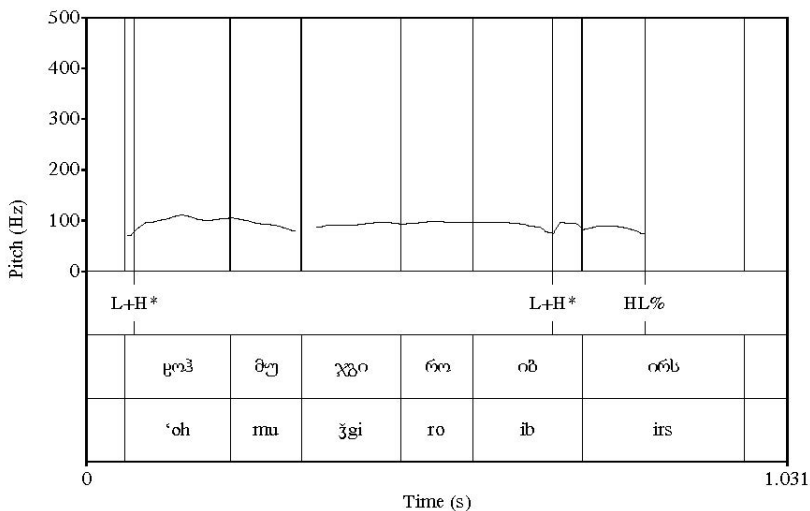
უჰ / ცო / ცუჰ, მუ ჯგირო / ჯგირს იბირს! (ზუგდ., სა-
მურზ.) / უჰ / ცო(ჰ) / ცუჰ, მუ ჯგირო / ჯგირს იბირს(ი)! (მარტვ.-
სენაკ.) „უუჰ, რა კარგად / კარგს მღერის!“

სურ. Fig. Şekil 1.5.3. აბაშა, კაცი / Abasha, man / Abaşa, erkek

‘oh,	mu	ჭგირო	i-bir-s!
wow.INTJ	what.Qpron-	well.ADVM	SV- sing-
	(NOM)		PRS.S3.SG

Wow! He/She sings so well!

Oh, ne güzel şarkı söylüyor!



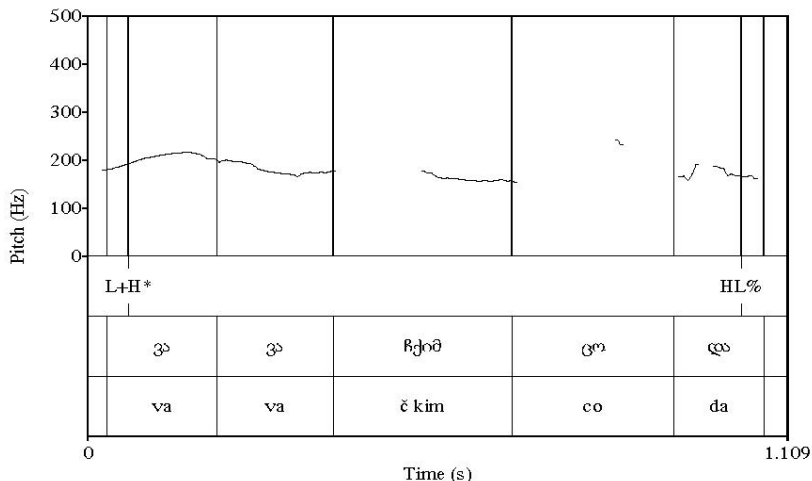
ამ შემთხვევაშიც მთავარი მახვილი შორისდებულზეა, თუმცა ზოგ მთქმელთან – ზმნაზე. წინადადება მეტწილად ინ-ყება მაღალი ტონით და დაბლით მთავრდება.

წარმოვადგენთ მწუხარების გამომხატველ ძახილის წინადადებას:

ვაა / ვაი, ჩქიმ ცოდა! „ვაი, ჩემი ბრალი!“

სურ. Fig. Şekil 1.5.4. მარტვილი, ქალი / Martvili, woman / Martvili, kadın

vava, **čkim** **coda!**
 woe-INTJ mine-PossPron f ault-NOM
 Poor me!
 Vay başım!



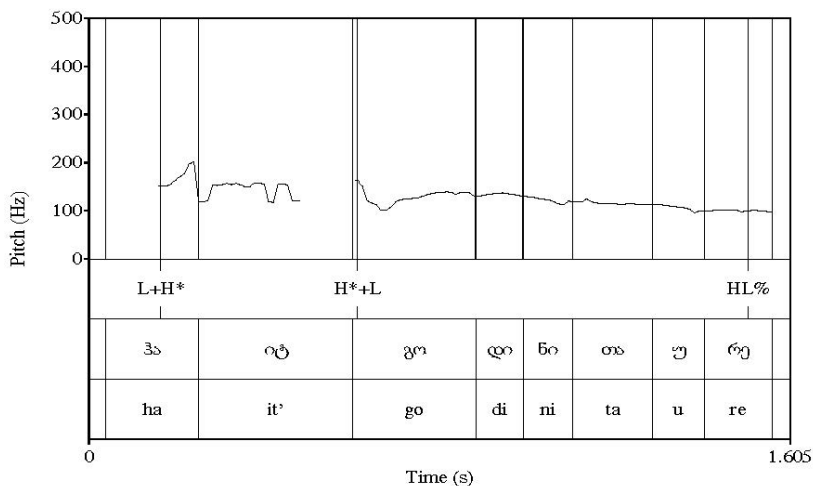
ამ შემთხვევაში მთავარი მახვილი შორისდებულზეა, იშვიათად – წინადადების ბოლო წევრზე. წინადადება მეტწილად იწყება მაღალი ტონით (იშვიათად – დაბლით, როცა მთავარი მახვილი შორისდებულის ბოლო მარცვალზეა) და ბოლოშიც დამავალი ინტონაციური კონტური იჩენს თავს.

ძახილის წინადადებით გადმოიცემა დანანებაც:

სუხ / სახ / სოხ, მუ კოჩქ მიდინეს / მემდინეს! „ეჰ, რა კაცი დავკარგეთ [კაცმა დაგვეკარგა]!“

სურ. Fig. Şekil 1.5.6. წალენჯიხა, კაცი / Tsalenjikha, man / Tsalenciha, erkek

hait', **go-din-i** **taure!**
 hey.INTJ PRV-loss.AOR:IMPT-PM from here.ADVPL
 Hey! Get lost!
 Kaybol burdan!



ამ შემთხვევაშიც მთავარი მახვილი მოუდის შორისდებულს, თუმცა ზოგჯერ F0 პიკი გვაქვს წინადადების ბოლო წევრზე, ძალიან იშვიათად კი – ზმნაზეც.

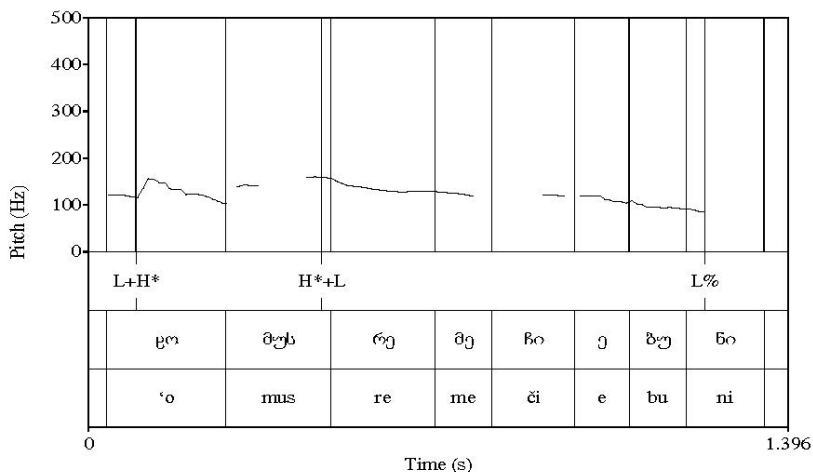
წინადადება მეტწილად იწყება დაბალი ტონით და დაბლითვე მთავრდება უგამონაკლისოდ.

განვიხილოთ გაბრაზების გამომხატველი ძახილის წინადადება:

(ყ)უო! მუს რე, მეჩიებუნი! (ზუგდ., სამურზ.) / **ყუო! მუსიე მირაგადუ!** (მარტვ.-სენაკ.) „რასაა, რომ მეუბნება!“

სურ. Fig. Şekil 1.5.7. ჩხოროტსკუ, კაცი / Chkhorotsku, man / Çhorotsku, erkek

‘o, mus re m-e-çi-eb-u-ni!
oh.INTJ what.Qpron- be-(PRS.S3.SG) O1-Pass-tell-THM-
 DAT PRS.S3.SG -SUB(that)
 God! What is he/she telling me!
 Ne diyor bana!



მთავარი მახვილი მეტნილად შორისდებულზეა, თუმცა არცთუ იშვიათად – -ნი ნაწილაკიან ზმნაზე. წინადადება მეტნილად იწყება მაღალი ტონით და დაბლით მთავრდება.

ძახილის წინადადებით გადმოიცემა ზიზლიც:

ცუჰ / ფუ / ფუჰ / ფუფ! მუს რე, ქოგენი! (ზუგდ., სამურზ.) /
ცუჰ / ფუ / ფუჰ / ფუფ! მუს რე / მუსიე, ქოგუნი! (მარტვ.-სენაკ.)
 „ფუჰ, რასაა, რომ ჰგავს!“

სურ. Fig. Şekil 1.5.9. ფოთი, ქალი / Poti, woman / Poti, kadın

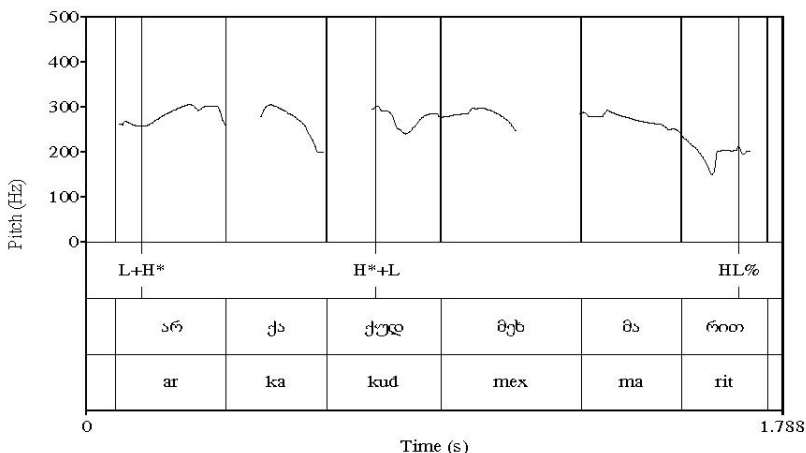
arka!

ku-d-m-e-xvar-i-t!

quick.INTJ AFF-PRV-O1- NV-help. AOR:IMPT-PM-PL

Hurry! Help me!

Bana yardım edin!



ამ წინადადებაში მთავარი მახვილი შორისდებულზე მოდის, მაღალი F0-ით ხასიათდება ზმნაც. ეს წინადადებაც მეტწილად იწყება მაღალი ტონით და დაბლით მთავრდება.

ამრიგად, ძახილის წინადადებებში მთავარი მახვილი მოუდის წინადადების პირველ წევრს, პირველ ან ბოლო მარცვალზე, შესაბამისად, ის ზოგან იწყება აღმავალი, ზოგან – დამავალი ინტონაციური კონტურით. შორისდებულის შემცველ ძახილის წინადადებაში მთავარი მახვილი მეტწილად სწორედ მასზეა, გამონაკლის შემთხვევებში, როცა F0 პიკი ზმნაზეა, შორისდებული მაინც ხასიათდება აღმავალი ინტონაციური კონტურით.

ამ შემთხვევაში მთავარი მახვილი გვხვდება კითხვითი -ო ნაწილაკის წინა მარცვალზე, იშვიათად თვითონ -ო ნაწილაკზე, ზოგ შემთხვევაში კი – მისამართ სახელზე (ბოში „ბიჭო“).

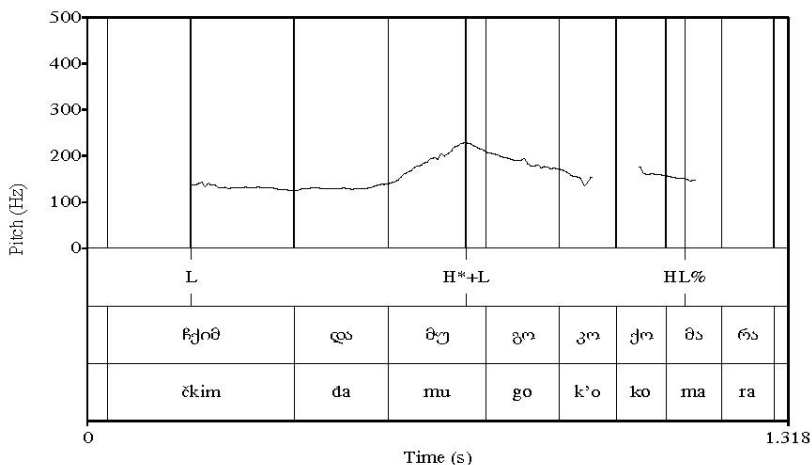
ეს წინადადება თითქმის ყველგან იწყება დაბალი ტონით და მთავრდება დამავალი ინტონაციური კონტურით, თუმცა წინადადების ფარგლებში როგორც ზმნას, ისე სახელს ახასიათებს HL და LH კონტურები.

ახლა განვიხილოთ კითხვითი სიტყვის შემცველი კითხვით-ძახილის წინადადება:

ჩქიმდა მუ გოკო, ქო მარა?! „ჩქიმთან რა გინდა, კი მაგრამ?!“

სურ. Fig. Şekil 1.6.2. წალენჯიხა, კაცი / Tsalenjikha, man / Tsalenciha, erkek

čkim-da mu g-o- k’o, ko mara?!
 POSSPron what.Qpron- O2-PASS-want- yes.AFF but.CONJ
 I-ABL (NOM) (PRS.S3.SG)
 What do you want from me?!
 İyi, ama benden ne istiyorsun?!



ასეთ შემთხვევაში მთავარი მახვილი კითხვით სიტყვაზეა, იშვიათად – წინადადების პირველ წევრზე. ის იწყება აღმავალი და მთავრდება დამავალი ინტონაციური კონტურით.

ამრიგად, ინტონაციური თვალსაზრისით, კითხვით-ძახილის წინადადება მიჰყვება როგორც კითხვით, ისე ბრძანებით წინადადებას.

1.7. მეგრული სპონტანური მეტყველების ანალიზი

წინამდებარე კვლევის ფარგლებში, როგორც შესავალში აღვნიშნეთ, ვინერდით მეგრული სპონტანური მეტყველების ნიმუშებსაც. სპონტანური მეტყველება გულისხმობს დაუგეგმავ ზეპირ მეტყველებას და ის განსხვავდება არასპონტანური, დაგეგმილი, მეტყველებისაგან.

სპონტანური მეტყველება მონოლოგის, დიალოგისა და პოლილოგის სახით არსებობს. სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით, მონოლოგისა და დიალოგის დაპირისპირება პირობითია. მონოლოგი და დიალოგი ერთმანეთს მკვეთრად არ უპირისპირდებიან, ზოგჯერ ისინი ერთმანეთის გვერდით არსებობენ, უფრო სწორად, ერთმანეთს ენაცვლებიან. ხშირად მონოლოგი არ არის რაიმე ცალკე არსებული, იგი დიალოგის ნაწილია, მას მოსდევს მსმენელის პასუხი, შეკითხვა ან რეპლიკა. ე. ი. მოლაპარაკე მონოლოგს წარმოთქვამს მსმენელისათვის, ხოლო მსმენელი მუდამ მზადყოფნაშია, რომ მოლაპარაკეს რაღაც უთხრას. ამას, ბუნებრივია, მოსდევს როლების შენაცვლება: მოლაპარაკე ხდება მსმენელი, ხოლო მსმენელი – მოლაპარაკე. დიალოგის თითოეული მონაწილის რეპლიკა შეიძლება განხილულ იქნეს როგორც მონოლოგი (Долинин 1978: 276).

საგრძობ სხვაობას სპონტანურ და არასპონტანურ მეტყველებას შორის ქმნის ტემპი. არასპონტანური მეტყველება უფრო სწრაფია, ვიდრე – სპონტანური.

ტემპის მიხედვით სხვაობას იწვევს ის, რომ სპონტანური მეტყველებისას მოლაპარაკეს უწევს ფიქრი წინადადების სწორად აგებაზე, აზრის დალაგებაზე, რაც აისახება ტექსტზე და იწვევს მის ნელ წარმოთქმას. ამავე მიზეზითაა გამოწვეული სპონტანურ მეტყველებაში წინადადების თუ ფრაზის ბოლოკიდური ბგერის დაგრძელება, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ არასპონტანური მეტყველების დროსაც მარტვილურსა და სამურზაყანოულს ახასიათებს არა მხოლოდ ბოლოკიდური, არამედ სიტყვათა / წინადადების ამა თუ იმ წევრის შიდა ხმოვნების გაგრძელებით წარმოთქმა, რაც განასხვავებს მათ მეგრულის სხვა კილოკავებისაგან.

ტემპი არა მხოლოდ მეტყველების ფორმის მიხედვითაა განსხვავებული, არამედ კილოკავებიც სხვაობენ ამ მხრივ. მართალია, მეტყველების ტემპი გარკვეულწილად ინდივიდუალურია, მაგრამ მაინც შესამჩნევია, რომ ზუგდიდურ-ჯვარულსა და სამურზაყანოულს უფრო სწრაფი ტემპი ახასიათებს სენაკურ-მარტვილურთან შედარებით.

კილოკავთა განსხვავებულობაზე ტემპზე უფრო მიგვითითებს მახვილი. როგორც ჩანს, ეს უკანასკნელი ზუგდიდურ-ჯვარულსა და სამურზაყანოულში სენაკურ-მარტვილურ მახვილზე გაცილებით ძლიერია, რის გამოც სენაკურსა და მარტვილურს უფრო მეტი სრულხმოვნობა და ამოსავალ ფორმათა ქონა ახასიათებს, ეს კი თავისებურ ასახვას პოვებს ამ კილოკავთა ინტონაციაზე, რადგან ქმნის რედუცირებულ და სრულხმოვან ფორმათა დაპირისპირებას.

სპონტანური მეტყველების კიდევ ერთი მახასიათებელია პაუზათა სიმრავლე, რასაც ტემპის შესახებ ზემოაღნიშნული ფაქტორი განაპირობებს, კერძოდ, მთქმელს სჭირდება ფიქრი, ხან სიტყვები ავინყდება და ამ პროცესში ის დროდადრო **გვ** ბგერათმომდევრობას ან **ინა / მუდა** „ისა / რაღაც“ სიტყვას წარმოთქვამს.

სპონტანურ მეტყველებაში ცალკე უნდა გამოიყოს მხატვრული ტექსტიც, მაგალითად, ლექსი. ასეთ ტექსტში, არამხატ-

ერული ზეპირი მეტყველებისაგან განსხვავებით, პაუზები უფრო მოკლეა; ლექსში რიტმი მაქსიმალურად მონესრიგებულია, სპონტანურ მეტყველებაში – მოუნესრიგებელი.

ზოგადად ცნობილია, რომ სწრაფი ტემპი ახასიათებს მოლაპარაკეს სიხარულისა და აღელვების დროს, ხოლო შენელებული ტემპი – ემოციური განწყობის დაქვეითებისას (Анощенкова 1980: 88). იგივე თამამად შეგვიძლია ვთქვათ მეგრულის შესახებაც. ჩვენი დაკვირვებით, არათუ ტემპი, ტონალობაც იცვლება ემოციის შესაბამისად, დადებითი განცდებს (სიხარული, აღფრთოვანება) და ბრაზსაც უფრო მაღალი ტონალობით წარმოთქმა ახასიათებს, ვიდრე – სიბრაღულისა თუ სინანულის გადმოცემას.

საყურადღებოა ისიც, რომ სპონტანური ტექსტი არასპონტანურზე უფრო მაღალ ტონალობაში წარმოითქმის. ასევე, ისიც ცნობილია, რომ ქალებს უფრო მაღალი ტონალობა აქვთ, ვიდრე – კაცებს. იგივე სურათი გვაქვს მეგრელების შემთხვევაშიც.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ხაზს უსვამენ იმასაც, რომ სხვადასხვა ეთნიკურ ჯგუფებსაც განსხვავებული ტონალობა აქვთ. მაგ.: ამერიკელი კაცი უფრო დაბალი ტონით მეტყველებს, ვიდრე გერმანელი (Scherer 1979), იაპონელი ქალი ამერიკელ ქალზე უფრო მაღალი ტონალობის მატარებელია (Ohara 1992), ბელგიელი ქალის გერმანული გერმანელი ქალის გერმანულზე უფრო მაღალი ტონალობით ხასიათდება (Bezooijen 1993).

სპონტანური ტექსტის კიდევ ერთი მახასიათებელი ისაა, რომ მთქმელმა შეიძლება წინადადება არც დაასრულოს, განწყვიტოს ვითარების შესაბამისად.

თავი II

ლაზური ინტონაციის საკითხები

2.1. სიტყვათმახვილი ლაზურში

ლაზურში მახვილის საკითხების შესწავლას ხანგრძლივი ისტორია აქვს. არის მოსაზრებები როგორც მის ადგილზე, ისე – ბუნებაზე.

ნ. მარი მიიჩნევდა, რომ ლაზურში მახვილი ბოლოსწინა ხმოვანზეა (Mapp 1910: 4). ი. ყიფშიძეს „ჭანურ ტექსტებში“ ორმარცვლიან სიტყვებში ბოლოდან მეორე მარცვალზე ხმის ამალღება სიგრძის ნიშნით აქვს გადმოცემული: გერი გოიქთეს „უკან დაბრუნდნენ“ (ყიფშიძე 1939: 37).

არნ. ჩიქობავა ლაზური მახვილის შესახებ შენიშნავს, რომ „მახვილის მხრივ ჭანური მართალია ქართველური მეტყველების ნიმუშს წარმოადგენს: მახვილი სუსტია, მისი ადგილი სიტყვაში ამიტომაც საძებარი გამხდარა; ძეხნის შედეგად იმასვე ვიღებთ, რაც ქართულის შესახებაა ცნობილი: ორმარცვლიან სიტყვებში მახვილი ბოლოდან მეორე მარცვალზეა, სამ- და მეტ-მარცვლიანებში ბოლოდან მეორე მარცვალზე“ (ჩიქობავა 1936: 41). ის დასძენს, რომ ათინური და არქაბული ტექსტების ჩანერისას აქა-იქ „დადასტურებული იქნა ტონური მახვილის (თუ ტონური მახვილის ტიპის ხმის ამალღების!) არსებობა ჭანურში“ (ჩიქობავა 1936: 41).

არნოლდ ჩიქობავა ათინურის ამ მოვლენას უკავშირებს ქართული ენის მთის კილოებში (მოხეურში, ხევსურულსა და მთიულურში) ნაშთის სახით შემონახულ თავისებურ აქცენტუაციას, რომელიც სიტყვებს ყოველთვის ბოლოდან მეორე მარცვალზე მოუდის, მაგ.: ხევს. „მე არაფერი მეყურების, როგორცა ახლა დათვებსა არ ეყურების“ (ჩიქობავა 1936: 41-42). ამას-

თან დაკავშირებით ლ. ბორისე შენიშნავს, რომ არაა ცხადი, ეს მაღალი ტონი სიტყვათმახვილის ატრიბუტია თუ ფრაზის / წინადადების პროსოდის (Borise 2019: 37).

ს. ჟლენტი ლაზური მახვილის საკითხებს იკვლევდა სარფულ თქმასა და არქაბულ მეტყველებაზე უშუალო დაკვირვებისას. მისი აზრით, ლაზურში ორმარცვლიან სიტყვებში მახვილი ბოლოდან მეორე მარცვალზეა, სამმარცვლიანებში – ბოლოდან მესამეზე (ჟლენტი 1953: 190-191), თუმცა აღნიშნავს, რომ ჭანურში მახვილი სიტყვებს ბოლოდან პირველ მარცვალზედაც მოუდის ზოგჯერ: ქვ „ქვა“, მსვ || ფსვ „ფრთა“ (ჟლენტი 1953: 192-193).

მონოგრაფიაში „ათინური ლაზური“ ადგილი ეთმობა მახვილის საკითხსაც. კვლევა ეყრდნობა ორი მთქმელის მეტყველებას (Öztürk & Pöchtrager 2011: 3). სიტყვათმახვილზე მსჯელობისას ისინი სიტყვათა მარაგს ყოფენ ორ ჯგუფად: ზმნები და არაზმნები. მათი დასკვნით, არაზმნებს მახვილი მოუდით ბოლოსნინა ხმოვანზე... ასევე, აღნიშნულია, რომ მახვილი ადგილს იცვლის, როცა მანარმოებელი ემატება: ბერე „ბავშვი“ → ბერეფე „ბავშვები“ (Öztürk & Pöchtrager 2011: 18).

ამავე მონოგრაფიაში ავტორები აღნიშნავენ, რომ გაცილებით რთული ვითარებაა ზმნებში, რასაც ლაზური ზმნის მორფოლოგიის სირთულე განსაზღვრავს. ავტორები მახვილს აფიქსირებენ როგორც ბოლოსნინა, ისე ბოლოდან მეორე, ბოლოდან მესამე, ბოლოდან მეოთხე და ბოლოდან მეხუთე ხმოვანზეც (Öztürk & Pöchtrager 2011: 19).

ჩვენს ნაშრომში ლაზურის მახვილის შესასწავლად გაანალიზებულია 18 მთქმელის მასალა, ამათგან 2-2 ართვინისა და რიზეს პროვინციებში შემავალი ყველა ლაზური რაიონიდან, 2 გამოღმა სარფიდან და 2 მუჰაჯირთა წარმომადგენელიც, აქედან 10 მამაკაცი, 8 – ქალი. მათი ასაკი 25-დან 89 წლამდეა.

ჩავინერეთ სიტყვები მარცვლიანობის (1-დან 7-მდე) მიხედვით, მაგალითად:

- 1 თ: და „და“, ხჩე / ქჩე „თეთრი“;
- 2 თ: ნანა „დედა“, ბაბა „მამა“;
- 3 თ: დოლოხე „შიგნით“, დოლობუ „ჩასხმა“, გიჰინი / გურუნი / გუუნი „ვირი“;
- 4 თ: მოლახუნუ „შიგ ჯდომა“, დოლოხენი „შიგნითა“;
- 5 თ: მოლახუნერი / მოლახუნეი „ჩამჯდარი, შიგ დამწყვედელი“, დოლოხუნერი / დოლოხუნეი „ჩამჯდარი, ჩაჯენილი“;
- 6 თ: დოლოჯუმორელი / დოლოჯუმოელი „ჩაძმარებული“, მოლაჭოფინერი / მოლაჭოფინეი „მომწყვედელი“;
- 7 თ: დოლოკაპეტანაფა „ჩამაგრება“

საანალიზო მასალაში ყველა მარცვალი არის CV ტიპისა, მაგრამ ორმარცვლიანებში ურევია ერთი CCV სტრუქტურის მარცვალიც. მეგრულის მსგავსად, ამ შემთხვევაშიც მახვილის ადგილი განსაზღვრულია მარცვლის ხანგრძლივობის მიხედვით.

ექსპერიმენტის შედეგები შეჯამებულია ქვემოთ წარმოდგენილ ცხრილში.

მეგრულ-ლაზური ინტონაცია

ცხრილი 2. მახვილის ადგილი ლაზურში მარცვალთა რაოდენობის მიხედვით

რაოდენობა	სიტყვა	მახვილიანი	თანამხვილის მქონე	F0 და ინტენსივობა
1 ს	და ხჩე			
2 ს	ნანა	1-ლი		მაღალი F0 1-ელ თ-ზე; მაღალი ინტენსივობა 1-ელ თ-ზე
	ბაბა	1-ლი		მაღალი F0 1-ელ თ-ზე; მაღალი ინტენსივობა 1-ელ თ-ზე
3 ს	გიინი / გუ(რ)უნი	მე-2		მაღალი F0 მე-2 თ-ზე; მაღალი ინტენსივობა მე-2 თ-ზე
	დოლობუ	მე-2		მაღალი F0 მე-2 თ-ზე; მაღალი ინტენსივობა 1-ელ ან მე-2 თ-ზე
	დოლოხე	მე-2		მაღალი F0 მე-2 თ-ზე ან 1-ელ თ-ზე; მაღალი ინტენსივობა მე-2 ან 1-ელ თ-ზე
4 ს	მოლახუნუ	ბოლოსნინა		მაღალი F0 ბოლოსნინა თ-ზე ან მე-2 თ-ზე (სარფი); მაღალი ინტენსივობა მე-2 თ-ზე
	დოლოხენი	ბოლოსნინა		მაღალი F0 ბოლოსნინა თ-ზე ან მე-2 თ-ზე (სარფი); მაღალი ინტენსივობა 1-ელ თ-ზე
5 ს	მოლახუნედი / მოლახუნერი	ბოლოდან მე-3 ან ბოლოსნინა	მე-2 / 1-ლი	მაღალი F0 მე-2 (სარფი), ბოლოსნინა ან ბოლოდან მე-3 თ-ზე; მაღალი ინტენსივობა მე-2 თ-ზე
	დოლოხუნედი / დოლოხუნერი	ბოლოდან მე-3 ან ბოლოსნინა	მე-2 / 1-ლი	მაღალი F0 ბოლოსნინა თ-ზე ან მე-2 თ-ზე; მაღალი ინტენსივობა 1-ელ თ-ზე
6 ს	დოლოჯუ-მო(რ)ელი	ბოლოსნინა ან ბოლოდან მე-სამე	მე-2 / 1-ლი	მაღალი F0 ბოლოდან მე-2 ან 1-ელ თ-ზე; მაღალი ინტენსივობა მე-2 ან ბოლოდან მე-2 თ-ზე
	მოლაჭოფინედი / მოლაჭოფინერი	ბოლოსნინა, ბოლოდან მესამე ან მეოთხე	მე-2 / 1-ლი	მაღალი F0 მე-2 (სარფი) ან ბოლოდან მე-2, მე-3 თ-ზე; მაღალი ინტენსივობა მე-2 თ-ზე
7 ს	დოლოკაპეტანავა	ბოლოსნინა, ბოლოდან მე-სამე ან ბოლოდან მეოთხე	მე-2 / 1-ლი	მაღალი F0 მე-3 ან ბოლოდან მე-3 თ-ზე; მაღალი ინტენსივობა ბოლოდან მე-3 თ-ზე

ჩვენი ექსპერიმენტის შედეგად მეტ-ნაკლებად გამყარდა სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული აზრი მახვილის ადგილის შესახებ, მაგრამ არის გარკვეული განსხვავებებიც, კერძოდ, ლაზურში ორ-, სამ- და ოთხმარცვლიან სიტყვებში მახვილი ბოლოსწინა მარცვალზეა, ხუთ და ექვსმარცვლიანში – ბოლოსწინა ან ბოლოდან მესამე მარცვალზე, ხოლო შვიდმარცვლიანებში – ბოლოსწინაზე, ბოლოდან მესამე ან ბოლოდან მეოთხე მარცვალზე. ლაზურში ხუთ- და მეტმარცვლიან სიტყვებში თანამახვილი გვაქვს მე-2 ან 1-ელ მარცვალზე.

ს. ჟღენტი არ გამოორიცხავს, რომ ლაზურისთვის ამოსავალშივე ყოფილიყო დამახასიათებელი მახვილი ბოლოსწინა მარცვალზე; ამ მოვლენას არნ. ჩიქობავაც ქართულის მთის დიალექტებს უკავშირებს (ჩიქობავა 1936: 41-42), მაგრამ ჩვენი აზრით, არც ისაა გამოორიცხული, რომ ლაზურში სიტყვათმახვილის ადგილი თურქულის გავლენას მიენეროს, რადგან ს. იფეკის მიხედვით, თურქულს ახასიათებს მახვილი მეტნილად ბოლოკიდურ მარცვალზე (Ipek 2015).

ლაზური მახვილის ადგილის კვლევის ისტორიისთვის მეტად საყურადღებოა ჰოლანდიელი თურქოლოგის ბერტ ბრედმუნის მოსაზრება. მან ლაზურისთვის დამახასიათებელი რიგი თავისებურებები გამოავლინა. მისი დაკვირვებით, რიზე-ტრაპიზონის თურქულში მახვილი დინამიკურია და სუსტი; ამასთან, მოძრავია და არაფიქსირებული, როგორც სალიტერატურო თურქულ ენასა და ზოგადად – თურქულ ენობრივ სისტემაში: „საკმაოდ ბევრ სიტყვაში კი – არამარტო ნასესხებ, არამედ ძირეულ ფორმებში – მახვილი პირველ მარცვალზე მოდის“ (Brendemoen 1989). ლაზურში პირველ მარცვალზე მახვილი არ გვხვდება, საინტერესო აზრია, მაგრამ ცოტა რთული წარმოსადგენია, პირველ მარცვალზე ლაზურის გავლენით იყოს მახვილი რიზე-ტრაპიზონის თურქულში, რადგან თვითონ ლაზურში ბოლო ან ბოლოსწინა მარცვალია მახვილიანი. ლაზურ მახვილზე დაკვირვება მეოცე საუკუნეში დაიწყო, უფრო ადრინ-

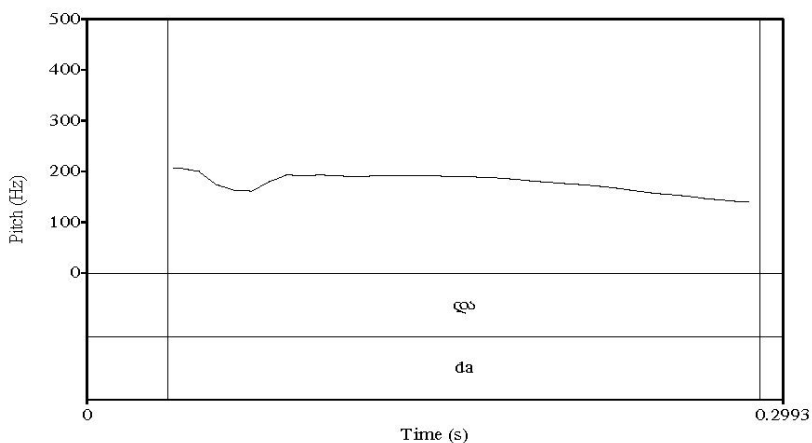
დელ ჩანანერებზე დაკვირვების საშუალება არ გვაქვს, ასე რომ, ვერც დაუშვებთ და ვერც უარვყოფთ, რომ ისტორიულად შეიძლება პირველ მარცვალზე ყოფილიყო მახვილი და ეს ასახულიყო რიზე-ტრაპიზონელთა თურქულში.

ცხრილში ჩანს, თუ რომელი მარცვლები გამოირჩევა მეტი ინტენსივობით და რომელ მარცვლებზეა მაღალი F0 (ფუნდამენტური სიხშირე). ახლა კი თვალსაჩინოებისთვის წარმოვადგენთ სურათებს სხვადასხვა მარცვლიანობის მქონე სიტყვების F0 კონტურისა.

დავინყოთ ერთმარცვლიანი სიტყვების F0 კონტურით:

სურ. Fig. Şekil 2.1.1. ჩხალა (დუზქოი), ქალი / Ckhala (Duzkoy), woman / Çhala (Düzköy), kadın

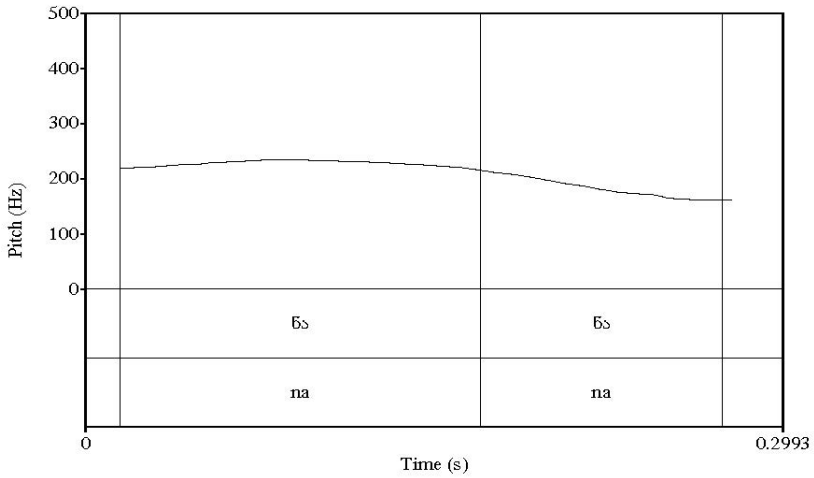
da
sister-(NOM)
sister
kız kardeş



ორმარცვლიანებში მაღალი F0 მეტწილად მეორე მარცვალზეა:

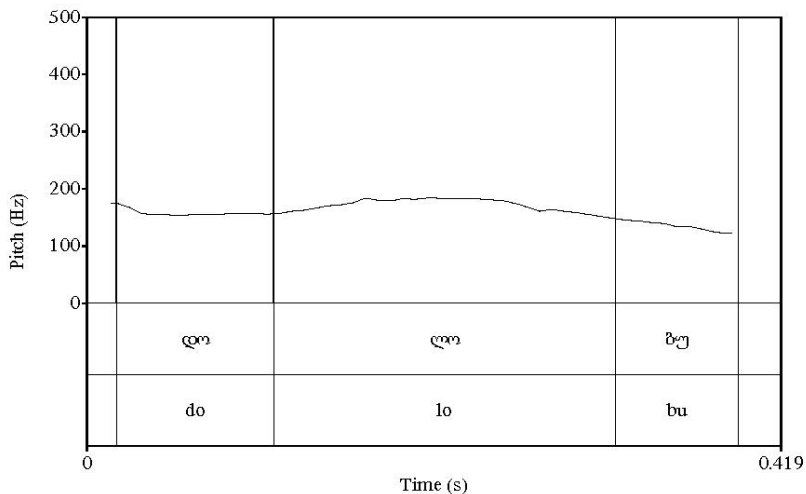
სურ. Fig. Şekil 2.1.2. არქაბი (არჰავი), ქალი / Arkabi (Arhavi), woman / Arkabi (Arhavi), kadın

nana
mother-(NOM)
mother
anne



სამმარცვლიან სიტყვებს მაღალი F0 მეორე მარცვალზე აქვთ:

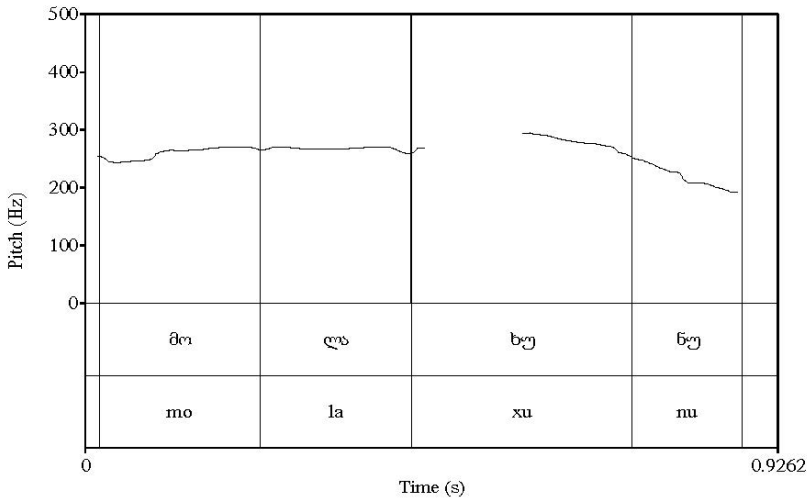
სურ. Fig. Şekil 2.1.3. ხოფა, კაცი / Khopa, man / Hopa, erkek
dolobu
 pour into.INF-(NOM)
 pour into
 içine dökmek



ოთხმარცვლიან სიტყვებში მაღალი F0-ით ხასიათდება მეტნილად ბოლოსწინა მარცვალი, იშვიათად – მეორე ან პირველი მარცვალიც:

სურ. Fig. Şekil 2.1.4. არტაშენი, ქალი / Artashen (Ardeshen), woman / Ardeşen, kadın

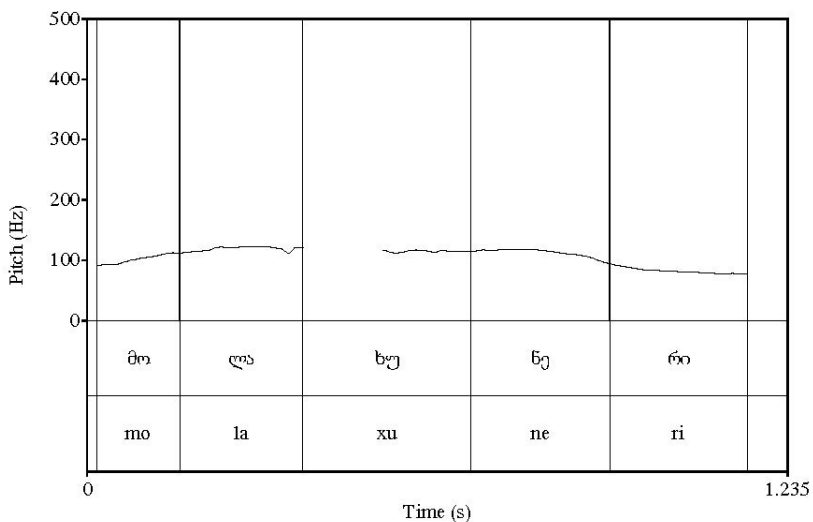
molaxunu
sit inside.INF-(NOM)
sitting inside
kapalı bir yerde oturmak



ხუთმარცვლიან სიტყვებს მაღალი F0 აქვთ ბოლოსწინა ან მეორე მარცვალზე, იშვიათად – ბოლოდან მესამეზე:

სურ. Fig. Şekil 2.1.5. ათინა (ფაზარი), კაცი / Atina (Pazar), man / Atina (Pazar), erkek

molaxun-er-i
 sat in smth.PTCP-NOM
 sat in smth
 kapalı bir yerde oturmuş



ექვსმარცვლიანებს მაღალი F0 ახასიათებთ ბოლოდან მეოთხე ან მესამე მარცვალზე, იშვიათად კი – მეორე მარცვალზე (სარფი):

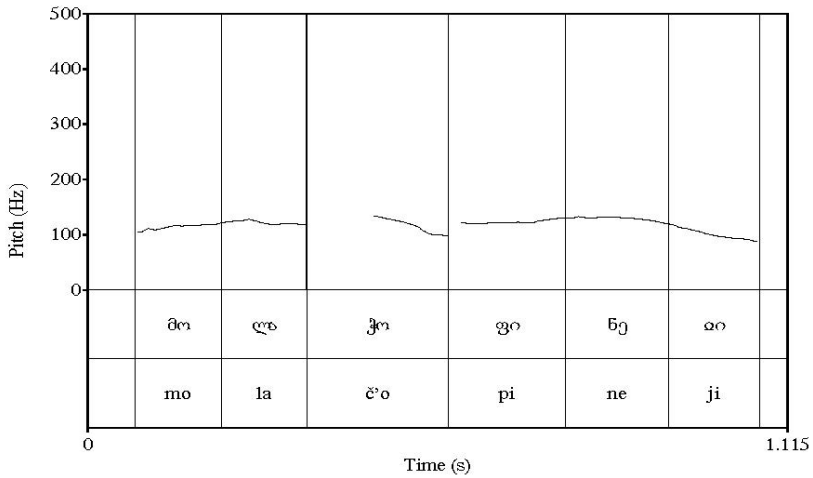
სურ. Fig. Şekil 2.1.6. ვინე (ფინდიკლი), კაცი / Vitse (Findikli), man / Vitse (Findikli), erkek

molač'opin-ej-i

cornered.PTCP-NOM

cornered

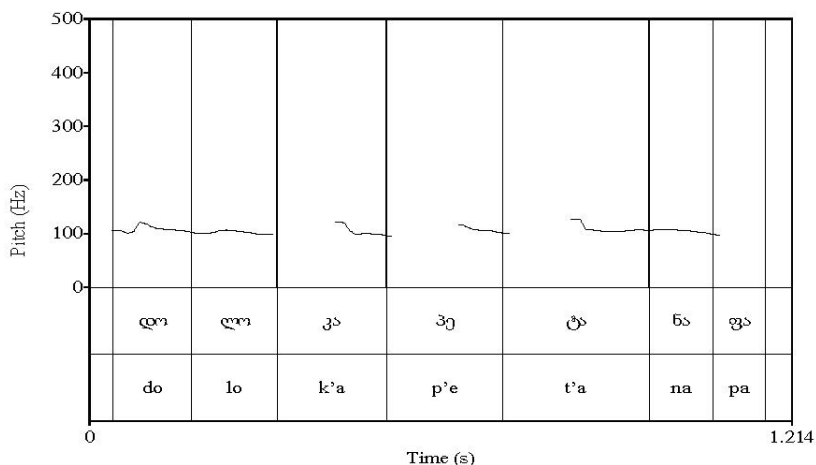
kapalı bir mekanda yakalanmış



შვიდმარცვლიან სიტყვებს მაღალი F0 აქვთ მესამე ან ბოლოდან მესამე მარცვალზე:

სურ. Fig. Şekil 2.1.7. ვიჯა (ჩამლიჰემშინი), კაცი / Vija (Chamlihemshin), man / Vija (Çamlıhemşin), erkek

dolok'ap'et'anapa
 embed.INF-(NOM)
 to embed
 içine sağlamlaştırmak



ი. ყიფშიძის ტექსტებზე დაყრდნობით, ს. ჟღენტი წერს, რომ თურქულიდან შემოსული სიტყვები: ალა, კადრ, მუქტრ, ბერძნული დულა და სხვ. მისთანანი მახვილს ბოლოდან პირველ მარცვალზე ატარებენ. მისი თქმით, ამ სიტყვების წარმოთქმაში ჩანს თურქულის გავლენა (ჟღენტი 1953: 193). ასევე, ხაზს უსვამს იმას, რომ თანდებულიანი სახელები ბოლოდან მეორე მარცვალზე ატარებენ მახვილს, მაგ: გაარიშენი „საჭმლისთვის“ (ჟღენტი 1953: 193). ის მიუთითებს ქანურ-მეგრულში ხუთმარცვლიან სიტყვებში ორი მახვილის არსებობაზე: ბოლოდან მეხუთეზე და მესამეზე, მაგ.: ჭან. ქრდილრქუნუ „ჩაიცვა“ (ჟღენტი 1953: 194).

სამეცნიერო ლიტერატურაში ყურადღება ეთმობა მახვი-

ლის ფონოლოგიურ ღირებულებას ლაზურში. ფევი-ბეის მიერ მიწოდებულ მასალებს, სადაც მახვილი გრამატიკულ ფორმებს ასხვავებს ერთმანეთისაგან, აკად. ნ. მარმაც მიაქცია ყურადღება (Mapp 1910: 6), მაგრამ, როგორც ჩანს, საკმაოდ დამაჯერებლად არ ცნო და შემთხვევითობას მიანერა.

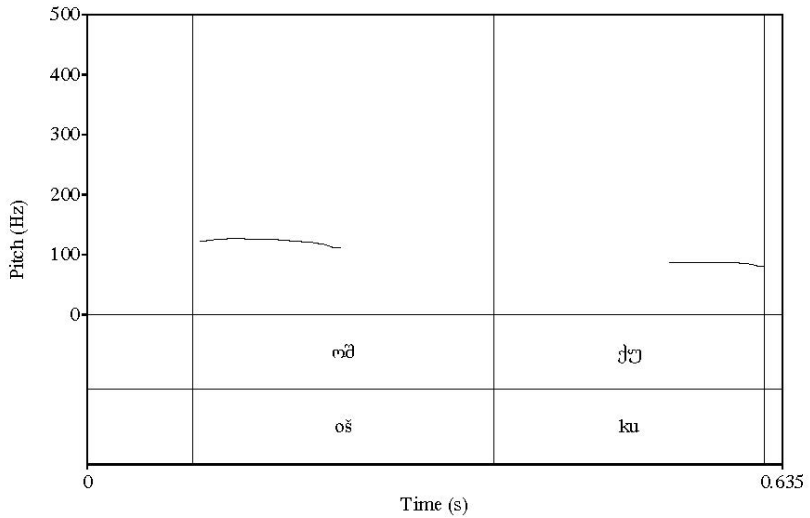
მახვილის ფონოლოგიურ ღირებულებას ლაზურში, კერძოდ, არქაბულში სპეციალური სტატია მიუძღვნა ნ. ქუთელიამ. ის არქაბულის მახვილს დინამიკურ-მუსიკალურად მიიჩნევს. მისი თვალსაზრისით, დომინირებს საკმაო სიძლიერის ტონური მახვილი, თუმცა არც დინამიკური მახვილია სუსტად გამოხატული (ქუთელია 1984: 227-228). იქვე აზუსტებს, რომ ის საკმაო სიძლიერის დინამიკურ-ტონურია, ოღონდ დომინირებს ტონური (ქუთელია 1984: 229).

მისი დაკვირვებით, არქაბულ კილოკავში ფონოლოგიური ოპოზიციის წევრებად გამოდის ტონური და დინამიკური მახვილი. ის ფიქრობს, რომ სამმარცვლიან სიტყვებში უმეტესად ასეთი დაპირისპირებანი გვაქვს: დინამიკური ~ ტონური, მაგ.: ამადუ (ტონური) – ამოდება (პირში) ~ ამადუ (დინამიკური) – მოედო (მას პირში), რშუ – დალევა (ტონური) ~ რშუ (დინამიკური) – დალია (მან)... (ქუთელია 1984: 229).

იმავე არქაბულში „ხშირად ზმნის ინფინიტივი ან ნაზმნარი სახელი წყვეტილში ზმნის მესამე პირისაგან ფორმით არ განსხვავდება; განსხვავებას აქ ქმნის მხოლოდ მახვილის ადგილი, რომელიც ინფინიტიურ ფორმას ორმარცვლიან სიტყვებში სიტყვის თავში მოუდის, ხოლო ზმნის მესამე პირის ფორმას ბოლოში, მაგ.: რშქუ – გაგზავნა ~ ოშქუ – მან გაგზავნა... (ქუთელია 1984: 230). ეს ჩვენი ექსპერიმენტიტაც დასტურდება.

სურ. Fig. Şekil 2.1.8. არქაბი (არჰავეი), ქალი / Arkabi (Arhavi), woman / Arkabi (Arhavi), kadın

oşku
 send.INF-(NOM)
 send
 göndermek



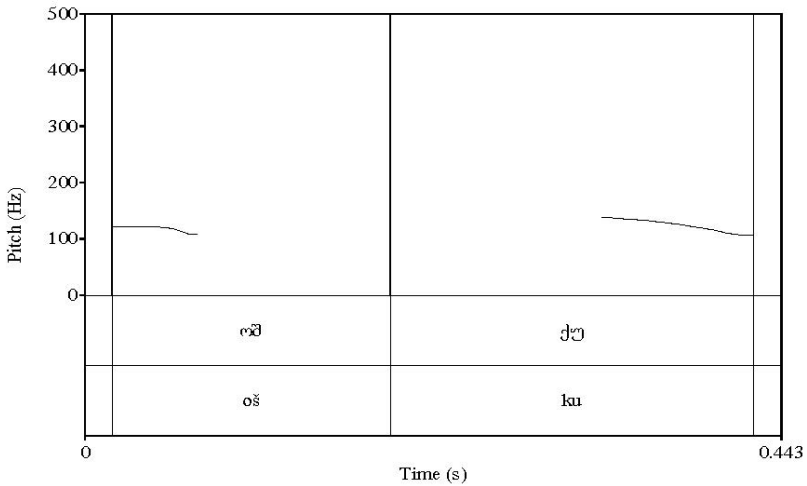
სურ. Fig. Şekil 2.1.9. არქაბი (არჰავი), ქალი / Arkabi (Arhavi), woman / Arkabi (Arhavi), kadın

oşku

OV-send-S3.SG

he/she sent he/she/it

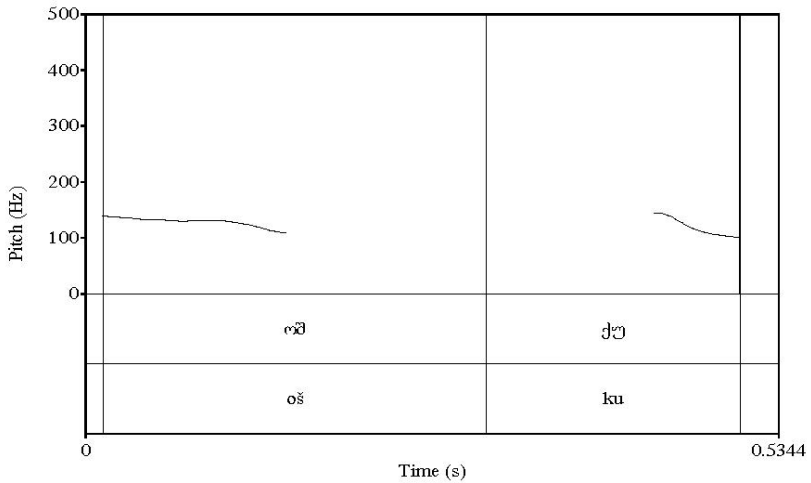
gönderdi



იგივე მოვლენა ჩვენ დავადასტურეთ ვინურში, არტაშენურში, ვიჟურსა და ათინურშიც, კერძოდ, ისეთ შემთხვევებში, როცა ემთხვევა სანყისისა და მესამე პირის ფორმები.

სურ. Fig. Şekil 2.1.10. ვიჟა (ჩამლიჰემშინი), კაცი / Vija (Chamlihemshin), man / Vija (Çamlıhemşin), erkek

oşku
 send.INF-(NOM)
 send
 göndermek



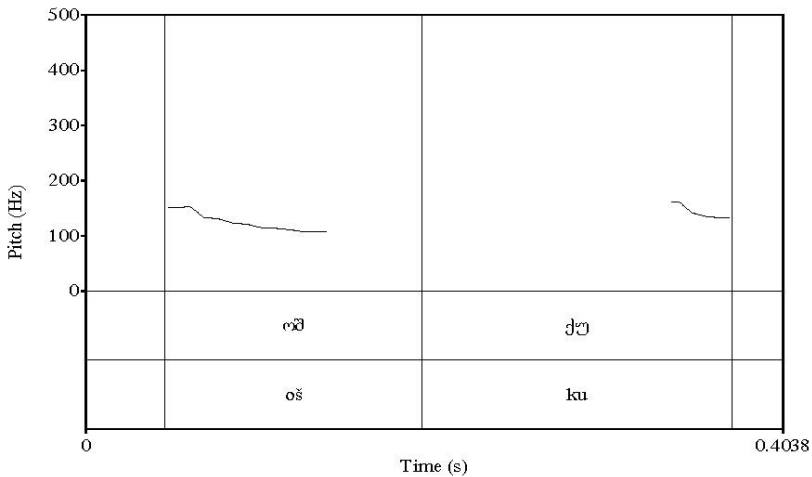
სურ. Fig. Şekil 2.1.11. ვიჟა (ჩამლიჰემშინი), კაცი / Vija (Çamlıhemşin), man / Vija (Çamlıhemşin), erkek

oşku

OV-send-S3.SG

he/she sent he/she/it

gönderdi



ნ. ქუთელია არქაბულში ასხვავებს ზმნის ფორმათა ისეთ მნიშვნელოვან ნიუანსებს, რომელიც ქართულში არ გვხვდება, მაგ.: ოჭკომაფუ – „შეაჭამა“ ~ ოჭკომაფუ – „შეაჭამა“ (ძალით, მას არ უნდოდა), ან ოჭკომაფეს – აჭმევდნენ (მოქმედება გრძელდება ამ მომენტამდე), ოჭკომაფეს – უკვე აჭამეს (ძალით აიძულეს ეჭამათ) (ქუთელია 1984: 230). ვერც ამ და ვერც სხვა ფორმებში ამგვარი ნიუანსი ჩვენ ვერ დავადასტურეთ არქაბულში.

არის ისეთი შემთხვევებიც, როცა ფონოლოგიური ოპოზიციის წევრებად გამოდიან მახვილიანი და უმახვილო მდგომარეობა, მაგ.: გამალუ – გამოვარდნა, გამალუ – ის გამოვარდა (ქუთელია 1984: 229). ჩვენი ექსპერიმენტით, მახვილი ორივეგან

ბოლო მარცვალზეა, მასდარში მაღალი F0 აქვს მეორე მარცვალს, ზმნაში კი – პირველს.

ჩვენი ექსპერიმენტით, მახვილის ფონოლოგიური ღირებულება ვერ დასტურდება ისეთ შემთხვევებშიც, როცა ნ. ქუთელია ერთმანეთისაგან ასხვავებს განგრძობით და ზოგად ანწყოს (ბიმტაფუთ - გავრბივართ (ახლა), ბიმტაფუთ - გავრბივართ (საერთოდ, დრო არ არის დაზუსტებული) (ქუთელია 1984: 229).

ს. ჟლენტი აღნიშნავს, რომ მეგრულის მსგავსად ჭანურში მახვილი მოძრავია. ჭანურში დაძახებისას მახვილი ბოლო ხმოვანზეა: ნანა („დედა!“), მაგრამ რამდენჯერმე დაძახებისას გამოურია: ნანა! (ჟლენტი 1953: 195). მახვილი რომ მოძრავია, ეს ჩვენი ექსპერიმენტითაც დადასტურდა.

ამრიგად, ლაზურში ორ-, სამ- და ოთხმარცვლიან სიტყვებში მახვილი ბოლოსწინა მარცვალზეა, ხუთ- და ექვსმარცვლიანებში მახვილიანია ბოლოსწინა ან ბოლოდან მესამე მარცვალი, ხოლო შვიდმარცვლიანებში მახვილი ბოლოსწინა, ბოლოდან მესამე ან ბოლოდან მეოთხე მარცვალზე გვხვდება.

ლაზური მახვილი მოძრავია და დინამიკური. ტონის ამალღება (ანუ ტონური მახვილი) უფრო ფრაზისა და წინადადებისთვისაა დამახასიათებელი, ვიდრე სიტყვისთვის, თანაც არა ყველგან, აშკარად შესამჩნევია არქაბულში და ვიჟურ-არტაშენულში.

2.2. თხრობითი წინადადების ინტონაცია ლაზურში

ლაზურშიც შინაარსის მიხედვით წინადადება შეიძლება იყოს: თხრობითი, კითხვითი, ბრძანებითი, ძახილისა და კითხვით-ძახილისა.

თხრობით ინტონაციას, ჩვეულებრივ, ახასიათებს წინადადების დასრულება დამავალი კონტურით, მაგრამ წინადადების დანარჩენი სინტაგმები შესაძლოა სინტაქსური წყობის წინადა-

დებების ტიპის მიხედვით სხვა ტიპის ინტონაციური კონტურები-ბითაც იყოს გაფორმებული (ლექსავა 2018: 15).

ლაზური თხრობითი წინადადების ინტონაცია ცალკე შესწავლის საგანი არასოდეს გამხდარა, თუმცა ოზთურქისა და პეტრაგერის მონოგრაფიაში „ათინური ლაზური“ განხილულია ათინურის სიტყვათა რიგი და მოყვანილია წინადადებები, მათ შორის, თხრობითიც და დახასიათებულია ინტონაციის მიხედვითაც. მაგ.:

მა სი გომოჭრნდრი „მე შენ დამავიწყდი“. მათი დაკვირვებით, ასეთ წინადადებაში მახვილი მოდის ზმნაზე და წინადადებას აქვს დამავალი ინტონაცია (Öztürk & Pöchtrager 2011: 146).

ამავე ნაშრომში აღნიშნულია, რომ მახვილი შესაძლოა მოდიოდეს პირდაპირ ობიექტზე ან ზმნაზე: **ალიქ ჩითაბი დრთქუ** „ალიმ წიგნი წაიკითხა“ (მახვილი მოდის ზმნაზე, ინტონაცია დამავალია) ან **ალის ტელეფონი ვუხენი** „ალის დავურეკე“ (მახვილი მოდის ობიექტზე (სინამდვილეში ტელეფონი ფრაზული ზმნის სახელური ნაწილია), ინტონაცია დამავალია) (Öztürk & Pöchtrager 2011: 146).

ნაშრომში, ასევე, ხაზგასმულია, რომ წინადადებაში, სადაც გვაქვს ირიბი ობიექტი ან ობიექტი საერთოდ არაა წარმოდგენილი, მახვილი მოდის ზმნაზე და ინტონაცია დამავალია: **შკუ ირიქ სი მქგონერთით** „ჩვენ ყველა შენ გიყურებდით“ (Öztürk & Pöchtrager 2011: 146).

ჩვენი კვლევა მოიცავს ლაზურის ყველა კილოკავს. გავაანალიზეთ 18 მთქმელის მასალა, თითოეული კილოკავის 2-2 წარმომადგენელი, ასევე, 2 მუჭაჯირთა შთამომავალი და 2 მთქმელი გამოლმა სარფიდან. მარტივთან ერთად განვიხილავთ შერწყმულ და რთულ წინადადებებსაც, რადგან, შინაარსის მიხედვით, ისინი თხრობით წინადადებას განეკუთვნება.

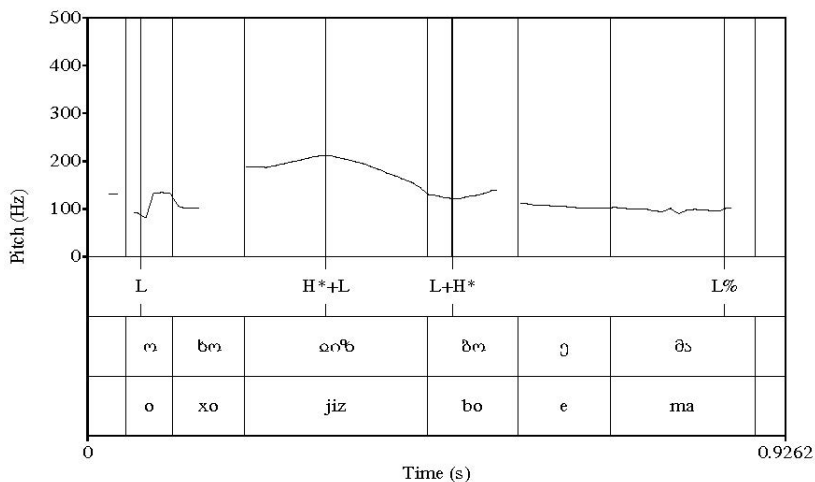
დამავალი.

ლაზურშიც სიტყვათა რიგი გარკვეულწილად თავისუფალია, ანუ სიტყვათა თანმიმდევრობის შეცვლა არ იწვევს შინაარსის ცვლილებას. იმავე წინადადებას წარმოვადგენთ შეცვლილი სიტყვათა რიგით:

ოხოის ვო(რ)ე მა (ხოფ.) / ოხოიზ ბოო მა (არქ.) / ოხოიზ ბოე მა (ვინ.) / ოხოორი ვორე მა (არტ., ვიჟ.) / ოხოორის ვორე მა (ათინ.) „სახლში ვარ მე“.

სურ. Fig. Şekil 2.2.2. ვინე (ფინდიკლი), კაცი / Vitse (Findikli), man / Vitse (Findikli), erkek

oxoj+i-z	b-o+re	ma.
home-DAT	S1-be.PRS	I.PersPron1-(NOM)
I am at home.		
Evdeyim ben.		



მთავარი მახვილი ამ შემთხვევაში ყველა კილოკავში ადგილის გარემოებაზეა, ინტონაცია კი – აღმავალ-დამავალია.

შერწყმული წინადადება

ახლა გავანალიზოთ ლაზური შერწყმული წინადადების ინტონაცია:

მა უშქიი, მცხული დო ბული ჰეფთენ პყოფ (ხოფ.) / მა მეჰვეფეს დიდო პორომ: მსხული, უშქუფი, მბული, ანტამა (არქ.) / მა უშქუფი, მცხული დო ბული დიდო პორომ (ვინ.) „მე ვაშლი, ბალი და მსხალი / ვაშლი, მსხალი და ბალი / მსხალი, ვაშლი, ბალი და ატამი ძალიან მიყვარს“.

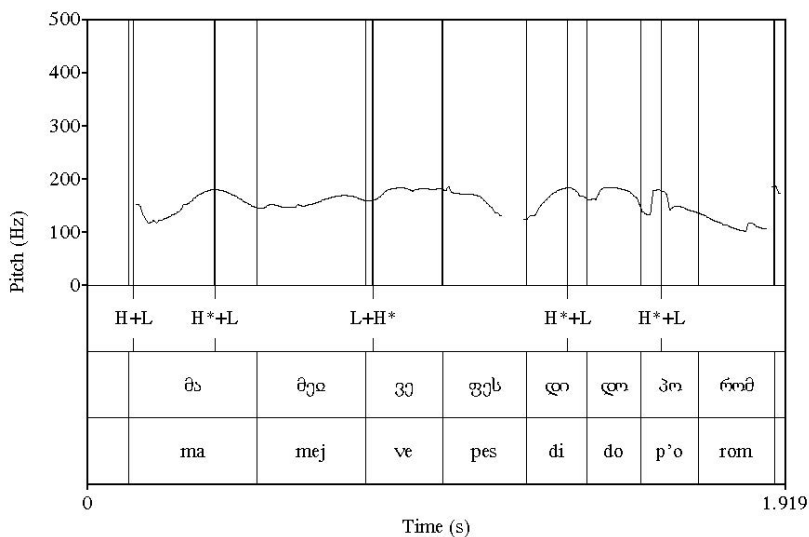
სურ. Fig. Şekil 2.2.3 (1) (2). არქაბი (არჰავი), კაცი / Arkabi (Arhavi) / Arkabi (Arhavi)

ma	mejv-ep-e-s	dido	p'or-om:
I.PersPronI- (DAT)	fruit-PL-DAT	very.-ADVM	S1.-love- PRS-THM

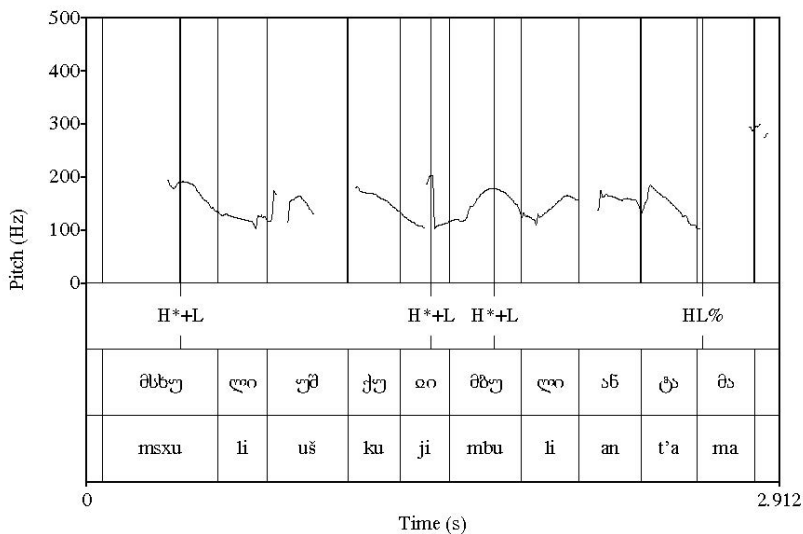
mexul-i,	uškuj-i,	mbul-i,	ant'ama.
pear-NOM	apple-NOM	cherry-NOM	peach-NOM

As for fruit, I love pears, apples, cherries, peaches.

Ben meyvelerden en çok armut, elma, kiraz, şeftali severim.



(1)



(2)

ასეთ წინადადებაში მთავარი მახვილი მოდის რიგით პირველ ან მეორე პირდაპირ დამატებაზე (უშქიი / უშქუი „ვაშლი“), თუმცა ყოველი პირდაპირი დამატება აღმავალი ინტონაციური კონტურით ხასიათდება და წინადადება დამავალი ინტონაციით მთავრდება. ყველა კილოკავში ინტონაციური კონტური აღმავალ-დამავალ-აღმავალ-დამავალია.

არტაშენელმა მთქმელებმა წინადადება ასე ააგეს: **მა მაოროფენ: მსხული, ბული, ოშკური** „მე მიყვარს: მსხალი, ბალი, ვაშლი“.

ამ შემთვევაში F0 პიკი მოვიდა ქვემდებარეზე, ზმნაზე დამავალი ინტონაციური კონტური გვაქვს, რომელიც მაღლდება პირველ პირდაპირ დამატებაზე, მერე კი ისევ დაბლდება.

ათინელმა მთქმელებმაც ერთგვარი ნევრები უკავშიროდ შეაერთეს: **ოშქური, ბული, მცხული ოფშა მალიმბენ** „ვაშლი, ბალი, მსხალი ძალიან მიყვარს“.

ამ წინადადებაში მაღალი F0 რიგით პირველ (ოშქური „ვაშ-

ლი“) და მესამე (მცხული „მსხალი“) პირდაპირ დამატებებზეა, მთავარი მახვილი გვხვდება გარემოებაზე (ოფშა „ძალიან“) და წინადადების ბოლოს დამავალი ინტონაციური კონტური გვაქვს.

რთული წინადადება

წარმოვადგინოთ ლაზური რთული წინადადების ინტონაციის ანალიზი. ლაზურშიც, სხვა ენათა მსგავსად, რთული წინადადება ორგვარია: თანწყობილი და ქვეწყობილი.

თავდაპირველად განვიხილოთ რთული თანწყობილი წინადადება:

თუთაქ იბირს დო ჩქინ ვუსიმინთ (ხოფ.-ჩხალ.) / **თუთაქ იბირს დო ჩქუ ბუუჯამთ** (არქ.) / **თუთაქ ტრალუდამზ დო ჩქუ ბუუჯამთ** (ვინ.) / **თუთა ტრალუდუჟ დო შქუ ვიუჯამთ** (არტ., ვიჟ.) / **თუთაქ ტრალუდუმს დო შქუ ვიშკირთ** (ათინ.) „თუთა მღერის და ჩვენ ვუსმენთ“.

ქაბულ ვარიანტში ზმნები **დო** „და“ კავშირითაა შეერთებული, ვინელმა მოქმედებმა კი **ამა** „მაგრამ“ კავშირის ნაცვლად **დო** „და“ გამოიყენეს).

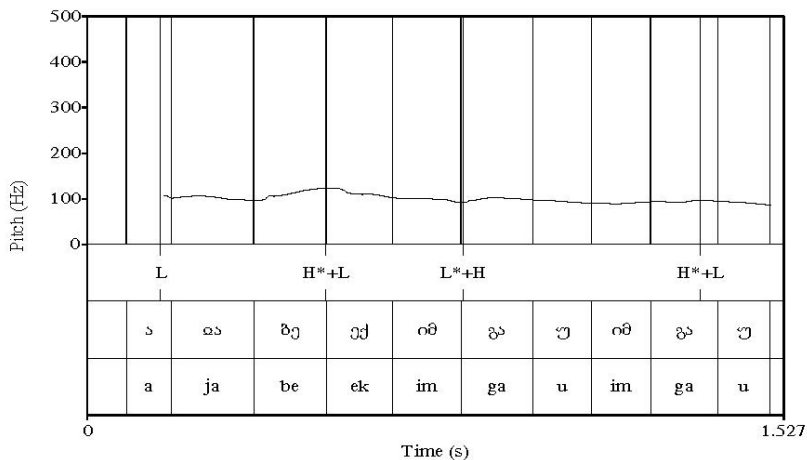
სურ. Fig. Şekil 2.2.5 (1) (2). სარფი (საქართველო), კაცი / Sarpi (Georgia), man / Sarpi (Gürcistan), erkek

aja bee-k	i-mga-u,	i-mga-u,	ama
this.DEMP child-ERG	SV-cry-	SV-cry-	but-CONJ
	AOR.S3.SG	AOR.S3.SG	

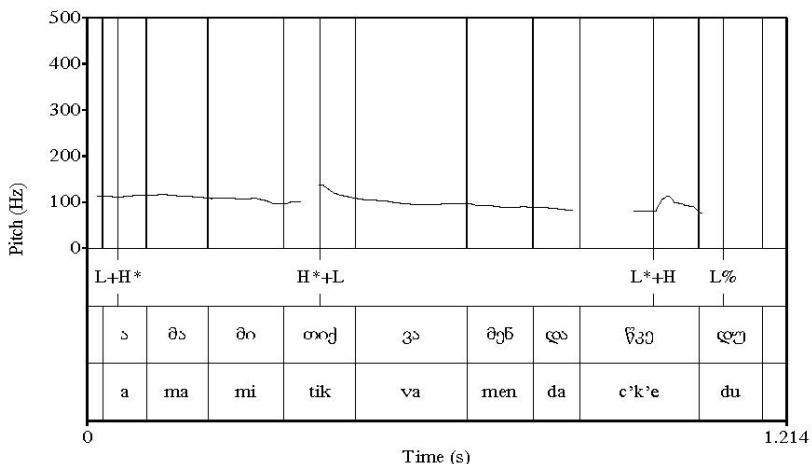
miti-k	va	meda-c'k'-e-d-u.
somebody.DEFPron-ERG	no. Neg	PRV-pay attention-Aor-PM.S3.SG

This child cried and cried, but no one looked at || paid attention to him/her.

Bu çocuk ağladı ve ağladı ama kimse bakmadı / ilgilenmedi.



(1)



(2)

ასეთ შემთხვევაში მახვილი მოუდის მთავარი (ბეექ / ბერექ / ბერე „ბავშვმა“) ან დამოკიდებული წინადადების ქვემდებარეს, მერე აღმავალი ინტონაციური კონტურით ხასიათდებიან კავშირებიც (დო „და“, ამა / ჰამა „მაგრამ“), არტაშენურსა და ვიჟურში კი – განსაზღვრება და დამოკიდებული წინადადების ქვემდებარე, წინადადება ყველგან დამავალი კონტურით მთავრდება.

არქაბულში ეს წინადადება იწყება დამავალი ინტონაციური კონტურით, რომელიც მალღდება მთავარი წინადადების ქვემდებარესა და პირველ ზმნაზე, შემდეგ დაბლდება, ისევ მალღდება კავშირსა და დამოკიდებული წინადადების ქვემდებარეზე, წინადადება კი მთავრდება დამავალი ინტონაციური კონტურით.

ათინელმა მთქმელმა წინადადება განსაზღვრებისა და კავშირის გარეშე ააგო: ბერექუ იბგარუ დო იბგარუ, მითიქ ვა ცადუ (ათინ.) „ბავშვმა იტირა და იტირა, არავინ არ მიხედა“. აქ აღმავალი ინტონაციური კონტური მოუდის მთავარი წინადადების ზმნებს და წინადადება დამავალი კონტურით მთავრდება.

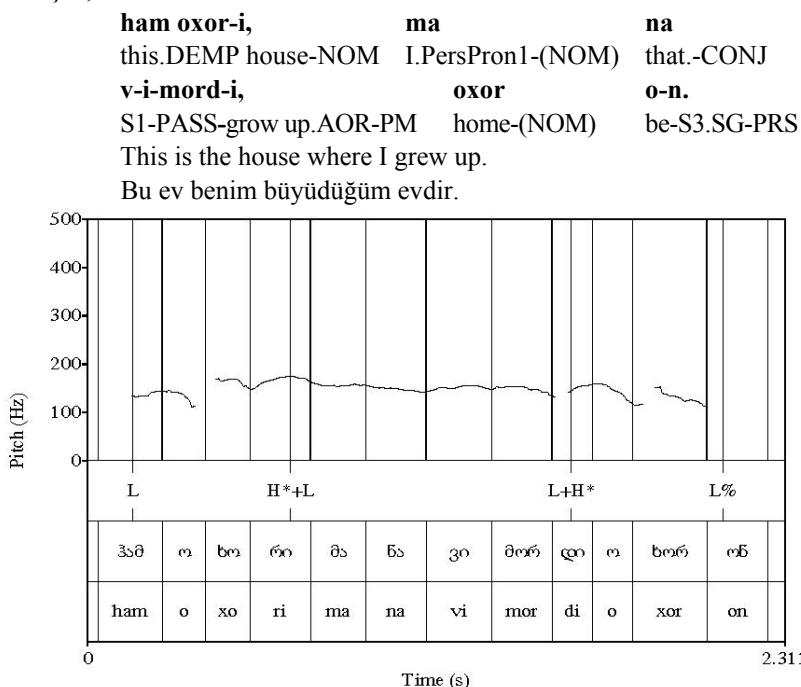
ერთმა არტაშენელმა მთქმელმა კი მთლიანად უკავშირო შეერთება არჩია: იბგარუ, იბგარუ ჰამ ბერე, მითი ვარ ონედუ

„იტირა, იტირა ამ ბავშვმა, არავინ არ მიხედა“. ასეთ დროს აღმავალი ინტონაციური კონტური აქვს მთავარი წინადადების პირველ ზმნასა და ქვემდებარეს, დამოკიდებულ წინადადებას მთლიანად დამავალი ინტონაცია აქვს.

განვიხილოთ **-ნა** ნანილაკიანი რთული წინადადებაც:

ა ოხოი, მანა ვირდი, ოხოი ჟენ (ხოფ.-ჩხალ.) / **ჰამ ოხოი, მანა პირდი, ოხოი ჟენ** (ვინ., არქ.) / **ჰამ ოხორი, მანა ვირდი / ვიმორდი, ოხორ(ი) ონ** (არტ., ვიჟ., ათინ.) „ეს სახლი, მე რომ გა-ვიზარდე, (ის) სახლია“.

სურ. Fig. Şekil 2.2.6. არტაშენი, კაცი / Artashen (Ardeshen), man / Ardeşen, erkek



ხოფურში, ვინურში, არქაბულსა და ათინურში აღმავალი ინტონაციური კონტური აქვს განსაზღვრებას და დამოკიდებუ-

ლი წინადადების ზმნას, ვიჟურში კი – მხოლოდ ა / **ჰამ ოხორი** „ეს სახლი“ შესიტყვების ბოლო წევრს (**ოხორი** „სახლი“), წინადადება დამავალი ინტონაციური კონტურით მთავრდება.

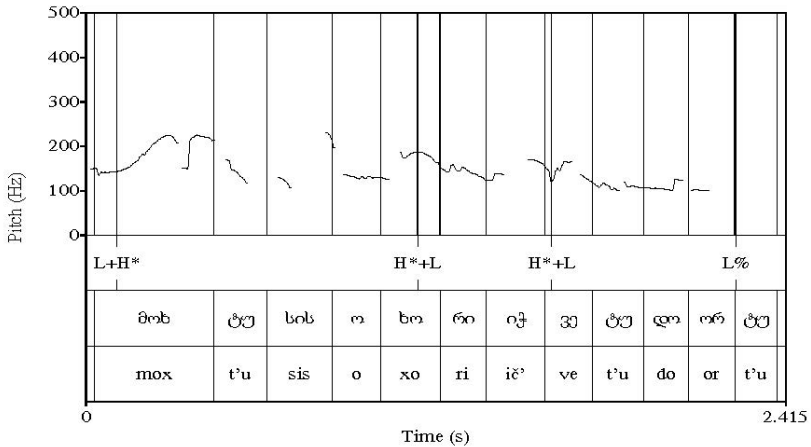
ეს წინადადება გამოღმა სარფში ქართულ წყობას მიჰყვება და ასე ითქმის: **ააა აა ოხოი აენ, სოთხანი მა ვირდი** (სარფ.) „ეს ის სახლია, სადაც მე გავიზარდე“. ამ შემთხვევაში მთავარი მახვილის მატარებელი განსაზღვრებაა (**ააა** „ეს“), ინტონაციური კონტური აღმავალ-დამავალია.

ლაზურში გვაქვს **-ში / -სი** ნაწილაკიანი რთული ქვენყობილი წინადადებაც:

მოხტუში, ოხოი იჭვეტუ (ხოფ., არქ., ვინ.) / **მოხტუსი, ოხოი იჭვერტუ** (არტ., ვიჟ.) / **მოხტუსის, ოხოი იჭვეტუდორტუ** (ათინ.) „რომ მოვიდა, სახლს ცეცხლი ეკიდა“.

სურ. Fig. Şekil 2.2.7. ათინა (ფაზარი), კაცი / Atina (Pazar), man / Atina (Pazar), erkek

mo-xt'-u-si-s, **oxor-i** **i-č'v-e-t'u-doort'u**
 PRV-come-AOR. S3. home.-NOM PASS-be on fire.EvidPrft
 SG-SUB(that).DAT I-PM.S3.SG-CLTC
 When he came the house was on fire.
 Geldiğinde ev yanıyordu.



მთავარი მახვილი მოუდის **-ში / -სი** ნაწილაკიან ზმნას, აღმავალი ინტონაციური კონტურით ხასიათდება პირდაპირი დამატებაც, წინადადება კი დამავალი ინტონაციით მთავრდება.

ამდენად, მარტივ წინადადებაში მთავარი მახვილი მოუდის ქვემდებარეს ან გარემოებას, შებრუნებული წყობისას კი – წინადადების პირველ წევრს. მას ახასიათებს აღმავალ-დამავალი ინტონაციური კონტური.

შერწყმულ წინადადებაში აღმავალი ინტონაციური კონტურითაა წარმოდგენილი რიგით პირველი და ბოლო ერთგვარი წევრი, წინადადება დამავალი ინტონაციით მთავრდება. ყველა კილოკავში ინტონაციური კონტური აღმავალ-დამავალია.

როთულ თანწყობილ წინადადებაში მთავარი მახვილი მოუ-

დის ქვემდებარეს ან მის განსაზღვრებას, თუ ისინი წინადადების თავში არიან. თუ წინადადება ზმნით იწყება, მაშინ მთავარი მახვილი ზმნაზეა. ორივე შემთხვევაში წინადადების ინტონაცია დამავალია.

რთულ ქვენყობილ წინადადებაში აღმავალი ინტონაციური კონტურით ხასიათდება როგორც მთავარი, ისე დამოკიდებული წინადადების ქვემდებარე, ზოგ შემთხვევაში – მთავარი წინადადების ზმნაც, როცა ის ზმნით იწყება. **-ნა** ნაწილაკიან რთულ წინადადებაში აღმავალი ინტონაციური კონტური აქვს დამოკიდებული წინადადების ზმნასაც, რადგან ის ხლეჩს მთავარ წინადადებას და მის ბოლოში არ ექცევა. არ აქვს მნიშვნელობა, აგებულების მიხედვით, როგორია წინადადება, ნებისმიერი თხრობითი წინადადება დამავალი ინტონაციით მთავრდება.

2.3. კითხვითი წინადადების ინტონაცია ლაზურში

ლაზურშიც გვაქვს კითხვითსიტყვიანი და არაკითხვითსიტყვიანი კითხვითი წინადადება. კითხვითსიტყვიანი წინადადება გამობატულია კითხვითი სიტყვებით, არაკითხვითსიტყვიანს კი ლაზურშიც კითხვითი ნაწილაკი გადმოსცემს, რომელიც სახელს ან ზმნას ახლავს. დავინყოთ კითხვითსიტყვიანი წინადადების ინტონაციის გაანალიზებით.

ჩვენს მონოგრაფიაში კითხვითი წინადადებები გაანალიზებულია 18 მთქმელის მეტყველების მიხედვით, ამათგან 2 საქართველოში მცხოვრები ლაზია, 2-2 კი – ისტორიული ლაზეთის ყველა რაიონისა და ორიც მუჰაჯირთა მეტყველების წარმომადგენელი. მათი ასაკი 20-დან 99 წლამდეა.

კითხვითსიტყვიანი წინადადება

როგორც აღვნიშნეთ, კითხვითსიტყვიანი წინადადება გამოიხატება კითხვითი სიტყვებით, კერძოდ, კითხვითი ნაცვალსახელებითა და კითხვითი ზმნიზედებით.

ლაზური კითხვითსიტყვიანი წინადადების აქცენტუაციის საკითხების განხილვას ადგილი ეთმობა ს. ჟღენტის გამოკვლევაში „ჭანურ-მეგრულის ფონეტიკა“. ავტორის აზრით, კითხვით წინადადებაში კითხვითი სიტყვა ჭანურში ყოველთვის მახვილს ატარებს, მაგ.: მუჰ პა? – რა ვქნა? (ჟღენტი 1953: 194).

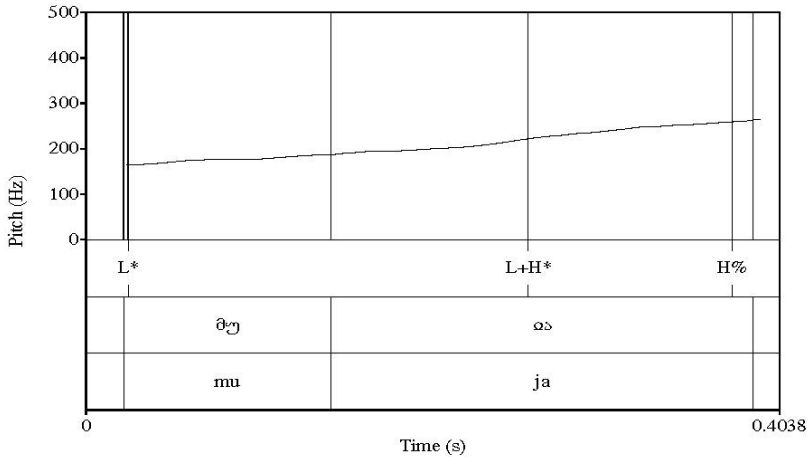
მეცნიერი იქვე წერს, რომ ოდნავ თავისებურია ტონის მოძრაობა კითხვითი ტიპის ისეთ წინადადებაში, როგორცაა: მუჰ რენ ააა? – რა არის ეს? ამ შემთხვევაში, მართალია, ტონის ამალღება კითხვითი სიტყვის ხმოვნით (უ) იწყება, მაგრამ ტონის ყველაზე მეტი აღმავლობა ნაცვალსახელის ბოლო ა-ზეა (ააა). ისეთი შემთხვევებიც დასტურდება, როდესაც კითხვით წინადადებაში მახვილი ფრაზის ბოლო მარცვალზეა, მაგ.: სი მუ გალოდუ? „შენ რა მოგივიდა?“ (ჟღენტი 1953: 194).

მონოგრაფიაში „ათინური ლაზური“ განხილულია ათინური კითხვითი წინადადების ინტონაციაც და აღნიშნულია, რომ კითხვითსიტყვიან წინადადებაში მახვილი მოუდის კითხვით სიტყვას, რომლისთვისაც ყველაზე ბუნებრივია ზმნისწინა პოზიციაში დგომა. კითხვითსიტყვიან წინადადებას აქვს აღმავალი ინტონაცია ბოლოში (Öztürk, Pöchtrager 2011: 154).

ლაზურის ყველა კილოკავის მონაცემის გათვალისწინებით, წარმოვადგენთ კითხვით წინადადებას, რომელშიც კითხვითობა გამოხატულია კითხვითი სიტყვით:

მუჰ ენ ააა? (ხოფ.-ჩხალ.) / **მუნ ოონ ჰააა?** (ვინ., არქ.) / **მუ ორენ ჰამ?** (ვიჟ.) / **მუ ონ ჰამ?** (არტ.) / **მუჰა ონ ჰამ?** (ათინ.) „რა არის ეს?“

სურ. Fig. Şekil 2.3.3. ხოფა, ქალი / Khopa, woman / Hopa, kadın
mu-j-a?
 what.Qpron-DSM3
 What?
 Ne dedi?



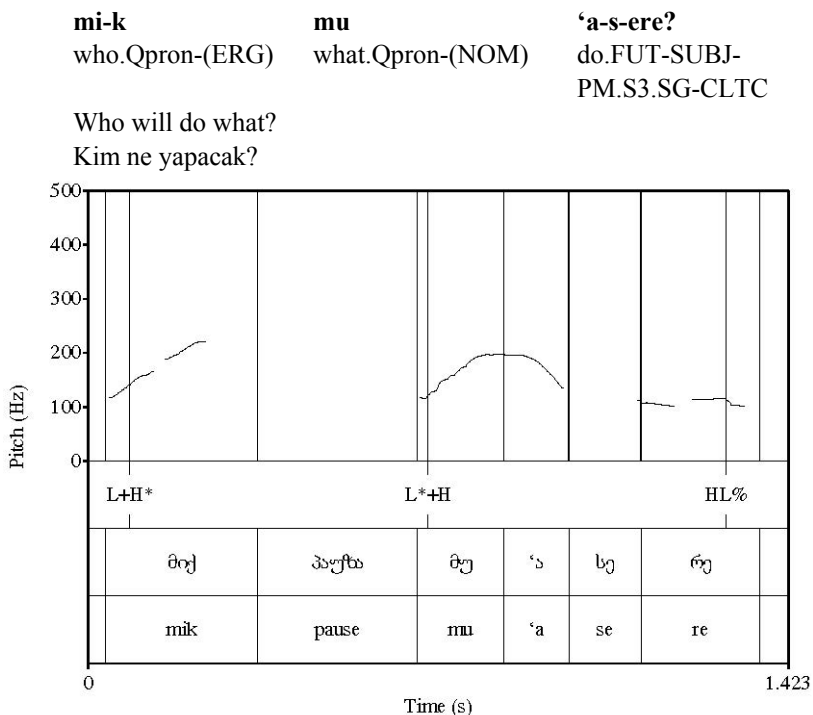
ლაზურის ყველა კილოკავში ასეთ დროს მთავარი მახვილი ნანილაკზეა და ბოლოში, ცხადია, აღმავალი ინტონაციური კონტური გვაქვს.

ორმაგ კითხვითსიტყვიანი წინადადება

ლაზურშიც კითხვით წინადადებაში, რომელსაც ორი კითხვითი სიტყვა აქვს, სუბიექტი უსწრებს ობიექტს:

მიქ მუ ყვასიონ? (ხოფ.) / **მიქ მუ ყვასუნონ?** (ჩხალ.) / **მიქ მუ ყვასენ?** (ვინ., არქ.) / **მი მუ ‘ასერე?** (ვიჟ., არტ.) / **მიქ მუ / მუა ‘ასერე?** (ათინ.) „ვინ რას იზამს?“

სურ. Fig. Şekil 2.3.4. ათინა (ფაზარი), კაცი / Atina (Pazar), man / Atina (Pazar), erkek



ასეთ შემთხვევაში მთავარი მახვილი ზმნაზეა და წინადადება მთავრდება დამავალი ინტონაციით (L%), თუმცა ნაპრომში „ათინური ლაზური“ აღნიშნულია, რომ ამგვარი წინადადება ათინურში მთავრდება აღმავალი ინტონაციით (მიქ მუჲა ასერე? „ვინ რას იზამს?“) (Öztürk, Pöchtrager 2011: 156). ასეთ შემთხვევაში ჩვენ ათინურშიც დამავალი ინტონაციური კონტური დავადასტურეთ. იხ. სურ. 2.3.4.

არაკითხვითსიტყვიანი წინადადება

ლაზურში არაკითხვითსიტყვიან წინადადებაში ზმნას კითხვითი **-ი** ნაწილაკი ახლავს, ის ერთვის სახელსაც. არნოლდ ჩიქობავას აზრით, ის ფონეტიკურად ვერ დაუკავშირდება ვერც მეგრულს და ვერც ქართულს: მხოლოდ ფუნქციური შესატყვი-სობაა მათ შორის, თუმცა გამოთქვამს ვარაუდს, რომ ლაზური - ი „უნდა იყოს იგივე -ი, რასაც სვანური იყენებს კითხვითს წინა-დადებაში (ჩიქობავა 1936: 187).

-ი ნაწილაკიან კითხვით წინადადებაზე ს. ყლენტი წერს: ფრაზის მახვილის თვალსაზრისით ჭანურში განსაკუთრებით საყურადღებოა კითხვითი **ი**, რომელიც კითხვითი ფრაზის ბო-ლოში ისმის და მისი წარმოთქმისას ტონს განსაკუთრებული აღმავლობა ახასიათებს. მაგ.:

ვა მოხთუ-ი? – არ მოვიდა? სხვა შემთხვევაში, ეს რომ თხრობითი წინადადება ყოფილიყო, მახვილი უარყოფის ნაწი-ლაკზე („ვა“-ზე) დაისმებოდა: ვა მოხთუ – არ მოვიდა (ყლენტი 1953: 195).

ჩვენი ექსპერიმენტით, არაკითხვითსიტყვიან წინადადე-ბაში ლაზურში მთავარი მახვილის მატარებელია **-ი** ნაწილაკის წინამავალი ხმოვანი ორმარცვლიანებში: **ხენი?** „ზის? ბოლოში დამავალი ინტონაციური კონტური გვაქვს (L%).

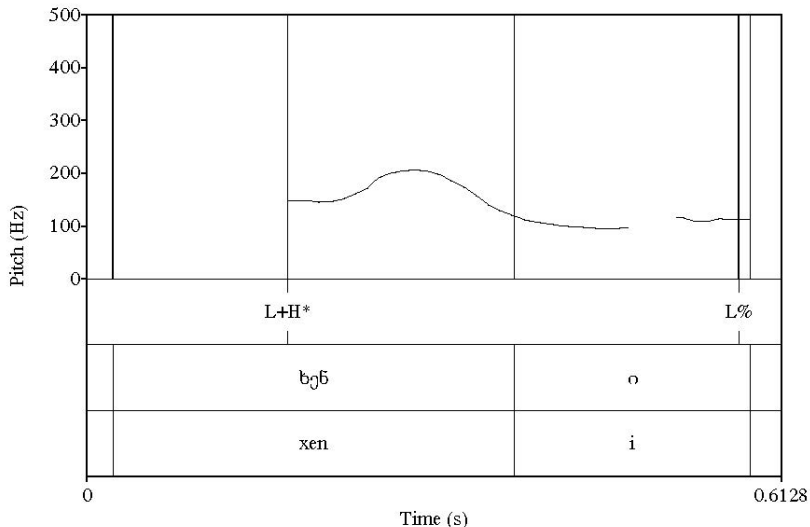
სურ. Fig. Şekil 2.3.5. ვინე (ფინდიკლი), კაცი / Vitse (Findikli), man / Vitse (Findikli), erkek

xe-n-i?

sit-PRS.S3.SG-QPTC

Is he/she sitting?

Oturuyor mu?



თუმცა სამ- და მეტმარცვლიან სიტყვებში მთავარი მახვილი კითხვითი ნაწილაკიდან გადათვლით, ანუ ბოლოდან მესამე მარცვალზეა (გამონაკლისია ჩხალელი მუჰაჯირების მეტყველება):

მობთუი? / მოხტუი? „მოვიდა?“

ჩხალელ მუჰაჯირთა მეტყველებაში კი, მეგრულის მსგავსად, კითხვითი ნაწილაკის წინამავალ ხმოვანზეა მთავარი მახვილი.

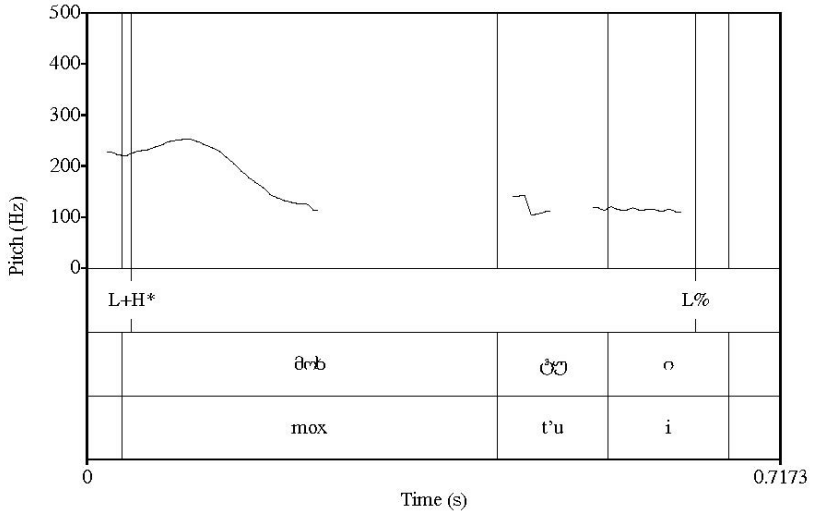
სურ. Fig. Şekil 2.3.6. ათინა (ფაზარი), კაცი / Atina (Pazar), man / Atina (Pazar), erkek

mo-xt'-u-i?

PRV-come-AOR.S3.SG-QPTC

Has he/she come?

Geldi mi?



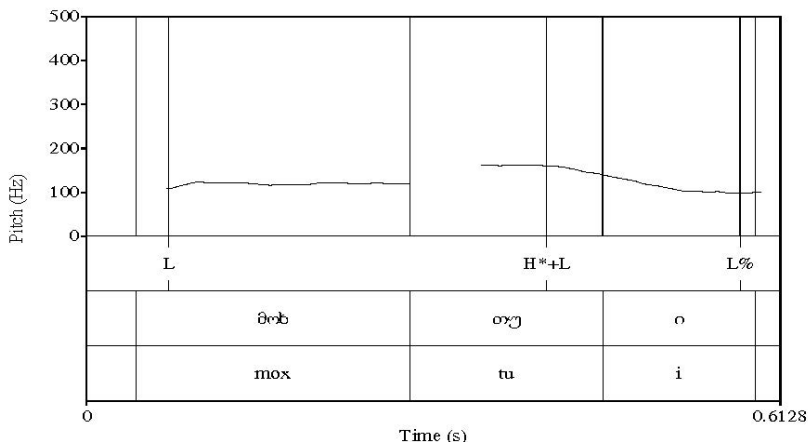
სურ. Fig. Şekil 2.3.7. მუჰაჯირი ლაზი, კაცი / Muhajir Laz, man / Muhacir Laz, erkek

mo-xt-u-i?

PRV-come-AOR.S3.SG-QPTC

Has he/she come?

Geldi mi?



ჩვენ შევნიშნეთ, რომ საქართველოში გავრცელებულ ლაზურ მეტყველებაში არაკითხვითსიტყვიანი წინადადება ფორმდება -ი ნაწილაკის გარეშე, რაც ქართულის გავლენის შედეგია და კითხვითობა გამოიხატება მხოლოდ ინტონაციით, ისევე როგორც ქართულში.

აა ბეექ ქეთაბი იკითხუ? (სარფი, კვარიათი) „ამ ბავშვმა წიგნი წაიკითხა?“ შდრ. სხვა ლაზურ კილოკავებს: **აა ბეექ ქითაბი იკითხუი?** (ხოფ.-ჩხალ.) / **ჰა ბერეექ ქეთაბი იკითხუი?** (ვინ., არქ.) / **ჰამ ბერე ჩითაბი ქოგოლიონუი?** (არტ., ვიყ.) / **ჰამ ბერეექ ჩითაბი თქუი?** (ათინ.) „ამ ბავშვმა წიგნი წაიკითხა?“

თუ ზმნას უშუალოდ არ მიერთვის: sen mi? „შენ?“ geliyor mu? „მოდის?“

ლაზური -ი ნაწილაკი კითხვასთან ერთად ჩაკითხვასაც გამოხატავს და ერთვის როგორც ზმნას, ისე სუბსტანტივს: ქარუმს-ი „წერს?“ კოჩიქი? „კაცმა?“

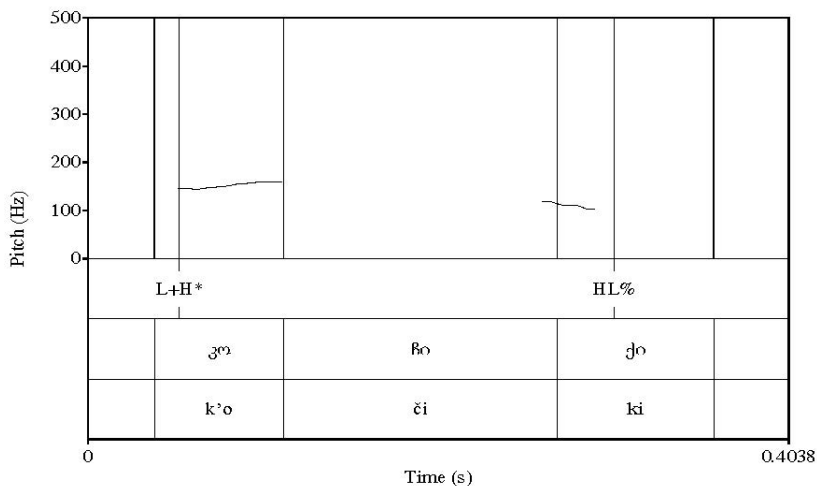
სურ. Fig. Şekil 2.3.10. ატინა (ფაზარი), კაცი / Atina (Pazar), man / Atina (Pazar), erkek

k’oči-k-i?

man-ERG-QPTC

The man?

Adam mı?



ასეთ შემთხვევაშიც, მთავარი მახვილი ზმნისა თუ სახელის პირველ მარცვალზეა, თუ ის ორმარცვლიანია, მეტმარცვლიანების შემთხვევაში კი – ბოლოდან მესამე მარცვალზე.

ლაზურში კითხვა შეიძლება გადმოიცეს კითხვითი სიტყვისა და ნაწილაკის გარეშე, მხოლოდ ინტონაციით. ეს ხდება

მაშინ, როცა დასმულ კითხვაზე პასუხს იღებ და მერე კიდევ ცდილობ რაღაცის დაზუსტებას:

- ქითაბი დეჭოფიი? „ნიგნი იყიდე?“
- ჰო „კი“.
- რვეული / დეჭთერი? „რვეული?“

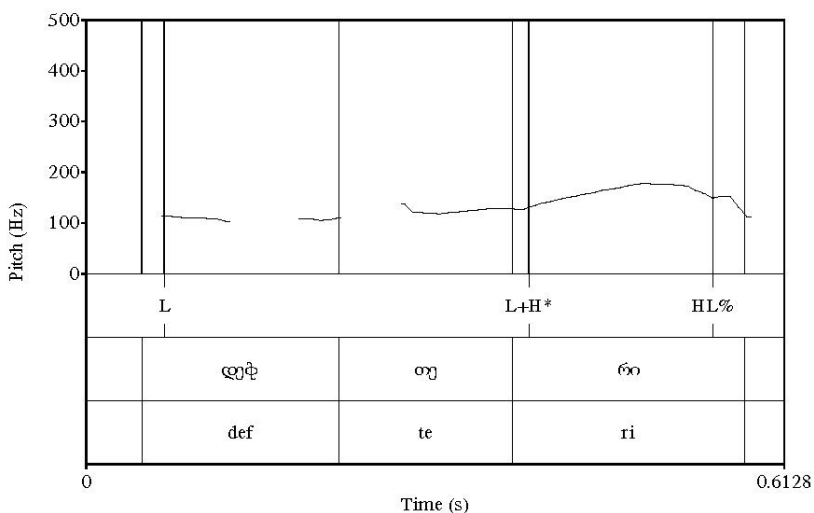
სურ. Fig. Şekil 2.3.11. სარფი (საქართველო), კაცი / Sarpi (Georgia), man / Sarpi (Gürcistan), erkek

defter-i?

notebook-NOM

A notebook?

Defter?



ლაზურის ყველა კილოკავში ასეთ სიტყვას მთავარი მახვილი მოუდის ბოლო მარცვალზე და მთავრდება აღმავალ-და-მავალი ინტონაციური კონტურით.

ლაზურში გვაქვს ალტერნატიული კითხვაც. ასეთი ტიპის წინადადებაში გვხვდება კავშირი და ის ხასიათდება აღმავალი ინტონაციური კონტურით. მნიშვნელოვანია ის, რომ სარფულში ამ შემთხვევაში კითხვითი **-ი** ნაწილაკი შემონახულია, უფრო სწორად **-ი** ნაწილაკიანი და უნაწილაკო ფორმები გვხვდება პარალელურად და მთავარი მახვილი კავშირზეა, მაგრამ თუ ასეთი წინადადება უკავშიროს, მაშინ **-ი-ზეა** მთავარი მახვილი:

ნულუ ვანა მულუ? / ნულუი ვანა მულუ? / ნულუი მულუ? (სარფ.) „მიდიხარ თუ მოდიხარ?“

ლაზურის სხვა კილოკავებში ალტერნატიულ კითხვით წინადადებაში კითხვითი ნაწილაკი მეტწილად ამგვარი კითხვის ორივე წევრს ერთვის, ზოგან მთავარი მახვილი პირველ ზმნაზეა (ვიჟა), მაგრამ ყველა შემთხვევაში კავშირი აღმავალი ინტონაციური კონტურით ხასიათდება:

ნულუი ვანა მულუი? / ულური ვანა მულური? „მიდიხარ თუ მოდიხარ?“

არცთუ იშვიათად ასეთი წინადადება კავშირის გარეშე გვხვდება: **/ ნულუი მულუ** (სარფ.) **/ ულური მულური** და მთავარი მახვილი პირველი ზმნის **-ი** ნაწილაკზეა.

სურ. Fig. Şekil 2.3.12. სარფი (საქართველო), კაცი / Sarpi (Georgia), man / Sarpi (Gürcistan), erkek

nu-l-u-i

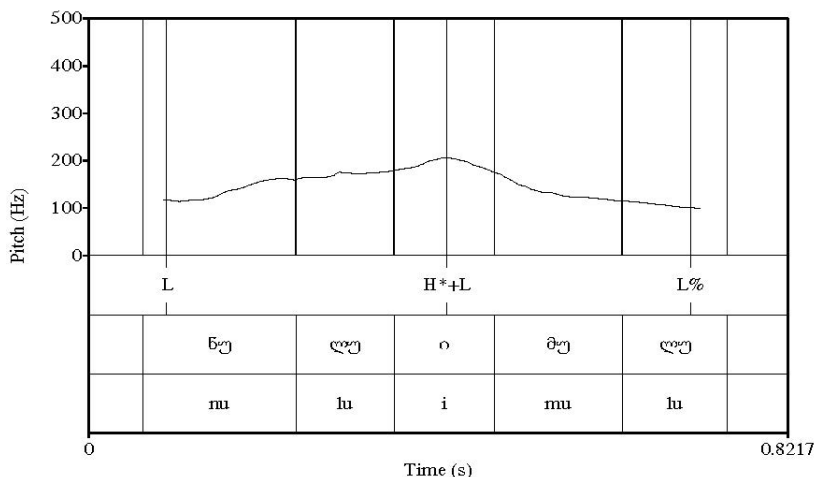
PRV-go-PRS.S3.SG-QPTC

Are you going or coming?

Gidiyor musun geliyor musun?

mu-l-u?

PRV-come-PRS.S3.SG



განმყოფელი კითხვითი წინადადება

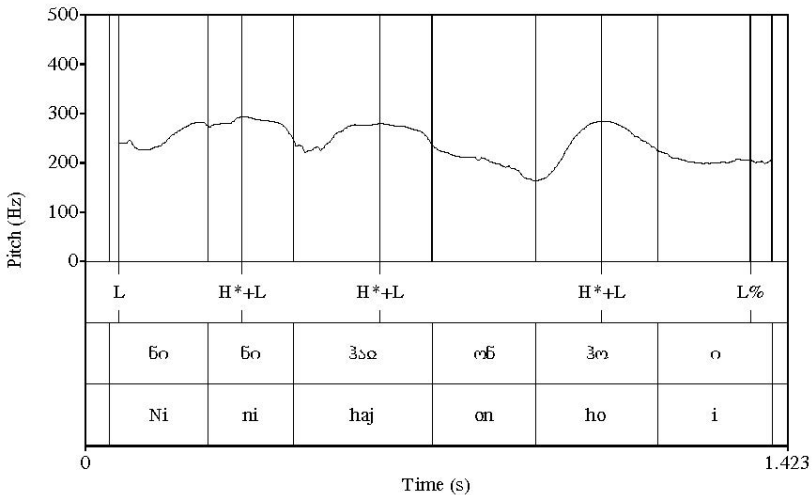
ლაზურშიც გვაქვს დადებითი (**ხოშ / ჰო**) და უარყოფითი (**ვარ > ვა**) ნაწილაკები, რომელთაგან **ჰო** და **ვარ(რ)**-ს ერთვით კითხვითი **-ი** ნაწილაკი და დამოუკიდებელ ერთეულად არიან წარმოდგენილი.

განმყოფელ კითხვით წინადადებაში დადებით კითხვით ნაწილაკს აქვს აღმავალი ინტონაციური კონტური **-ი** ნაწილაკის წინ:

ნინი აქ ფენ, ხოშ? (ხოფ.) / **ნინი ჰაქ რენ, ეშოი?** (ჩხალ.) / **ნინი ჰაქ რენ, ჰოი?** (ვინ., არქ.) / **ნინი ჰაი ორენ / ონ, ჰოი?** (ვიჟ., არტ. ათინ.) „ნინი აქ არის, ხოშ?“

სურ. Fig. Şekil 2.3.13. ვიჟა (ჩამლიჰემშინი), ქალი / Vija (Chamlihemshin), woman / Vija (Çamlıhemşin), kadın

Nini haj o+n, ho-i?
 Nini-(NOM) here.ADVPL (be)-(PRS)S3.SG yes.AFF-QPTC
 Nini is here, isn't she?
 Nini burada öyle mi?



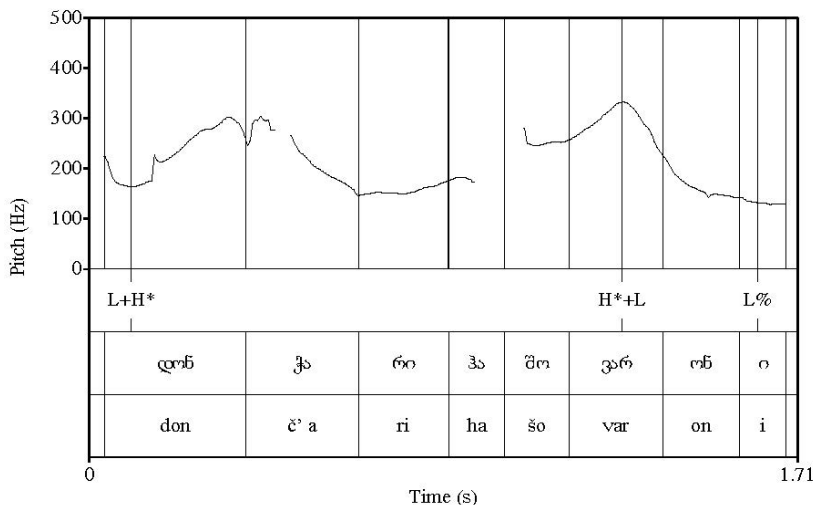
ხოფურში მეტნილად **ხოშ** „ხოშ“ გამოიყენება, რომელსაც **-ი** არ ერთვის, თუმცა ისიც მაღალი F0-ით ხასიათდება.

ლაზურში, ჰო-საგან განსხვავებით, კითხვითი **-ი** უშუალოდ არ ერთვის უარყოფით ნაწილს და ამ სახით ფორმდება:

დოჭარი, აშო ვა ენი? (ხოფ.-ჩხალ.) / **დოჭარი, ჰაშო ვა რე-ნი?** (ვიწ., არქ.) / **დონჭარი, ჰაშო ვარ ონი?** (ვიჟ., არტ. ათინ.) „დანერე, ასე არ არის?“

სურ. Fig. Şekil 2.3.14. არტაშენი, ქალი / Artashen (Ardeşen), woman / Artaşen (Ardeşen), kadın

do-nč'ar-i, hašo var o-n-i?
 PRV-write-AOR.IMPT-PM thus.ADVm not.NEG be.S3.SG.QPTC
 You have written, haven't you?
 Yazdın değil mi?



ლაზურში F0 პიკი ასეთ შემთხვევებში ვარ „არ“ ნაწილაკ-ზეა.

ექო კითხვები

ლაზურშიც გვაქვს ექო კითხვები, როცა ერთდროულად კითხვითი სიტყვაც და კითხვითი ნაწილაკიც არის გამოყენებული წინადადებაში, ნაწილაკს აქვს აღმავალი ინტონაცია.

მუ ფენი? (ხოფ.-ჩხალ., არქ.) / **მუნ ორენი?** (ვინ.) / **მუ ორენი / ონი?** (ვიჟ., არტ. ათინ.) „რა არის?“

ნილაკებს, რომლებიც დამოუკიდებელ სიტყვად ფორმდებიან, ახასიათებთ მაღალი F0 უშუალოდ ნაწილაკზე და არა მათზე დართულ კითხვით -ი-ზე; საქართველოში გავრცელებულ ლაზურ მეტყველებაში არაკითხვითსიტყვიანი კითხვითი წინადადება ფორმდება -ი კითხვითი ნაწილაკის გარეშე, რაც ქართულის გავლენას უნდა მიეწეროს და კითხვითობა გამოხატულია მხოლოდ ინტონაციით, ქართულის მსგავსად. ექო კითხვებში აღმავალი ინტონაცია მოუდის კითხვით ნაწილაკს.

2.4. ბრძანებითი წინადადების ინტონაცია ლაზურში

ლაზურიც განარჩევს ორგვარ ბრძანებით წინადადებას: წართქმითსა და უკუთქმითს, რომელთაგან პირველი გულისხმობს ზმნით გამოხატული მოქმედების შესრულებას, მეორე კი – აკრძალვას.

მონოგრაფია „ათინური ლაზურის“ მიხედვით, ათინურში როგორც წართქმით, ისე უკუთქმით ბრძანებითს ბოლოში დამავალი ინტონაცია ახასიათებს (Öztürk, Pöchtrager 2011: 158).

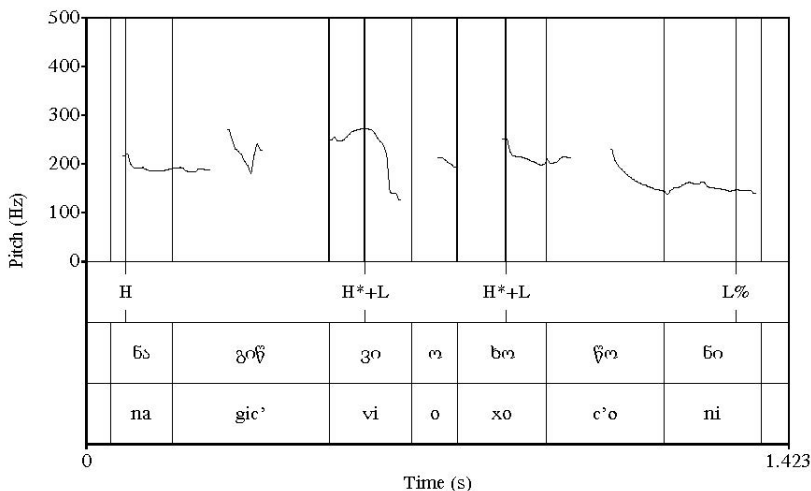
ჩვენ ლაზური ბრძანებითი წინადადებები გავაანალიზეთ 18 მთქმელის მეტყველების მიხედვით, ამათგან 2-2 ართვინისა და რიზეს პროვინციებში შემავალი ყველა ლაზური რაიონიდან, 2 გამოღმა სარფიდან და 2 მუჰაჯირთა წარმომადგენელიც, აქედან 12 მამაკაცი, 6 – ქალი. მათი ასაკი 25-დან 89 წლამდეა.

დავინწყით ლაზური წართქმითი წინადადების განხილვით.

ნა ფთქვი, ია ნაგნი! (ხოფ.-ჩხალ.) / **ნა გიწვი** / **ფთქვი, (ქ)ოხოწონი!** (ვინ., არქ., არტ.) / **ნა ფთქვარე, ოგნი!** (ვიჟ.) / **ნა ვიტუ, ოგნი!** (ათინ.) „გაიგონე ნათქვამი!“

სურ. Fig. Şekil 2.4.1. არტაშენი, ქალი / Artashen (Ardeşen), woman / Artaşen (Ardeşen), kadın

na **g-i- c'v-i,** **oxoc'on-i!**
 that.CONJ O2-OV-tell.AOR-PM hear-AOR:IMPT-PM
 Hear what I am telling you!
 Dediğimi anla!



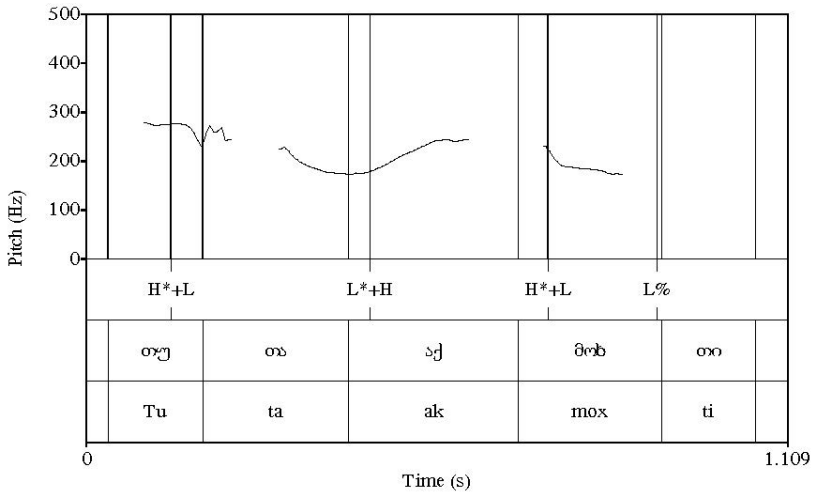
მთავარი მახვილის მატარებელია **ნა** ნანილაკიანი ზმნა ან უშუალოდ **ნა** ნანილაკი (ჩხალური). შესაბამისად, ეს წინადადება მეტწილად იწყება მაღალი ტონით და მთავრდება დამავალი ინტონაციით, თუმცა წინადადების ფარგლებში როგორც ზმნას, ისე სახელს ახასიათებს HL და LH კონტურები.

განვიხილოთ ისეთი შემთხვევაც, როცა ბრძანების გამცემი პირის აღმნიშვნელი ნაცვალსახელიცაა წარმოდგენილი წინადადებაში:

მა მემისიბინი / მისიბინი! (ხოფ.) / მა მემისიბინი! (ჩხალ.)
მა მემიუჯი! (ვინ., არქ.) / მა მიშქინი! (არგ. ათინ.) / მა მაშკინი!
 (ვიყ.) „მე მისბინე!“

სურ. Fig. Şekil 2.4.3. არქაბი (არჰავი), ქალი / Arkabi (Arhavi), woman / Arkabi (Arhavi), kadın

Tuta, **ak** **mo-xt-İ!**
 Tuta-(NOM.-VOC) here.ADVPL PRV-come.AOR:IMPT-PM
 Tuta, come here!
 Tuta, buraya gel!



F0 პიკი გვაქვს მისამართი სახელის პირველ მარცვალზე, იშვიათად – ზმნაზე.

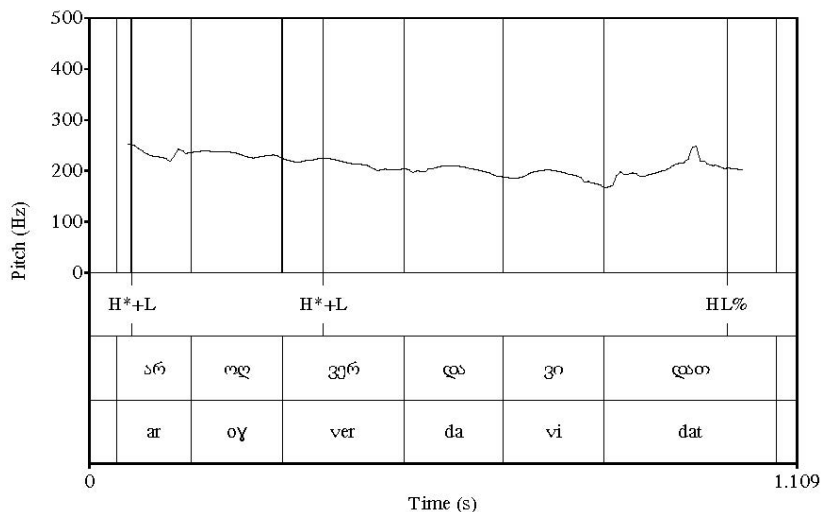
ყველა შემთხვევაში წინადადება მაღალი ინტონაციით იწყება და ბოლოში დამავალი ინტონაციური კონტურის გვაქვს.

წარმოვადგინოთ მონოდების გამომხატველი ბრძანებითი წინადადებაც:

მთელი ბირდემ ვიდათ / მთელი ხოლო ვიგზალათ! (ხოფ.-ჩხალ.) / **ირი ხოლო ბიგზალათ!** (არქ.) / **თელ ბიგზალათ!** (ვინ.) / **ბითუმ ბერაბერი ვიგზალათ!** (არტ.) / **არ ოღვერდა ვიდათ!** (ვიჟ.) / **ჰადლე, ბერაბერი ვიდათ / ირ აღორდა ვიდათ!** (ათინ.) „(ყველა) ერთად ნავიდეთ!“

სურ. Fig. Şekil 2.4.4. ვიჟა, ქალი / Vija (Chamlihemşin), woman / Vija (Çamlıhemşin), kadın

aroyverda **v-i-d-a-t!**
 together.ADVM S1-go.FUTSubj-PM-PL
 Let's go together!
 Hep beraber gidelim!



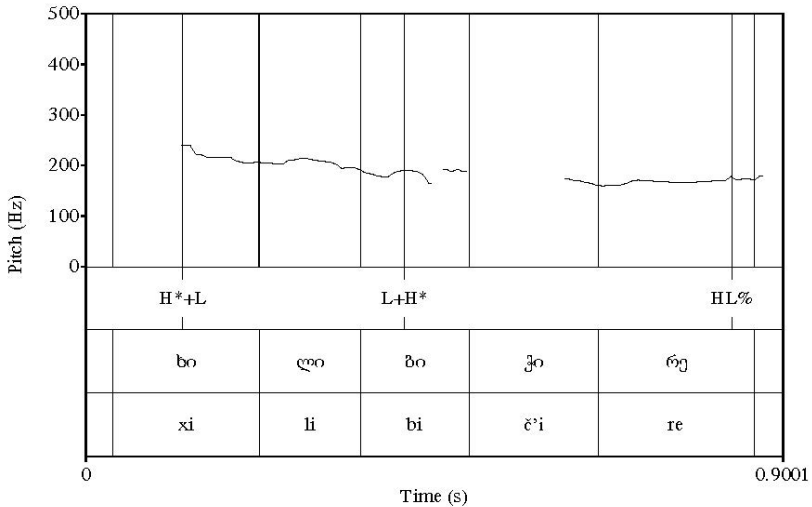
მთავარი მახვილი მოუდის წინადადების პირველ წევრს, აქედან გამომდინარე, ის მაღალი F0-ით იწყება და ბოლოში დამავალი ინტონაციური კონტური გვაქვს.

ახლა განვიხილოთ შექების გამომხატველი წინადადება:

კაი / კაი ბიჭი ე! (ხოფ.,ვინ., არქ.) / **ხილი ბიჭი რე!** (ჩხალ.) / **ვროსსი / ვორსი ბიჭი ორ(ე)!** (არტ., ვიჟ., ათინ.) „კარგი ბიჭი ხარ!“

სურ. Fig. Şekil 2.4.5. ჩხალა (დუზკოი), ქალი / Chkhala (Duzkoy), woman / Çhala (Düzköy), kadın

xil-i biç'-i re!
 good.ADJ boy-NOM be-(PRS. S3.SG)
 You are a good boy!
 İyi bir uşaksın!



მთავარი მახვილი წინადადების პირველ წევრზეა, ზოგჯერ – სახელზეც, წინადადება იწყება მაღალი ტონით და გამონაკლისის გარეშე დამავალი ინტონაციური კონტურით მთავრდება.

ბრძანებითი წინადადებით გადმოიცემა დალოცვა:

თრანგიქ გოხელას! (ხოფ.) / **თანრიქ გოხელას!** (ჩხალ., არქ.) / **ლორმოთიქ გოხელაზ!** (ვინ.) / **ალლაქ გოხელას!** (ათინ.)
 „ღმერთმა გაგახაროს!“

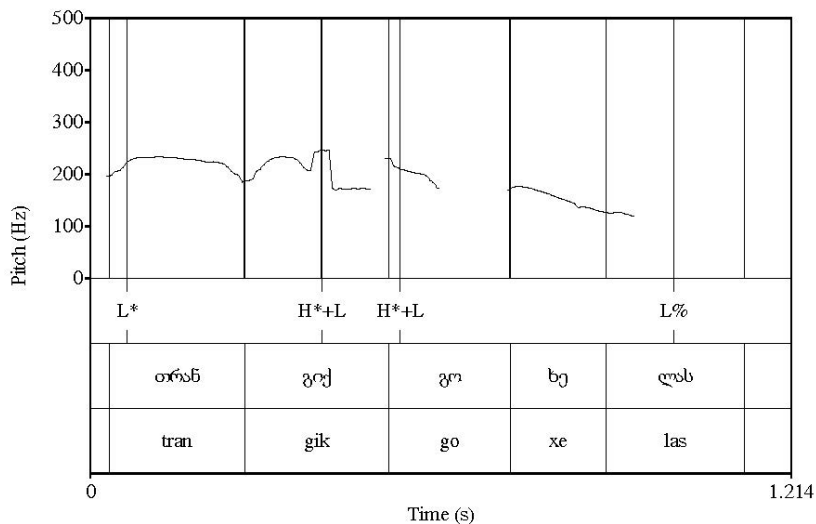
სურ. Fig. Şekil 2.4.6. სარფი (საქართველო), ქალი / Sarpi (Georgia), woman / Sarpi (Gürcistan), kadın

trangi-k g-o-xel-a-s!

god- ERG O2-NV-make glad.FUTSubj-PM-S3.SG

God bless you!

Tanrı sevindirsin!



მთავარი მახვილი წინადადების პირველ ნევრზეა, მეტწილად მეორე მარცვალზე ან ზმნაზე. წინადადება უმეტესწილად იწყება აღმავალი ინტონაციით და უგამონაკლისოდ დაბალი ინტონაციური კონტურით მთავრდება.

დალოცვის ფორმულად არტაშენსა და ვიჟაში გამოიყენება **ონნა / ენნა ფირი / მამური იარე** „დიდხანს იცოცხლე (ზედმინ. „ე რომ მამური იქნები“)“. ამ შემთხვევაში F0 პიკი მოუდის **ონნა / ენნა-ს**.

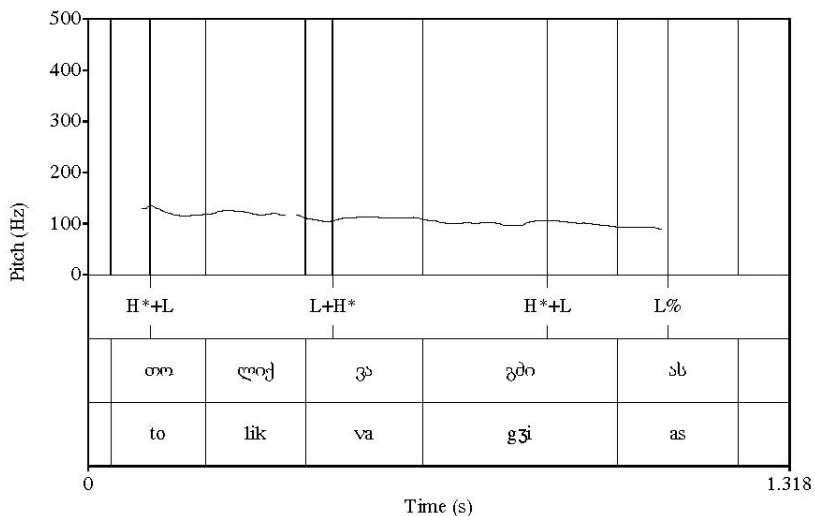
განვიხილოთ წყევლის გამომხატველი წინადადების ინტონაცია:

თხრობითი, ისე კავშირებითი კილოსას, თუმცა ბრძანებითში უფრო გავრცელებულია მო / მოთ ნანილაკის ხმარება.

თოლიქ ვა გძიას / თოლითენ ვა გძია / თოლის მო ენამა-ნიე! (ხოფ.) / **თოლის ვა გემანორა!** (ჩხალ.) / **თოლიზ მო ენემი-ლამ!** (არქ.) / **თოლიზ მოდ მაძიე!** (ვინ.) / **თოლი მო მაზირ / თო-ლი მო მაზირტაჟ!** (არტ., ვიჟ.) / **თოლიქ მო მიძირას სი!** (ათინ.) „თვალით არ დამენახო!“

სურ. Fig. Şekil 2.4.8. ხოფა, კაცი / Khopa, man / Hopa, erkek

tol-i-k **va** **g-zi-a-s!**
 eye-ERG no.NEG O2.SG-see-FUTSubj-PM-S3.SG
 Get out of my sight!
 Gözüm görmesin seni!



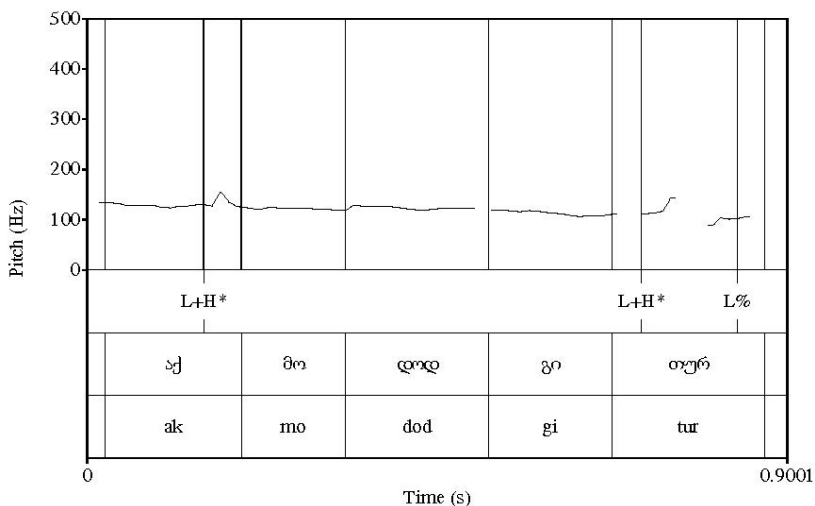
მთავარი მახვილი მოუდის წინადადების პირველ წევრს, ანუ იწყება მაღალი F0-ით და დამავალი ინტონაციური კონტურით მთავრდება.

გამოყენების თვალსაზრისით, ლაზურ უკუთქმით წინადადებაში აქტიურია **მო / მოთ / მოდ** „ნუ“ ნაწილაკი. მთქმელების უმეტესობა მის გამოყენებას არჩევს:

მო(თ) დგი აქ! (ხოფ.) / **აქ მო დოდგითურ!** (ჩხალ.) / **ჰაქო მოდ დოდგითუ!** (ვინ.) / **ჰაქ მოთ დოდგითურ!** (არქ.) / **ჰაჲ მო დოდგითურ!** (არტ., ათინ.) / **ჰაჲ მო დგურ!** (ვიჟ.) „ნუ დგახარ აქ!“

სურ. Fig. Şekil 2.4.9. მუჰაჯირი ლაზი, კაცი / Muhajir Laz, man / Muhacir Laz, erkek

ak **mo** **do-dgit-ur!**
 here.ADVPL no.NEG PRV-stand-PRS:IMPT-THM-CLTC
 Do not stand here!
 Burda durma!



აქაც მთავარი მახვილი წინადადების პირველ წევრზეა, შესაბამისად, **ჰაჲ / აქ** ადგილის გარემოებაზე (არტ., ათინ., ჩხალ.) ან **მო(თ)** ნაწილაკზე (ხოფ.), თუმცა აღმავალი ინტონაციური კონტურით ხასიათდება ზმნაც. წინადადების ბოლოს ყოველთვის დამავალი ინტონაცია გვაქვს (L%).

ამრიგად, ნებისმიერი შინაარსის გამომხატველ ბრძანებით წინადადებას პირველივე ნევრზე ახასიათებს მაღალი F0 და დამავალი ინტონაციით დამთავრება. სწორედ წინადადების დასაწყისშივე მაღალი F0-ის ქონა განასხვავებს მას თხრობითი და კითხვითი წინადადებებისაგან.

2.5. ძახილის წინადადების ინტონაცია ლაზურში

ძახილის წინადადებები გადმოსცემენ სხვადასხვა ემოციას: ნატვრას, მოწონებას, დანანებას და ა.შ.

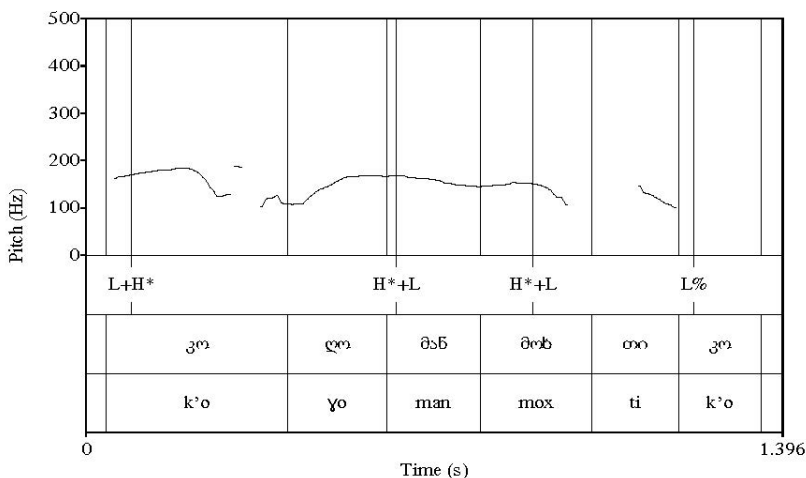
ლაზური ძახილის წინადადებები გაანალიზდა 18 მთქმელის მეტყველების მიხედვით, ამათგან 2 საქართველოში მცხოვრები ლაზია, 2-2 კი – ისტორიული ლაზეთის ყველა რაიონისა და ორიც მუჰაჯირთა მეტყველების წარმომადგენელი. მათი ასაკი 9-დან 99 წლამდეა.

დავინწყით ნატვრის გამომხატველი წინადადების ანალიზით:

კოი ლომან მოხტატი! (ხოფ.-ჩხალ.) / **კო ლომა მოხტიკო!** (არქ.) / **ლომა მოხტიკონტი!** (ვინ.) / **თეშკე ლომან ქომოხტიკონ!** (არტ., ვიჟ.) / **თეშკე ლომან მოხტიკო!** (ათინ.) „ნეტავ გუშინ მოსულიყავი!“

სურ. Fig. Şekil 2.5.1. არკაბი (არჰავი), კაცი / Arkabi (Arhavi), man / Arkabi (Arhavi), erkek

k'o yoman mo-xt-i-k'o!
 I wish.INTJ yesterday-ADVT PRV-come.FUTCOND-PM
 I wish you had come yesterday!
 Keşke dün gelseydin!



F0 პიკის მატარებელია წინადადების პირველი წევრი პირველ ან ბოლო მარცვალზე, შესაბამისად, ის ზოგან იწყება აღმავალი, ზოგან – დამავალი ინტონაციური კონტურით და დამავალითვე მთავრდება.

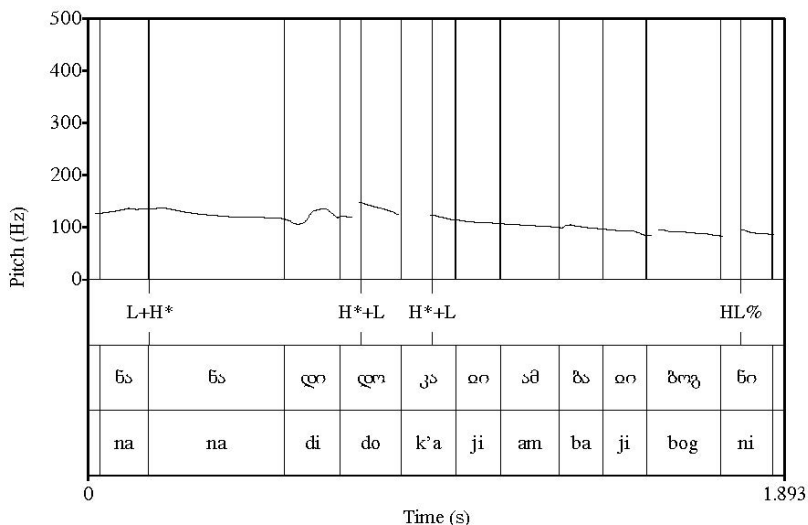
ახლა განვიხილოთ აღფრთოვანების გამომხატველი წინადადება:

ე, მუფეი კაი ამბაჲი ვოგნი / ოუ, დიდო კაჲი ამბაჲი ვოგნი!
 (ხოფ.) / **ნანა, დიდო კაი ამბაჲი ბოგნი!** (არქ.) / **ოხ, მუ კაჲი ამბაჲი ბოგნი!** (ვინ.) / **ოფშა ვორსი / ვროსსი ხაბერი დომაგურუ**
 (ვიჟ., არტ., ათინ.) „დედა! რა კარგი ამბავი გავიგე!“

სურ. Fig. Şekil 2.5.2. არქაბი (არჰავი), ქალი / Arkabi (Arhavi), woman / Arkabi (Arhavi), kadın

nana, dido k'aj-i ambaj-i b-o-gn-i!
 mother.INTJ very.ADVm good. ADJ S1-hear-AOR-PM
 news-(NOM)

Ah, what good news!
 Oh, be, ne güzel haber aldım!



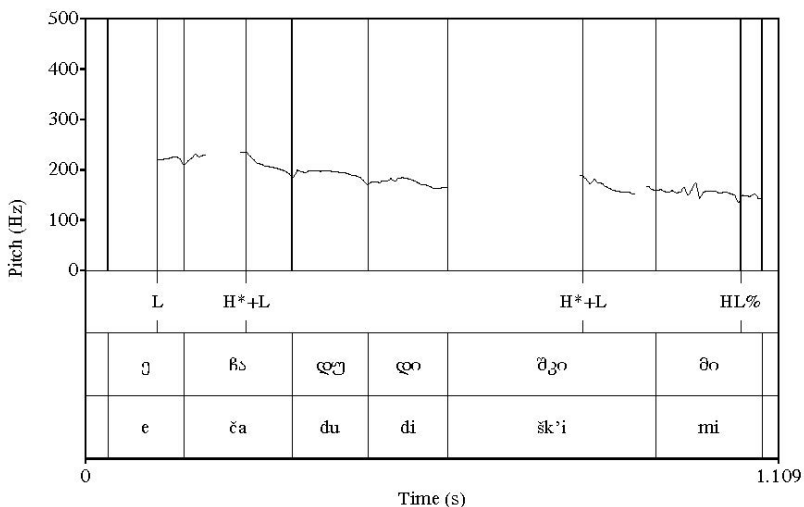
მთავარი მახვილი მოუდის შორისდებულს, თუმცა ზოგჯერ ვითარების გამომხატველ სიტყვას (მუფევი, დიდო), წინადადება კი ყოველთვის დამავალი ინტონაციური კონტურით მთავრდება.

ძახილის წინადადებით გადმოიციემა მოწონებაც:

ოუ, მუ კაჲი იბირს! / ოჰ, მუ კაჲი იბირს! (ხოფ.) / ნაკო მსკვა იბირს! (არქ.) / მუ მსკვა ტრალუდამჰ! (ვინ.) / მუ მსკვა ტრალუდაჲ! (ვიჟ.) / ჰაკო მსკვანა ტრალუდუჲ! (არტ.) / მუჲა მსკვა ტრალუდუმს! (ათინ.) „უუჰ, რა კარგად / ლამაზად მღერის!“

სურ. Fig. Şekil 2.5.4. არტაშენი, ქალი / Artashen (Ardeshen), woman /
Artaşen (Ardeşen), kadın

eča, dud-i šk'im-i!
woe-INTJ head-NOM mine-POSSPron
Poor me!
Vay başım!



F0 პიკით ხასიათდება ვოი / ე / ეჩა შორისდებული, შესაბამისად, წინადადება იწყება მაღალი ტონით, თუმცა ყველა შემთხვევაში დამავალი ინტონაციური კონტურით მთავრდება.

ძახილის წინადადებით შეიძლება გადმოიცეს დანანებაც:

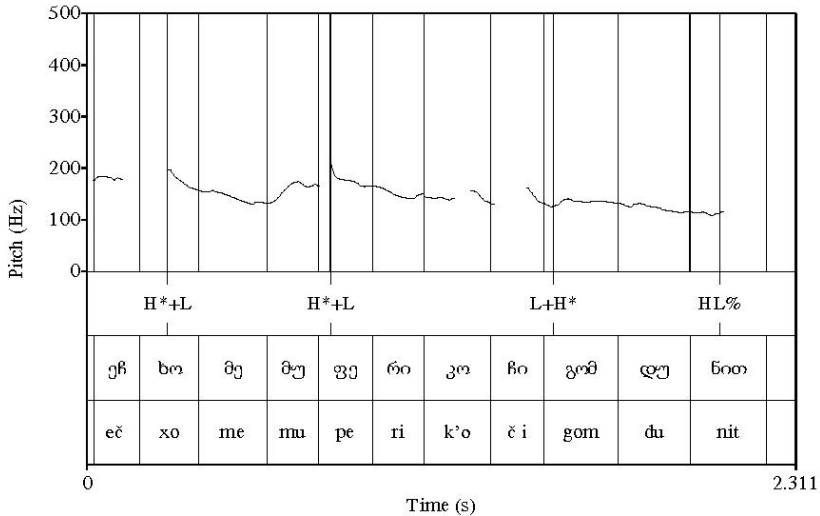
ვას, მუფეი კოჩი ლურუ! (ხოფ.) / **ვუ, მუფეი კოჩი დომილურეს!** (არქ.) / **ეჩხომე, მუფერი კოჩი გომდუნით!** (არტ., ვიჟ.) / **მუ კოჩი კაიბი პით!** (ათინ.) „ეჰ, რა კაცი მოკვდა / მოგვიკვდა / დავკარგეთ!“

სურ. Fig. Şekil 2.5.5. ვიჟა (ჩამლიჰემშინი), კაცი / Vija (Chamlihemşin), man / Vija (Çamlıhemşin), erkek

eĉxome, muper-i k'oĉ-i go-m-dun-i-t!
 alas.INTJ what-ADJ-NOM man-NOM PRV-O1-loss-AOR.-
 PM-PL

Alas! What a great man we lost!

Ah, nasıl adamı kaybettik!

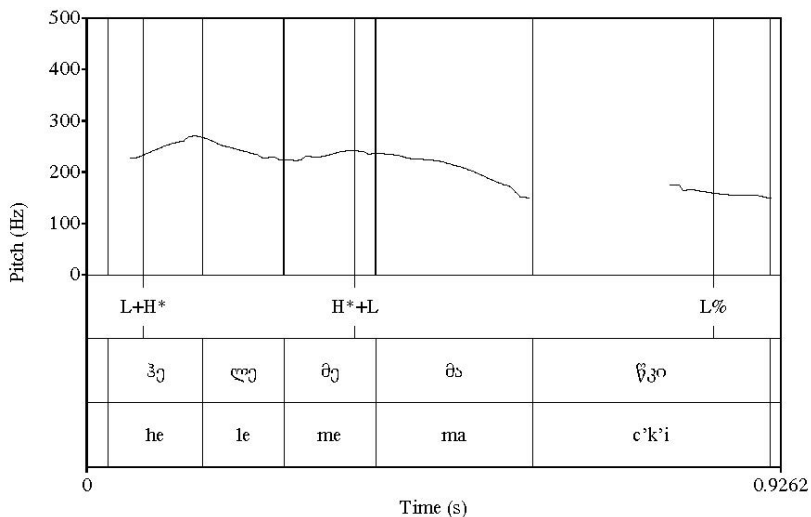


მთავარი მახვილი მოუდის გარემოებას, თუმცა ყველგან მაღალი F0-ით ხასიათდება შორისდებულიც, ზოგან კი – ზმნაც. ახლა გავაანალიზოთ დაფრთხობის გამომხატველი წინადადება:

ჰელე, მემანკი! (ხოფ.-ჩხალ., ვინ., არქ.) / **რაატი მემაშკვი!** (ვიჟ.) / **ჰელე, მემაშკვი / ნინი!** (არტ., ათინ.) „დამეხსენი!“

სურ. Fig. Şekil 2.5.6. ხოფა, ქალი / Khopa, woman / Hopa, kadın

hele, me-m-a-c'k'-i!
 hurry up now.LNTJ PRV.O1-unbind-AOR-PM
 Leave me alone!
 Rahat bırak beni!



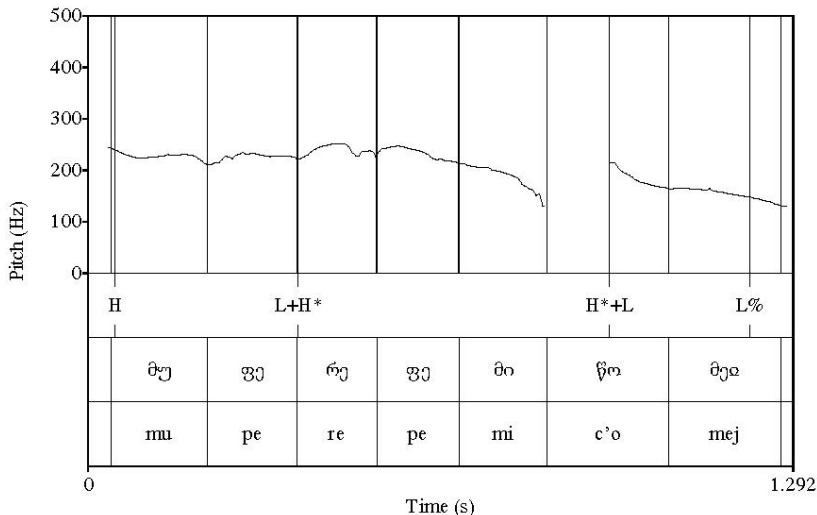
მთავარი მახვილი მოდის წინადადების პირველ წევრზე, მეტწილად მის ბოლო მარცვლაზე, ანუ წინადადება აღმავალი ინტონაციით იწყება და დამავლით მთავრდება.

ძახილის წინადადებით გამოიხატება გაბრაზებაც:

მუ მიწუმეფს, ოწკედი არ / ოწკედი და, მუფეფე მილაღალს!
 (ხოფ.) / **ოწკედი, მუ მიწუმეფს!** (არქ.) / **ოწკედი, მუფეფე მიწუმეფს!** (ვინ.) / **ჰამუ გაზინი, ნეფეფე / მუფერეფე მიწომეფ!** (ვიჟ.) / **ცადი, მუჟაფე მიწუმერს!** (ათინ.) „რას მეუბნება!“

სურ. Fig. Şekil 2.5.7. ვიჟა (ჩამლიჰემშინი), ქალი / Vija (Chamlihemshin), woman / Vija (Çamlıhemşin), kadın

muper-ep-e m-i-c'-om-e -j!
 what-PL-NOM O1-OV-tell-THM-PRS.S3.SG-CLTC
 God! What is he/she telling me!
 Ne diyor bana!



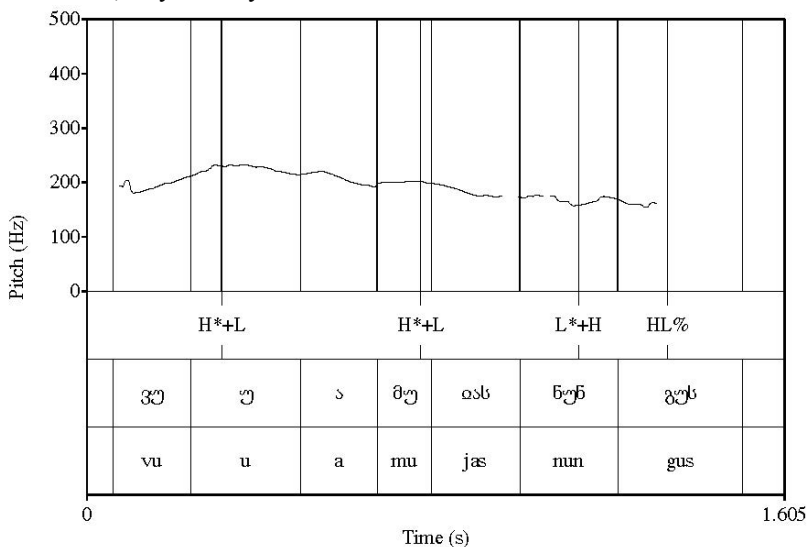
მთავარი მახვილი მოუდის წინადადების პირველ ნევრს ხან პირველ, ხან – მომდევნო მარცვალზე, მაგრამ მაღალი F0-ით ხასიათდება კითხვითი სიტყვაც. წინადადება იწყება აღმავალი ან დამავალი ინტონაციური კონტურით და დამავლით მთავრდება.

ძახილის წინადადება გადმოსცემს ზიზლსა და დანუნებასაც:

ფუ, მუს ნუნგაფს / ვუ, მუს ნუნგაფს! (ხოფ.) / ვუ, მუზ ნუგამს! (არქ., ვინ.) / ჰა მუ ნუმგაჟ! (არტ., ვიჟ.) / ვუუ, ა მუჟას ნუნგუს! (ათინ.) „ფუჰ, რას ჰგავს!“

სურ. Fig. Şekil 2.5.8. ათინა (ფაზარი), ქალი / Atina (Pazar), woman / Atina (Pazar), kadın

vu, **a** **muj-a-s**
 voe, is me.-INT this.DEMPron. (Nom) what.-QPron-DSM 3-DAT
nung-u-s!
 look like-THN.S3.SG
 Eww, what does that look like!
 Puh, Neye benziyor!



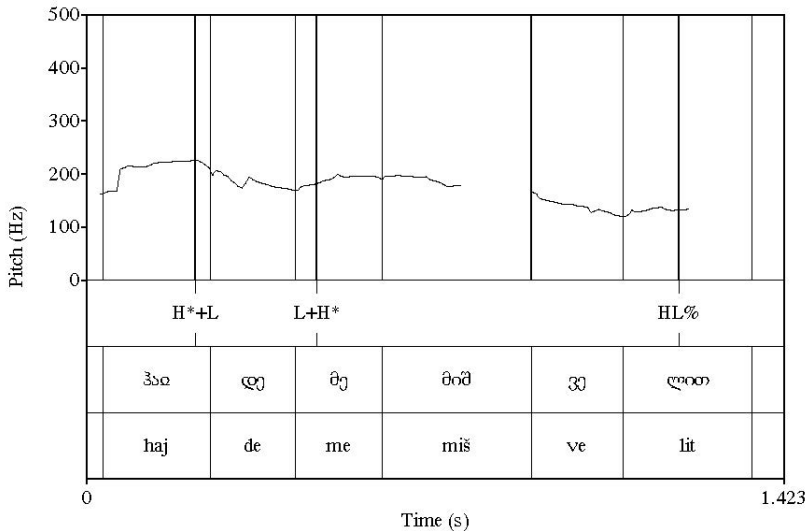
F0 პიკი ყველგან შორისდებულზე მოდის, აქედან გამომდინარე, წინადადება იწყება მაღალი ტონით და დაბლით მთავრდება.

ძახილის წინადადებით შესაძლოა გამოიხატოს საგანგაშო ძახილიც:

ჰაჲდე, (ქო)მემიშველით! / მემიშოლით! „არიქა, დამეხმარეთ!“

სურ. Fig. Şekil 2.5.9. ჩხალა (დუზკოი), ქალი / Chkhala (Duzkoy), woman / Çhala (Düzköy), kadın

hajde, me-m-i-şvel-i-t!
 hurry.-PRTC PRV-O1-OS-help.AOR:IMPT-PM-PL
 Hurry! Help me!
 Bana yardım edin!



F0 პიკი ყოველთვის შორისდებულის პირველ მარცვალზეა, შესაბამისად, წინადადება იწყება მაღალი F0-ით და მთავრდება დამავალი ინტონაციური კონტურით.

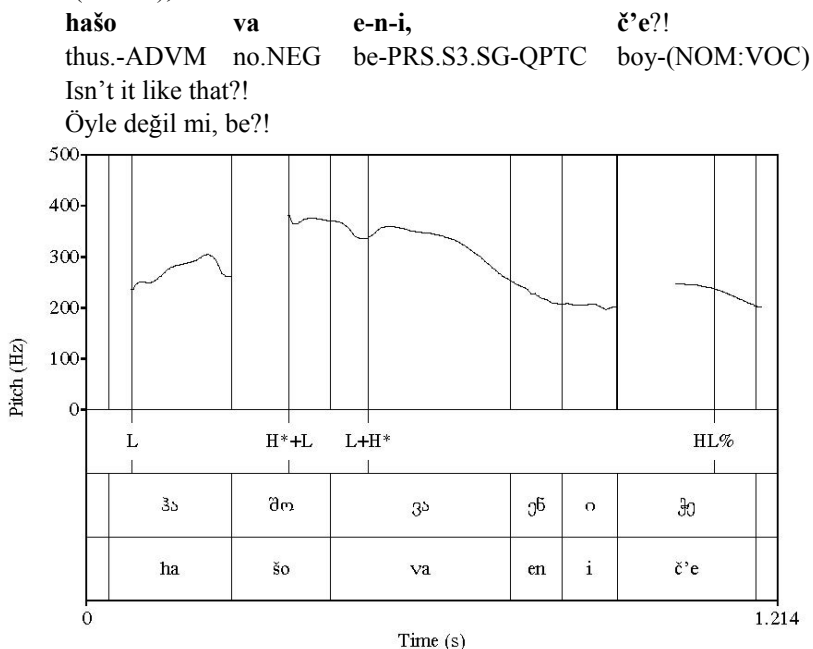
ამრიგად, ძახილის წინადადებებში მთავარი მახვილი წინადადების პირველ წევრზეა, მის პირველ ან ბოლო მარცვალზე, შესაბამისად, ის ზოგან იწყება აღმავალი, ზოგან – დამავალი ინტონაციური კონტურით. ამდენად, ლაზურის ძახილის წინადადება ინტონაციურად ბრძანებითისაგან არ განსხვავდება.

2.6. კითხვით-დახილის წინადადების ინტონაცია ლაზურში

კითხვით-დახილის წინადადება შინაარსით განსხვავდება დახილის წინადადებისაგან, ის ემოციასთან ერთად კითხვასაც გადმოსცემს. ეს განსხვავება სათანადოდ აისახება ლაზური კითხვით-დახილის წინადადების ინტონაციაში. ამ შემთხვევაშიც გავანალიზებთ 18 მთქმელის მეტყველებას.

აშო ვა ფენი, ეფრი?! (ხოფ.-ჩხალ.) / ჰაშო ვა ენი, ჭე?! (არქ., ვინ.) / ჰიშო ვარ ონი, ჭე / ბე?! (ვიჟ., არტ.) / ჰაშო ვარ ონი, ჭე ბერე?! (ათინ.) „ასე არაა, ბიჭო?!“

სურ. Fig. Şekil 2.6.1. არქაბი (არჰავი), ქალი / Arkabi (Arhavi), woman / Arkabi (Arhavi), kadın



მთავარი მახვილი მეტწილად მოუდის **ვარ** ნაწილს (კითხვითი წინადადების მსგავსად), ზოგ შემთხვევაში – **აშო / ჰაშო** წინადადების პირველ სიტყვას ან მისამართ სახელს (**ეფრი / ჭე /**

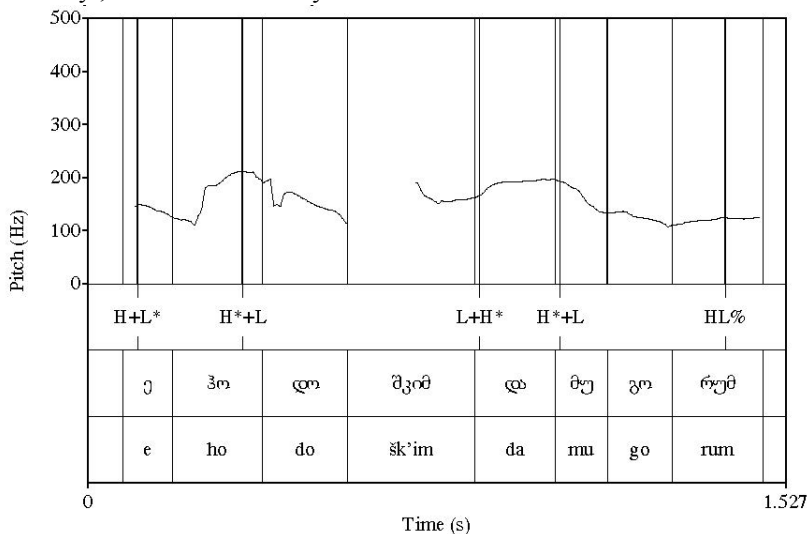
ბე „ბიჭო“). წინადადების ბოლო ხასიათდება დამავალი ინტონაციური კონტურით.

ახლა კი გავაანალიზოთ კითხვითი სიტყვის შემცველი კითხვით-დახილის წინადადება:

ქო, ამა ჩქიმიშენ მუ გინონ?! (ხოფ.-ჩხალ.) / კაი დო მა მუ მაკვან?! (ვინ., არქ.) / ვროსი, ამა მა მუ მანკვარ?! (არტ.) / (ე) ჰო დო / ამა შკიმდა მუ გორუმ?! (ვიჟ.) / ვორსი, ამა მა მუა მიგორამ / ჰო დო შკიმდე მუა გორუმ?! (ათინ.) „კი, მაგრამ ჩემთან რა გინდა?!“

სურ. Fig. Şekil 2.6.2. ვიჟა (ჩამლიჰემშინი), კაცი / Vija (Chamlihemshin), man / Vija (Çamlıhemşin) erkek

e, ho do şk'im-da mu
 hey.INT yes.AFF and.CONJ I.PERSPron-ALL what.Qpron-(NOM)
gor-um?!
 look for-PRS-PM
 What do you want from me?!
 İyi, ama benden ne istiyorsun?!



მთავარი მახვილის მატარებელია წინადადების პირველი წევრი, ყველგან მაღალი F0-ით ხასიათდება კითხვითი სიტყვაც, წინადადება კი მთავრდება დამავალი ინტონაციური კონტურით.

ამდენად, ინტონაციური თვალსაზრისით, კითხვით-ძახილის წინადადება მიჰყვება როგორც კითხვით, ისე ძახილის წინადადებას.

2.7. ლაზური სპონტანური მეტყველების ანალიზი

როგორც შესავალში აღვნიშნეთ, არასპონტანურ მეტყველებასთან ერთად, ჩვენი კვლევის ფარგლებში, ჩავინერეთ ლაზური სპონტანური მეტყველების ნიმუშებიც.

ლაზური სპონტანური მეტყველების ანალიზისთვის მოვიპოვეთ როგორც მხატვრული (ლექსი), ისე – არამხატვრული გაბმული ტექსტები.

დაუგეგმავი ლაზური ზეპირი მეტყველება, ცხადია, განსხვავდება არასპონტანური ლაზური მეტყველებისაგან ისეთი მახასიათებლებით, როგორიცაა: ტემპი, პაუზა და ა.შ.

ლაზური სპონტანური მეტყველებაც მონოლოგის, დიალოგისა და პოლილოგის სახით რეალიზდება. ლაზურშიც მთავარ სხვაობას სპონტანურ და არასპონტანურ მეტყველებას შორის ქმნის ტემპი. არასპონტანური მეტყველება ლაზურის შემთხვევაშიც უფრო სწრაფია, ვიდრე სპონტანური, რადგან დაუგეგმავი ზეპირი საუბრისას მოლაპარაკეს მეტი დრო სჭირდება აზრის ჩამოსაყალიბებლად, რაც აისახება ტემპზე, თანაც ზრდის პაუზათა რაოდენობას.

ტემპის თვალსაზრისით, ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან ლაზური კილოკავებიც. აშკარად აღიქმება, რომ ხოფურ-ჩხალურზე, ვინურსა და არქაბულზე გაცილებით სწრაფი ტემპით გამოირჩევა ვიჟური, არტამენური და ათინური ლაზური მეტ-

ყველება, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ინდივიდუალურ გა-
მონაკლისებს.

ლაზურ სპონტანურ მეტყველებაში არცთუ იშვიათია
პაუზისას ბოლოკიდური ხმოვნის გაგრძელება, ასევე, სიტყ-
ყებისა და წინადადების ამა თუ იმ წევრის შიდა ხმოვნების ან
ბოლოკიდური ბგერის გაგრძელებით წარმოთქმა, რაც
ემოციური მიზეზითაა გამოწვეული.

კილოკავთა განსხვავებულობაზე მახვილის გავლენა
ლაზურშიც ხელშესახებია. ძლიერი მახვილი ახასიათებს ლა-
ზურის დასავლურ კილოკავებს (ვიჟური, არტაშენური, ათი-
ნური), რაც ვლინდება კიდევ მათში რედუცირებული ფორმე-
ბის სახით: კიბირი > კიბრი „კბილი“, მუნტური > მუნტრი
„მატლი“, მაშინ როცა აღმოსავლურ ლაზურ კილოკავებში
სრულხმოვანი ვარიანტებია შემონახული (კიბიი, მუნტუი).
ვიჟურში გვხვდება ბოლოკიდური ხმოვნების მოკვეცაც: ვორ-
სი ვორე > ვორსი ვორ „კარგად ვარ“. ეს ყოველივე თავისე-
ბურად აისახება ინტონაციაზეც და ლაზური კილოკავების
წარმომადგენლებს აძლევს საშუალებას, მათზე დაყრდნო-
ბით, გაარჩიონ მოლაპარაკის სადაურობა.

სპონტანური მეტყველებისას პაუზის დროს ლაზები იყე-
ნებენ **გგ** ბგერათმომდევრობას ან **ონდი / მუთხა** „ის(ა) / რაღაც“
სიტყვას.

არამხატვრული სპონტანური მეტყველებისაგან გამოირ-
ჩევა მხატვრული ტექსტიც, მაგალითად, ლექსი. მასში, არამ-
ხატვრული ზეპირი მეტყველებისაგან განსხვავებით, პაუზები
უფრო მოკლეა; ლექსში რიტმი მაქსიმალურად მონესრიგებუ-
ლია, სპონტანურ მეტყველებაში – მოუნესრიგებელი.

ლაზებსაც ახასიათებთ სწრაფი ტემპი სიხარულისა და
აღელვების დროს, ხოლო შენელებული ტემპი – ემოციური გან-
წყობის დაქვეითებისას. ჩვენი დაკვირვებით, ემოციური გან-
წყობის შესაბამისად იცვლება ტონალობაც.

ლაზური სპონტანური ტექსტიც არასპონტანურზე უფრო მაღალ ტონალობაში წარმოითქმის. ლაზ ქალებსაც უფრო მაღალი ტონალობა აქვთ, ვიდრე კაცებს.

ლაზური სპონტანური მეტყველების დროსაც მთქმელმა შეიძლება წინადადება არც დაასრულოს, ის განწყვიტოს ვითარების შესაბამისად.

თავი III
მეგრული და ლაზური ინტონაციის
შედარებითი ანალიზი

3.1. მეგრული და ლაზური სიტყვათმახვილის
შედარებითი ანალიზი

კ. დანელიას ვარაუდით, სუსტი მახვილი კოლხურში უპირატესად ორ- და მეტმარცვლიან სიტყვებში მეორე და მესამე მარცვალზე მოდიოდა ბოლოდან (კოლხური ენა 2005: 88).

ს. ჟღენტი აღნიშნავს, რომ მეგრულში ლაზურის მსგავსი აქცენტუაცია არ დასტურდება, იქ მრავალმარცვლიან სიტყვებში მახვილი ბოლოდან მესამე მარცვალზეა (ჟღენტი 1953: 192).

ჩვენი ექსპერიმენტის შედეგად გამოვლინდა, რომ მეგრულსა და ლაზურს შორის ინტონაციის კომპონენტთაგან მთავარ განსხვავებას დღეს სწორედ მახვილი იძლევა.

მეგრულში ორ- და სამმარცვლიან სიტყვებში მახვილიანია პირველი მარცვალი, სამმარცვლიანებში ზოგ შემთხვევაში – ბოლოსნინა მარცვალი, ხოლო ოთხმარცვლიანებში – ბოლოდან მესამე, ხუთ- და მეტმარცვლიანებში – თავიდან მეორე მარცვალი, მეგრულში ხუთმარცვლიან სიტყვებს თანამახვილი აქვთ ბოლოსნინა მარცვალზე, ექვსმარცვლიანებს – ბოლოდან მესამეზე, შვიდმარცვლიანებს – ბოლოდან მეოთხეზე. ლაზურში ორ-, სამ- და ოთხმარცვლიან სიტყვებში მახვილი ბოლოსნინა მარცვალზეა, ხუთ- და ექვსმარცვლიანებში – ბოლოსნინაზე ან ბოლოდან მესამე მარცვალზე, შვიდმარცვლიანებში – ბოლოსნინაზე, ბოლოდან მესამე ან მეოთხე მარცვალზე; ლაზურში ხუთ- და მეტმარცვლიან სიტყვებში თანამახვილი მე-2 ან 1-ელ მარცვალზეა (შდრ. ცხრილი 1 და ცხრილი 2).

თუ მახვილი ბოლოსნინა მარცვალზე ისტორიულადაც დამახასიათებელი იყო ლაზურისთვის, არაა გამორიცხული მეგრულის თანამედროვე ვითარება ქართულის ძლიერი გავლენით

იყოს გამოწვეული, ან შესაძლოა, რომ ლაზურში მახვილის ადგილი სიტყვაში თურქულის გავლენას მიენეროს, რადგან მას ახასიათებს მახვილი მეტნილად ბოლოკიდურ მარცვალზე.

მეგრული და ლაზური სხვადასხვა რაოდენობის მარცვლების შემცველი სიტყვების F0 კონტურის სანახავად იხ. სურ. 1.1.1 და სურ. 2.1.1, სურ. 1.1.2 და სურ. 2.1.2, სურ. 1.1.3 და სურ. 2.1.3, სურ. 1.1.4 და სურ. 2.1.4, სურ. 1.1.5 და სურ. 2.1.5, სურ. 1.1.6 და სურ. 2.1.6, სურ. 1.1.7 და სურ. 2.1.7.

როგორც მეგრულში, ისე ლაზურში მახვილს აქვს ფონოლოგიური ღირებულება, როცა ხდება ფორმათა დამთხვევა. მეგრულში ემთხვევა სახელი და ზმნის მესამე პირის ფორმა (ღურუ „სიკვდილი“ და ღურუ კვდება“, იხ. სურ. 1.1.8 და სურ. 1.1.9) ან ზმნის აორისტისა და მომავლის ფორმები (იხ. სურ. 1.1.10 და სურ. 1.1.11) (იშვიათად I თურმეობითისა, იხ. სურ. 1.1.12), ლაზურში კი ფორმობრივ ემთხვევა მასდარი და ზმნის მესამე პირის ფორმა (იხ. სურ. 2.1.8 და სურ. 2.1.9, სურ. 2.1.10 და სურ. 2.1.11). ლაზურში მახვილის ფონოლოგიური ღირებულება ჩვენ ვერ დავადასტურებთ ხოფურ-ჩხალურში.

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში მიიჩნევა, რომ ჭანურ-მეგრულის მახვილი არ განსხვავდება ტიპოლოგიურად ქართულისა და სვანურის მახვილისაგან, ოღონდ ამ მხრივ ინდივიდუალური თავისებურებანი ახასიათებს როგორც ჭანურის, ისე მეგრულის კილოკავების წარმოთქმას (ჟღენტი 1953: 190).

იგივე ავტორი აღნიშნავს, რომ ჭანურ-მეგრულის მახვილი მოძრავია, ხოლო ტიპოლოგიურად იგი სუსტი დინამიკურ-მუსიკალურია, ოღონდ უფრო სუსტი დინამიკურ-მუსიკალური, ვიდრე ქართულშია და კიდევ უფრო სუსტია, ვიდრე სვანურში... ჭანურ-მეგრულმა რომ ე.წ. სრულხმოვნობა შეინარჩუნა, ეს ჭანურ-მეგრულში მოქმედი სუსტი დინამიკური მახვილის შედეგია (ჟღენტი 1953: 190).

ტ. გუდავას თვალსაზრისით, ზანური გაურბის რედუქცი-

ას, თუ მის შედეგად მოხდება აქცესიური კომპლექსების შექმნა, ანუ ამით ახდენს აქცესიური კომპლექსების სუპერაციას (გუდავა 1950), რაც გაზიარებული არაა სამეცნიერო ლიტერატურაში (კოლხური ენა 2005: 88).

ს. ჟღენტის მსგავსად, კ. დანელიას კოლხურში ურედუქციობის, სრულხმოვნობის მიზეზად მიაჩნია მახვილი. მისი აზრითაც, მახვილი ისტორიულად მეგრულ-ჭანურში სუსტი უნდა ყოფილიყო. მარცვალი, რომელზეც სუსტი მახვილი იყო, სუსტდებოდა და იკარგებოდა (კოლხური ენა 2005: 88).

ფუძეკუმშვადობას ინტენსიური მახვილის უქონლობას მიაწერს არნ. ჩიქობავაც (ჩიქობავა 1942). მისი აზრით, რედუცირებული ფუძეები მეორეულია ძლიერი დინამიკური მახვილის შედეგად. ასეთი მახვილის მოქმედებით გამონვეული რედუქცია ახასიათებს მეგრულის სამურზაყანოულსა და ზუგდიდურ, ხოლო ლაზურის – ვიჟურ, არტაშენულ და ათინურ კილოკავებს.

ლაზურისაგან განსხვავებით, მეგრულში ტონური მახვილის ნაშთიც არაა დადასტურებული (კოლხური ენა 2005: 89), თუმცა ვფიქრობთ, ლაზურში ნავარაუდები ტონური მახვილი უფრო ფრანკის / წინადადების მახასიათებელია, ვიდრე სიტყვათმახვილის.

3.2. მეგრული და ლაზური წინადადების ინტონაციის შედარებითი ანალიზი

მეგრულ-ლაზურში, სხვა ქართველურ ენათა მსგავსად, შინაარსის მიხედვით წინადადება არის: თხრობითი, კითხვითი, ბრძანებითი, ძახილისა და კითხვით-ძახილისა.

მეგრული მარტივი წინადადება იწყება დაბალი ტონით, გრძელდება აღმავალი ინტონაციით და წინადადების ბოლოს დამავალი ინტონაციური კონტური გვაქვს. იგივე სურათია ლაზურშიც, გამონაკლისია გამოღმა სარფული მეტყველება, რომელშიც მთავარი მახვილი მოუდის ქვემდებარეს, სხვა კილოკავებში მახვილი ადგილის გარემოებაზეა, მეგრულის მსგავსად. სარფულში წინადადების ინტონაციური კონტური აღმავალ-და-

მავალია, სხვა კილოკავებში დამავალ-აღმავალ-დამავალი, ისევე როგორც მეგრულში (შდრ. სურ. 1.2.1 და სურ. 2.2.1).

მეგრულსა და ლაზურში სიტყვათა რიგი გარკვეულწილად თავისუფალია (გვაქვს SVO ან SOV), ე.ი. სიტყვათა თანმიმდევრობა შეგვიძლია ვცვალოთ. ეს არ გამოიწვევს შინაარსის ცვლილებას. შეცვლილი სიტყვათა რიგით წარმოდგენილი მარტივი წინადადება მეგრულსა და ლაზურში დაბალი ან მაღალი ტონით იწყება, მაგრამ ბოლოში დაბლდება (LHL% ან HL%), ორივეგან მთავარი მახვილი წინადადების პირველ წევრზეა (შდრ. სურ. 1.2.2 და სურ. 2.2.2).

შერწყმულ წინადადებაში მთავარი მახვილი არის რიგით მეორე პირდაპირ დამატებაზე (გალში, სენაკსა და ჩხორონწყუში), ხოლო მარტივში, ფოთსა და წალენჯიხაში – უბრალო დამატებაზე, ხობში კი – შემასმენელზე, ლაზურში კი მთავარი მახვილი მოდის რიგით პირველ პირდაპირ დამატებაზე (**უშქიჟი / უშქუჟი** „ვაშლი“). წინადადება ყველგან იწყება დაბალი ტონით, გრძელდება აღმავალი ინტონაციური კონტურით, თითქმის ყოველი ერთზე მეტმარცვლიანი სიტყვის ფარგლებში გვხვდება ტონის აწევ-დანევა, მაგრამ ის ყველგან დამავალი ინტონაციით მთავრდება (შდრ. სურ. 1.2.3 და სურ. 2.2.3).

მეგრულსა და ლაზურში გვაქვს ორის სახის – თანწყობილი და ქვენწყობილი – რთული წინადადება.

რთულ თანწყობილ წინადადებაში მეგრულში მთავარი მახვილი **დო** „და“ კავშირზეა, თუმცა მაღალი F0-ით ხასიათდება ორივე სუბიექტი, წინადადება კი HL% ინტონაციური კონტურით მთავრდება. ლაზურში აღმავალი ინტონაციური კონტური მეორე ქვემდებარესაც აქვს, თუმცა მთავარი მახვილი პირველ ქვემდებარეს მოუდის. რთული თანწყობილი წინადადება ყველგან მთავრდება დამავალი ინტონაციური კონტურით (შდრ. სურ. 1.2.4 და სურ. 2.2.4).

რთულ ქვენწყობილ წინადადებაში მეგრულში მთავარი მახვილი **მარა** „მაგრამ“ კავშირზეა (მარტივი, ანაკლია, ჩხორონწყუ, წალენჯიხა, სენაკი, გალი) ან **მითინქ** „არავინ“ დამოკი-

დებული წინადადების ქვემდებარეზე (მარტვილი, გალი, ხობი), ზოგჯერ – მთავარი წინადადების ქვემდებარეზე (ჩხორონყუ) ან დამოკიდებულის შემასმენელზე (აბაშა). ხოფურსა და ვინურში მთავარი მახვილი მოუდის მთავარი წინადადების ქვემდებარეს, მერე ინტონაციური კონტური დამავალია და მალღდება კავშირსა და დამოკიდებული წინადადების ქვემდებარეზე, არტაშენურსა და ვიჟურში კი აღმავალი კონტურით ხასიათღება განსაზღვრება და დამოკიდებული წინადადების ქვემდებარე. წინადადების ბოლოს ყვეღგან დამავალი ინტონაციური კონტური გვგვღება (შდრ. სურ. 1.2.5 და სურ. 2.2.5).

მეგრულსა და ლაზურში გვაქვს ისეთი რთული ქვეწყობილი წინადადებები, რომღებიც კავშირის ნაცვღად, ნაწილაკს შეიცავენ და მის ფუნქციას ასრულღებენ: ასეთია **-ნი** და **-ო** ნაწილაკიანი რთული ქვეწყობილი წინადადებები მეგრულში, ხოლო **ნა** და **-ში** ნაწილაკიანი წინადადებები ლაზურში (მეგრული **-ნი** და ლაზური **ნა** ერთვის ზმნასაც და სახელსაც, მეგრული **-ნი**-საგან განსხვავებით, ლაზური **ნა** შეიძღება წინ უსწრღებღეს ზმნას, ხოლო მეგრული **-ო** და ლაზური **-ში** – ზმნას ერთვის მხოლოდ ბოლოში). ლაზურში ეს ნაწილაკები ყოველთვის წარმოღგენილია რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში, მაგრამ მეგრულის მარტვილურ-სენაკურ კილოკავში **-ნი** ნაწილაკი იკარგება ხოლმე.

-ნი ნაწილაკიან რთულ წინადადებაში მეგრულში მთავარი მახვილი პირდაპირ დამატებაზეა (გალი, სენაკი, ხობი, მარტვილი, ჩხორონყუ, წალენჯიხა), იშვიათად – კავშირზე (წალენჯიხა). **ნა** ნაწილაკიან ლაზურ წინადადებაში ხოფურში, ვინურში, არქაბულსა და ათინურში აღმავალი ინტონაციური კონტური აქვს განსაზღვრებას და დამოკიდებული წინადადების ზმნას, ვიჟურში კი – მხოლოდ **ა** / **ჰამ ბოზო** „ეს გოგო“ შესიტყვების ბოლო წევრს (**ბოზო** „გოგო“). მეგრულშიც და ლაზურშიც წინადადება ყოველთვის დამავალი ინტონაციური კონტურით მთავრღება (შდრ. სურ. 1.2.6 და სურ. 2.2.6).

მეგრულში **-ო** ნაწილაკიან რთულ წინადადებაში მთავარი მახვილი **-ო**-ს წინა მარცვალზეა, თუმცა ჩვენ **-ო** ნაწილაკზეც

დავადასტურეთ, ლაზურ -ში ნაწილაკიან რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში მთავარი მახვილი მოუდის -ში / -სი ნაწილაკიან ზმნას, აღმავალი ინტონაციური კონტურით ხასიათდება პირდაპირი დამატებაც, წინადადება კი დამავალი ინტონაციით მთავრდება (შდრ. სურ. 1.2.7 და სურ. 2.2.7).

ამდენად, მეგრულ-ლაზურში თხრობით წინადადებაში მთავარი მახვილი შეიძლება გვექონდეს ქვემდებარეზე, გარემოებაზე, პირდაპირ დამატებაზე, ზმნასა და იშვიათად კავშირზეც. მას ახასიათებს აღმავალ-დამავალი ან დამავალ-აღმავალ-დამავალი ინტონაციური კონტური.

მეგრულ-ლაზურში კითხვითი წინადადება ორი სახისაა: კითხვითსიტყვიანი და არაკითხვითსიტყვიანი. კითხვითსიტყვიანი წინადადება გამოხატულია კითხვითი სიტყვებით, არაკითხვითსიტყვიანს კი მეგრულში -ო, ლაზურში -ი კითხვითი ნაწილაკი გადმოსცემს.

მეგრულშიც და ლაზურშიც კითხვითსიტყვიან წინადადებაში მთავარი მახვილი მოუდის ქვემდებარეს და წინადადების ბოლოს გვაქვს აღმავალი ინტონაციური კონტური (შდრ. სურ. 1.3.1 და სურ. 2.3.1).

თუ კითხვით წინადადებაში კითხვით სიტყვას დაერთო სხვათა სიტყვის ნაწილაკი, მეგრულშიც და ლაზურშიც მთავარი მახვილი ნაწილაკზე მოდის და წინადადების ბოლოს აღმავალი ინტონაციური კონტური გვაქვს (შდრ. სურ. 1.3.4 და სურ. 2.3.3).

როგორც მეგრულში, ისე ლაზურში ორმაგ კითხვითსიტყვიან წინადადებებში სუბიექტი უსწრებს ობიექტს, მთავარი მახვილი ზმნაზეა და წინადადება მთავრდება დამავალი ინტონაციით (L%) (შდრ. სურ. 1.3.5 და სურ. 2.3.4).

არაკითხვითსიტყვიან წინადადებებში მეგრულში მთავარი მახვილის მატარებელია -ო კითხვითი ნაწილაკის წინა ხმოვანი, ლაზურშიც -ი-ს წინამავალი ხმოვანი ორმარცვლიანებში, თუმცა სამ- და მეტმარცვლიან სიტყვებში მთავარი მახვილი ბოლოდან მესამე მარცვალზეა (გამონაკლისია ჩხალელი

მუჭაჯირების მეტყველება. ის მეგრულს მიჰყვება) (შდრ. სურ. 1.3.6 და სურ. 2.3.5; სურ. 1.3.7, სურ. 2.3.6 და სურ. 2.3.7). გამოღმა სარფულში (საქართველო) კითხვითი **-ი** ნაწილაკი დაიკარგა ქართულის გავლენით და მის მსგავსად კითხვა მხოლოდ ინტონაციით გამოიხატება (შდრ. სურ. 1.3.8, სურ. 2.3.8 და სურ. 2.3.9).

კითხვითი ნაწილაკები **-ო** / **-ი** გამოხატავენ ჩაკითხვასაც და ასეთ დროს კითხვითი ინტონაციური მახვილი მეგრულში ეცემა **-ო**-ს წინამავალ ხმოვანზე, ლაზურში კი **-ი**-სგან გადათვლით მესამე მარცვალზე (შდრ. სურ. 1.3.9 და სურ. 2.3.10).

მეგრულსა და ლაზურში კითხვა მხოლოდ ინტონაციითაც გადმოიცემა, როცა ცდილობ რაღაცის დაზუსტებას. ყველა კილოკავში ასეთ შემთხვევაში აღმავალი ინტონაციური კონტური ბოლოში გვაქვს, უშუალოდ დასაზუსტებელ სიტყვაზე (შდრ. სურ. 1.3.10 და სურ. 2.3.11).

მეგრულსაც და ლაზურსაც ახასიათებს ალტერნატიული კითხვები, რომლებიც შეიცავს **(დო) ვარ / თუ** „თუ“ კავშირებს მეგრულში, ხოლო **ვანა**-ს – ლაზურში და სწორედ ამ კავშირებზეა აღმავალი ინტონაციური კონტური. მეგრულშიც და ლაზურშიც ალტერნატიულ კითხვებში კითხვის გამოსახატავად ერთდროულად გამოყენებულია კითხვითი ნაწილაკიც და კავშირიც, ამ შემთხვევაშიც კავშირი აღმავალი ინტონაციური კონტურით ხასიათდება. მეგრულისგან განსხვავებით, ლაზურში არცთუ იშვიათად ასეთი წინადადება კავშირის გარეშე გვხვდება და მთავარი მახვილი პირველი ზმნის **-ი** ნაწილაკზეა (ამ შემთხვევაში გამოღმა სარფულში კითხვითი **-ი** შემონახულია, ოღონდ ის მხოლოდ პირველ წევრს ერთვის, ლაზურის სხვა კილოკავებში კი ორივე წევრი **-ი** ნაწილაკს ირთავს) (შდრ. სურ. 1.3.11, 1.3.12 და სურ. 2.3.12).

როგორც მეგრულში, ისე ლაზურში განმყოფელ კითხვით წინადადებაში წარმოდგენილ დადებით **(ხომ / ჰო)** და უარყოფით **(ვარ > ვა)** ნაწილაკებს აქვთ აღმავალი ინტონაციური კონტური,

კერძოდ, კითხვითი -ო / -ი ნაწილაკის წინ, ფოთის მეტყველებაში უშუალოდ -ო ნაწილაკზე, უარყოფით ნაწილაკიანი წინადადების შემთხვევაში ლაზურში F0 პიკი ვარ „არ“ ნაწილაკზეა (მდრ. სურ. 1.3.13 და სურ. 2.3.13; სურ. 1.3.14 და სურ. 2.3.14).

ექო კითხვებშიც მეგრულსა და ლაზურში კითხვით ნაწილაკს აქვს აღმავალი ინტონაცია (მდრ. სურ. 1.3.15 და სურ. 2.3.15).

მეგრულ-ლაზურს ორგვარი ბრძანებითი წინადადება აქვს: წართქმითი და უკუთქმითი. წართქმითი გულისხმობს ზმნით გადმოცემული მოქმედების შესრულების აუცილებლობას (მდრ. სურ. 1.4.1 და სურ. 2.4.1). მასში შეიძლება წარმოდგენილი იყოს როგორც ბრძანების გამცემი, ისე მისამართი პირიც (მდრ. სურ. 1.4.2 და სურ. 2.4.2; სურ. 1.4.3, 1.4.4 და სურ. 2.4.3).

მეგრულშიც და ლაზურშიც ბრძანებითი წინადადება გადმოსცემს სხვადასხვა შინაარსს: მოწოდებას (მდრ. სურ. 1.4.5 და სურ. 2.4.4), შექებას (მდრ. სურ. 1.4.6 და სურ. 2.4.5), დალოცვას (მდრ. სურ. 1.4.7 და სურ. 2.4.6), წყევლას (მდრ. სურ. 1.4.8 და სურ. 2.4.7). ყველა ჩამოთვლილ შემთხვევაში მთავარი მახვილი მოუდის წინადადების პირველ წევრს და მის ბოლოს დამავალი ინტონაციური კონტური გვაქვს.

უკუთქმით ბრძანებითშიც მთავარი მახვილი წინადადების პირველ წევრზეა, შესაბამისად, ის იწყება მაღალი F0-ით და დამავალი ინტონაციური კონტურით მთავრდება (მდრ. სურ. 1.4.9 და სურ. 2.4.8; სურ. 1.4.10 და სურ. 2.4.8).

ძახილის წინადადებები გადმოსცემენ სხვადასხვა ემოციას: ნატვრას (მდრ. სურ. 1.5.1 და სურ. 2.5.1), აღფრთოვანებას (მდრ. სურ. 1.5.2 და სურ. 2.5.2), მოწონებას (მდრ. სურ. 1.5.3 და სურ. 2.5.3), მწუხარებას (მდრ. სურ. 1.5.4 და სურ. 2.5.4), დანაწებას (მდრ. სურ. 1.5.5 და სურ. 2.5.5), დაფრთხობას (მდრ. სურ. 1.5.6 და სურ. 2.5.6), გაბრაზებას (მდრ. სურ. 1.5.7 და სურ. 2.5.7), ზიზღს (მდრ. სურ. 1.5.8 და სურ. 2.5.8), საგანგაშო ძახილს (მდრ. სურ. 1.5.9 და სურ. 2.5.9).

ნებისმიერი ემოციის გამომხატველ ძახილის წინადადებაში მთავარი მახვილი წინადადების პირველ წევრზეა, მის პირველ ან ბოლო მარცვალზე, შესაბამისად, ის ზოგან იწყება აღმავალი, ზოგან – დამავალი ინტონაციური კონტურით. შორისდებულის შემცველ ძახილის წინადადებაში მთავარი მახვილის მატარებელი სწორედ ისაა, თუმცა მეგრულში არის გამონაკლისი შემთხვევები, როცა F0 პიკი ზმნაზეა, მაგრამ ასეთ დროსაც შორისდებული მანც ხასიათდება აღმავალი ინტონაციური კონტურით.

კითხვითი ნაწილაკის შემცველ კითხვით-ძახილის წინადადებაში მეგრულში მთავარი მახვილი მოუდის -ო კითხვითი ნაწილაკის წინა მარცვალს, ხოლო ლაზურში, ნაწილაკიდან თუ გადავითვლით, მესამე მარცვალს. წინადადების ბოლო ხასიათდება დამავალი ინტონაციური კონტურით (შდრ. სურ. 1.6.1 და სურ. 2.6.1).

კითხვითი სიტყვის შემცველ კითხვით-ძახილის წინადადებაში მეგრულში მთავარი მახვილი კითხვით სიტყვაზეა, იშვიათად – წინადადების პირველ წევრზე, ლაზურში კი ყოველთვის მთავარი მახვილის მატარებელია წინადადების პირველი წევრი, ყველგან მაღალი F0-ით ხასიათდება კითხვითი სიტყვაც, წინადადება კი მთავრდება დამავალი ინტონაციური კონტურით (შდრ. სურ. 1.6.2 და სურ. 2.6.2).

3.3. მეგრული და ლაზური სპონტანური მეტყველების შედარებითი ანალიზი

მეგრულ და ლაზურ სპონტანურ მეტყველებასაც აქვს ბევრი საერთო და ზოგი რამ განსხვავებული.

ორივეს დაუგეგმავ მეტყველებას ახასიათებს პაუზების სიმრავლე, მოლაპარაკენი პაუზის დროს იყენებენ **გგ** ბგერათმომდევრობას, ასევე, **ინა / მუდა** „ის(ა) / რალაცა“ სიტყვას მეგრელები, ხოლო ლაზები – **ონდი / მუთხა**-ს „ის(ა) / რალაცა“.

მეგრულისა და ლაზურის კილოკავებს ერთმანეთისაგან განასხვავებთ ტემპი, კერძოდ, მეტ-ნაკლებად ნელი ტემპით გამოირ-

ჩვეიან მეგრულის სენაკურ-მარტვილური და ლაზურის ხოფურ-ჩხალური, ვინური და არქაბული კილოკავები, ხოლო გაცილებით სწრაფი ტემპი ახასიათებთ მეგრულის ზუგდიდურ-ჯვარულს, სამუზაყანოულსა და ლაზურის ვიჟურ, არტაშენურსა და ათინურ კილოკავებს, იშვიათი ინდივიდუალური გამონაკლისების გარდა.

როგორც მეგრულ, ისე ლაზურ სპონტანურ მეტყველებაში შეიმჩნევა წინადადების თუ ფრაზის ბოლოკიდური ბგერის დაგრძელება, თუმცა მეგრულის მარტვილურსა და სამურზაყანოულ კილოკავებში გვხვდება როგორც ბოლოკიდური, ისე სიტყვის / წინადადების ამა თუ იმ წევრის შიდა ხმოვნების გაგრძელებით წარმოთქმა.

მახვილის სიძლიერის მხრივ ლაზური კილოკავებიც განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. ძლიერი მახვილი ახასიათებს ლაზურის დასავლურ კილოკავებს (ვიჟური, არტაშენური, ათინური), რაც ვლინდება რედუცირებული ფორმების სახით: კიბირი > კიბრი „კბილი“, მუნტური > მუნტრი „მატლი“, მაშინ როცა აღმოსავლურლაზურ კილოკავებში სრულხმოვანი ვარიანტებია დაცული (კიბიჟი, მუნტუჟი). ვიჟურში გვაქვს ბოლოკიდური ხმოვნების მოკვეცაც: ვორსი ვორე > ვორსი ვორ „კარგად ვარ“. ეს ყოველივე თავისებურად აისახება ინტონაციაზეც და ლაზური კილოკავების წარმომადგენლებს ეხმარება მოლაპარაკის სადაურობის გარჩევაში.

ზოგადი ტენდენციაა და მეგრულ-ლაზებსაც ახასიათებთ სწრაფი ტემპი სიხარულისა და აღელვების დროს, ხოლო შენელებული ტემპი – ემოციური განწყობის დაქვეითებისას.

როგორც მეგრული, ისე ლაზური სპონტანური ტექსტიც არასპონტანურზე უფრო მაღალ ტონალობაში წარმოითქმის. მეგრულ-ლაზი ქალებიც კაცებზე მაღალი ტონალობით გამოირჩევიან.

როგორც მეგრულად, ისე ლაზურად სპონტანური მეტყველებისას მთქმელმა შეიძლება განყვიტოს წინადადება.

თავი IV

ინტონაციის საკითხები მეგრულთა და ლაზთა ქართულ მეტყველებაში

4.1. სიტყვათმახვილი მეგრულ-ლაზთა ქართულ მეტყველებაში

მეგრულთა და ლაზთა ქართული მეტყველება არასდროს გამხდარა შესწავლის საგანი. ჩვენ გავაანალიზეთ 10 მეგრული-სა და 4 საქართველოში მცხოვრები ლაზის (2 სარფელი, 2 კვარიათელი) ქართული მეტყველება, რადგან თურქეთში მცხოვრებმა ლაზებმა ქართული არ იციან.

ქართულისთვისაც შეირჩა სიტყვები მარცვლიანობის (1-დან 7-მდე) მიხედვით, მაგალითად:

- 1 ს: და, ხე;
- 2 ს: მამა, ყური;
- 3 ს: კედელი, ბებერი;
- 4 ს: დაბარული, დადაგული;
- 5 ს: გადადებული, გამოგონილი;
- 6 ს: გადაკეთებული, გაგულისებული;
- 7 ს: გადახალისებული, გადაბიბინებული.

თითოეული მარცვალი არის CV ტიპისა. მახვილის ადგილი ამ შემთხვევაშიც მარცვლის ხანგრძლივობით განისაზღვრა. ექსპერიმენტის შედეგები წარმოდგენილია ცხრილში, კერძოდ, მეგრულთა ქართულ მეტყველებას ასახავს ცხრილი 3, ხოლო ლაზებისას – ცხრილი 4:

ცხრილი 3. სიტყვათმახვილის ადგილი მეგრულთა ქართულ მეტყველებაში

ს რაოდენობა	სიტყვა	მახვილანი თ	თანამახვილის მქონე თ	F0 და ინტენსივობა
1 ს	და ხე			
2 ს	მამა	1-ლი		მაღალი F0 1-ელ თ-ზე; მაღალი ინტენსივობა 1-ელ თ-ზე
	ყური	1-ლი		მაღალი F0 1-ელ თ-ზე; მაღალი ინტენსივობა 1-ელ თ-ზე
3 ს	კედელი	მე-2		მაღალი F0 1-ელ ან მე-2 თ-ზე; მაღალი ინტენსივობა 1-ელ ან მე-2 თ-ზე
	ბებერი	მე-2		მაღალი F0 1-ელ ან მე-2 თ-ზე; მაღალი ინტენსივობა 1-ელ თ-ზე
4 ს	დაბარული	მე-2		მაღალი F0 მე-2 თ-ზე; მაღალი ინტენსივობა 1-ელ ან მე-2 თ-ზე
	დადაგული	მე-2		მაღალი F0 მე-2 თ-ზე; მაღალი ინტენსივობა 1-ელ ან მე-2 თ-ზე
5 ს	გადადებული	ბოლოდან მე-სამე		მაღალი F0 მე-2 თ-ზე; მაღალი ინტენსივობა მე-3 თ-ზე
	გამოგონილი	ბოლოდან მე-სამე		მაღალი F0 მე-2 თ-ზე; მაღალი ინტენსივობა 1-ელ ან მე-2 თ-ზე
6 ს	გადაკეთებული	ბოლოდან მე-სამე	მე-2	მაღალი F0 მე-3 თ-ზე; მაღალი ინტენსივობა ბოლოდან მე-2 (ზუგდიდი) ან ბოლოდან მე-3 თ-ზე
	გაგულისებული	ბოლოდან მე-სამე	მე-2	მაღალი F0 ბოლოდან მე-3 თ-ზე; მაღალი ინტენსივობა ბოლოდან მე-2 (ზუგდიდი) ან ბოლოდან მე-3 თ-ზე
7 ს	გადაბიზინებული	ბოლოდან მე-სამე	მე-3	მაღალი F0 მე-2 თ-ზე; მაღალი ინტენსივობა ბოლოდან მე-3 თ-ზე
	გადახალისებული	ბოლოდან მე-სამე	მე-3	მაღალი F0 მე-2 თ-ზე; მაღალი ინტენსივობა ბოლოდან მე-3 თ-ზე

ცხრილი 4. სიტყვათმაცხილის ადგილი ლაზთა ქართულ მეტყველებაში

ს რაოდენობა	სიტყვა	მაცხილიანი ს	თანამაცხილის მქონე ს	F0 და ინტენსივობა
1 ს	და ზე			
2 ს	მამა	1-ლი		მაღალი F0 ბოლო ს-ზე; მაღალი ინტენსივობა 1-ელ ს-ზე
	ყური	1-ლი		მაღალი F0 1-ელ ს-ზე; მაღალი ინტენსივობა 1-ელ ს-ზე
3 ს	კედელი	მე-2		მაღალი F0 მე-2 ს-ზე; მაღალი ინტენსივობა 1-ელ ს-ზე
	ბებერი	მე-2		მაღალი F0 1-ელ ს-ზე; მაღალი ინტენსივობა მე-2 ს-ზე
4 ს	დაბარული	მე-2		მაღალი F0 მე-2 ს-ზე; მაღალი ინტენსივობა მე-2 ს-ზე
	დადაგული	მე-2		მაღალი F0 მე-2 ს-ზე; მაღალი ინტენსივობა მე-2 ს-ზე
5 ს	გადადებული	ბოლოდან მე-3		მაღალი F0 მე-2 ს-ზე; მაღალი ინტენსივობა მე-2 ს-ზე
	გამოგონილი	ბოლოდან მე-3		მაღალი F0 მე-2; მაღალი ინტენსივობა მე-2 ს-ზე
6 ს	გადაკეთებული	მე-2 / ბო- ლოსნინა	1-ლი	მაღალი F0 მე-2 ს-ზე; მაღალი ინტენსივობა მე-2 ს-ზე
	გაგულისებული	მე-2 / ბოლო- დან მესამე	1-ლი	მაღალი F0 მე-2 ს-ზე; მაღალი ინტენსივობა მე-2 ს-ზე
7 ს	გადაბინებული	მე-4 / ბო- ლოსნინა	ბოლოსნინა / მე-4	მაღალი F0 მე-2 ს-ზე; მაღალი ინტენსივობა მე-2 ს-ზე
	გადახალისებული	ბოლოდან მესამე	ბოლოსნინა / მე-3	მაღალი F0 მე-2 ს-ზე; მაღალი ინტენსივობა მე-2 ს-ზე

როგორც ცხრილი 3-იდან ჩანს, მეგრელთა მეტყველებაში ორმარცვლიან სიტყვებში მახვილიანია ბოლოსწინა მარცვალი, სამ- და ოთხმარცვლიანებში მეორე მარცვალზეა მახვილი, ხუთმარცვლიანებში მახვილი გვაქვს ბოლოსწინა მარცვალზე, ხოლო ექვს- და შვიდმარცვლიანებში – ბოლოდან მესამეზე. ხუთ- და ექვსმარცვლიანებში დასტურდება თანამახვილიც, კერძოდ, დასაწყისიდან მეორე მარცვალზე, ხოლო შვიდმარცვლიანებში – მესამეზე.

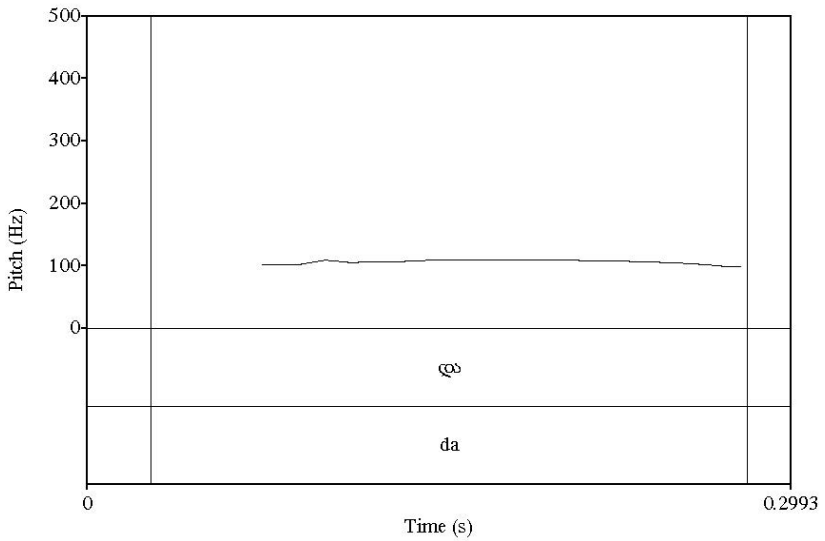
ცხრილი 4-იდან ჩანს, რომ ლაზთა მეტყველებაში ორ- და სამმარცვლიანებში მახვილიანია ბოლოსწინა მარცვალი, ოთხმარცვლიანებში მახვილი მეორე მარცვალზეა, ხუთმარცვლიანებში – ბოლოდან მესამეზე, ხოლო ექვს- და შვიდმარცვლიანებში – ბოლოდან მესამეზე ან ბოლოსწინაზე, იშვიათად ექვსმარცვლიანებში მახვილიანია მეორე მარცვალი, ხოლო შვიდმარცვლიანებში – მეოთხე.

ახლა წარმოვადგენთ სურათებს, რომლებშიც ჩანს მეგრელთა და ლაზთა მიერ წარმოთქმული სხვადასხვა მარცვლიანობის მქონე ქართული სიტყვების F0 კონტური.

დავინყებთ ერთმარცვლიანი სიტყვების F0 კონტურის წარმოდგენით:

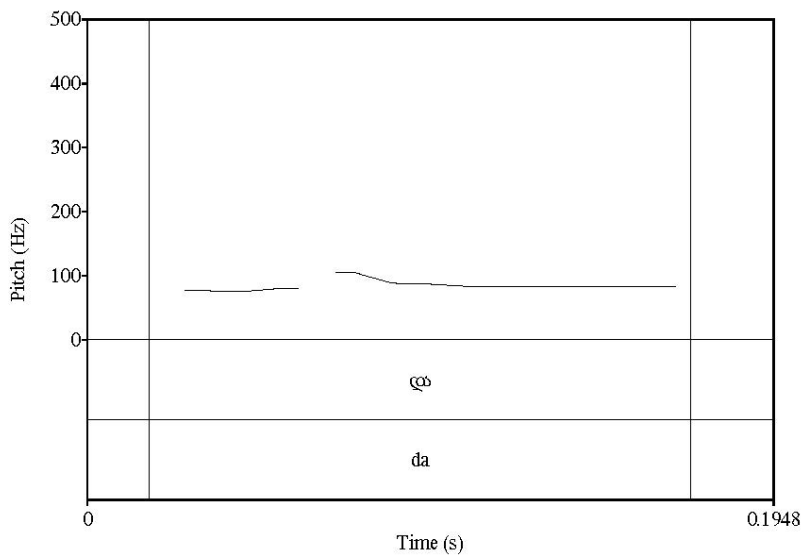
სურ. Fig. Şekil 4.1.1. მეგრელი, კაცი / Megrelian, man / Megrel, erkek

da
sister-(NOM)
sister
kız kardeş



სურ. Fig. Şekil 4.1.2. ლაზი (საქართველო), კაცი / Laz (Georgia), man / Laz (Gürcistan), erkek

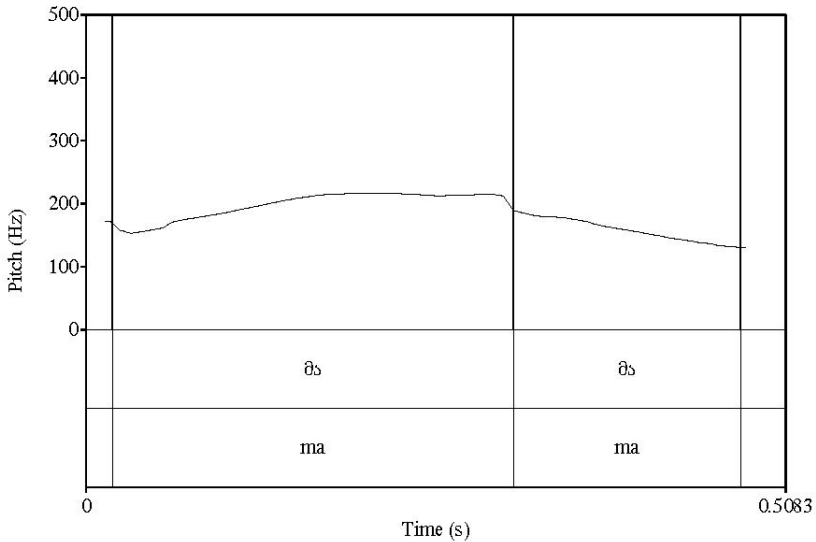
da
sister-(NOM)
sister
kız kardeş



როგორც მეგრელების, ისე ლაზების ქართულ მეტყველებაში ორმარცვლიან სიტყვებს მაღალი F0 აქვთ პირველ მარცვალზე:

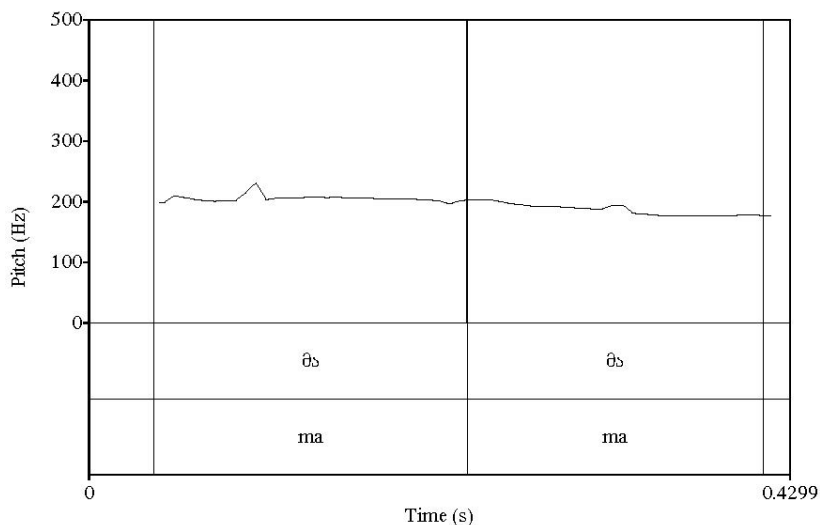
სურ. Fig. Şekil 4.1.3. მეგრელი, ქალი / Megrelian, woman / Megrel, kadın

mama
 father-(NOM)
 father
 baba



სურ. Fig. Şekil 4.1.4. ლაზი (საქართველო), ქალი / Laz (Georgia), woman / Laz (Gürcistan), kadın

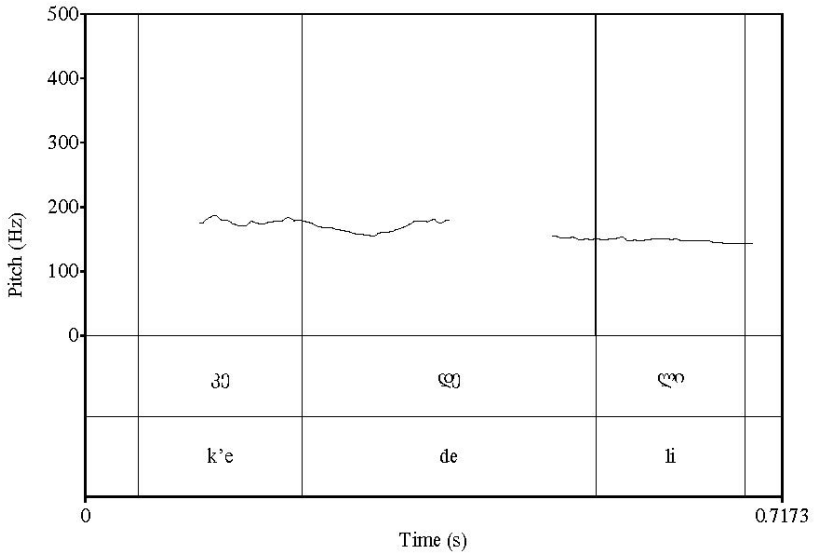
mama
 father-(NOM)
 father
 baba



მეგრულთა ქართულ მეტყველებაში სამმარცვლიან სიტყვებში მაღალი F0-ით ხასიათდება პირველი ან მეორე მარცვალი, ლაზთა მეტყველებაში კი – მეორე:

სურ. Fig. Şekil 4.1.5. მეგრელი, კაცი / Megrelian, man / Megrel, erkek

k'edel-i
wall-NOM
wall
duvar



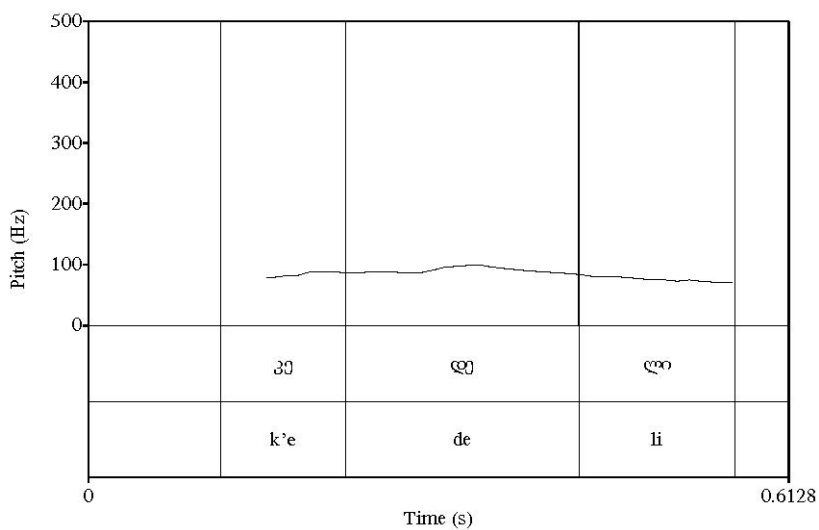
სურ. Fig. Şekil 4.1.6. ლაზი (საქართველო), კაცი / Laz (Georgia), man / Laz (Gürcistan), erkek

k'edel-i

wall-NOM

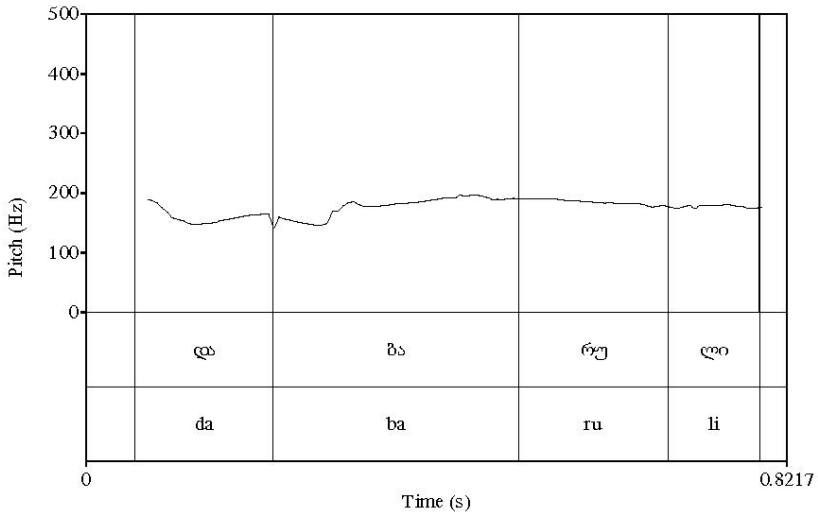
wall

duvar



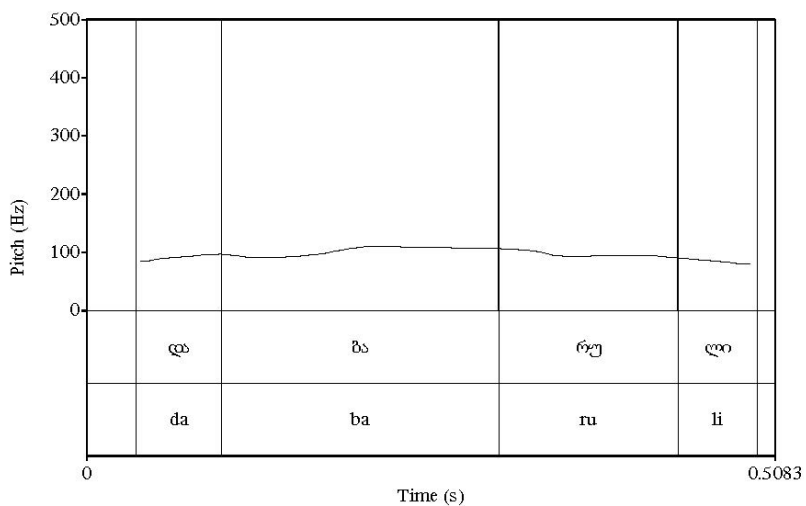
მეგრელთა და ლაზთა ქართულ მეტყველებაში ოთხმარ-
ცვლიან სიტყვებში მაღალი F0-ის მატარებელია მეორე მარცვალი:

სურ. Fig. Şekil 4.1.7. მეგრელი, კაცი / Megrelian, man / Megrel, erkek
dabar-ul-i
spaded-PTCP-NOM
spaded
bellenmiş



სურ. Fig. Şekil 4.1.8. ლაზი (საქართველო), კაცი / Laz (Georgia), man / Laz (Gürcistan), erkek

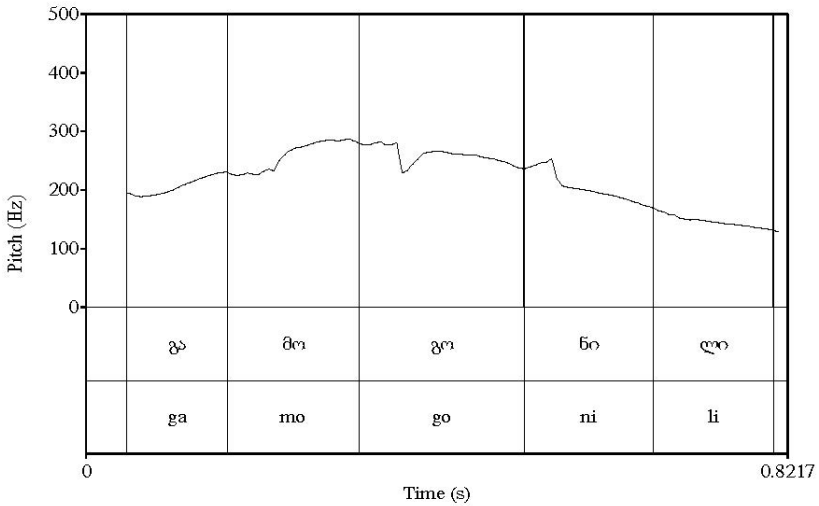
dabar-ul-i
 spaded-PTCP-NOM
 spaded
 bellenmiş



მეგრელთა ქართულ მეტყველებაში ხუთმარცვლიან სიტყვებში მაღალი F0 რეალიზდება მესამე ან ბოლოსწინა მარცვალზე, ლაზთა მეტყველებაში კი – მეორეზე:

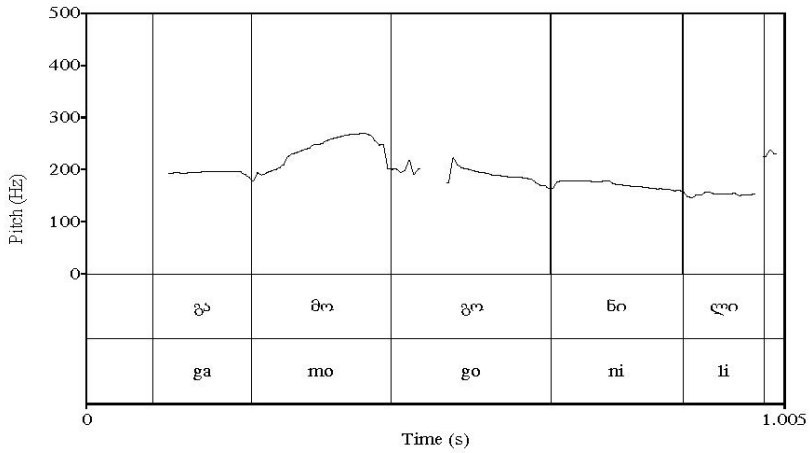
სურ. Fig. Şekil 4.1.9. მეგრელი, ქალი / Megrelian, woman / Megrel, kadın

gamogon-il-i
 imaginary- PTCP-NOM
 imaginary/fictional
 kurgusal



სურ. Fig. Şekil 4.1.10. ლაზი (საქართველო), ქალი / Laz (Georgia), woman / Laz (Gürcistan), kadın

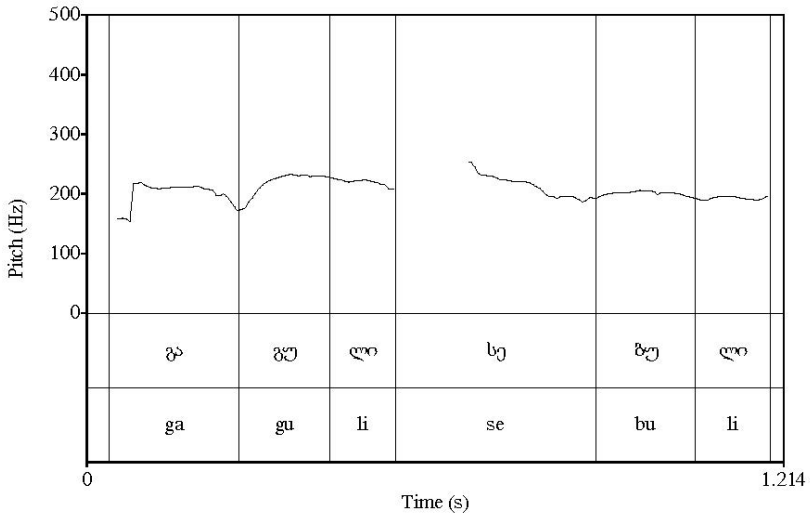
gamogon-il-i
 imaginary-PTCP-NOM
 imaginary/fictional
 kurgusal



მეგრელთა ქართულ მეტყველებაში ექვსმარცვლიან სიტყვებში მაღალი F0 გვხვდება მესამე ან ბოლოდან მესამე მარცვალზე, ლაზთა მეტყველებაში კი – მეორეზე:

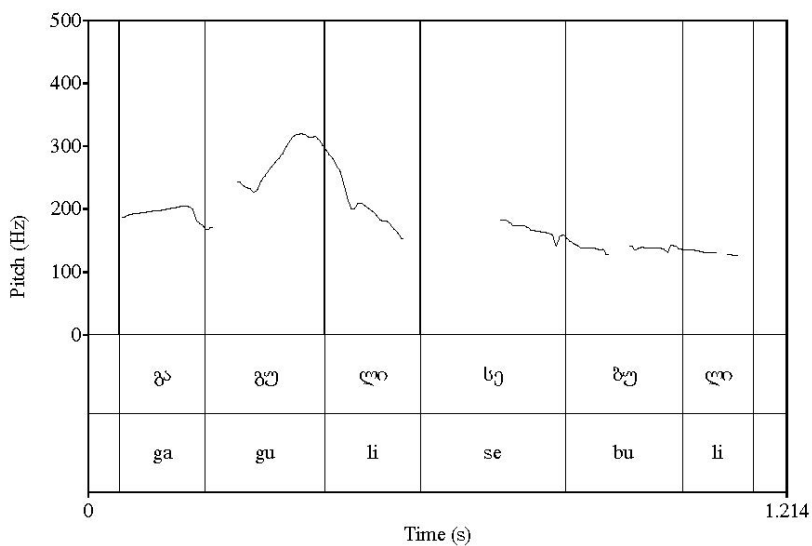
სურ. Fig. Şekil 4.1.11. მეგრელი, ქალი / Megrelian, woman / Megrel, kadın

gaguliseb-ul-i
 angry-PTCP-NOM
 angry
 kızmış



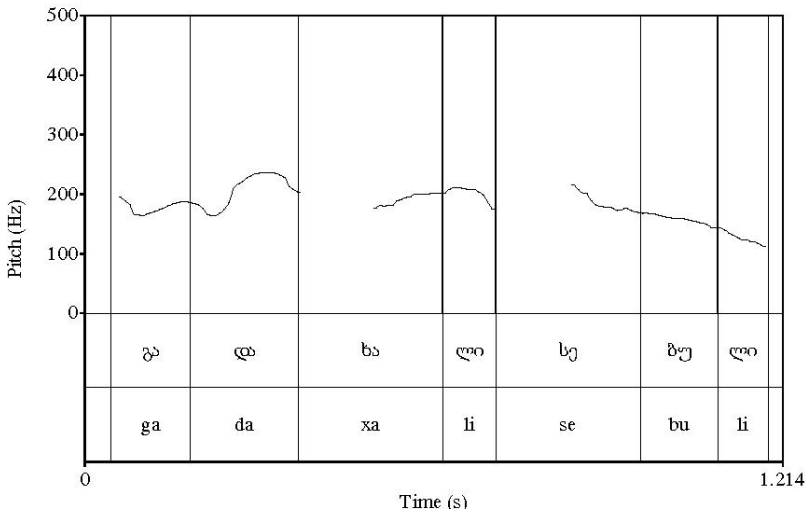
სურ. Fig. Şekil 4.1.12. ლაზი (საქართველო), ქალი / Laz (Georgia), woman / Laz (Gürcistan), kadın

gaguliseb-ul-i
 angry-PTCP-NOM
 angry
 kızmış



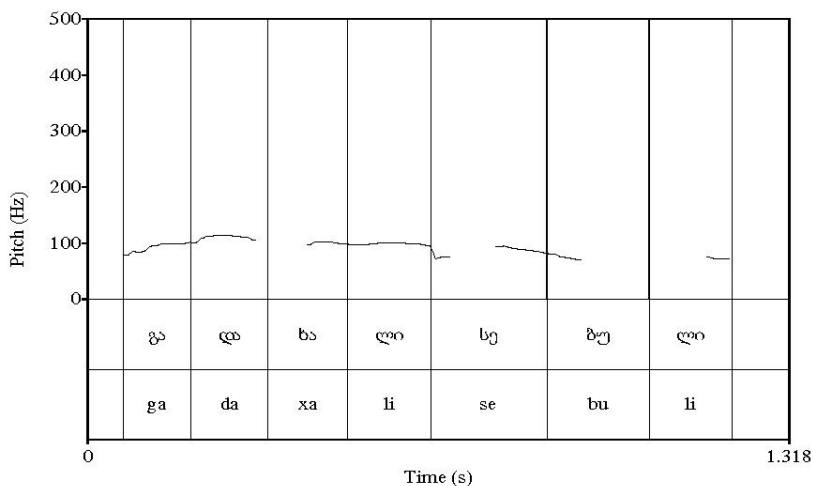
მეგრელთა ქართულ მეტყველებაში შვიდმარცვლიან სიტყვებს მაღალი F0 ახასიათებს მეორე ან ბოლოსწინა მარცვალზე, ლაზებისაში კი – მეორეზე:

სურ. Fig. Şekil 4.1.13. მეგრელი, კაცი / Megrelian, man / Megrel, erkek
gadaxalaliseb-ul-i
 refreshed - PTCP-NOM
 refreshed
 yenilmiş



სურ. Fig. Şekil 4.1.14. ლაზი (საქართველო), კაცი / Laz (Georgia), man / Laz (Gürcistan), erkek

gadaxalaliseb-ul-i
refreshed - PTCP-NOM
refreshed
yenilmiş



ამგვარად, მეგრელთა და ლაზთა როგორც მეგრული და ლაზური, ისე ქართული მეტყველება განსხვავდება ერთმანეთისაგან მახვილის ადგილის მიხედვით, ასევე სალიტერატურო ქართულისაგან. ამ უკანასკნელში მახვილის ადგილად განსაზღვრულია პირველი ან მეორე მარცვალი თავიდან (ჟღენტი, 1953, 1959; თევდორაძე 1978; Borise 2019), თუმცა ზოგი ავტორი ბოლოდან მესამე მარცვალს მიიჩნევს მახვილიანად (ახვლედიანი 1949; Skopeteas, Féry 2016).

4.2. თხრობითი წინადადების ინტონაცია მეგრულ-ლაზთა ქართულ მეტყველებაში

სიტყვათმახვილის მსგავსად, მეგრულთა და ლაზთა თხრობითი (და ქველა სახის) წინადადების ინტონაციის შესასწავლად გავანალიზეთ 10 მეგრელისა და 4 საქართველოში მცხოვრები ლაზის (2 სარფელი, 2 კვარიათელი) ქართული მეტყველება.

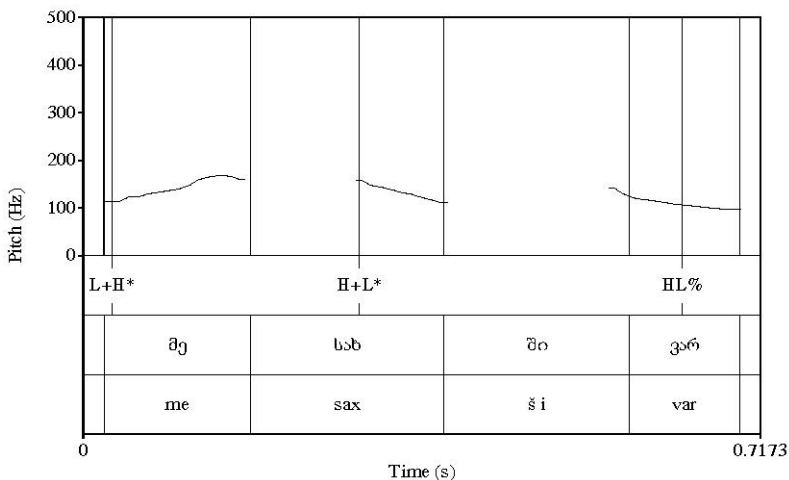
მარტივი წინადადება

მეგრელების ქართულ მეტყველებაში მარტივ წინადადებას მთავარი მახვილი მოუდის ქვემდებარეზე ან ზმნაზე, ლაზეზისაში – ზმნაზე.

მე სახლში ვარ.

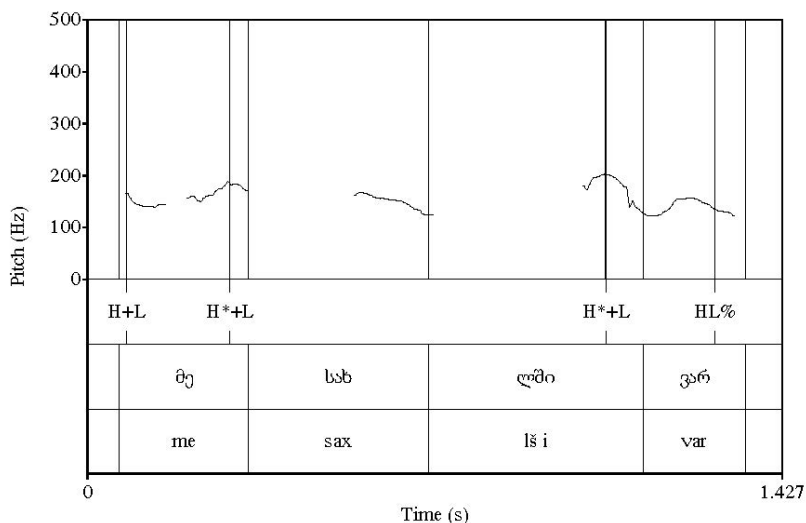
სურ. Fig. Şekil 4.2.1. მეგრელი, კაცი / Megrelian, man / Megrel, erkek

me	saxl-şi	v-ar.
I.PersPron1-(NOM)	home-PP.DAT	S1-be.PRS
I am at home.		
Ben evdeyim.		



სურ. Fig. Şekil 4.2.2. ლაზი (საქართველო), კაცი / Laz (Georgia), man / Laz (Gürcistan), erkek

me **saxl-şi** **v-ar.**
 I.PersPron1-(NOM) home-PP.DAT S1-be.PRS
 I am at home.
 Ben evdeyim.

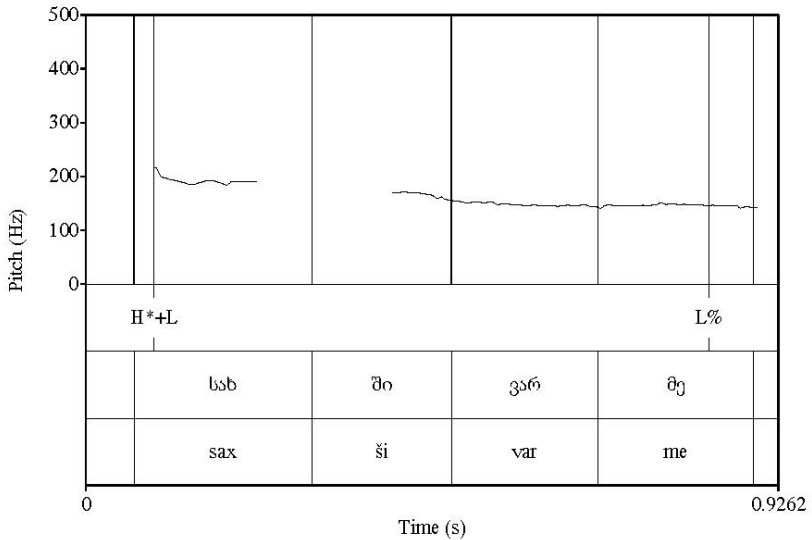


ამავე წინადადების შებრუნებულ ვერსიაში მეგრელები ლოგიკურად გამოყოფენ წინადადების პირველ წევრს, ხოლო ლაზები – ზმნას. ლაზების შემთხვევაში წინადადება იწყება აღმავალი და მთავრდება დამავალი ინტონაციური კონტურით, ანუ ახასიათებს LHL% ინტონაციური კონტური, მეგრელების მეტყველებას კი – HL%.

სახლში ვარ მე.

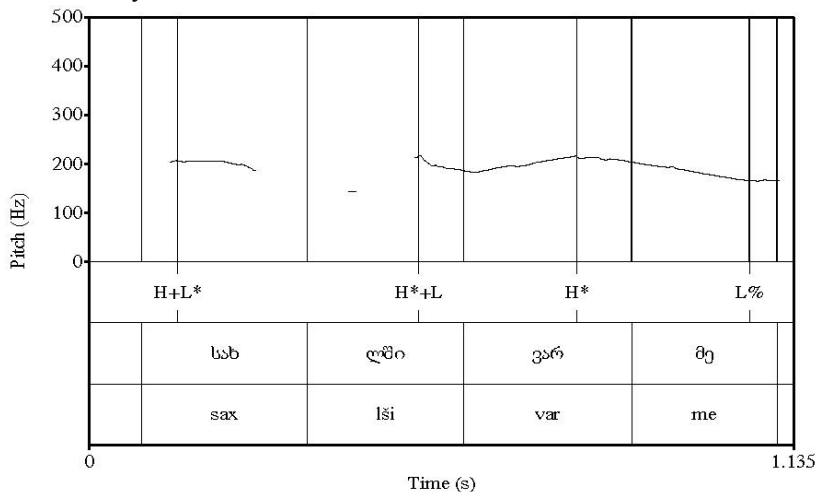
სურ. Fig. Şekil 4.2.3. მეგრული, ქალი / Megrelian, woman / Megrel, kadın

saxl-şi v-ar me.
 home-PP.DAT S1-be.PRS I.PersPron1-(NOM)
 I am at home.
 Evdeyim ben.



სურ. Fig. Şekil 4.2.4. ლაზი (საქართველო), ქალი / Laz (Georgia), woman / Laz (Gürcistan), kadın

saxl-şi **v-ar** **me.**
 home-PP.DAT S1-be.PRS I.PersPron1-(NOM)
 I am at home.
 Evdeyim ben.



შერწყმული წინადადება

განვიხილოთ შერწყმული წინადადებაც. მეგრელთა მეტყველებაში მთავარი მახვილის მატარებელია ქვემდებარე (ფოთი, მარტვილი) ან რიგით მეორე ერთგვარი წევრი, ლაზების ქართულ მეტყველებაში კი მთავარი მახვილი მოუდის რიგით მესამე დამატებას, თუმცა აღმავალი ინტონაციური კონტურით ხასიათდება პირველი და ბოლო ერთგვარი წევრიც.

წინადადება ყოველთვის იწყება აღმავალი ინტონაციით და ბოლოში დაბლდება (L%).

როგორც აღვნიშნეთ, ლაზების მეტყველებაში შერწყმულ წინადადებაში მთავარი მახვილი მოუდის რიგით მესამე დამა-

ტებას, თუმცა აღმავალი კონტურით ხასიათდება პირველი და ბოლო ერთგვარი წვერიც. წინადადება იწყება აღმავალი და მთავრდება დამავალი ინტონაციური კონტურით:

მე ხილებიდან ძალიან მიყვარს: ვაშლი, ბალი, მსხალი და ატამი.

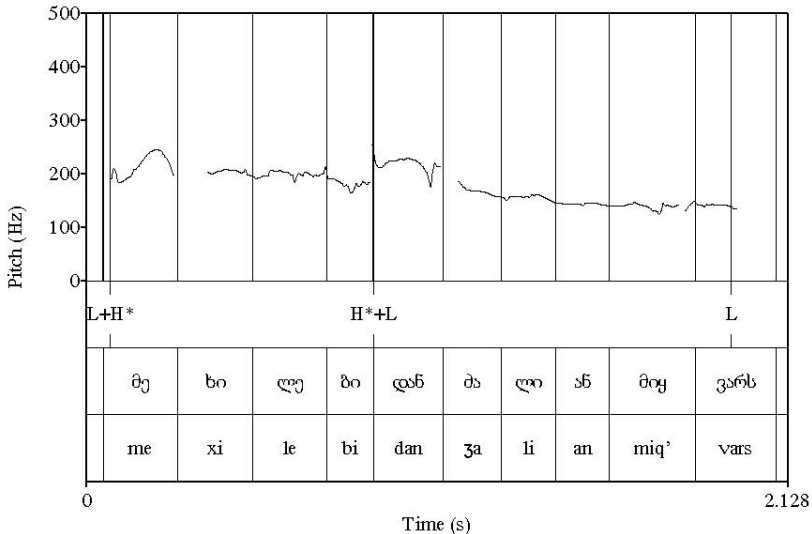
სურ. Fig. Şekil 4.2.5 (1) (2) მეგრელი, ქალი / Megrelian, woman / Megrel, kadın

me	xil-eb-i-dan	zalian	m-i-q'var-s:
I.PersPron1-	Fruit-PL-	very.	O1-OV- love-PRS.
(NOM)	PP.INS	ADVM	S3.SG

vaş-i,	bal-i	msxal-i	da	at'am-i.
apple-NOM	cherry-NOM	pear-NOM	and.CONJ	peach.-NOM

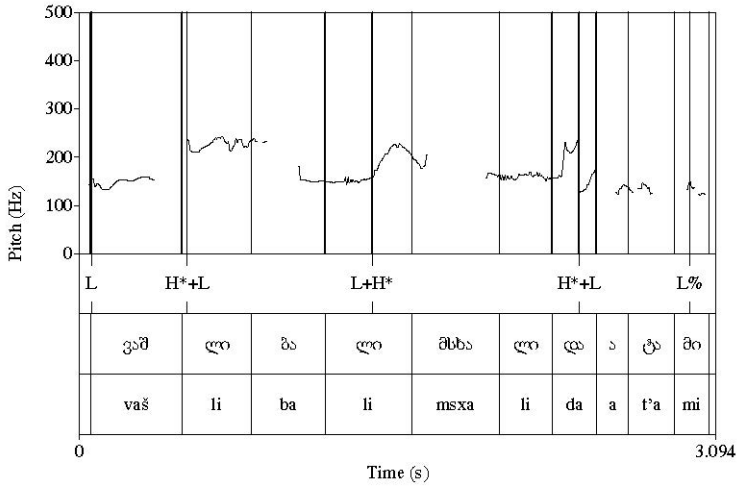
As for fruit, I love apples, cherries, pears and peaches.

Ben meyvelerden en çok elma, kiraz, armut ve şeftali severim.



(1)

მეგრულ-ლაზური ინტონაცია



(2)

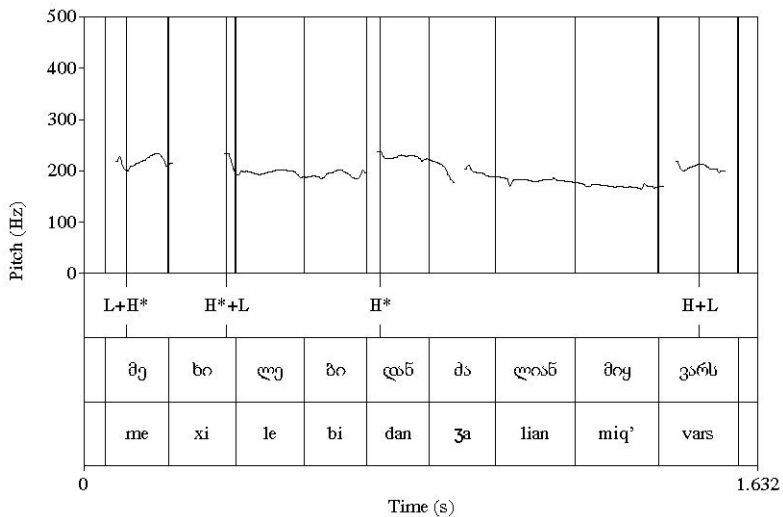
სურ. Fig. Şekil 4.2.6 (1) (2). ლაზი (საქართველო), ქალი / Laz (Georgia), woman / Laz (Gürcistan), kadın

me **xil-eb-i-dan** **zalian** **m-i-q'var-s:**
 I.PersPron1- Fruit-PL- very. ADV O1-OV- love-
 (NOM) PP.INS PRS.S3.SG

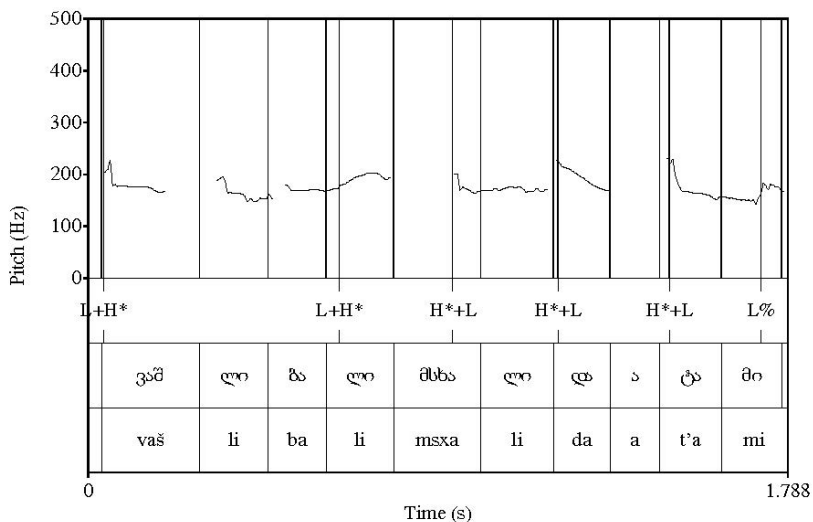
vaʃl-i, **bal-i** **msxal-i** **da** **at'am-i.**
 apple-NOM cherry-NOM pear-NOM and.CONJ peach.-NOM

As for fruit, I love apples, cherries, pears and peaches.

Ben meyvelerden en çok elma, kiraz, armut ve şeftali severim.



(1)



(2)

რთული წინადადება

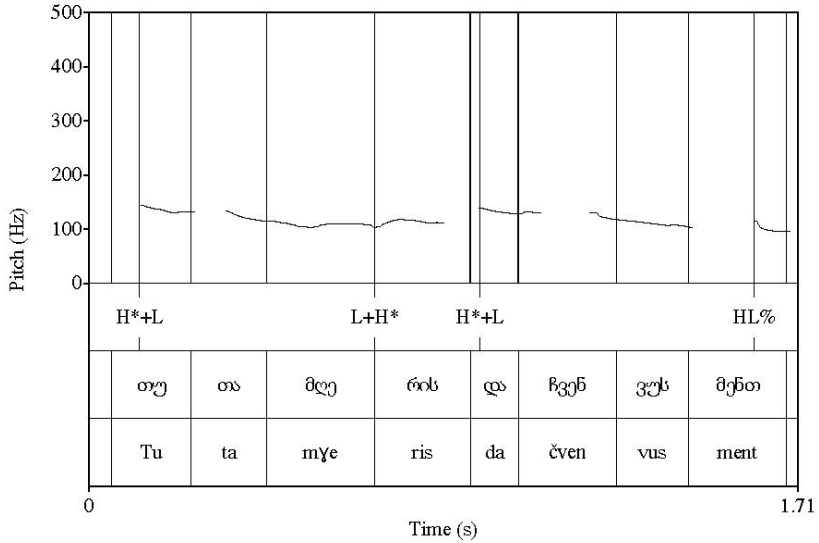
ახლა წარმოვადგინოთ როგორც რთული თანწყობილი, ისე რთული ქვეწყობილი წინადადების ინტონაციური ანალიზი.
თუთა მღერის და ჩვენ ვუსმენთ.

სურ. Fig. Şekil 4.2.7. მეგრელი, კაცი / Megrelian, man / Megrel, erkek

Tuta myer-i-s da čven v-u-smen-t.
 Tuta- sing -TAM- and.CONJ we.Perspron1- S1-OV-
 (NOM) PRS.S3.SG (NOM) hear.PRS-PL

Tuta is singing and we are listening.

Tuta şarkı söylüyor ve biz dinliyoruz.

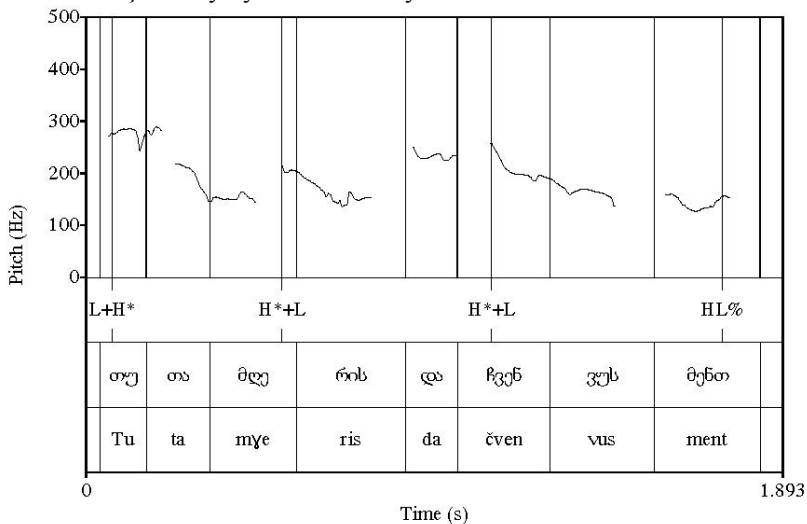


სურ. Fig. Şekil 4.2.8. ლაზი (საქართველო), ქალი / Laz (Georgia), woman / Laz (Gürcistan), kadın

Tuta myer-i-s da čven v-u-smen-t.
 Tuta- sing -TAM- and.CONJ we.Perspron1- S1-OV-
 (NOM) PRS.S3.SG (NOM) hear.PRS-PL

Tuta is singing and we are listening.

Tuta şarkı söylüyor ve biz dinliyoruz.

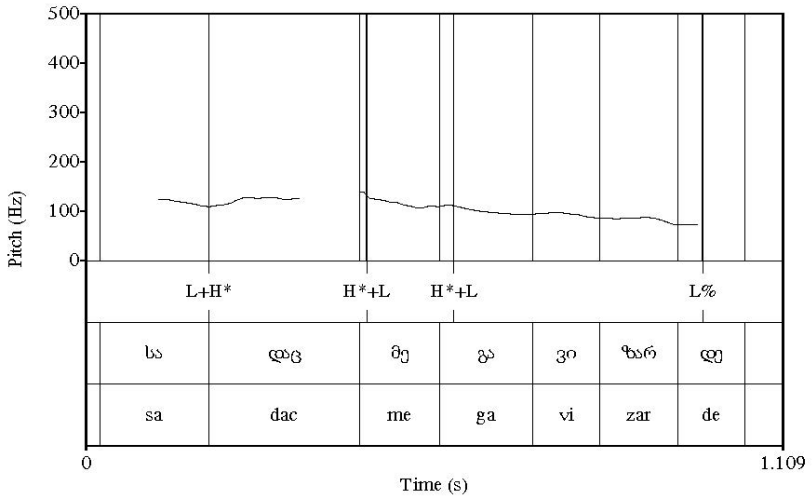


როთულ თანწყობილ წინადადებაში მეგრელებისა და ლაზების ქართულ მეტყველებაში მთავარი მახვილის მატარებელია პირველი ქვემდებარე, აღმავალი ინტონაციური კონტურით ხასიათდება და კავშირი და წინადადების ბოლოს გვაქვს HL% სასაზღვრო ტონი.

როთულ ქვენწყობილ წინადადებაში მთავარი მახვილი მთავარი წინადადების ზმნაზეა როგორც ლაზთა, ისე მეგრელთა ქართულად მეტყველებისას, თუმცა იშვიათად – კავშირზეც. წინადადება იწყება აღმავალი და მთავრდება დამავალი ინტონაციური კონტურით.

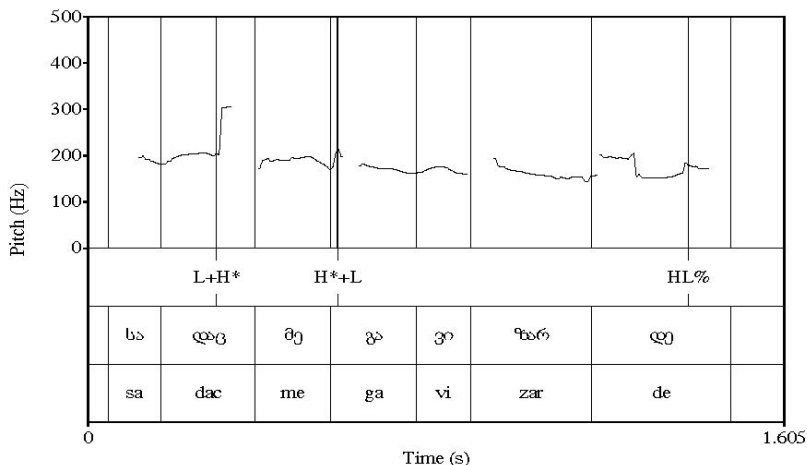
ეს არი(ს) ის სახლი, სადაც მე გავიზარდე.

მეგრულ-ლაზური ინტონაცია



(2)

მეგრულ-ლაზური ინტონაცია



(2)

ამრიგად, თხრობითი წინადადება, მეგრულ-ლაზთა ქართულ მეტყველებაში იწყება აღმავალი და მთავრდება დამავალი ინტონაციური კონტურით, ისევე როგორც მეგრულ-ლაზთა მეგრულ და ლაზურ მეტყველებაში.

4.3. კითხვითი წინადადების ინტონაცია მეგრულ-ლაზთა ქართულ მეტყველებაში

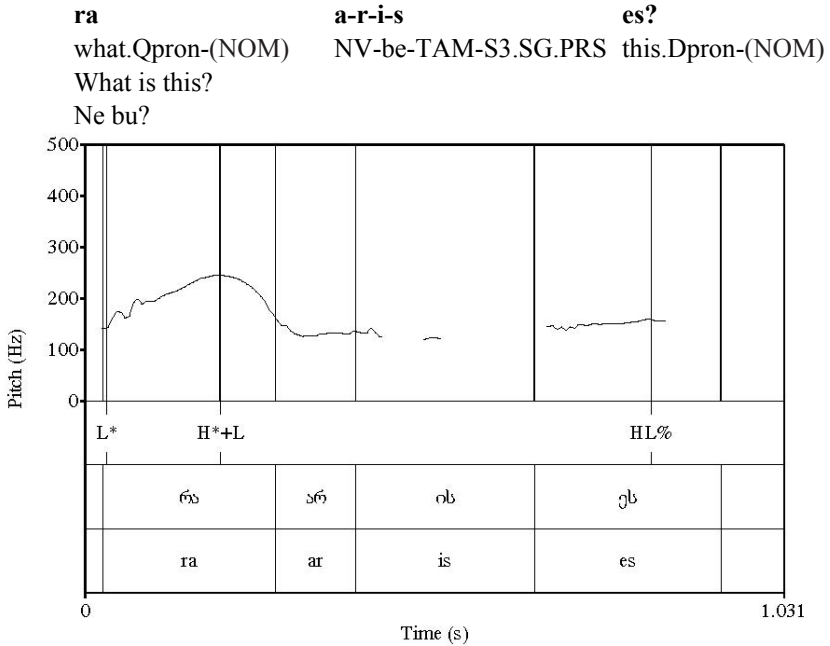
ქართული კითხვითი წინადადებაც ორგვარია: კითხვითსიტყვიანი და არაკითხვითსიტყვიანი. კითხვითსიტყვიანი წინადადება ქართულშიც კითხვით სიტყვებით გამოიხატება, თუმცა არაკითხვითსიტყვიან წინადადებას არ ახლავს კითხვითი ნაწილაკი, ძველი ქართულისა და მეგრულ-ლაზურისაგან განსხვავებით.

მეგრელებისა და ლაზების ქართულ მეტყველებაში კითხვითსიტყვიან კითხვით წინადადებაში მთავარი მახვილი მოუ-

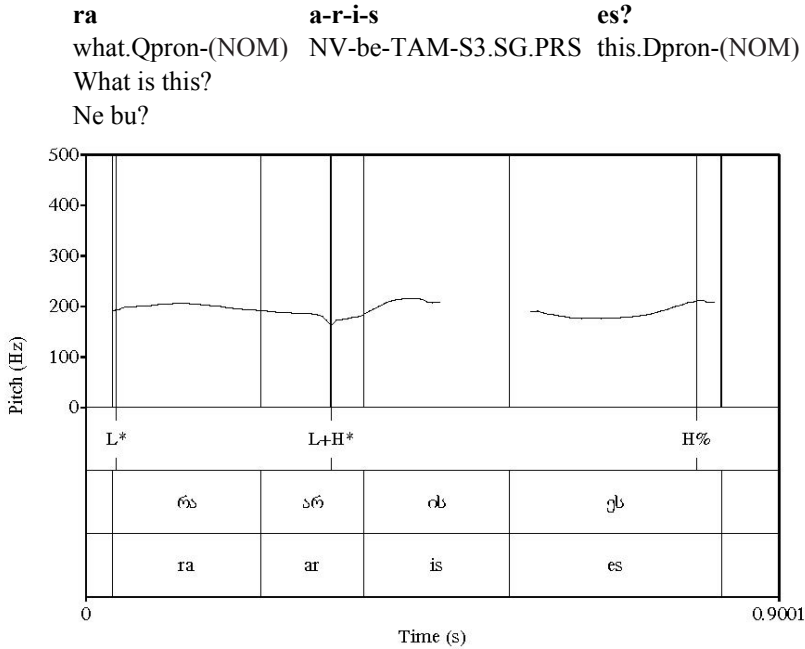
დის კითხვით სიტყვას ან ზმნას. წინადადება იწყება აღმავალი და მთავრდება დამავალი ინტონაციური კონტურით, თუმცა მეგრელები ზოგჯერ ტონს ამაღლებენ კითხვით სიტყვაზე.

რა არის ეს?

სურ. Fig. Şekil 4.3.1. მეგრელი, ქალი / Megrelian, woman / Megrel, kadın



სურ. Fig. Şekil 4.3.2. ლაზი (საქართველო), ქალი / Laz (Georgia), woman / Laz (Gürcistan), kadın



ამავე წინადადების შებრუნებულ ვარიანტში მეგრულ-ლაზურის მეტყველებაში მთავარი მახვილის მატარებელია ქვემდებარე (ეს). ამ შემთხვევაშიც წინადადება იწყება აღმავალი და მთავრდება დამავალი ინტონაციური კონტურით, თუმცა არცთუ იშვიათად მეგრულ-ლაზები ტონს ამაღლებენ ზმნაზე.

რაო?

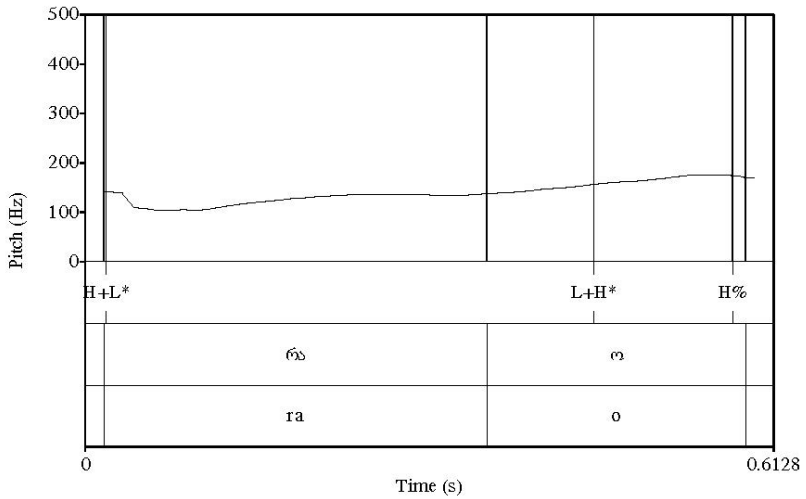
სურ. Fig. Şekil 4.3.5. მეგრელი, კაცი / Megrelian, man / Megrel, erkek

ra-o?

what.Qpron-QPTC

What?

Ne dedi?



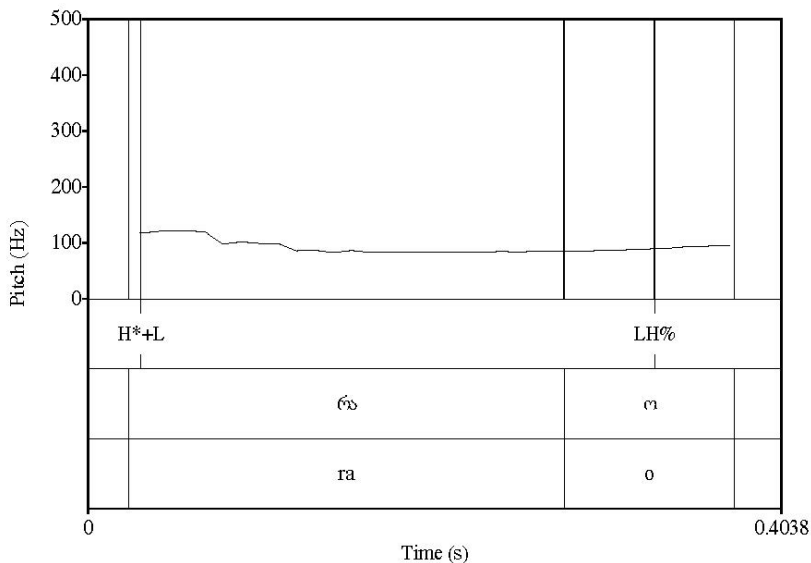
სურ. Fig. Şekil 4.3.6. ლაზი (საქართველო), კაცი / Laz (Georgia), man / Laz (Gürcistan), erkek

ra-o?

what.Qpron-QPTC

What?

Ne dedi?



როგორც აღვნიშნეთ, ქართულ არაკითხვითსიტყვიან წინადადებას მეგრულ-ლაზური სათანადო წინადადებისაგან განსხვავებს კითხვითი ნაწილაკის უქონლობა. საინტერესოა, ეს როგორ აისახება ინტონაციაში.

ამ საკითხს ყურადღება მიაქციეს ნანა გულუამ და რევაზ შეროზიამ. ისინი აღნიშნავენ, რომ არაკითხვითსიტყვიანი წინადადების მსგავსად, მეგრული კითხვითსიტყვიანშიც აგრძელებს ბოლო ხმოვანს, რაც ასხვავებს მის ქართულს სხვა კუთხის ქართველთა მეტყველებისაგან (გულუა, შეროზია 1998: 95).

ჩვენ კი მიგვაჩნია, რომ მეგრული არათუ კითხვითსიტყვიანში, არამედ არაკითხვითსიტყვიანშიც არ აგრძელებს სათანადო

დოდ ბოლოკიდურ ხმოვანს და ეს გამოარჩევს მის კითხვით ნინადადებს.

მოვიდა?

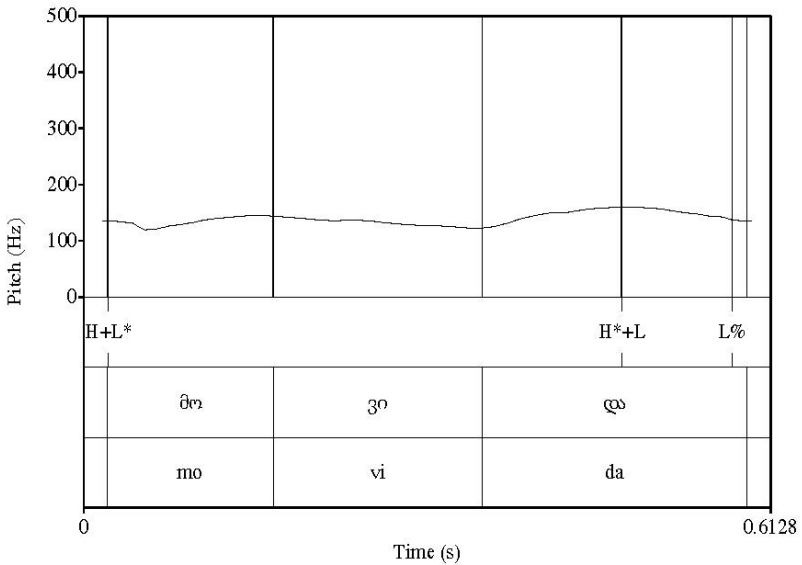
სურ. Fig. Şekil 4.3.7. მეგრული, კაცი / Megrelian, man / Megrel, erkek

mo-vid-a?

PRV-come.AOR-S3.SG

Has he/she come?

Geldi mi?



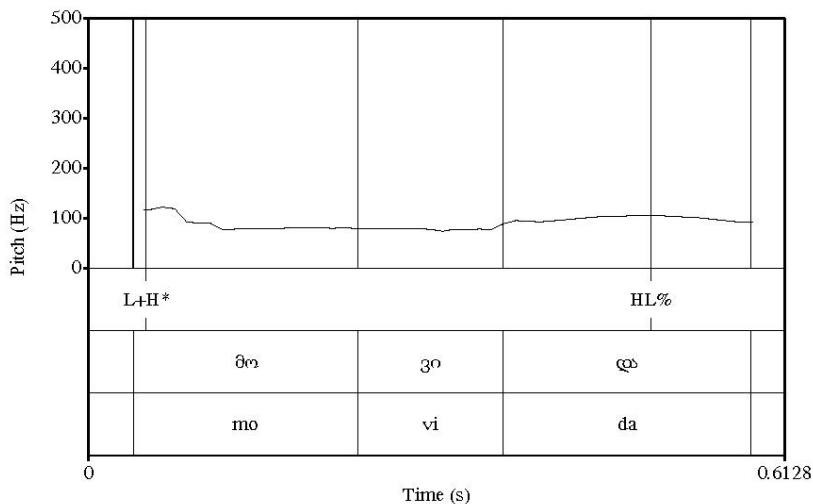
სურ. Fig. Şekil 4.3.8. ლაზი (საქართველო), კაცი / Laz (Georgia), man / Laz (Gürcistan), erkek

mo-vid-a?

PRV-come.AOR-S3.SG

Has he/she come?

Geldi mi?



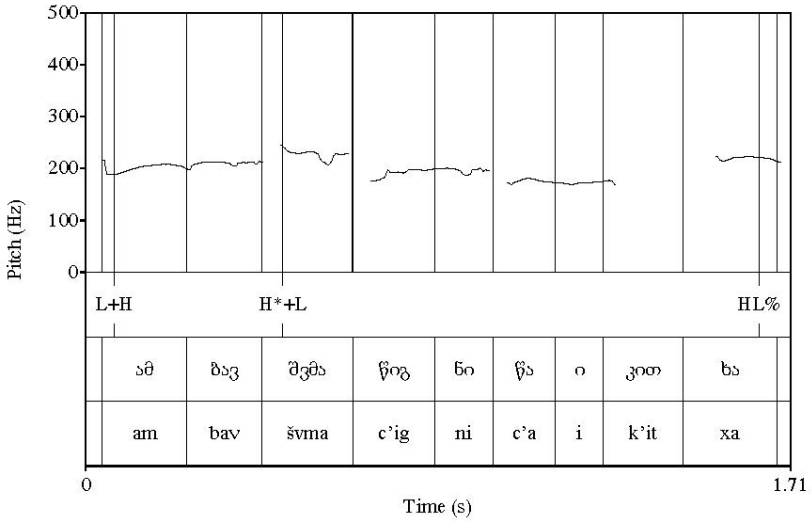
მეგრულ-ლაზების ქართულად მეტყველებისას არაკითხვითისტიყვიანი წინადადება იწყება აღმავალი და მთავრდება დამავალი ინტონაციური კონტურით.

განვიხილოთ სრული კითხვითი წინადადებაც. ასეთ შემთხვევაში მეგრულ-ლაზების ქართულ მეტყველებაში მთავარი მახვილი მოუდის ზმნას ან სუბიექტს.

ამ ბავშვმა წიგნი წაიკითხა?

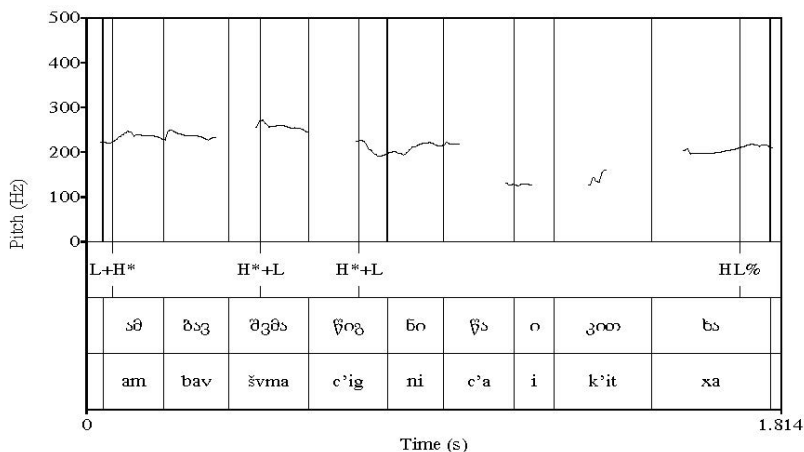
სურ. Fig. Şekil 4.3.9. მეგრელი, ქალი / Megrelian, woman / Megrel, kadın

am bavšv-ma c'ign-i c'a-i-k'itx-a?
 this.Dpron child-ERG book-NOM RV-SV-read. AOR -S3.SG
 Has this child read the book?
 Bu çocuk kitap okudu mu?



სურ. Fig. Şekil 4.3.10. ლაზი (საქართველო), ქალი / Laz (Georgia), woman / Laz (Gürcistan), kadın

am bavšv-ma c'ign-i c'a-i-k'itx-a?
 this.Dpron child-ERG book-NOM RV-SV-read. AOR -S3.SG
 Has this child read the book?
 Bu çocuk kitap okudu mu?

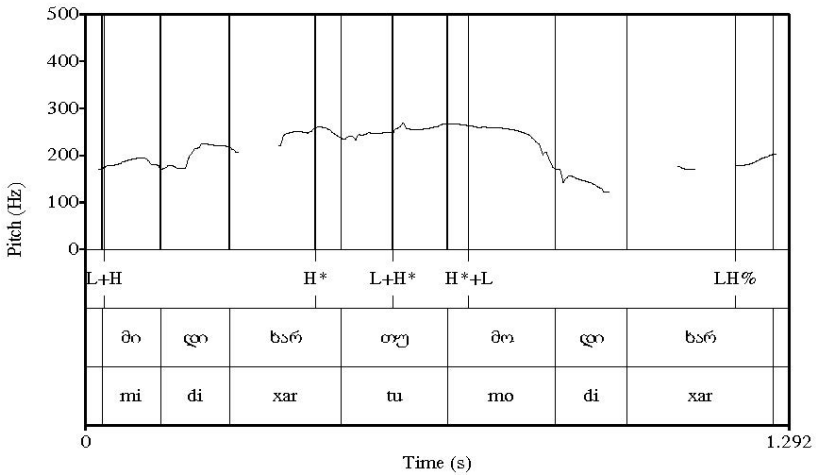


ქართულ ალტერნატიულ კითხვებში მეგრელების შემთხვევაში მთავარი მახვილი პირველი ზმნის ბოლოზე ან ბოლოსწინა მარცვალზეა, ხოლო ლაზების ქართულ მეტყველებაში – ბოლო ზმნის ბოლოსწინა მარცვალზე, თუმცა აღმავალი ინტონაციური კონტურით ხასიათდება პირველი ზმნის ბოლოც.

მიდისარ თუ მოდისარ?

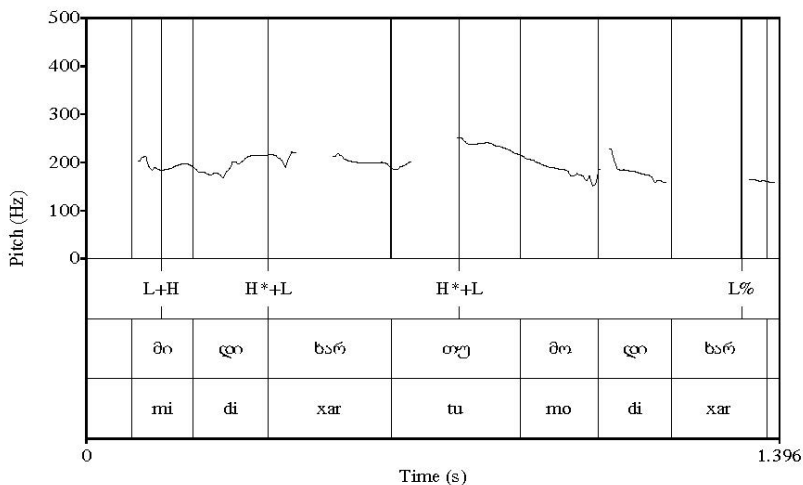
სურ. Fig. Şekil 4.3.11. მეგრული, ქალი / Megrelian, woman / Megrelian, kadın

mi-di-x-ar tu mo-di-x-ar?
 PRV-go-CLTC if.CONJ PRV-go-CLTC
 Are you going or coming?
 Gidiyor musun geliyor musun?



სურ. Fig. Şekil 4.3.12. ლაზი (საქართველო), ქალი / Laz (Georgia), woman / Laz (Gürcistan), kadın

mi-di-x-ar tu mo-di-x-ar?
 PRV-go-CLTC if.CONJ PRV-go-CLTC
 Are you going or coming?
 Gidiyor musun geliyor musun?



როცა კითხვა დამატებითი ინფორმაციის დაზუსტებას ისახავს მიზნად, ლაზებისა და მეგრელების ქართულ მეტყველებაში მთავარი მახვილის მატარებელია ბოლო მარცვალი.

რვეული?

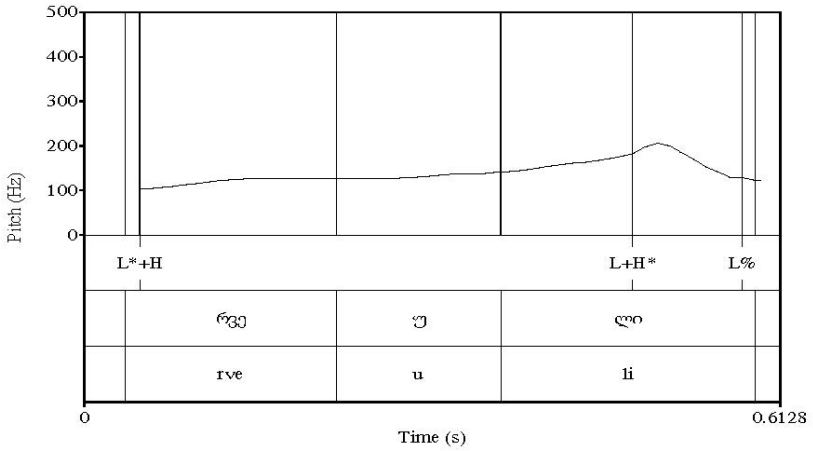
სურ. Fig. Şekil 4.3.13. მეგრული, კაცი / Megrelian, man / Megrel, erkek

rveul-i?

notebook-NOM

A notebook?

Defter?



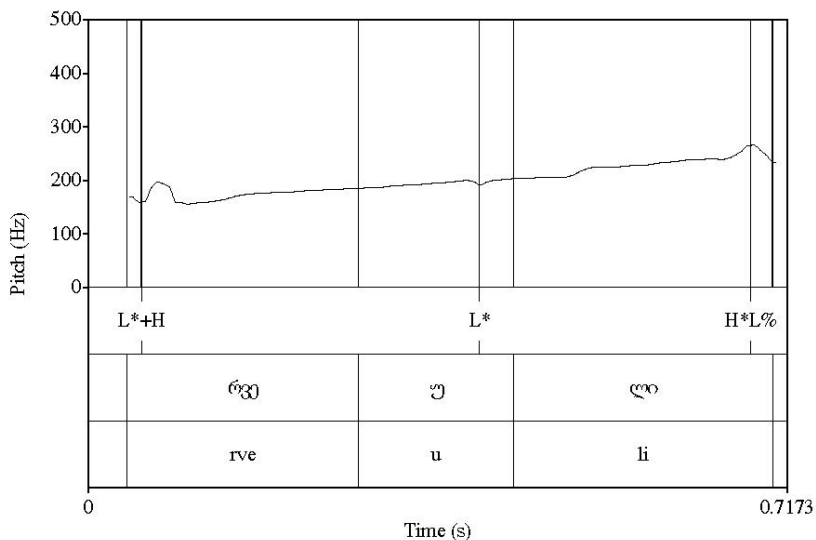
სურ. Fig. Şekil 4.3.14. ლაზი (საქართველო), ქალი / Laz (Georgia), woman / Laz (Gürcistan), kadın

rveul-i?

notebook-NOM

A notebook?

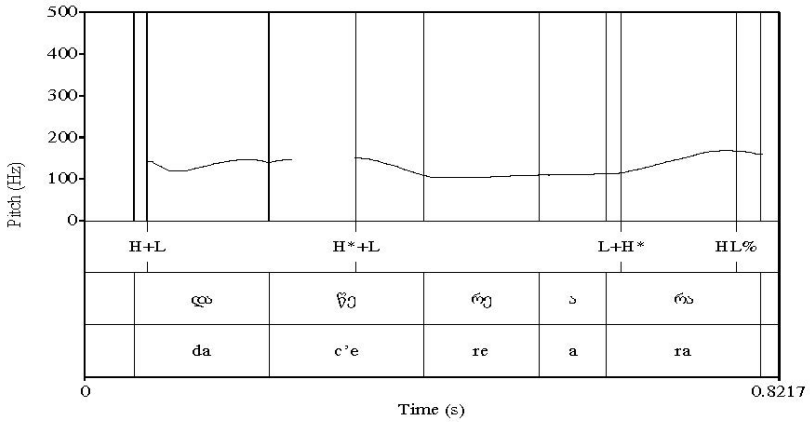
Defter?



მეგრელთა ქართულ მეტყველებაში უარყოფით ნაწილაკიან განმყოფელ კითხვით წინადადებაში მთავარი მახვილი მოუდის სწორედ ნაწილაკს, ოღონდ ბოლო მარცვალს, ლაზების მეტყველებაში მთავარი მახვილი გვხვდება ზმნაზე, ნაწილაკის ბოლო მარცვალი კი აღმავალი ინტონაციური კონტურით ხასიათდება.

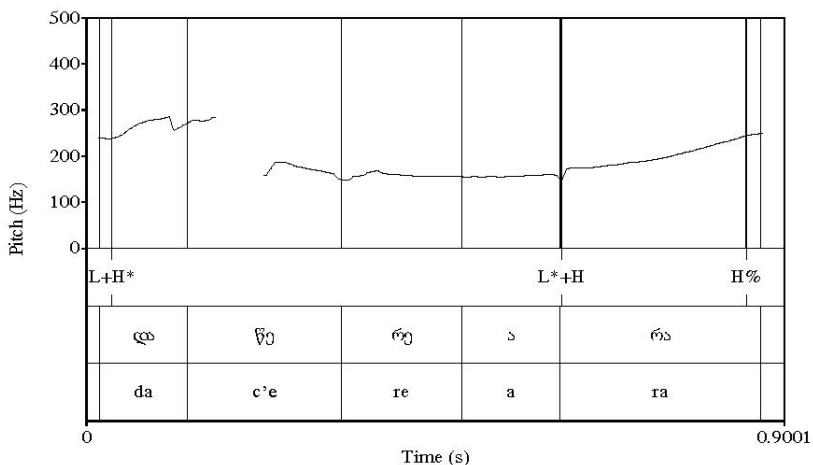
დანერე, არა?

სურ. Fig. Şekil 4.3.15. მეგრული, კაცი / Megrelian, man / Megrel, erkek
da-c'er-e, ara?
 PRV-write.AOR-PM, not.NEG:AFF
 You have written, haven't you?
 Yazdın değil mi?



სურ. Fig. Şekil 4.3.16. ლაზი (საქართველო), ქალი / Laz (Georgia), woman / Laz (Gürcistan), kadın

da-c'er-e, ara?
 PRV-write.AOR-PM, not.NEG:AFF
 You have written, haven't you?
 Yazdın değil mi?

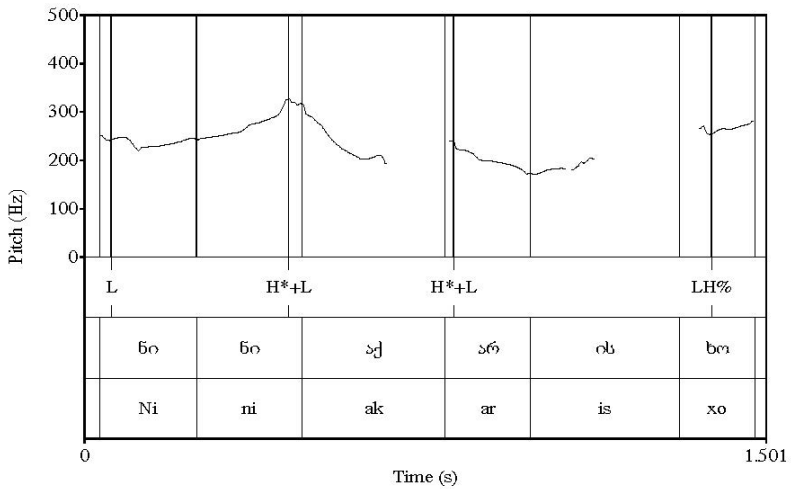


განმყოფელ დადებით ნაწილაკიან ქართულ წინადადებაშიც მთავარი მახვილი სუბიექტზეა, მაგრამ უშუალოდ ნაწილაკზეც გვაქვს აღმავალი ინტონაციური კონტური.

ნინი აქ არის, ხო?

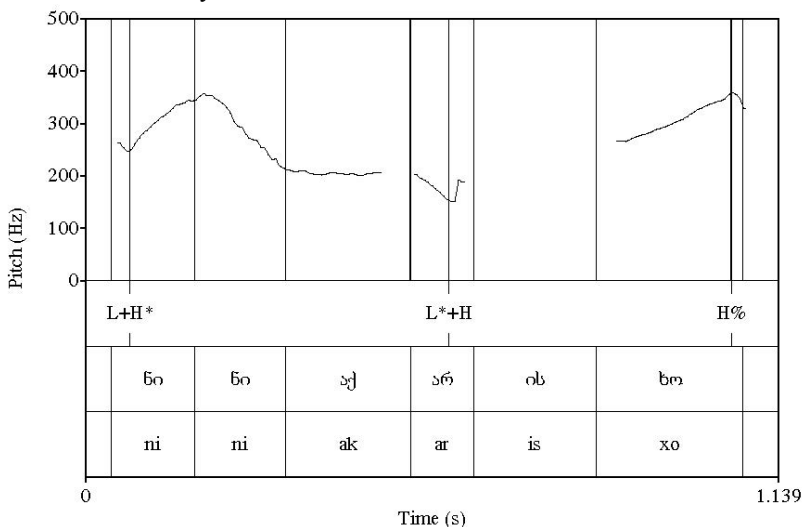
სურ. Fig. Şekil 4.3.17. მეგრული, ქალი / Megrelian, woman / Megrel, kadın

Nini ak a-r-i-s, xo?
 Nini-(NOM) here.ADVPL NV-be-TAM-S3.SG.PRS yes.AFF
 Nini is here, isn't she?
 Nini burda öyle mi?



სურ. Fig. Şekil 4.3.18. ლაზი (საქართველო), ქალი / Laz (Georgia), woman / Laz (Gürcistan), kadın

Nini ak a-r-i-s, xo?
 Nini-(NOM) here.ADVPL NV-be-TAM-S3.SG.PRS yes.AFF
 Nini is here, isn't she?
 Nini burda öyle mi?



ამრიგად, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ კითხვით წინადადებებს მთავარი მახვილი აქვთ ქვემდებარეზე ან ზმნაზე; მეგრულ-ლაზურისაგან განსხვავებით, როგორც კითხვითსიტყვიანი, ისე არაკითხვითსიტყვიანი წინადადება დამავალი ინტონაციური კონტურით მთავრდება; დადებით და უარყოფით კითხვით ნაწილაკებს, რომლებიც დამოუკიდებელ სიტყვებად ფორმდებიან, ახასიათებთ მაღალი F0 უშუალოდ ნაწილაკზე.

4.4. ბრძანებითი წინადადების ინტონაცია მეგრულ-ლაზთა ქართულ მეტყველებაში

ქართულში ორი სახის ბრძანებითი გვაქვს: წართქმითი და უკუთქმითი.

მეგრელებისა და ლაზების ქართულ მეტყველებაში ბრძანებით წინადადებაში, როცა ის ზმნით იწყება, მასზეა მთავარი მახვილი და წინადადება მთავრდება დამავალი ან ზოგჯერ აღმავალი ინტონაციური კონტურით.

გაიგონე ნათქვამი!

სურ. Fig. Şekil 4.4.1. მეგრული, კაცი / Megrelian, man / Megrel, erkek

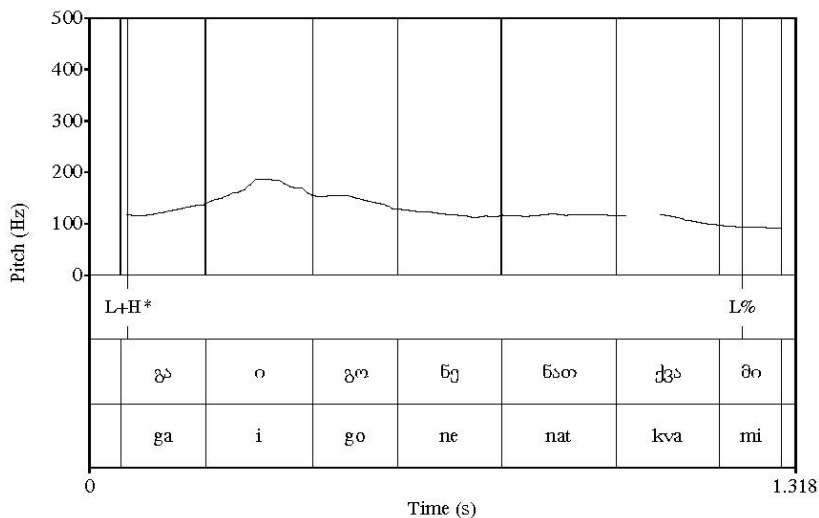
ga-i-gon-e

natkvam-i!

PRV-SV-hear.AOR:IMPT-PM telling-NOM

Hear what I am telling you!

Dediğimi anla!



მე მომისმინე!

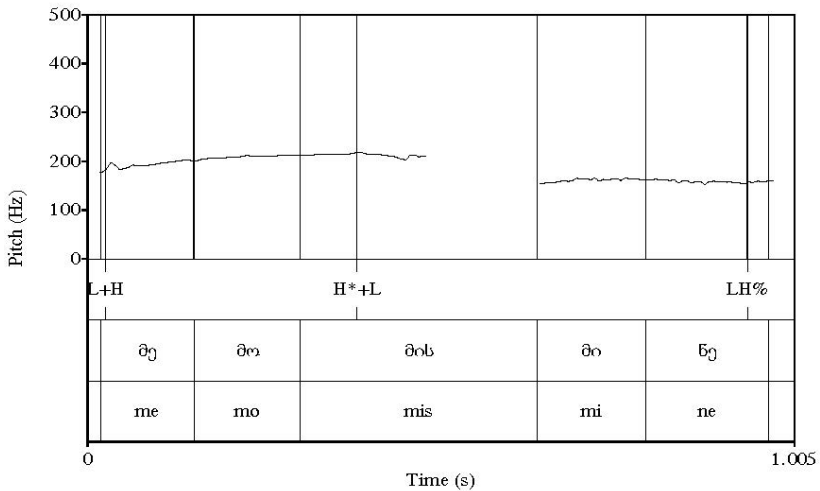
სურ. Fig. Şekil 4.4.3. მეგრელი, ქალი / Megrelian, woman / Megrel, kadın

me mo-m-i-smin-e!

I.PersPron1-(NOM) PRV-O1-OV-hear. AOR:IMPT-PM

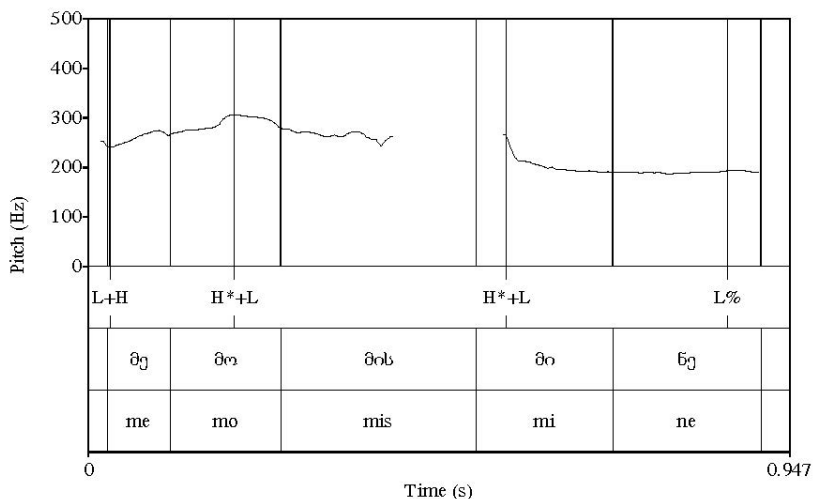
Listen to me!

Beni dinle!



სურ. Fig. Şekil 4.4.4. ლაზი (საქართველო), ქალი / Laz (Georgia), woman / Laz (Gürcistan), kadın

me mo-m-i-smin-e!
 I.PersPron1-(NOM) PRV-O1-OV-hear. AOR:IMPT-PM
 Listen to me!
 Beni dinle!

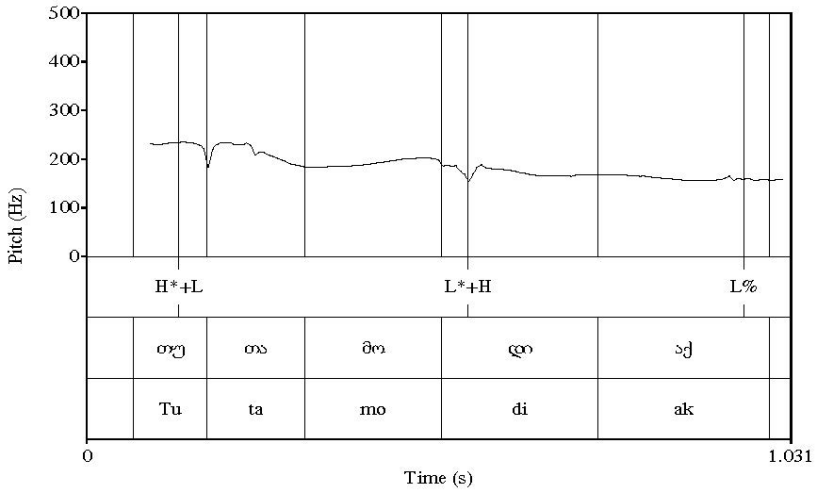


თუ ბრძანებით წინადადებაში არის მისამართი სახელიც, მთავარი მახვილი მასზეა, თუმცა მოქმედების ნაწილთან ლოგიკური მახვილი მოუდის ზმნას, ყველა შემთხვევაში წინადადება მთავრდება დამავალი ინტონაციური კონტურით.

თუთა, მოდი აქ!

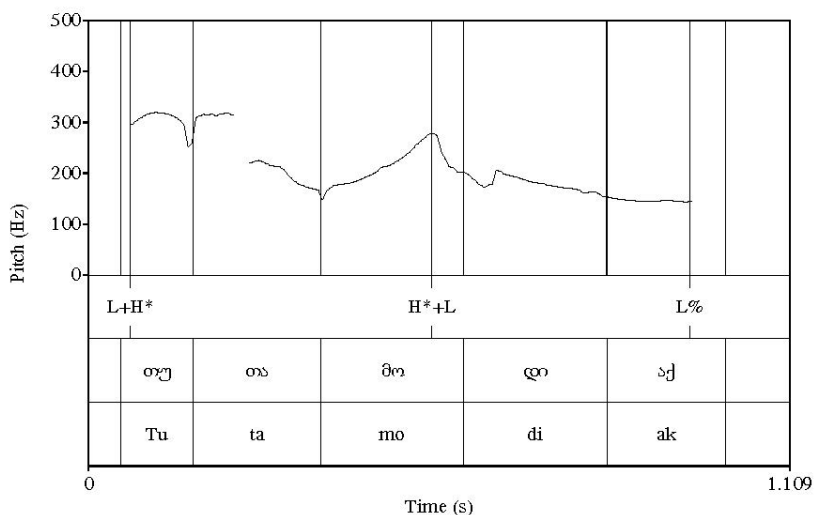
სურ. Fig. Şekil 4.4.5. მეგრელი, ქალი / Megrelian, woman / Megrel, kadın

Tuta, mo-d-i ak!
 Tuta-(NOM:VOC) PRV-come.AOR:IMPT -PM here.ADVPL
 Tuta, come here!
 Tuta, buraya gel!



სურ. Fig. Şekil 4.4.6. ლაზი (საქართველო), ქალი / Laz (Georgia), woman / Laz (Gürcistan), kadın

Tuta, **mo-d-i** **ak!**
 Tuta-(NOM:VOC) PRV-come.AOR:IMPT -PM here.ADVPL
 Tuta, come here!
 Tuta, buraya gel!

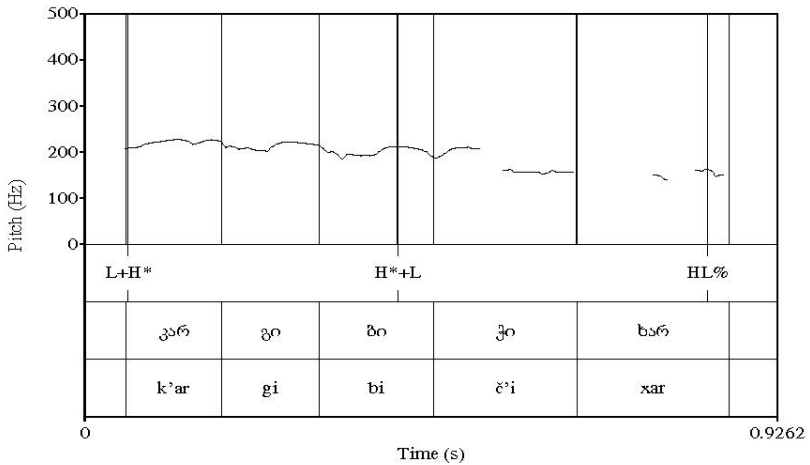


მეგრულთა და ლაზთა ქართულ მეტყველებაში შექების გამომხატველ წინადადებაში მთავარი მახვილი მოუდის პირველი სიტყვის ბოლო ან პირველ მარცვალს, ზოგ მეგრულ მთქმელთან აღმავალი ინტონაციური კონტური გვაქვს წინადადების ბოლოშიც.

კარგი ბიჭი ხარ!

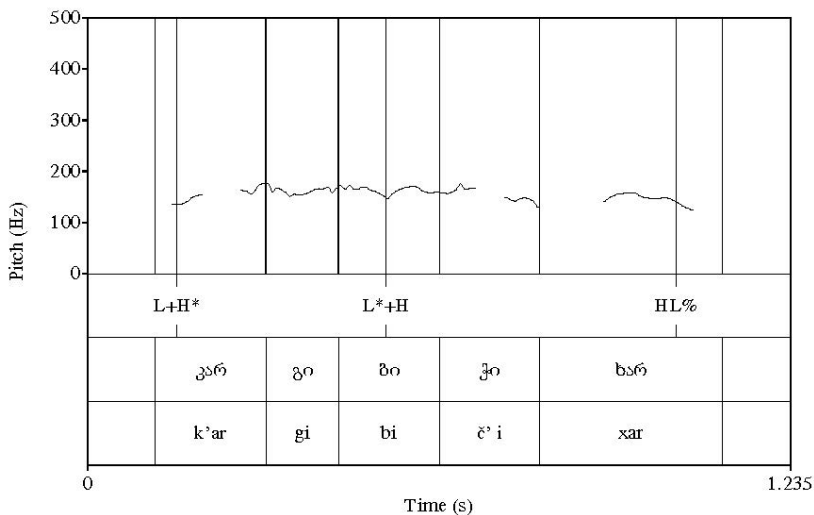
სურ. Fig. Şekil 4.4.7. მეგრელი, ქალი / Megrelian, woman / Megrel, kadın

k' arg-i bič'-i x-ar!
 good.ADJ boy-NOM S2-NV-be.PRS
 You are a good boy!
 İyi bir uşaksın!



სურ. Fig. Şekil 4.4.8. ლაზი (საქართველო), კაცი / Laz (Georgia), man / Laz (Gürcistan), erkek

k' arg-i bič'-i **x-ar!**
 good.ADJ boy-NOM S2-NV-be.PRS
 You are a good boy!
 İyi bir uşaksım!



მეგრულთა და ლაზთა ქართულ მეტყველებაში მონოდების გამომხატველ წინადადებაში მთავარი მახვილი წინადადებას პირველ ნევრზეა ან ზმნაზე, თუმცა ბოლოში დამავალი ინტონაციური კონტური გვაქვს.

ყველა(მ) ერთად წავიდეთ!

სურ. Fig. Şekil 4.4.9. მეგრული, კაცი / Megrelian, man / Megrel, erkek

q'vɛla

ertad

c'a-vid-e-t!

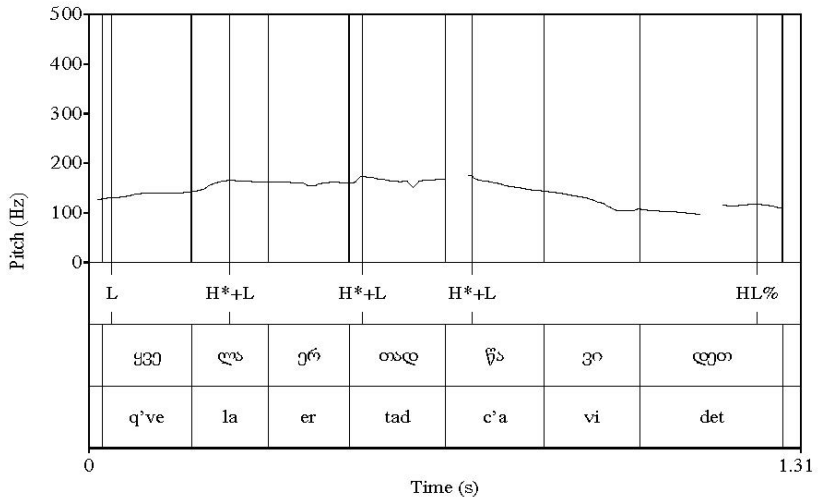
q'vɛla.Defpron-(NOM)

together.ADV

PRV-go.AORSubj-PM-PL

Let's go together!

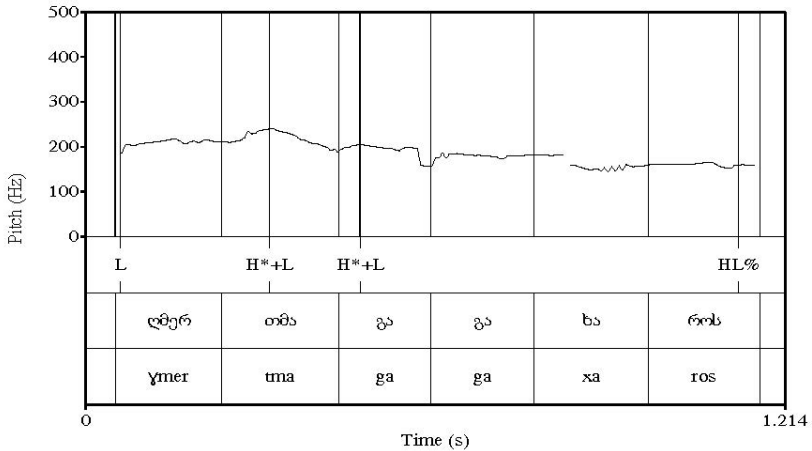
Hep beraber gidelim!



ღმერთმა გაგახაროს!

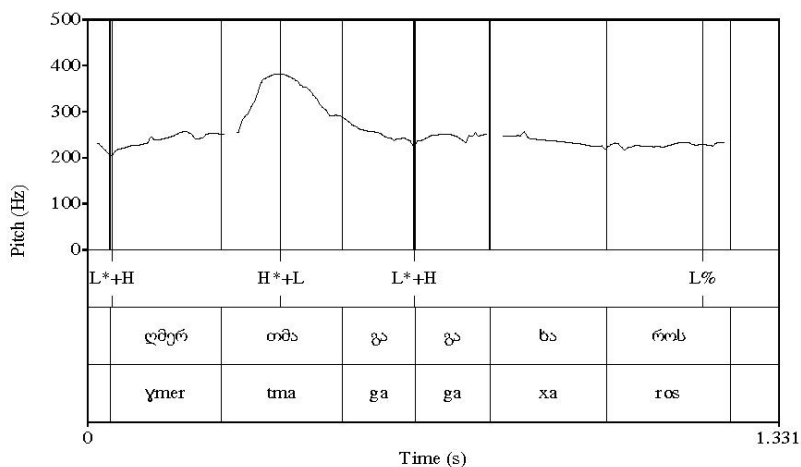
სურ. Fig. Şekil 4.4.11. მეგრული, ქალი / Megrelian, woman / Megrel, kadın

ymert-ma ga-g-a-xar-o-s!
 GOd- ERG PRV-O2-NV- make glad. AORSubj-PM-S3.SG
 God bless you!
 Tanrı sevindirsin!



სურ. Fig. Şekil 4.4.12. ლაზი (საქართველო), ქალი / Laz (Georgia), woman / Laz (Gürcistan), kadın

ymert-ma ga-g-a-xar-o-s!
 GOd- ERG PRV-O2-NV- make glad. AORSubj-PM-S3.SG
 God bless you!
 Tanrı sevindirsin!

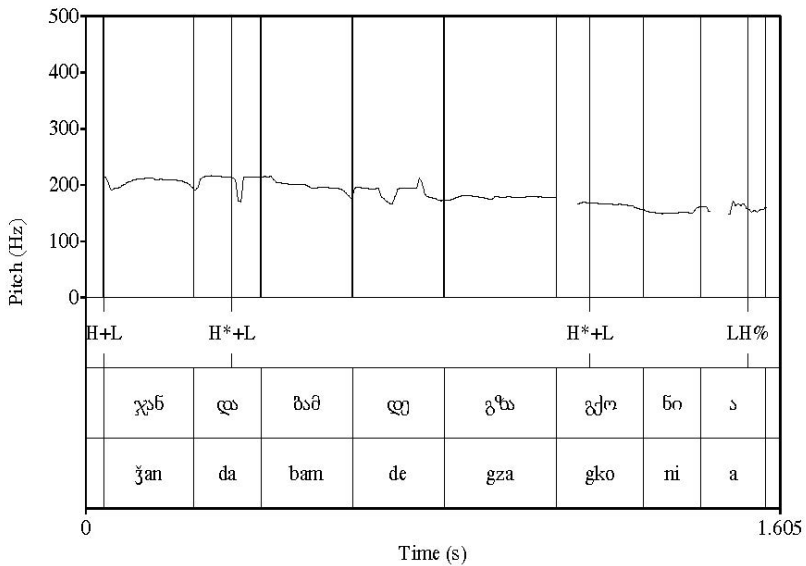


ლაზთა ქართულ მეტყველებაში ნყევლის გამომხატველ წინადადებაშიც მთავარი მახვილი ზმნაზეა ან დამატებაზე, თუმცა წინადადება დამავალი ინტონაციით მთავრდება, მეგრულები მეტწილად ლოგიკურად წინადადების საწყის სიტყვას გამოყოფენ (გამონაკლისია ფოთი, მარტვილი) და ზოგჯერ ბოლოში აღმავალი ინტონაციური კონტურიც გვხვდება.

ჯანდაბამდე გზა გქონია!

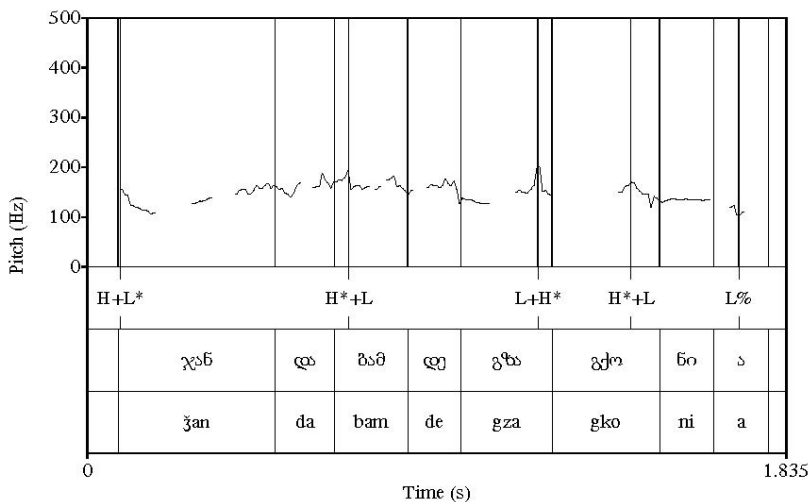
სურ. Fig. Şekil 4.4.13. მეგრული, ქალი / Megrelian, woman / Megrel, kadın

ჭანდაბა-mde **gza** **g-kon-i-a!**
 hell-ADV-PP way-(NOM) O2-have.EVD1-S3. SG
 You can go to hell!
 Cehennemim dibine!



სურ. Fig. Şekil 4.4.14. ლაზი (საქართველო), კაცი / Laz (Georgia), man / Laz (Gürcistan), erkek

ჭანდაბა-მდე **გზა** **გ-კონ-ი-ა!**
 hell-ADV-PP way-(NOM) O2-have.EVD1-S3. SG
 You can go to hell!
 Cehennemim dibine!



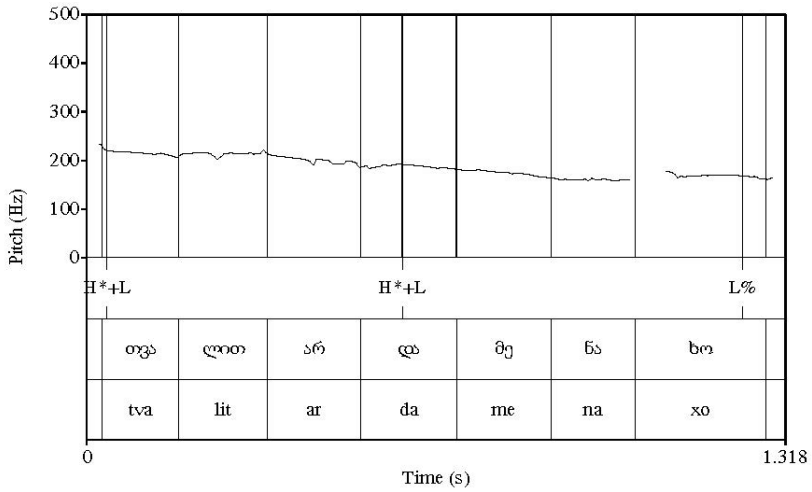
უკუთქმითი ბრძანებითი ქართულში არ და ნუ ნაწილაკე-ბით გამოიხატება.

მეგრულთა და ლაზთა ქართულ მეტყველებაში არ ნაწილაკიან ბრძანებით წინადადებაში აღმავალი ინტონაციით ხასიათდება საკუთრივ ნაწილაკი, თუმცა F0 პიკი წინადადების პირველ წევრზეა, ზოგი მეგრული ლოგიკურად არ ნაწილაკს გამოყოფს.

თვალით არ დამენახო!

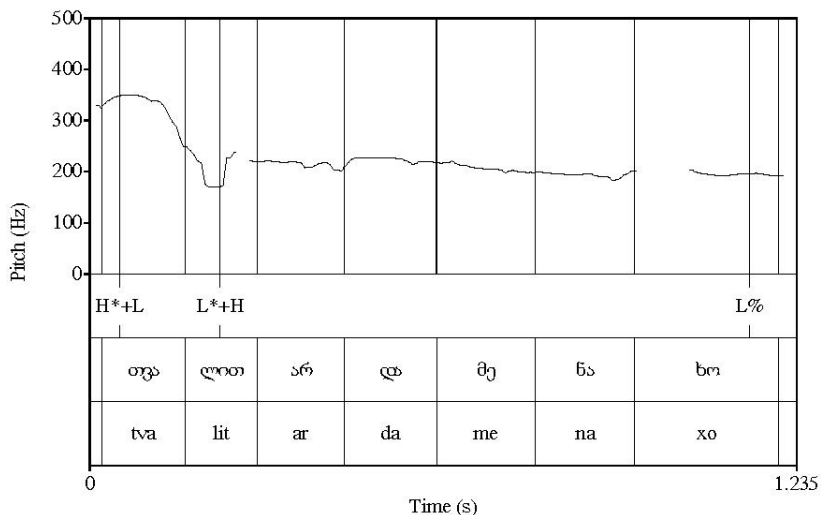
სურ. Fig. Şekil 4.4.15. მეგრელი, ქალი / Megrelian, woman / Megrel, kadın

tval-it ar da-m-e-nax-o!
 eye-INS no.NEG PRV-O1-PASS-see. AORSubj
 Get out of my sight!
 Gözüm görmesin seni!



სურ. Fig. Şekil 4.4.16. ლაზი (საქართველო), ქალი / Laz (Georgia), woman / Laz (Gürcistan), kadın

tval-it ar da-m-e-nax-o!
 eye- INS no. NEG PRV-O1-PASS-see. AORSubj
 Get out of my sight!
 Gözüm görmesin seni!

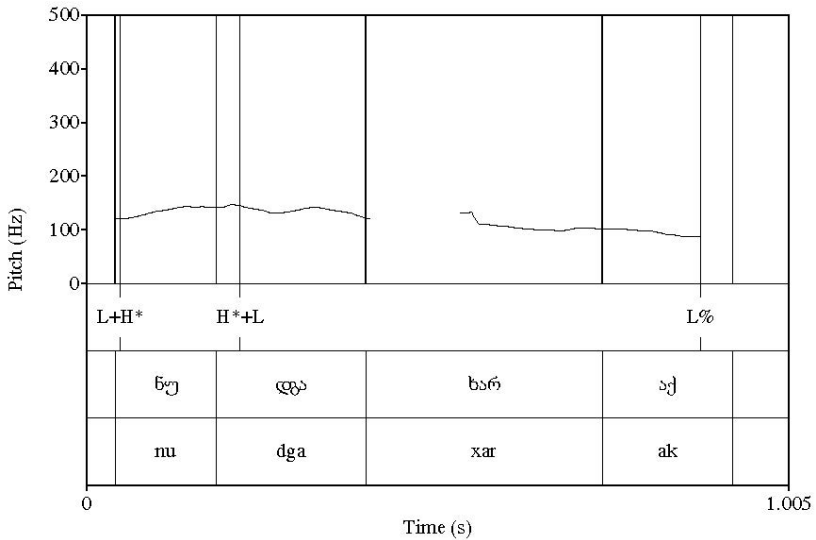


ლაზების ქართულ მეტყველებაში ნუ ნაწილაკიან ბრძანებით წინადადებაში აღმავალი ინტონაციით ხასიათდება ზმნა, თუმცა მთავარი მახვილი წინადადების ბოლოსაა, მეგრელები ამ შემთხვევაშიც ლოგიკურად გამოყოფენ ზმნას, ზოგჯერ ნუ ნაწილაკსაც.

ნუ დგახარ აქ!

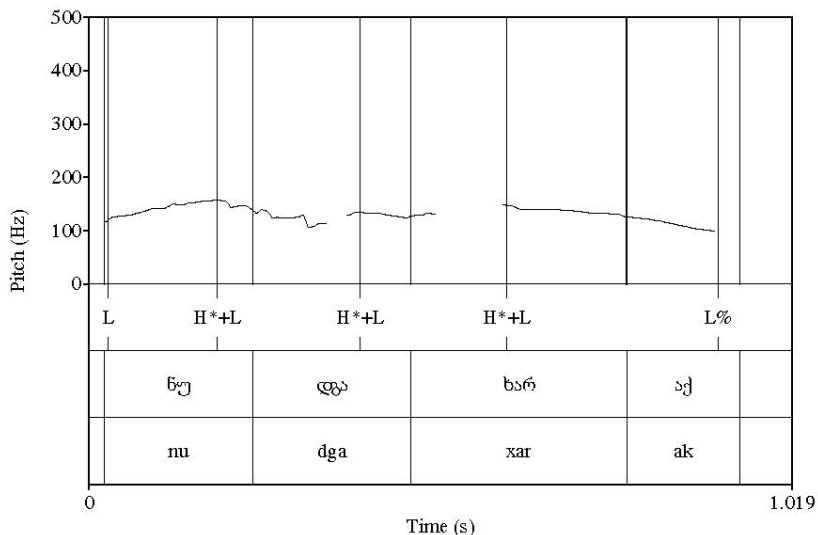
სურ. Fig. Şekil 4.4.17. მეგრელი, კაცი / Megrelian, man / Megrel, erkek

nu dga-x-ar ak!
 no. NEG stand.PRS-CLTC here .ADVP
 Do not stand here!
 Burda durma!



სურ. Fig. Şekil 4.4.18. ლაზი (საქართველო), კაცი / Laz (Georgia), man / Laz (Gürcistan), erkek

nu **dga-x-ar** **ak!**
 no. NEG stand.PRS-CLTC here .ADVP
 Do not stand here!
 Burda durma!



ამრიგად, ნებისმიერი შინაარსის მქონე ბრძანებით წინადადებაში F0 პიკით მეტწილად პირველი წევრი ხასიათდება და წინადადება დამავალი ინტონაციით მთავრდება.

4.5. ძახილის წინადადების ინტონაცია მეგრულ-ლაზთა ქართულ მეტყველებაში

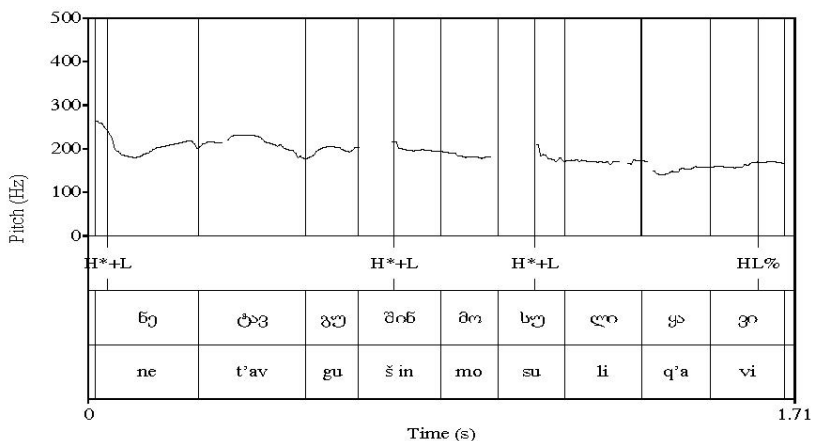
ქართული ძახილის წინადადებაც სხვადასხვა ემოციას გამოხატავს.

მეგრელთა და ლაზთა ქართულ მეტყველებაში ნატვრის გამომხატველ ძახილის წინადადებაში მთავარი მახვილი სათანადო სიტყვაზეა ან ზმნაზე, ამ უკანასკნელ შემთხვევაში აღმავალი ინტონაციით ხასიათდება ნატვრის შინაარსის შემცველი სიტყვა.

ნეტავ გუშინ მოვსულიყავი!

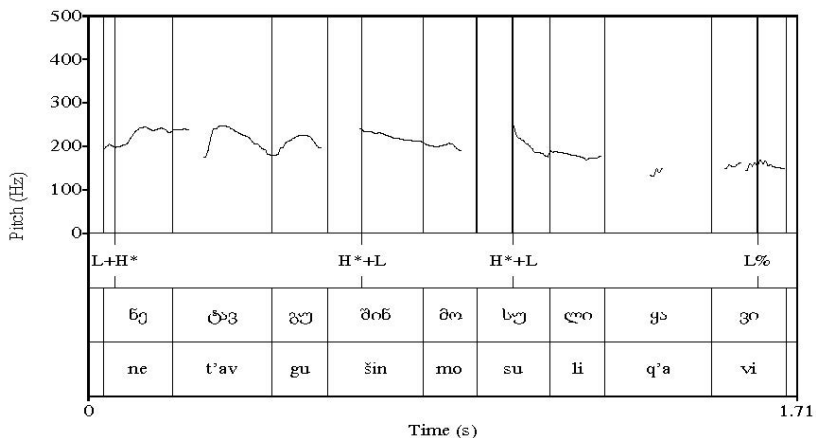
სურ. Fig. Şekil 4.5.1. მეგრელი, ქალი / Megrelian, woman / Megrel, kadın

net'av guşin mosul-iq'avi!
 I wish.INTJ yesterday.ADVT come-CLTC. EvidPrft II
 I wish you had come yesterday!
 Keşke dün gelseydin!



სურ. Fig. Şekil 4.5.2. ლაზი (საქართველო), ქალი / Laz (Georgia), woman / Laz (Gürcistan), kadın

net'av guşin mosul-iq'avi!
 I wish.INTJ yesterday.ADVT come-CLTC. EvidPrft II
 I wish you had come yesterday!
 Keşke dün gelseydin!

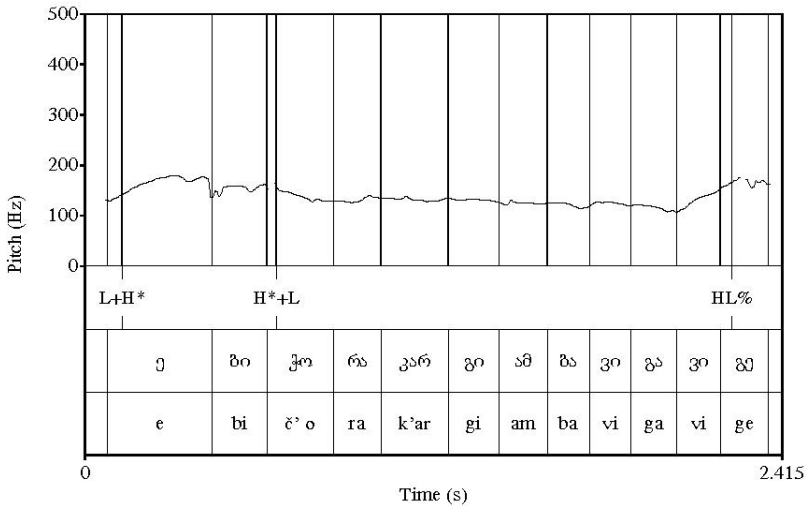


აღფრთოვანების გამომხატველ წინადადებაში მთავარი მახვილი მოუდის შორისდებულს.

ე, ბიჭო, რა კარგი ამბავი გავიგე!

სურ. Fig. Şekil 4.5.3. მეგრელი, კაცი / Megrelian, man / Megrel, erkek
e, biç'o, ra k'arg-i ambav-i
 ah.INTJ boy-VOC what.Qpron-(NOM) good.ADJ news-NOM

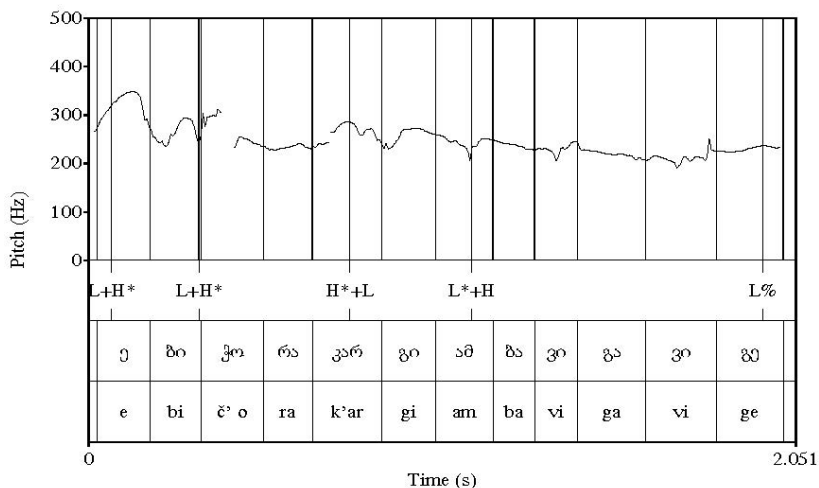
ga-v-i-g-e!
 PRV-S1-SV-hear.AOR-PM
 Ah, what good news!
 Oh, be, ne güzel haber aldım!



სურ. Fig. Şekil 4.5.4. ლაზი (საქართველო), ქალი / Laz (Georgia), woman / Laz (Gürcistan), kadın

e, biç'o, ra k'arg-i ambav-i
 ah.INTJ boy-VOC what.Qpron-(NOM) good.ADJ news-NOM

ga-v-i-g-e!
 PRV-S1-SV-hear.AOR-PM
 Ah, what good news!
 Oh, be, ne güzel haber aldım!

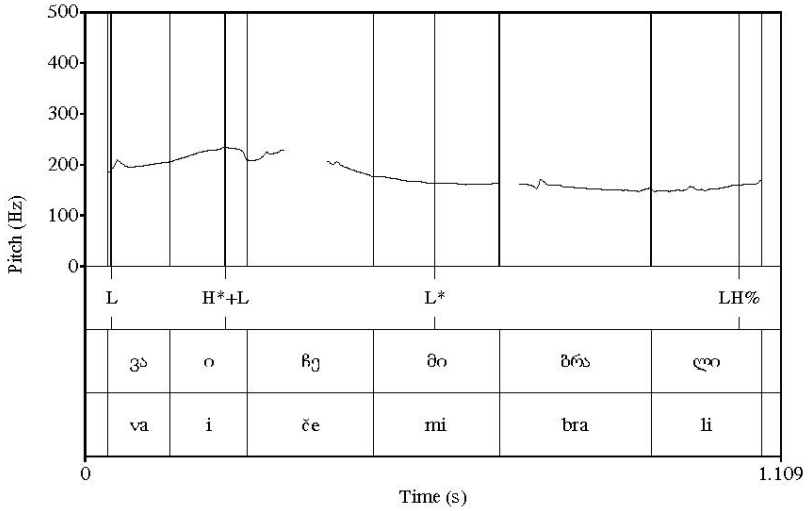


ლაზთა ქართულ მეტყველებაში მნუხარების გამომხატველ ძახილის წინადადებაში მაღალი ტონით ხასიათდება სათანადო შორისდებული, მთავარი მახვილი კი მოუდის წინადადების ბოლოსწინა მარცვალს, თუმცა მეგრულებთან არცთუ იშვიათად F0 პიკი შორისდებულზეა, შესაბამისად, წინადადება ზოგან აღმავალი ინტონაციით იწყება, ზოგან – დამავლით, ბოლოში მეტწილად დამავალი ინტონაციური კონტური გვხვდება, იშვიათად – აღმავალიც.

ვაი, ჩემი ბრალი!

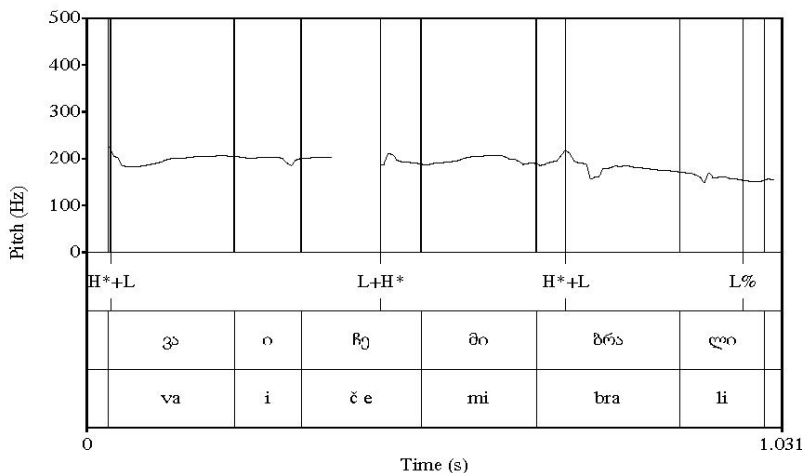
სურ. Fig. Şekil 4.5.5. მეგრელი, ქალი / Megrelian, woman / Megrel, kadın

vai, čem-i bral-i!
 voe.INTJ my.PossPron faulth-NOM
 Poor me!
 Vay başım!



სურ. Fig. Şekil 4.5.6. ლაზი (საქართველო), ქალი / Laz (Georgia), woman / Laz (Gürcistan), kadın

vai, čem-i bral-i!
 voe.INTJ my.PossPron fault-NOM
 Poor me!
 Vay başım!

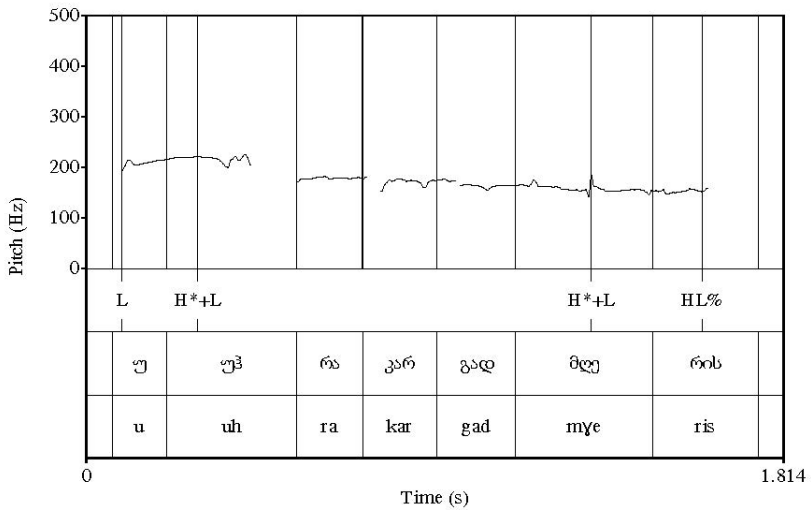


მეგრულთა და ლაზთა ქართულ მეტყველებაში მონონების გამომხატველ ძახილის წინადადებაში F0 პიკი მოუდის შორისდებულს, წინადადება ამ შემთხვევაშიც დამავალი ინტონაციით მთავრდება.

ოუჰ / უუჰ, რა კარგად მღერის!

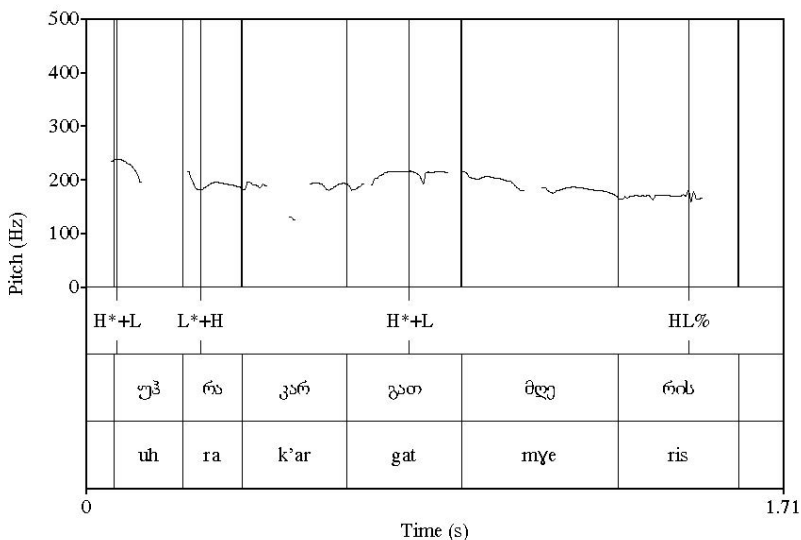
სურ. Fig. Şekil 4.5.7. მეგრელი, ქალი / Megrelian, woman / Megrel, kadın

uuh, ra k'argad myer-i-s!
 wow.INTJ what.QPron well.ADVM sing-TAM-PRS. S3.SG
 Wow! He/She sings so well!
 Oh, ne güzel şarkı söylüyor!



სურ. Fig. Şekil 4.5.8. ლაზი (საქართველო), ქალი / Laz (Georgia), woman / Laz (Gürcistan), kadın

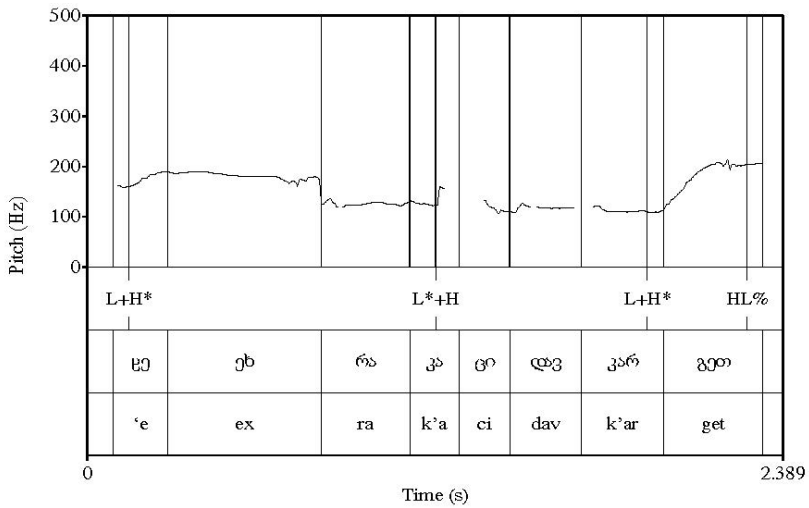
uuh, ra k'argad myer-i-s!
 wow.INTJ what.QPron well.ADVM sing-TAM-PRS. S3.SG
 Wow! He/She sings so well!
 Oh, ne güzel şarkı söylüyor!



ლაზთა და მეგრელთა ქართულად მეტყველებისას დანა-
 ნების გამომხატველ ძახილის წინადადებაში მთავარი მახვილის
 მატარებელია ზმნა, თუმცა მაღალი F0-ით ხასიათდება შორის-
 დებულიც, ზოგჯერ მასზეც გვხვდება მთავარი მახვილი.

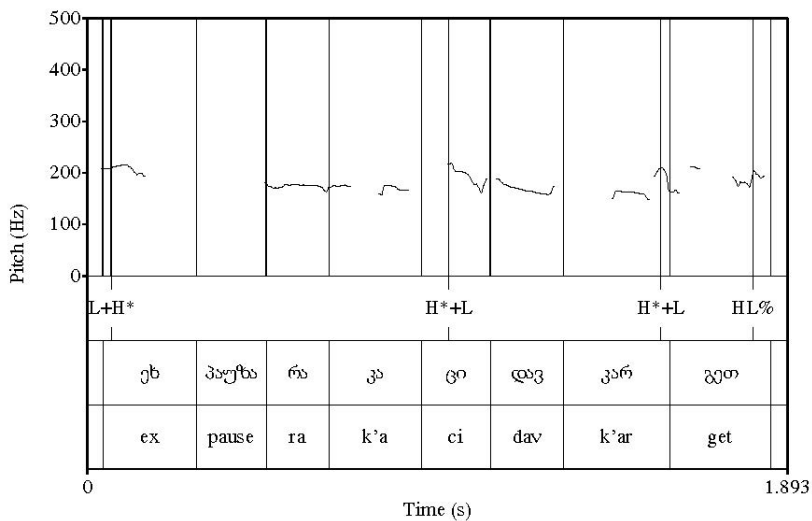
ეჰ / (ღ)ეხ რა კაცი დავკარგეთ!

სურ. Fig. Şekil 4.5.9. მეგრელი, კაცი / Megrelian, man / Megrel, erkek
 ‘ex! ra k’ac-i da-v-k’arg-e-t!
 alas.INTJ what.QPron man-NOM PRV-S1-loss.AOR-PM-PL
 Alas! What a great man we lost!
 Ah, nasıl adamı kaybettik!



სურ. Fig. Şekil 4.5.10. ლაზი (საქართველო), ქალი / Laz (Georgia), woman / Laz (Gürcistan), kadın

ex! **ra** **k'ac-i** **da-v-k'arg-e-t!**
 alas.INTJ what.QPron man-NOM PRV-S1-loss.AOR-PM-PL
 Alas! What a great man we lost!
 Ah, nasıl adamı kaybettik!

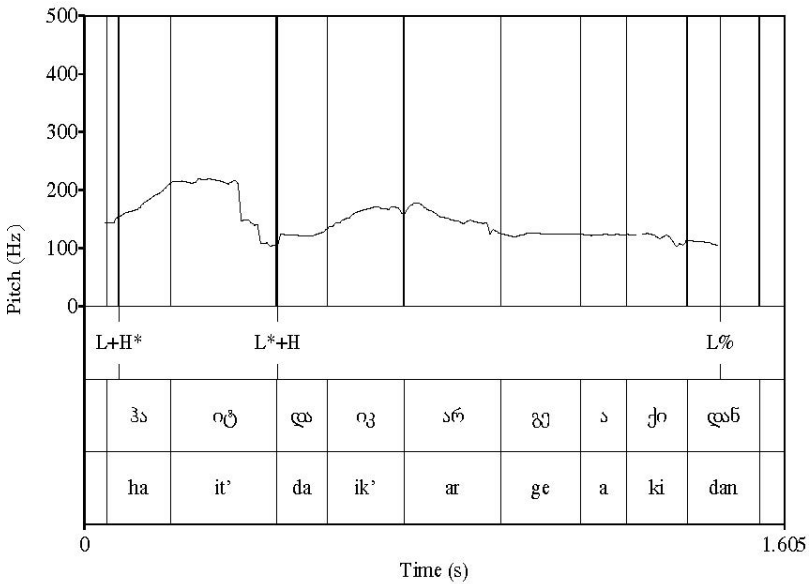


მეგრულ-ლაზების ქართულად მეტყველებისას მუქარის გამოხატველ ძახილის წინადადებაში F0 პიკი შორისდებულზეა, თუმცა მეგრულებთან ზოგ შემთხვევაში – ზმნაზეც. წინადადება ყველა შემთხვევაში დამავალი ინტონაციით მთავრდება.

ჰა(ი)ტ! დაიკარგე აქედან / აქიდან!

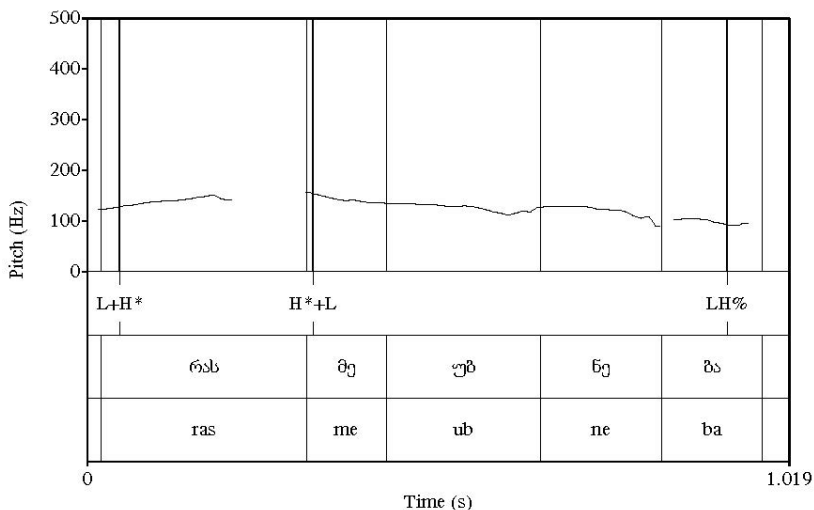
სურ. Fig. Şekil 4.5.11. მეგრული, კაცი / Megrelian, man / Megrel, erkek

hait'! da-i-k'arg-e akedan!
 hey!! INTJ PRV-PASS-loss.AOR:IMPT-PM from here. ADVPL
 Hey! Get lost!
 Kaybol burdan!



სურ. Fig. Şekil 4.5.14. ლაზი (საქართველო), კაცი / Laz (Georgia), man / Laz (Gürcistan), erkek

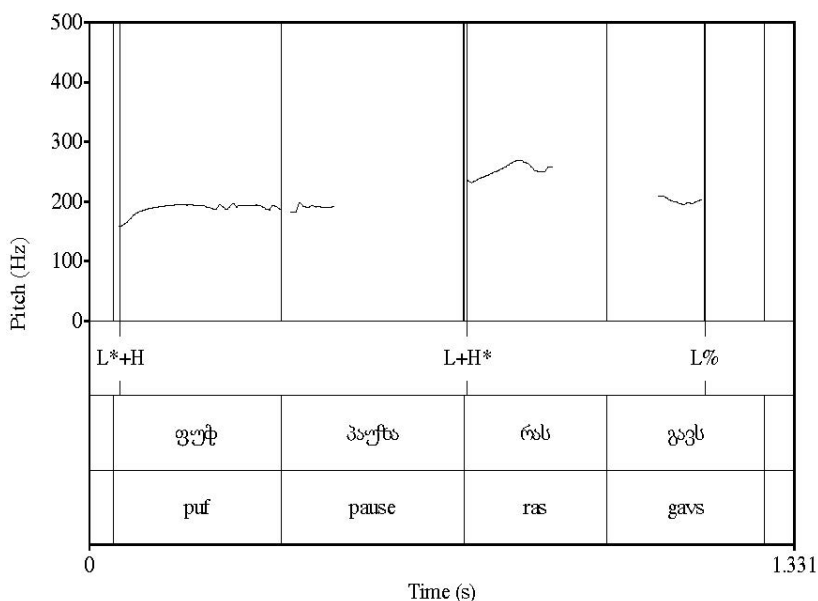
ras m-e-ubn-eb-a!
 what.QPron-DAT O1-PASS-tell-TH- PRS.S3.SG
 God! What is he/she telling me!
 Ne diyor bana!



ზიზლის გამომხატველ ძახილის წინადადებაში ლაზები ლოგიკური მახვილით გამოყოფენ ზმნას ან კითხვით სიტყვას, აღმავალი ინტონაციით ხასიათდება რომ კავშირიც, თუმცა წინადადება ამ შემთხვევაშიც დამავალი ინტონაციით მთავრდება, ასეა ფოთისა და ნალენჯიხის მეტყველებაშიც, მაგრამ მეგრელები მეტწილად ფოკუსირებას ახდენენ შედგენილ შემასმენელზე ან უშუალოდ შორისდებულზე.

სურ. Fig. Şekil 4.5.16. ლაზი (საქართველო), ქალი / Laz (Georgia), woman / Laz (Gürcistan), kadın

puf! **ras**
 eww.INTJ Qpron.-what.-DAT
g-av-s!
 (O3)-look like-THM-PRS.S3.SG
 Eww, what does that look like!
 Puh, Neye benziyor!

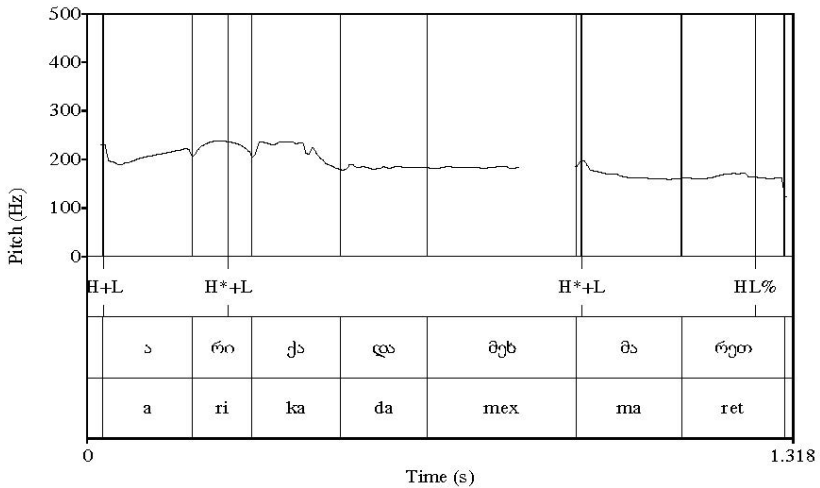


მეგრელთა ქართულ მეტყველებაში საგანგაშო ძახილის გამოხატვისას მთავარი მახვილი ძირითადად მოუდის შორისდებულს, თუმცა ზოგჯერ – ზმნასაც, ლაზები ამ შემთხვევაში შორისდებულს არ იყენებენ და მთავარი მახვილის მატარებელი ზმნის მეორე მარცვალაია. წინადადება ყველგან დამავალი ინტონაციით მთავრდება:

არიქა, დამეხმარეთ!

სურ. Fig. Şekil 4.5.17. მეგრული, ქალი / Megrelian, woman / Megrel, kadın

arika, da-m-e-xmar-e-t!
 hurry.INTJ PRV-O1-PASS-1elp. AOR:IMPT-PM-PL
 Hurry! Help me!
 Bana yardım edin!



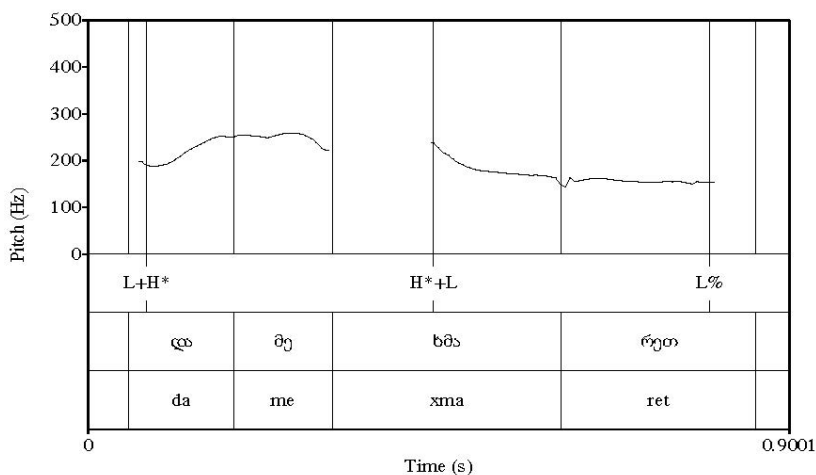
სურ. Fig. Şekil 4.5.18. ლაზი (საქართველო), ქალი / Laz (Georgia), woman / Laz (Gürcistan), kadın

da-m-e-xmar-e-t!

PRV-O1-PASS-1elp. AOR:IMPT-PM-PL

Help me!

Bana yardım edin!



ამრიგად, დახილის წინადადებებში, თუ ის შორისდებულს შეიცავს, მთავარი მახვილი მასზეა ან ზმნაზე. შესაბამისად, ის ზოგან იწყება აღმავალი, ზოგან – დამავალი ინტონაციური კონტურით, ისევე როგორც მეგრულ-ლაზურში.

4.6. კითხვით-დახილის წინადადების ინტონაცია მეგრულ-ლაზთა ქართულ მეტყველებაში

კითხვით-დახილის წინადადებაში მეგრულ-ლაზები ქართულად მეტყველებისას ლოგიკურად გამოყოფენ ზმნის წინა სიტყვას, იშვიათად – ზმნასაც, წინადადება აღმავალი კონტურით იწყება და დამავლით მთავრდება:

მე რა შუაში ვარ?!

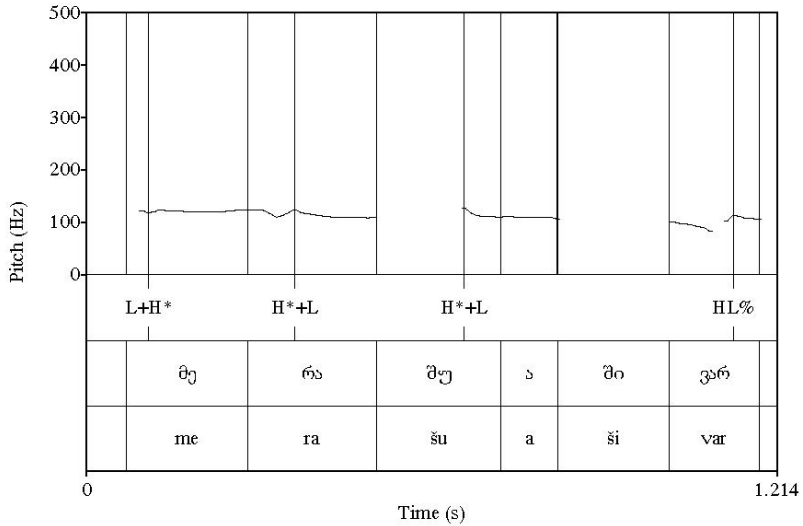
სურ. Fig. Şekil 4.6.1. მეგრელი, კაცი / Megrelian, man / Megrel, erkek

me ra šua-ši v-ar?!

I.Perspron-(NOM) what.Qpron-(NOM) middle.ADVPL S1-be.PRS

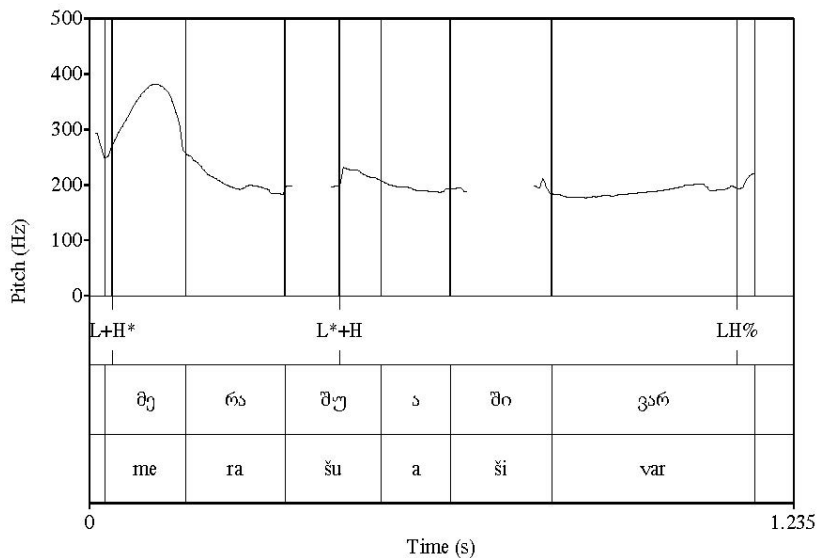
What's my fault?!

Benimle ne alakası var?!



სურ. Fig. Şekil 4.6.2. ლაზი (საქართველო), ქალი / Laz (Georgia), woman / Laz (Gürcistan), kadın

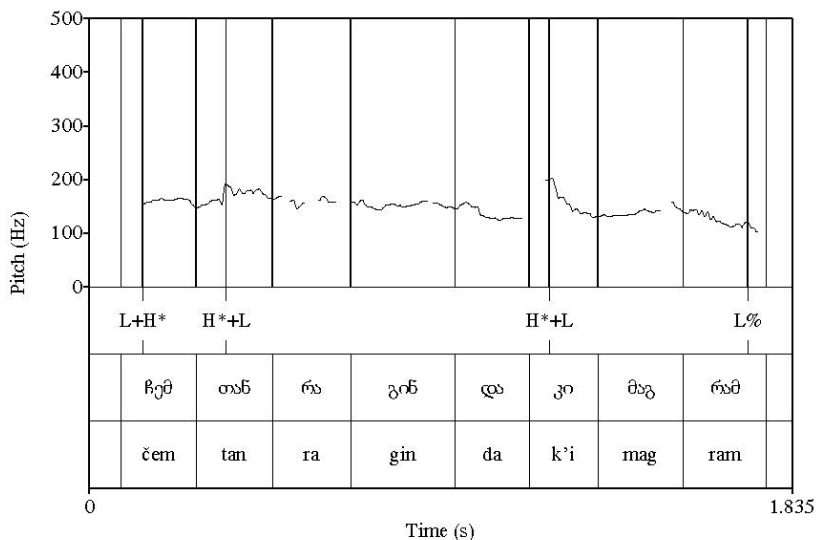
me **ra** **šua-ši** **v-ar?!**
 I.Perspron-(NOM) what.Qpron-(NOM) middle.ADVPL S1-be.PRS
 What's my fault?!
 Benimle ne alakası var?!



განვიხილოთ მეორე მაგალითიც:

სურ. Fig. Şekil 4.6.4. ლაზი (საქართველო), კაცი / Laz (Georgia), man / Laz (Gürcistan), erkek

čem-tan ra g-i-nd-a, k'i magram?!
 my.POSSpron what. Qpron O2-OV-want- yes.AFF but.CONJ
 1-DAT.PP PRS. S2.SG
 What do you want from me?!
 İyi, ama benden ne istiyorsun?!



ამ შემთხვევაში მეგრულ-ლაზთა ქართულ მეტყველებაში მთავარი მახვილი მოუდის მეტწილად კითხვით სიტყვას, იშვიათად – წინადადების პირველ წევრსაც, წინადადება უმეტესწილად აღმავალი კონტურით იწყება და დამავლით მთავრდება, თუმცა გვაქვს აღმავალი ინტონაციით დამთავრების შემთხვევებიც.

4.7. მეგრულ-ლაზთა ქართული სპონტანური მეტყველების ანალიზი

ჩვენ კვლევის ფარგლებში ვაკვირდებოდით მეგრულ-ლაზთა დაუგეგმავ ქართულ მეტყველებასაც.

როგორც მეგრელთა, ისე ლაზთა ქართული სპონტანური მეტყველება არასპონტანურზე გაცილებით სწრაფი ტემპით ხასიათდება. მასშიც მეტია პაუზათა სიმრავლე, რასაც მოლაპარაკენი ავსებენ ისა სიტყვით ან „რა (ჰ)ქვია?“ ფრაზით.

მეგრელების შემთხვევაში ყურადღებას იქცევს მეტად საინტერესო მოვლენა. მათ მეგრულისთვის დამახასიათებელი სრულხმოვნობა გადმოაქვთ ქართულში, კერძოდ, რედუქციას გვერდს უვლიან: **საჩუქარები მისცა** (შდრ. სალიტ. ქართ. საჩუქრები მისცა), ზოგჯერ, პირიქითაც ხდება, მეგრელი არასწორად მიმართავს კუმშვას: **მანქნები** (შდრ. სალიტ. ქართ. მანქანები). ხშირია ერგატივის გამოყენება, როცა ქართულში მისი საჭიროება არაა: **ყველამ** ერთად წავიდეთ.

მეგრელთა ქართულად მეტყველებისას შესამჩნევია მეგრული რბილი **ლ**, რაც ძირითადად უფროსი თაობის მახასიათებელია, თუმცა ახალგაზრდები **ლ**-ს მეგრულად მეტყველების დროსაც არ არბილებენ. ვლინდება კიდევ ერთი საინტერესო მოვლენა: მეგრულ-ლაზურში არაა წოდებითი, ამ ფუნქციით მეგრელ-ლაზები იყენებენ სახელობით ბრუნვას, ამიტომ მიმართვისას ეს წესი გადმოაქვთ ქართულში და თანხმოვანფუძიან სახელებსაც უმატებენ სახელობითი ბრუნვის **-ი** ნიშანს: ლევანი, მოდი აქ!

აღსანიშნავია, რომ ფოთელების ქართული ენობრივად (წევდა, დოუტიებს...) ჰგავს ქართული ენის გურულ დიალექტს, აბაშელებისა (განსაკუთრებით იმ სოფლების წარმომადგენლებისა, რომლებშიც მეგრული დაიკარგა) – იმერულს, სარფელი და კვარიათელი ლაზების ქართული კი – აჭარულ დიალექტს.

საგრძნობია მაღალი ტონალობა, რითაც განსაკუთრებით გამოირჩევიან მეგრელები, ლაზებზე მეტადაც (ვგულისხმობთ საქართველოში მცხოვრებ ლაზებს, თორემ თურქეთში მცხოვრებ ლაზებს, განსაკუთრებით არტამენელებს, ვიჟელებსა და ათინელებს მეგრელებზე მაღალი ტონალობა ახასიათებთ) და ეს განასხვავებს მათ ქართულს სხვა კუთხის ქართველების ქართულისაგან. ერთ-ერთი მთავარი განმასხვავებელი არის მახვილიც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ.

ძირითადი დასკვნები

მეგრულსა და ლაზურს შორის ინტონაციის კომპონენტაგან მთავარ განსხვავებას მახვილი იძლევა.

მეგრულში ორ- და სამმარცვლიან სიტყვებს მახვილი მოუდით პირველ მარცვალზე, თუმცა ზოგ შემთხვევაში სამმარცვლიან სიტყვებს მახვილი აქვთ ბოლოსწინა მარცვალზეც, ხოლო ოთხ- და მეტმარცვლიანებს – თავიდან მეორე მარცვალზე.

ლაზურში ორ-, სამ- და ოთხმარცვლიან სიტყვებში მახვილი ბოლოსწინა მარცვალზეა, ხუთ- და ექვსმარცვლიანებში – ბოლოსწინაზე ან ბოლოდან მესამე მარცვალზე, შვიდმარცვლიანებში კი – ბოლოსწინაზე, ბოლოდან მესამე ან მეოთხე მარცვალზე.

როგორც მეგრულში, ისე ლაზურში ფორმათა დამთხვევისას მახვილს აქვს ფონოლოგიური ღირებულება, კერძოდ, მეგრულში ემთხვევა სახელი და ზმნის მესამე პირის ფორმა ან ზმნის აორისტისა და მომავლის ფორმები, ლაზურში კი ფორმოებრივ ემთხვევა სანყისი და ზმნის მესამე პირის ფორმა.

მეგრულ-ლაზური მახვილის მოძრავი ხასიათი ჩვენი კვლევითაც დადასტურდა. ორივეგან სიტყვაში მახვილის ადგილს განსაზღვრავს მარცვალთა რაოდენობა.

ლაზურში ნავარაუდები ტონური მახვილი უფრო ფრაზის / წინადადების მახასიათებელია, ვიდრე სიტყვათმახვილის.

მეგრულ-ლაზურში თხრობით წინადადებაში მთავარი მახვილი შეიძლება მოუვიდეს ქვემდებარეს, გარემოებას, პირდაპირ დამატებას, ზმნას და იშვიათად კავშირსაც. მას ახასიათებს აღმავალ-დამავალი ან დამავალ-აღმავალ-დამავალი ინტონაციური კონტური.

მეგრულში კითხვითსიტყვიან წინადადებაში მთავარი მახვილი მოუდის ზმნას და წინადადების ბოლოს გვაქვს აღმავალი ინტონაციური კონტური, თუ წევრებს ადგილს შევეუნაცვლებთ, მთავარი მახვილის მატარებელი ზოგჯერ ქვემდებარე ხდება.

ლაზურში ორივე შემთხვევაში მთავარი მახვილი არის ქვემდებარეზე და წინადადების ბოლოში ინტონაციური კონტური აღმავალია.

კითხვით სიტყვაზე სხვათა სიტყვის ნაწილაკის დართვისას მეგრულშიც და ლაზურშიც მთავარი მახვილი ნაწილაკზე მოდის და წინადადების ბოლოს აღმავალი ინტონაციური კონტური გვაქვს.

როგორც მეგრულში, ისე ლაზურში ორმაგ კითხვითსიტყვიან წინადადებებში სუბიექტი უსწრებს ობიექტს, მთავარი მახვილი პირველ კითხვით სიტყვაზეა და წინადადება მთავრდება დამავალი ინტონაციური კონტურით (L%).

არაკითხვითსიტყვიან წინადადებებში მეგრულში მთავარი მახვილის მატარებელია -ო კითხვითი ნაწილაკის წინა ხმოვანი, ლაზურშიც - -ი-ს წინამავალი ხმოვანი ორმარცვლიანებში, თუმცა მეტმარცვლიანებში მახვილი -ი ნაწილაკიდან გადათვლით, ანუ ბოლოდან მესამე მარცვალზეა (გამონაკლისია ჩხალელი მუჭაჯირების მეტყველება. ის მეგრულს მიჰყვება).

საქართველოში გავრცელებულ ლაზურ მეტყველებაში (სარფისა და კვარიათის ლაზური) კითხვითი -ი ნაწილაკი დაიკარგა (მას უნაწილაკო ფორმების პარალელურად იყენებენ ისინი, ვისაც ურთიერთობა აქვთ გაღმა ლაზებთან) ქართულის გავლენით და მის მსგავსად კითხვა მხოლოდ ინტონაციით გამოიხატება, კითხვითი -ი შემონახულია მხოლოდ ალტერნატიულ კითხვებში.

მეგრულშიც და ლაზურშიც ნებისმიერი შინაარსის გადმომცემ ბრძანებით წინადადებაში მთავარი მახვილი მოუდის წინადადების პირველ წევრს და მის ბოლოს დამავალი ინტონაციური კონტური გვაქვს, მეტწილად HL%.

ბრძანებითი წინადადების მსგავსად, ნებისმიერი ემოციის გამომხატველ ძახილის წინადადებაში მთავარი მახვილი წინადადების პირველ წევრზეა, მის პირველ ან ბოლო მარცვალზე. შორისდებულის შემცველ ძახილის წინადადებაში მთავარი მახ-

ვილის მატარებელი სწორედ ისაა, თუმცა მეგრულში არის გამონაკლისი შემთხვევები, როცა F0 პიკი ზმნაზეა, მაგრამ ასეთ დროსაც შორისდებული მაინც ხასიათდება აღმავალი ინტონაციური კონტურით.

კითხვითი ნაწილაკის შემცველ კითხვით-ძახილის წინადადებაში მეგრულში მთავარი მახვილი -ო კითხვითი ნაწილაკის წინა მარცვალზეა, ხოლო ლაზურში – ნაწილაკიდან გადათვლით მესამე მარცვალზე. წინადადების ბოლო ხასიათდება დამავალი ინტონაციური კონტურით, მეტწილად HL%-ით.

კითხვითი სიტყვის შემცველ კითხვით-ძახილის წინადადებაში მეგრულში მთავარი მახვილი კითხვით სიტყვაზეა, იშვიათად – წინადადების პირველ წევრზე, ლაზურში კი ყოველთვის მთავარი მახვილის მატარებელია წინადადების პირველი წევრი, ყველგან მაღალი F0-ით ხასიათდება კითხვითი სიტყვა, წინადადება კი მთავრდება დამავალი ინტონაციური კონტურით, მეტწილად HL%-ით.

მეგრულ და ლაზურ დაუგეგმავ მეტყველებას ახასიათებს პაუზების სიმრავლე, მოლაპარაკენი პაუზის დროს იყენებენ გგ ბგერათმომდევრობას, ასევე, **ინა / მუდა** „ის(ა) / რალაცა“ სიტყვას მეგრელები, ხოლო ლაზები – **ონდი / მუთხა**-ს „ის(ა) / რალაცა“.

მეგრულისა და ლაზურის კილოკავებს ერთმანეთისაგან განასხვავებთ ტემპი და მახვილის სიძლიერეც. ნელი ტემპი ახასიათებს მეგრულის სენაკურ-მარტვილურ და ლაზურის ხოფურ-ჩხალურ, ვინურ და არქაბულ კილოკავებს, ხოლო გაცილებით სწრაფი ტემპით გამოირჩევიან მეგრულის ზუგდიდურ-ჯვარული, სამუზაყანოული და ლაზურის ვიჟური, არტაშენური და ათინური კილოკავები, იშვიათი ინდივიდუალური გამონაკლისების გარდა.

როგორც მეგრულ, ისე ლაზურ სპონტანურ მეტყველებაში საგრძნობია წინადადების თუ ფრაზის ბოლოკიდური ბგერის

დაგრძელება, არცთუ იშვიათად სიტყვის / წინადადების ამა თუ იმ წევრის შიდა ხმოვნების გაგრძელებით წარმოთქმა.

მეგრულ-ლაზი ქალები კაცებზე მაღალი ტონალობით გამოირჩევიან.

მეგრულთა და ლაზთა როგორც მეგრული და ლაზური, ისე ქართული მეტყველება განსხვავდება ერთმანეთისაგან მახვილის ადგილის მიხედვით, ასევე, სალიტერატურო ქართული-საგანაც.

მეგრულ-ლაზთა ქართულ მეტყველებაში თხრობითი წინადადება იწყება აღმავალი და მთავრდება დამავალი ინტონაციური კონტურით, ისევე როგორც მეგრულ-ლაზთა მეგრულ და ლაზურ მეტყველებაში.

მეგრულ-ლაზთა ქართულ მეტყველებაში კითხვით წინადადებას მთავარი მახვილი აქვთ ქვემდებარეზე ან ზმნაზე; მეგრულ-ლაზურისაგან განსხვავებით, როგორც კითხვითსიტყვიანი, ისე არაკითხვითსიტყვიანი წინადადება დამავალი ინტონაციური კონტურით მთავრდება.

მეგრულ-ლაზთა ქართულ მეტყველებაში ნებისმიერი შინაარსის მქონე ბრძანებით და ძახილის წინადადებაში F0 პიკით მეტწილად პირველი წევრი ხასიათდება და დამავალი ინტონაციით მთავრდება. შორისდებულის შემცველ ძახილის წინადადებაებში მთავარი მახვილი შორისდებულზე ან იშვიათად ზმნაზე.

კითხვით-ძახილის წინადადებაში მეგრულ-ლაზები ქართულად მეტყველებისას ლოგიკურად გამოყოფენ ზმნის წინა სიტყვას, იშვიათად – ზმნასაც, წინადადება აღმავალი კონტურით იწყება და დამავლით მთავრდება.

მეგრულ-ლაზურში, ასევე მეგრელებისა და ლაზების ქართულ მეტყველებაში გვაქვს როგორც ერთი (H^* , L^*), ისე ორი ტონის შემცველი მიმდევრობები: $L+H^*$, L^*+H , H^*+L , $H+L^*$.

როგორც მეგრულთა, ისე ლაზთა ქართული სპონტანური მეტყველება არასპონტანურზე გაცილებით სწრაფი ტემპით ხა-

სიათდება. მასშიც მეტია პაუზათა სიმრავლე, რასაც მოლაპარაკენი ავსებენ **ისა** სიტყვით ან „**რა (ჰ)ქვია?**“ ფრაზით.

მეგრელებს მეგრულისთვის დამახასიათებელი სრულხმოვნობა გადმოაქვთ ქართულში და რედუქციას უგულებელყოფენ: **საჩუქარები მისცა** (მდრ. სალიტ. ქართ. საჩუქრები მისცა) ან პირიქით, უკუმშველ ფორმებს კუმშავენ: **მანქნები** (მდრ. სალიტ. ქართ. მანქანები).

ფოთელების ქართული ენობრივად (წევდა, დოუტიებს...) ჰგავს ქართული ენის გურულ დიალექტს, აბაშელებისა (განსაკუთრებით იმ სოფლების წარმომადგენლებისა, რომლებშიც მეგრული დაიკარგა) – იმერულს, სარფელი და კვარიათელი ლაზების ქართული კი – აჭარულ დიალექტს.

მეგრელები მაღალი ტონალობით გამოირჩევიან (საქართველოში მცხოვრებ ლაზებთან შედარებითაც, თუმცა თურქეთში მცხოვრებ ლაზებს, განსაკუთრებით არტაშენელებს, ვიჟელებსა და ათინელებს მეგრელებზე მაღალი ტონალობა ახასიათებთ) და ეს განასხვავებს მათ ქართულს სხვა კუთხის ქართველების ქართულისაგან. ეს საკითხი უფრო სიღრმისეულ კვლევას საჭიროებს.

Megrelian-Laz Intonation

Summary

The monograph “Megrelian-Laz Intonation” was prepared within the framework of the project having the same title financed by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia in 2016. There had been no comprehensive work regarding the issue except some separate studies on accent. Megrelian intonation was barely mentioned and only one chapter was devoted to the intonation issues of Atinan (Pazar) Laz in the monograph “Pazar Laz”.

The present monograph consists of an introduction and four chapters: the introduction discusses the concept of intonation and its components, the functions of intonation, and research methodology. The first chapter is devoted to the issues of Megrelian intonation, the second chapter is about Laz intonation, the third chapter gives a comparative analysis of Megrelian and Laz intonations while the fourth chapter analyzes the intonation of the Georgian speech of Megrelians and Laz people.

Introduction. Intonation is a Latin term and means “pronouncing loudly”. Researchers equate intonation with the change in a tone in an expression. The term “**speech melody**” is attested as a synonymous term in some cases. Melodics (the change in a tone), the relative length of individual sounds (prosody), intensity, pause and timbre are considered to be the components of intonation. Accent is also an important component. Lexical (word accent) and phonetic accents can be distinguished. Logical accent is used to identify a word in a sentence that is the most important from a semantic point of view. In modern scientific literature, the term “peak” (that can be changed for various reasons such as emphasis, its position in an expression, etc.) or the nuclear pitch accent is used in the sense of logical accent. As usual, intonation of a sentence and phonological intonation are distinguished. **Intonation of a sentence** is used 1) to

characterize an expression (question, affirmation, command); b) to single out a logically significant member of a sentence; c) to express emotions by speaking (endearment, threatening, incitement, etc.). **Phonological intonation** differentiates meanings of syllables and words in the so-called pure tonal languages such as Classical Chinese (Myers).

The Area of Distribution of the Megrelian-Laz Language and Research Methodology. The Megrelian-Laz (Colchian/Zan) language historically covered a much wider area, in particular, it was spread on the Black Sea coast from the Sinop-Samsun-Trabzon to the Psou River, as well as on the territory of modern Adjara-Guria-Imereti, as evidenced by the toponymy and the Megrelian-Laz vocabulary preserved in the Georgian dialects of the territory. Over time, the area of distribution of the Colchian language has narrowed, in particular, today the Megrelian-speaking population lives densely in western Georgia, in the Samegrelo-Zemo Svaneti region (Abasha, Martvili, Zugdidi, Chkhorotsku, Khobi, Senaki, Tsalenjikha, Poti), as well as in the historical Samurzakano (Gali, some parts of Ochamchire and Tkvarcheli), Tbilisi and other Georgian cities. Prior to the Russian occupation of Abkhazia, Megrelian was widespread in Gulripshi and Sukhumi; a significant number of Megrelians have been emigrated; Laz speakers live in southwestern Georgia (Gamoghma Sarpi, some parts of Kvartati) and Turkey (Artvin Province - Khopa, Borchkha, Arkabe (Arhavi); Rize Province - Findikli (Vitse), Artashen, Vija (Chamlihemshin), and Pazar (Atina). Laz people speaking Laz also live outside historical Lazeti, in different provinces of Turkey; a lot of Laz people have emigrated to different European countries, especially to Germany.

In scientific literature, Megrelian was divided into two subdialects: Zugdidian-Samurzakanian and Senakian-Martvilian. According to the recent studies, the classification is as follows: Zugdidian-Jvarian, Samurzakanian and Senakian-Martvilian. In Georgian scientific literature, Laz was divided into three subdialects:

Khopan, Vitsean-Arkabian and Atinan. In the recent studies, Vitsean has been singled out, while in foreign studies, Chkhalan, Artashenian and Chamlihemshinian (Vija) are considered as independent dialects.

Our research is experimental. It was based on a specially designed questionnaire which included Megrelian, Laz and Georgian words (selected according to the number of syllables) and sentences (selected according to content and structure). We also recorded spontaneous speech contours. We used a voice recorder to obtain the material.

We organized 5 expeditions within the frameworks of the project: 1) in Samegrelo, on August 3-16, 2017, 2) in historical Latezi, on February 3-16, 2018 (in particular, in Rize and Artvin Provinces, Turkey, on February 3-12 and in the village of Sarpi, Khelvachauri municipality, Georgia, on February 13-16), 3) in Samegrelo, on August 17-30, 2018, 4) in historical Lazeti, from February 16 to March 1, 2019 (in particular, in Rize and Artvin Provinces, Turkey, on February 16-26 and in the village of Sarpi, Khelvachauri municipality and the district of Kvartati, Batumi, Georgia, from February 27 to March 1), 5) the final additional expedition was intended to obtain material from the descendants of Muhajir Laz people (who moved to Yalova, Bursa, Izmit, Karamursel, Sapanja, Akchakoja, Duzce as a result of the Ottoman-Russian war in 1877-1878) and it lasted from September 15 to September 26, 2019. The project did not intend to record the Megrelian speech in Abkhazia as we knew in advance that it would be impossible to cross the Enguri River. However, we still managed to record the Megrelian speech of the inhabitants of Abkhazia living on our side of the Enguri River.

For the first time in the Georgian scientific space, our monograph reflects the results of a study conducted with the descendants of Muhajir Laz people. The speech of Muhajir Laz people is mainly Chkhalan but people who speak other subdialects also live dispersedly on the territory: in Akchakoja - those who left Makrial and in Karamurseli – those who speak Arkabian. Their Laz

does not differ from the speech of Laz people living in Khopa-Chkhala and Arkabi. It was especially interesting to obtain material from the descendants of Laz people who moved from Beglevan to Yalova because their Laz is different from Chkhalan and is linguistically closer to Khopan. This is very important as today the only Laz people living in Beglevan are those who left Artashen, i.e. this subdialect has disappeared on the territory.

We interviewed respondents of different ages, genders and social classes who speak the above-mentioned subdialects of Megrelian-Laz. However, it should be noted that in Turkey we managed to record Laz teenagers only in Artashen. It is difficult to find a teenager who speaks fluent Laz even in Georgia. The same can be said about Megrelian-speaking teenagers, especially in Abasha and Poti.

We analyzed the materials obtained during the field work using the program Praat. The units of analysis (words, sentences) are accompanied by pitch tracks having two tiers: one for Megrelian-Laz and Georgian forms written with the Georgian alphabet, and the other for their international transliteration. The first tier gives pitch markers (H, L, H*, L*...) if it is included in a sentence pitch track.

Issues of Megrelian and Laz Intonation

Word Accent in Megrelian and Laz. Our experiment has revealed that the main difference between Megrelian and Laz intonations is accent. In Megrelian, in two-syllable and three-syllable words, accent is on the initial syllable. However, in some case, accent falls on the penultimate syllable in three-syllable words. As for four-syllable words, accent is on the antepenult. In five-syllable words, accent falls on the second syllable and the secondary accent is on the penultima. In six-syllable and seven-syllable words, accent is on the second syllable but in six-syllable words, the secondary accent is on the antepenult while in seven-syllable words, the secondary accent falls on the third syllable (see Table 1).

Table 1

σ count	word	accented σ	secondary accented σ	F0 and intensity
1 σ	da “sister”			
	če “white”			
2 σ	dida “mother”	1 st		High F0 on the 1 st σ; High intensity on the 1 st σ
	‘uʒi “ear”	1 st		High F0 on the 1 st σ; High intensity on the 1 st σ
3 σ	k’ibiri “tooth”	1 st or 2 nd		High F0 on the 1 st or on the 2 nd σ (Gali); High intensity on the 1 st or on the 2 nd σ
	ჭოყორი “dog”	1 st		High F0 on the 1 st or on the 2 nd σ (Martvili, Khobi); High intensity on the 1 st σ
4 σ	milaxuna / mijiaxuna “sitting inside”	2 nd		High F0 on the 2 nd σ; High intensity on the 1 st σ or on the 2 nd σ
	diantili / diantiri “mother-in-law”	2 nd		High F0 on the 1 st (Martvili), on the 2 nd or on the 3 rd σ (Gali, Zugdidi, Abasha, Poti); High intensity on the 1 st σ or on the 2 nd σ
5 σ	kigubirapu “He/she has sung”	2 nd	penultimate	High F0 on the 2 nd σ; High intensity on the 3 rd σ
	dida’oneri “stepmother”	2 nd	penultimate	High F0 on the 2 nd σ, on the 3 rd or on the 1 st σ (Gali); High intensity on the 1 st σ (Gali) or on the 2 nd σ
6 σ	ginok’etebuli / ginoketebuji “altered”	2 nd	antepenult	High F0 on the antepenult (Gali) or on the penultimate σ; High intensity on the penultimate (Zugdidi) or on the antepenult σ
	Ginoʒirapili / ginoʒirapiji “met for the purpose of marriage”	2 nd	antepenult	High F0 on the 1 st or on the penultimate σ (Martvili); High intensity on the penultimate (Zugdidi) or on the antepenult
7 σ	ginoc’ic’inapili / ginoc’ic’inapiji “override”	2 nd	on the 4 th σ	High F0 on the penultimate or on the 2 nd σ (Martvili); High intensity on the antepenult σ

In Laz, in two-syllable, three-syllable and four-syllable words, accent is on the penultima while in five-syllable and six-syllable words, it falls on the penultima or the antepenult. As for seven-syllable words, accent falls on either penultima, antepenult or the fourth to the last syllable. (see Table 1).

Table 2

σ count	word	accented σ	secondary accented σ	F0 and intensity
1 σ	da “sister”			
	xče “white”			
2 σ	nana “mother”	1 st		High F0 on the 1 st σ; High intensity on the 1 st σ
	baba “father”	1 st		High F0 on the 1 st σ; High intensity on the 1 st σ
3 σ	gġjini / gu(r)uni “donkey”	2 nd		High F0 on the 2 nd σ; High intensity on the 2 nd σ
	dolobu “pour into”	2 nd		High F0 on the 2 nd σ; High intensity on the 1 st σ or on the 2 nd σ
	doloxe “inside”	2 nd		High F0 on the 2 nd or 1 st σ; High intensity on the 2 nd or on the 1 st σ
4 σ	molaxunu “sitting inside”	penultima		High F0 on the penultimate or 2 nd σ (Sarpi); High intensity on the 2 nd σ
	doloxeni “inner”	penultima		High F0 on the penultimate or 2 nd σ (Sarpi); High intensity on the 1 st σ
5 σ	molaxuneji / molaxuneri “sat in smth.”	antepenult or penultimate	2 nd / 1 st	High F0 on the 2 nd (Sarpi), on the penultimate or or the antepenult σ; High intensity on the 2 nd σ
	doloxuneji / doloxuneri “sat in smth by smb.”	antepenult or penultimate	2 nd / 1 st	High F0 on the penultimate or on the 2 nd σ; High intensity on the 1 st σ
6 σ	doloḡumo(r)eli “marinated with vinegar”	penultimate or antepenult	2 nd / 1 st	High F0 on the penultimate or on the 1 st σ; High intensity on the 2 nd or on the penultimate σ
	molač’opineji / molač’opineri “cornered”	penultimate, antepenult or the fourth to the last	2 nd / 1 st	High F0 on the 2 nd (Sarpi), on the penultimate or on the 3 rd σ; High intensity on the 2 nd σ
7 σ	dolok’ap’et’ana pa “to embed”	penultimate, antepenult or the fourth to the last	2 nd / 1 st	High F0 on the 3 rd or on the antepenult σ; High intensity on the antepenult σ

In Laz, the secondary accent falls on the 2nd or 1st syllable in five-syllable, six-syllable and seven-syllable words. If accent on the penultima is a historical characteristic of Laz, it is possible that the modern situation of Megrelian is caused by the strong influence of Georgian, or the position of accent in Laz can be the result of the Turkish influence as according to S. Ipek Turkish is characterized by accent mainly on the final syllable.

To see the F0 contour of Megrelian and Laz words containing different numbers of syllables, see Fig. 1.1.1 and Fig. 2.1.1, Fig. 1.1.2 and Fig. 2.1.2, Fig. 1.1.3 and Fig. 2.1.3, Fig. 1.1.4 and Fig. 2.1.4, Fig. 1.1.5 and Fig. 2.1.5, Fig. 1.1.6 and Fig. 2.1.6, Fig. 1.1.7 and Fig. 2.1.7.

In both Megrelian and Laz, accent has a phonological value when different forms coincide. In Megrelian, a noun and the third person form of a verb (**yuru** “death” and **yuru** “He/She/It is dying”, see Fig. 1.1.8 and Fig. 1.1.9) or the aorist and future forms of a verb (see Fig. 1.1.10 and Fig. 1.1.11) (rarely the forms of the Resultative I, see Fig. 1.1.12) coincide with each other while in Laz, the infinitive and the third person form of a verb are similar which was revealed in Arkabian by N. Kutelia. We have confirmed the phonological value of accent in all the subdialects of Laz except Khopan and Chkhalan when the infinitive and the third person form of a verb coincide (see Fig. 2.1.8 and Fig. 2.1.9, Fig. 2.1.10 and Fig. 2.1.11).

In scientific literature, it is believed that Chan-Megrelian accent is changeable that is also confirmed by our research. If a word that consists of two syllables becomes a three-syllable word after it is added by a formative, accent moves to the penultimate syllable. So, the rule revealed as a result of our experiment is as follows: the location of accent depends on the number of syllables in a word.

Typologically, Laz-Megrelian accent is described as weak dynamic-musical but weaker and less dynamic-musical than in Georgian and even weaker than in Svan. The fact that Chan-Megrelian has managed to maintain unreduced bases is the result of weak dynamic accent (S. Zhgenti). K. Danelia believes that accent is

a reason for preserving unreduced bases in Colchian (The Colchian Language). According to Arn. Chikobava, reduced bases are secondary being the result of strong dynamic accent (Arn. Chikobava). The reduction of a base conditioned by such accent is a characteristic of the Megrelian subdialects Samurzakanian and Zugdidian and the Laz subdialects Chamlihemshinian, Artashenian and Atinan. Unlike Laz, even a remnant of tonic accent cannot be found in Megrelian (The Colchian Language) although in Laz, the possible tonic accent is thought to be more of a phrase/a sentence than of a word.

Intonation of Megrelian and Laz Declarative Sentences. In Megrelian and Laz, a sentence may be declarative, interrogative, imperative, exclamatory and interrogative-exclamatory.

We discuss not only simple but also simple complicated and compound/complex sentences as they are declarative sentences in terms of modality. The simple Megrelian sentence begins with a low pitch, then it rises in tone and at the end it has the falling intonation contour. The situation is same in Laz with the exception of the Gamoghma Sarpian (on the Georgian side) speech in which the nuclear pitch accent is on the subject. In other subdialects, accent falls on the adverbial modifier of place just like in Megrelian. In the Sarpian speech, the intonation contour of a sentence is falling-rising-falling while in other subdialects it is rising-falling like in Megrelian in most cases (cf. Fig. 1.2.1 and Fig. 2.2.1).

The word order is somewhat free in Megrelian and Laz (SVO or SOV), i.e. we can change the sequence of words. This will not change the content. The simple sentence presented in the changed word order starts with a low or a high pitch that falls at the end of the sentence (LHL% or HL%) in Megrelian and Laz. In both Megrelian and Laz, the nuclear pitch accent is on the initial member of the sentence (cf. Fig. 1.2.2 and Fig. 2.2.2).

In the simple complicated sentence, the nuclear pitch accent is on the second direct object (Gali, Senaki, Chkhorotsku) while in Martvili, Poti and Tsalenjikha, it falls on a facultative constituent. In Khobi, it is on the predicate and in Laz, the nuclear pitch accent falls

on the first or the second direct object. In all cases, the sentence starts with a low pitch and continues with the rising intonation contour. In almost all words consisting of more than one syllable, the pitch rises and falls, however they end with falling intonation. When connecting homogenous members without connectors, high F0 is on the first and the third direct objects. The nuclear pitch accent falls on the adverbial modifier and the sentence ends with the falling intonation contour (cf. Fig. 1.2.3 and Fig. 2.2.3).

Megrelian and Laz have compound and complex sentences. In the Megrelian compound sentence, the nuclear pitch accent is on the conjunction **do** “and” though both subjects are characterized by high F0. The sentence ends with the HL% intonation contour. In Laz, the rising intonation contour is a trait of the second subject as well, however, the nuclear pitch accent falls on the first subject. The compound sentence ends with the falling intonation contour (cf. Fig. 1.2.4 and Fig. 2.2.4).

In the Megrelian compound sentence, the nuclear pitch accent is on a conjunction or the subject of a dependent clause but sometimes it falls on the subject of an independent clause or the predicate of a dependent clause. In Laz, accent is on the subject of either an independent or a dependent clause. Conjunctions are also characterized by the rising intonation contour. In Artashenian and Chamlihemshinian, rising intonation is a trait of a modifier and the subject of a dependent clause as well, and the sentence always ends with the falling intonation contour (cf. Fig. 1.2.5 and Fig. 2.2.5).

In Megrelian and Laz, there are such complex sentences that contain a particle instead of a conjunction performing its function, e.g. the Megrelian complex sentences having the particles **-ni** and **-o** and the Laz complex sentences containing the particles **na** and **-ši** (Megrelian **-ni** and Laz **na** can be added to both a verb and a noun (in addition, unlike Megrelian **-ni**, Laz **na** may precede a verb) while Megrelian **-o** and Laz **-ši** are attached to a verb). In Laz, these particles are always presented in the complex sentence but in the Martvilian and Senakian subdialects of Megrelian, the particle **-ni** is mainly lost. The Megrelian nuclear pitch accent is on the direct

object in a sentence containing the particle **-ni** (Gali, Senaki, Khobi, Martvili, Chkhorotsku, Tsalenjikha) and it rarely falls on a conjunction (Tsalenjikha). In Laz, the nuclear pitch accent is on the object in a sentence having the particle **na**, the rising intonation contour is a trait of a modifier and a verb of a dependent clause, and the sentence ends with the falling intonation contour (cf. Fig. 1.2.6 and Fig. 2.2.6).

In the Megrelian sentence containing the particle **-o**, the nuclear pitch accent is on the syllable preceding the particle though sometimes it also falls on the particle **-i**. In the Laz complex sentence that contain the particle **-ši**, the nuclear pitch accent is on the verb having the particle **-ši/-si**, the rising intonation contour is a trait of the direct object, and the sentence ends with falling intonation. Thus, in Megrelian and Laz, the nuclear pitch accent may fall on the subject, an adverbial modifier, the direct object, a verb and rarely on a conjunction in the declarative sentence that is characterized by the rising-falling or the falling-rising-falling intonation contours (cf. Fig. 1.2.7 and Fig. 2.2.7).

Intonation of Megrelian and Laz Interrogative Sentences.

There are two types of interrogative sentences in Megrelian-Laz – sentences with (wh-questions) or without (yes-no questions) a question word. A wh-question is presented with question words, while a yes-no question is expressed by the interrogative particle **-o** (Megrelian) and the particle **-i** (Laz).

In the Megrelian wh-question, the nuclear pitch accent is on a verb and the sentence ends with the rising intonation contour. If we change the sequence of the members in the sentence, the nuclear pitch accent may fall on the subject. In Laz, in both cases, the nuclear pitch accent is on the subject and the intonation contour is rising at the end of the sentence (cf. Fig. 1.3.1 and Fig. 2.3.1). If a question word is added by a particle of any other word, the nuclear pitch accent falls on the particle and the sentence ends with the rising intonation contour in both Megrelian and Laz (cf. Fig. 1.3.4 and Fig. 2.3.3).

In both Megrelian and Laz, in the sentences containing two question words, the subject precedes the object, the nuclear pitch accent is on the first question word and the sentence ends with falling intonation (L%). In the work “Pazar Laz”, it is stated that such a type of a sentence ends with rising intonation in Atinan. We have concluded that it ends with the falling intonation contour (cf. Fig. 1.3.5 and Fig. 2.3.4).

In the Megrelian yes-no question, the nuclear pitch accent falls on the vowel preceding the question particle **-o** while in Laz, in two-syllable words, it falls on the vowel that precedes the particle **-i**. As for the words that contain three or more syllables, the nuclear pitch accent is on the third syllable to the particle **-i** (the speech of Muhajirs from Chkhala is an exception. Like in Megrelian, the syllable preceding the particle **-i** is always accented (cf. Fig. 1.3.6 and Fig. 2.3.5; Fig. 1.3.7, Fig. 2.3.6 and Fig. 2.3.7). In Gamoghma Sarpian (on the Georgian side), the interrogative particle **-i** is lost (it is used in parallel with the forms without the particle only by the speakers who have relations with Laz people living in Turkey) (cf. Fig. 1.3.8, Fig. 2.3.8 and 2.3.9). As a result of the Georgian influence and like in the Georgian language, a question is expressed only by intonation. At the end of the sentence, there is HL% while in other subdialects, the boundary tone L% is found. Thus, in Laz of Sarpi and Kvariati, the absence of the particle **-i** makes a noticeable difference from other subdialects. In Laz of Turkey, the preservation of the particle **-i** was probably conditioned by the fact that the Turkish language has the interrogative particle (mi/mu) but unlike Laz, it does not attach directly to a noun or a verb, e.g. *sen mi* “Is it you?”, *Geliyor mu* “Is he/she/it coming?”

The interrogative particles **-o/-i** also express a question asked to get more information and in such a case in Megrelian, the interrogative pitch accent falls on the vowel preceding the particle **-o** while in Laz, it is on the third syllable to the particle **-i** (cf. Fig. 1.3.9 and Fig. 2.3.10).

In Megrelian and Laz, a question may be asked even only by intonation when you try to clarify something. In all the subdialects,

in such a case, the word that needs to be clarified has the nuclear pitch accent on the final syllable. Accordingly, the rising intonation contour is at the end (cf. Fig. 1.3.10 and Fig. 2.3.11).

Both Megrelian and Laz are characterized by alternative questions that contain the conjunctions **var/tu** (Megrelian) and **vana** (Laz) “or”. The nuclear pitch accent falls on those conjunctions. In Megrelian and Laz, both the interrogative particle and the conjunction are used simultaneously in alternative questions. In this case, the nuclear pitch accent is on the interrogative particle although the conjunction is also characterized by the rising intonation contour. Unlike Megrelian, it is not uncommon for such a sentence to be found without the conjunction in Laz, and the nuclear pitch accent is on the particle **-i** of the first verb (in this case, the interrogative particle **-i** is preserved in Gamoghma Sarpian (on the Georgian side) but it is attached only to the first member. In other Laz subdialects, both members are added by the particle **-i**) (cf. Fig. 1.3.11, Fig. 1.3.12 and Fig. 2.3.12).

In both Megrelian and Laz, the positive (**xoš / ho**) and the negative (**var > va**) particles, presented as independent units, have the rising intonation contour, namely, before the interrogative particle **-o / -i**. In the Poti speech, it is directly on the particle **-o**. As for the sentence containing the negative particle in Laz, the F0 peak is on the particle **var** “not”.

In echo questions, the nuclear accent is on the interrogative particle in Megrelian and Laz. Accordingly, the sentence ends with rising intonation. In “Pazar Laz”, it is stated that in such cases, the intonation is falling at the end of the sentence.

Intonation of Megrelian and Laz Imperative Sentences. Megrelian-Laz has two types of imperative sentences: positive and negative (prohibitive). The positive imperative sentence expresses the necessity of performing the action conveyed by a verb (cf. Fig. 1.4.1 and Fig. 2.4.1). It may present both a speaker and an addressee (cf. Fig. 1.4.2 and Fig. 2.4.2; Fig. 1.4.3, Fig. 1.4.4 and Fig. 2.4.3). In both Megrelian and Laz, the imperative sentence conveys different meanings: appeal (cf. Fig. 1.4.5 and Fig. 2.4.4), praise (cf. Fig. 1.4.6

and Fig. 2.4.5), blessing (cf. Fig. 1.4.7 and Fig. 2.4.6), and cursing (cf. Fig. 1.4.8 and Fig. 2.4.7). In all cases, the nuclear pitch accent is on the initial member of the sentence (with rare exceptions) and the intonation contour is falling at the end.

In Megrelian and Laz prohibitive sentences, the nuclear pitch accent falls on the initial member of the sentence as well. Accordingly, it starts with high F0 and ends with the falling intonation contour (cf. Fig. 1.4.9 and Fig. 2.4.8; Fig. 1.4.10 and Fig. 2.4.9). Thus, in the imperative sentence, in contrast to the declarative and the interrogative sentences, the nuclear pitch accent mainly falls on the initial member of a sentence, and the sentence ends with the HL% boundary tone.

Intonation of Megrelian and Laz Exclamatory Sentences.

Megrelian-Laz exclamatory sentences express different emotions: wish (cf. Fig. 1.5.1 and Fig. 2.5.1), excitement (cf. Fig. 1.5.2 and Fig. 2.5.2), fondness (cf. Fig. 1.5.3 and Fig. 2.5.3), sadness (cf. Fig. 1.5.4 and Fig. 2.5.4), regret (cf. Fig. 1.5.5 and Fig. 2.5.5), scaring (cf. Fig. 1.5.6 and Fig. 2.5.6), anger (cf. Fig. 1.5.7 and Fig. 2.5.7), disgust (cf. Fig. 1.5.8 and Fig. 2.5.8), and alarm (cf. Fig. 1.5.9 and Fig. 2.5.9). In the exclamatory sentence expressing any emotion, the nuclear pitch accent is on the first member, namely, on its initial or final syllable. Accordingly, it begins with the rising or the falling intonation contours. In the exclamatory sentence containing an interjection, the nuclear accent is on an interjection although in Megrelian there are some exceptions when the F0 peak is on a verb but even in such cases, an interjection is still characterized by the rising intonation contour. The Megrelian-Laz exclamatory sentence does not differ from the imperative sentence in terms of intonation.

Intonation of Megrelian and Laz Interrogative-Exclamatory Sentences. In the Megrelian interrogative-exclamatory sentence containing an interrogative particle, the nuclear pitch accent is on the syllable that precedes the interrogative particle **-o** while in Laz, it falls on the third syllable to the particle. The sentence ends with the falling intonation contour (cf. Fig. 1.6.1 and Fig. 2.6.1).

In the Megrelian interrogative-exclamatory sentence

containing a question word, the nuclear pitch accent is on a question word but it may fall on the initial member of a sentence in rare cases while in Laz the nuclear accent is always on the initial member, a question word is characterized by high F0 and the sentence ends with the falling intonation contour (cf. Fig. 1.6.2 and Fig. 2.6.2). Thus, in the interrogative-exclamatory sentence, the intonation of the interrogative sentence is dominant.

In Megrelian and Laz, there are both single (H*, L*) and bitonal accents (L+H*, L*+H, H*+L, H+L*).

Megrelian and Laz Spontaneous Speech Analysis.

Megrelian and Laz spontaneous speeches have a lot in common but some things are different. Both unplanned speeches are characterized by a multitude of pauses, speakers use the sound sequence **əə** when pausing, as well as the word **ina / muda** “that / something” (Megrelians), and **ondi / mutxa** “that / something” (Laz people).

Megrelian and Laz subdialects differ in pace, in particular, the Senakian-Martvilian subdialects of Megrelian and the Khopan-Chkhalan, Vitsean and Arkabian subdialects of Laz are characterized by a more or less slow pace while the Zugdidian-Jvarian and Samurzakanian subdialects of Megrelian and the Chamlihemshinian, Artashenian and Atinan subdialects of Laz are much faster with the exception of individual rare cases.

In both Megrelian and Laz spontaneous speeches, lengthening the final sound of a sentence or a phrase is noticeable, however, in the Martvilian and Samurzakanian subdialects of Megrelian, not only the final vowel can be lengthened when pronouncing but also an internal vowel of a word/any member of a sentence.

The influence of accent on the difference of the subdialects is apparent in both Megrelian and Laz. The accent of Zugdidian-Jvarian and Samurzakanian is much stronger than the accent of Senakian-Martvilian which is why Senakian and Martvilian are characterized by having more unreduced bases and basic forms. Strong accent is a trait of the western Laz subdialects (Chamlihemshinian, Artashenian, Atinan) which is manifested by the reduced form while in the eastern Laz subdialects, unreduced variants are preserved. In

Chamlihemshinian, the final vowels can be apocopated. All the above-mentioned is reflected in intonation that allows the representatives of the Megrelian-Laz subdialects to guess where a speaker is from.

It is a general tendency and thus, Megrelians and Laz people are also characterized by a fast pace when they feel joy and excitement and a slow pace when their emotions are not strong. Both Megrelian and Laz spontaneous texts are pronounced in a higher tone than non-spontaneous. Megrelian-Laz women are also distinguished by higher tones than men. In both Megrelian and Laz spontaneous speeches, a speaker may interrupt a sentence. Zugdidian, Samurzakanian and Chamlihemshinian-Artashenian-Atinan, speakers are distinguished by having the highest pitch.

Literary texts also differ from the non-literary spontaneous speech, e.g. a poem in which pauses are shorter unlike the non-literary oral speech; in a poem, the rhythm is very organized while in the spontaneous speech it is disorganized.

Intonation of the Georgian Speech of Megrelians and Laz people. The Georgian speech of Megrelians and Laz people has never been the subject of study. We analyzed the Georgian speech of 10 Megrelians and 4 Laz people living in Georgia as Laz people living in Turkey do not speak Georgian.

In the Georgian speech of Megrelians, in two-syllable words, accent falls on the penultima. As for three-syllable and four-syllable words, the second syllable is accented while in the words containing five or more syllables accent is on the antepenult. In six-syllable words, secondary accent is found, in particular, it is on the second syllable. As for seven-syllable words, it is on the third syllable (see Table 3).

Table 3

σ count	word	accented σ	secondary accented σ	F0 and intensity
1 σ	da “sister” xe “tree”			
2 σ	mama “father”	1 st		High F0 on the 1 st σ; High intensity on the 1 st σ
	q’uri “ear”	1 st		High F0 on the 1 st σ; High intensity on the 1 st σ
3 σ	k’edeli “wall”	2 nd		High F0 on the 1 st σ or on the 2 nd σ; High intensity on the 1 st σ or on the 2 nd σ
	beberi „old”	2 nd		High F0 on the 1 st σ or on the 2 nd σ; High intensity on the 1 st σ
4 σ	dabaruli “spaded”	2 nd		High F0 on the 2 nd σ; High intensity on the 1 st σ or on the 2 nd σ
	dadaguli “burnt”	2 nd		High F0 on the 2 nd σ; High intensity on the 1 st σ or on the 2 nd σ
5 σ	gadadebuli “postponed”	antepenult		High F0 on the 2 nd σ; High intensity on the 3 rd σ
	gamogonili “imaginary/fictional”	antepenult		High F0 on the 2 nd σ; High intensity on the 1 st σ or on the 2 nd σ
6 σ	gadak’etebuli “altered”	antepenult	2 nd	High F0 on the 3 rd σ; High intensity on the penultimate (Zugdidi) or on the antepenult σ
	gagulisebuli “angry”	antepenult	2 nd	High F0 on the antepenult σ; High intensity on the penultimate (Zugdidi) or on the antepenult σ
7 σ	gadabibinebuli “densely covered with grass/crop plants”	antepenult	3 rd	High F0 on the 2 nd σ; High intensity on the antepenult σ
	gadaxalisebuli “refreshed”	antepenult	3 rd	High F0 on the 2 nd σ; High intensity on the antepenult σ

In the Georgian speech of Laz people, in two-syllable and three-syllable words, accent falls on the penultima. In four-syllable words, accent falls on the second syllable but in five-syllable words, it is on the antepenult. As for the words that contain six or seven syllables, it is on the antepenult or the penultima (see Table 4).

Table 4

σ count	word	accented σ	secondary accented σ	F0 and intensity
1 σ	da “sister”			
	xe “tree”			
2 σ	mama “father”	1 st		High F0 on the 1 st σ; High intensity on the 1 st σ
	quri “ear”	1 st		High F0 on the 1 st σ; High intensity on the 1 st σ
3 σ	k’edeli “wall”	2 nd		High F0 on the 2 nd σ; High intensity on the 1 st σ
	beberi „old”	2 nd		High F0 on the 1 st σ; High intensity on the 2 nd σ
4 σ	dabaruli “spaded”	2 nd		High F0 on the 2 nd σ; High intensity on the 2 nd σ
	dadaguli “burnt”	2 nd		High F0 on the 2 nd σ; High intensity on the 2 nd σ
5 σ	gadadebuli “postponed”	antepenult		High F0 on the 2 nd σ; High intensity on the 2 nd σ
	gamogonili “imaginary/fictional”	antepenult		High F0 on the 2 nd σ; High intensity on the 2 nd σ
6 σ	gadak’etebuli “altered”	2 nd / penultimate	1 st	High F0 on the 2 nd σ; High intensity on the 2 nd σ
	gagulisebuli “angry”	2 nd / antepenult	1 st	High F0 on the 2 nd σ; High intensity on the 2 nd σ
7 σ	gadabibinebuli “densely covered with grass/crop plants”	the fourth to the last / penultimate	penultimate / the fourth to the last	High F0 on the 2 nd σ; High intensity on the 2 nd σ
	gadaxalisebuli “refreshed”	antepenult	penultimate / 3 rd	High F0 on the 2 nd σ; High intensity on the 2 nd σ

To see the F0 contour of Georgian words containing different numbers of syllables spoken by Megrelians and Laz people, see Fig. 4.1.1 and Fig. 4.1.2, Fig. 4.1.3 and Fig. 4.1.4, Fig. 4.1.5 and Fig. 4.1.6, Fig. 4.1.7 and Fig. 4.1.8, Fig. 4.1.9 and Fig. 4.1.10, Fig. 4.1.11 and Fig. 4.1.2, Fig. 4.1.13 and Fig. 4.1.14).

In the Georgian speech of Megrelians, the nuclear pitch accent is on the subject or a verb while Laz people accent a verb (cf. Fig. 4.2.1 and Fig. 4.2.2, 4.2.3 and Fig. 4.2.4).

In the speech of Megrelians, in the simple complicated sentence, the nuclear accent falls on the subject or the second homogenous member of a sentence. In the speech of Laz people, the nuclear pitch accent is on the third object although the rising intonation contour is a trait of both the initial and the last homogenous members (cf. Fig. 4.2.5 and Fig. 4.2.6).

In the Georgian speech of Megrelians and Laz people, in the compound sentence, the nuclear pitch accent falls on the first subject, the conjunction **da** “and” is characterized by the rising intonation contour, and the sentence ends with the HL% boundary tone (cf. Fig. 4.2.7 and Fig. 4.2.8). As for the complex sentence, the nuclear accent is on a verb or on a conjunction in rare cases (cf. Fig. 4.2.9 and Fig. 4.2.10).

In the Georgian speech of Laz people and Megrelians, in a wh-question, the nuclear pitch accent falls on a verb. The sentence starts with the rising intonation contour and ends with falling intonation although Megrelians rise a tone on a question word (cf. Fig. 4.3.1 and Fig. 4.3.2, 4.3.3 and Fig. 4.3.4).

When Megrelians and Laz people speak Georgian and ask an additional question to get more information, the nuclear pitch accent falls on the penultima or the final syllable (cf. Fig. 4.3.5 and Fig. 4.3.6).

As Nana Gulua and Revaz Sherozia point out, just like in a yes-no question, in a wh-question Megrelians lengthen the final vowel which distinguishes their Georgian from the speech of Georgians in other parts of Georgia. We think that Megrelians do not properly lengthen the final vowel not only in a wh-question but also in a yes-no questions and this fact distinguishes their interrogative sentence. The interrogative sentence in the Georgian speech of Laz people is not different because the Laz interrogative sentence was influenced by Georgian and lost the interrogative particle (cf. Fig. 4.3.7 and Fig. 4.3.8, 4.3.9 and Fig. 4.3.10).

In Georgian alternative questions, Megrelians accent the final or the penultimate syllables of the first verb while in the Georgian

speech of Laz people, the nuclear accent falls on the penultima of the last verb although the final syllable of the first verb is characterized by the rising intonation contour (cf. Fig. 4.3.11 and Fig. 4.3.12). When a question is asked to get more information in the Georgian speech of Laz people and Megrelians, the nuclear pitch accent is on the final syllable (cf. Fig. 4.3.13 and Fig. 4.3.14).

In the Georgian speech of Megrelians, in the tag questions with a negative question tag, the nuclear pitch accent is on the particle, in particular, on the final syllable of the particle while in the speech of Laz people, the nuclear accent falls on a verb, and the final syllable of the particle is characterized by the rising intonation contour (cf. Fig. 4.3.15 and Fig. 4.3.16). In the Georgian tag question containing a positive question tag, the nuclear pitch accent is on the subject but the particle has the rising intonation contour (cf. Fig. 4.3.17 and Fig. 4.3.18).

Unlike Megrelian and Laz, in the Georgian speech of Megrelians and Laz people, both a *wh*-question and a *yes-no* question end with the falling intonation contour with rare exceptions.

In both types of the imperative sentence, the initial member that is usually characterized by the *F0* peak ends with falling intonation (cf. Fig. 4.4.1 and Fig. 4.4.2, Fig. 4.4.3 and Fig. 4.4.4, Fig. 4.4.5 and Fig. 4.4.6, Fig. 4.4.7 and Fig. 4.4.8, Fig. 4.4.9 and Fig. 4.4.10, Fig. 4.4.11 and Fig. 4.4.12, Fig. 4.4.13 and Fig. 4.4.14). In the prohibitive sentence, the particles **ar** “don’t” and **nu** “don’t” have rising intonation (cf. Fig. 4.4.15 and Fig. 4.4.16, Fig. 4.4.17 and Fig. 4.4.18).

In the exclamatory sentence containing an interjection, the nuclear pitch accent is on an interjection or a verb. Consequently, it starts with the rising or the falling intonation contours (cf. Fig. 4.5.1 and Fig. 4.5.2, Fig. 4.5.3 and Fig. 4.5.4, Fig. 4.5.5 and Fig. 4.5.6, Fig. 4.5.7 and Fig. 4.5.8, Fig. 4.5.9 and Fig. 4.5.10, Fig. 4.5.11 and Fig. 4.5.12, Fig. 4.5.13 and Fig. 4.5.14, Fig. 4.5.15 and Fig. 4.5.16, Fig. 4.5.17 and Fig. 4.5.18). In the interrogative-exclamatory question, Megrelians and Laz people logically accent the word that precedes a verb and a verb itself in rare cases. Sometimes the nuclear

pitch accent is on a question word or the initial member of a sentence (cf. Fig. 4.6.1 and Fig. 4.6.2, Fig. 4.6.3 and Fig. 4.6.4).

Like Megrelian and Laz, in the Georgian speech of Megrelians and Laz people there are both single (H^* , L^*) and bitonal accents ($L+H^*$, L^*+H , H^*+L , $H+L^*$).

Within the framework of our research, we also observed the unplanned Georgian speech of Megrelians and Laz people. Their Georgian spontaneous speech containing more pauses is much faster than the non-spontaneous speech. The pauses are often replaced by the word or the phrase **isa** “that”/ **ra (h)kvia?** “I can’t remember”.

While observing the speech of Megrelians, we paid attention to a very interesting phenomenon. They use unreduced bases in their Georgian that is a trait of Megrelian, e.g. **sačukarebi misca** “He/She gave him/her presents” (cf. lit. Geo. **sačukrebi misca**). Sometimes Megrelians do the opposite by syncopating a word incorrectly, e.g. **manknebi** “cars” (cf. lit. Geo. **mankanebi**). It is common to use the ergative when it is not needed in Georgian: **q’velam ertad c’avidet** “let’s go together” (cf. lit. Geo. **q’vela ertad c’avidet**).

When Megrelians speak Georgian, it is noticeable that the consonant **l** is softened by mainly the older generation. Unfortunately, the adolescents do not soften the consonant even when they speak Megrelian. Another interesting phenomenon has been revealed: Megrelian and Laz do not have the vocative case, so, they use the nominative case instead. They use the same rule when speaking Georgian (addressing someone) and add the nominative case marker **-i** even to the names the bases of which end with a consonant, e.g. **Levani, modi ak!** “Levan, come here!”

Megrelians are especially distinguished with a high pitch making their Georgian different from Georgian of people living in other parts of Georgia. Their pitch is higher than the pitch of Laz people (we mean those who live in Georgia as the pitch of Laz people living in Artashen, Chamlihemshin and Atina (Turkey) is much higher than the one of Megrelians).

Megrelce-Lazca Tonlama

Özgeçmiş

2016 yılında Shota Rustaveli Ulusal Bilim Vakfı tarafından finanse edilen aynı isimli proje çerçevesinde "Megrelce-Lazca Tonlama" monografisi hazırlanmıştır. Daha önce bu konuyla ilgili kapsamlı bir makale olmamıştır, sadece Vurgu ile ilgili ayrı çalışmalar yayınlanmıştır; Megrelce tonlamasından çok az bahsediliyordu ve Atina Lazcası tonlamasıyla ilgili konular için "Pazar Lazcası" monografisinde sadece bir bölüm ayrılmıştır.

İşbu monografi bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır: Giriş bölümünde Tonlanma kavramı ve onun parçaları hakkında gereken bilgi verilmektedir, ayrıca Tonlama fonksiyonları, araştırma metodolojisi de incelenmektedir. İlk bölüm Megrelce tonlaması konularına ayrılmıştır, ikinci bölüm Lazcaya aittir, üçüncü bölüm ise Megreller ve Lazların tonlanmasının karşılaştırmalı bir analizini vermektedir, dördüncü bölümünde ise Megreller ve Lazların Gürcüce konuşmaları incelenmektedir.

Tanıtım. Tonlanma Latince ifadeler için bir terimdir ve yüksek sesle telaffuz etmek anlamına gelir. Araştırmacılar tonlanmayı, bir tonun ifadedeki hareketi, yükselişi ve düşüşü ile eşitler. Ayrıca eşanlamlı terim olarak Konuşmanın Melodisi de kullanılabilir. Tonlamanın parçaları şunlardır: melodi (ton değişikliği), tek tek seslerin göreceli uzunluğu (Prosodi), yeğnlik, duraklama ve sesin tonu. Tonlanmanın önemli kısmı da Vurgudur. İki Tür Vurgu ayırılmaktadır – Sözcüksel (kelime vurguları) ve fonetik Vurgusu. Cümlelerin en önemli olan kelimesi Mantıksal Vurgu ile ayırılmaktadır. Modern bilimsel yayınlarında mantıksal Vurgu anlamı – Tepe Noktası (çeşitli nedenlerle değişebilir: vurgu yada ifadede yer) veya Ana Odak Noktası (nuclear pitch accent) demektir. Genel olarak, Cümlelerin tonlaması ve Fonolojik Tonlaması hakkında konuşulmaktadır. Cümlelerin tonlaması şöyle bir durumlarda kullanılabilir: a) konuşmanın nitelenmesi için (Soru, iddia, komut);

b) Mantık bakımından cümlelerin en önemli öğeleri vurgulamak amacıyla; c) Duygulu Konuşmanın gösterilmesi için (sevgi, tehdit, kışkırtma v.s.). Fonolojik tonlama ise, gerçek Tonlamalı Dillerde, örneğin Çin Dilinde, Hecenin ve sözcüklerin anlamları birbirlerinden ayrılmayı yapmaktadır (Meyers).

Megrel-Laz Dilinin Dağılımının Alanı ve Araştırma Metodolojisi. Megrelce-Lazca (Kolhi (Colchian) / Zanca) dili, tarihsel olarak çok daha geniş bir alanı, yani Karadeniz bölgesindeki olan Sinop-Samsun-Trabzon'dan Psou Nehri'ne kadar, ayrıca Gürcü toponiminin de gösterdiği gibi, modern Acara-Guria-Imereti bölgesini kapsamıştır ve yerel lehçelerde bulunan Megrelce-Lazca kelime hazinesi tarafından onaylanmıştır. Zamanla, Kolhi dilinin dağılımının alanı daralmıştır. Örneğin, bugünlerde Megrelce konuşan nüfus, yoğun bir şekilde batı Gürcistan topraklarında, yani Samegrelo-Zemo Svaneti Bölgelerinde yaşamaktadır (Abaşa, Martvili, Zugdidi, Çhorotsku, Hobi, Senaki, Tsalenciha, Poti şehirleri), ayrıca, tarihi Samurzakano bölgesinde (Gali, kısmen Oçamçire ve Tkvarçeli), Tiflis'te ve Gürcistan'ın diğer şehirlerinde. Rusların Abhazya'yı işgalinden önce, Gülrıpş ve Sohumi'de Megrel yaygındı, önemli sayıda Megrel yurt dışında, göçmen olarak yaşamaktadır; Lazca konuşan nüfus ise Güney-Batı Gürcistan'da (Gürcü tarafındaki Sarp'ta ve kısmen Kvariati bölgesinde) ve Türkiye'de (Artvin İlinde – Hopa, Borçka, Arhavi (Gürcücesi – Arkabi); Rize ilinde – Fındıklı (Vitse), Ardeşen ilçesi (Artaşen), Çamlıhemşin (Vija), Pazar (Atina) ilçelerinde) yaşamaktadır. Lazca konuşan Lazlar, tarihi Lazistan dışında Türkiye'nin farklı illerinde yaşamaktadırlar, birçok Laz Avrupa'nın farklı ülkelerine, özellikle Almanya'ya göç etmiştir.

Bilimsel yayınlarda Megrelce iki lehçeye bölünmüştür: Zugdidi-Samurzakano'da konuşulan ve Senaki-Martvili'de konuşulan lehçelere. Son araştırmalara dayanarak sınıflandırılması şöyledir: Zugdidi-Jvari bölgelerindeki, Samurzakano'da ve Senaki-Martvili bölgelerindeki lehçeler. Gürcü bilimsel yayınlarında Lazca üç lehçeye bölünmüştür: Hopa'da konuşulan, Vitse-Arkabi'de (Fındıklı-Arhavi'de) konuşulan ve Atina'da konuşulan lehçelere. Son

araştırmalarda, “Vitsuri” (Fındıklı İlçesinde konuşulan lehçe) ayrı olarak belirlenmiştir, yabancı dil çalışmalarında ise Çhala lehçesi, Ardeşen lehçesi ve Çamlıhemşin (Vijuri) lehçesi bağımsız lehçeler olarak kabul edilmektedir.

Adıgeşen araştırmamız deneyseldir. Tarafımızdan özel olarak bir anket oluşturuldu, işbu anket Megrelce-Lazca ve Gürcüce sözcüklerden ve cümlelerden ibarettir, sözcükleri hecelerine göre, cümleleri ise anlamına ve yapısına göre seçilmiştir. Aynı zamanda Doğal konuşma kalıplarını da kaydetmiştik. Bilgiler bir ses kayıt cihazına kaydedilmiştir.

Adıgeçen Proje çerçevesinde beş sefer düzenlenmiştir: İlk sefer-Samegrelo’da – 2017 yılının 03 Ağustosundan 16 Ağustosuna kadar, İkinci seferimiz – Tarihsel Lazistan’da (Lazeti) - 2018 yılının 03 Şubatından 16 Şubatına kadar, tam olarak, 3-12 Şubat’ta Rize ve Artvin illerinde (Türkiye Cumhuriyeti) ve 13-16 Şubat’ta Helvaçauri ilçe, Sarp köyünde (Gürcistan), üçüncü sefer – yine Samegrelo bölgesinde – 2018 yılının 17 Ağustosundan 30 Ağustosuna kadar, dördüncü sefer yine Tarihi Lazistan’da (Lazeti) düzenlenmiştir – 2019 yılının 16 Şubatından 01 Martına kadar, tam olarak, 16-26 Şubat’ta Rize ve Artvin illerinde (Türkiye Cumhuriyeti) ve 27-01 Mart’ta Helvaçauri ilçe, Sarp köyünde ve Batum şehrine bağlı Kvariati kasabasında (Gürcistan), Beşinci ek sefer (1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonucu Yalova, Bursa, İzmit, Karamürsel, Sapanca, Akçakoca, Düzce’ye göç eden) Muhacir Lazların torunları ile gerçekleştirilmiştir – 2019 yılının 15 Eylülünden 26 Eylülüne kadar. Proje kapsamında Enguri’yi geçmenin imkansız olacağını önceden bildiğimiz için Abhazy’da konuşulan Megrel lehçesini kaydetmeyi planlamıyorduk, ancak yine de Enguri dışında yaşayan Abhazy Megrellerini kaydetmeyi başardık.

Gürcü bilim alanında, Muhacir Lazlar’ın torunları ile yapılan bir araştırmamızın sonuçlarını ilk kez monografımız yansıtıyordu. Muhacir Lazlar’ın konuşması çoğunlukla Çhala lehçesidir, ancak başka lehçelerin konuşmacılarını da bulabilirsiniz: Akçakoca’ya-Kemalpaşa’dan (Gürcü adı Makriali) gelenleri, Karamürsel’dekiler – Arhavi (Arkabi) lehçesinde konuşanlar vardır. Onların Lazca’sı bugün

Hopa-Düzköy'de (Çhala'da) ve Arhavi'de yaşayan Lazlar lehçesinden farklı değildir. Özellikle dikat çekici Beğlevani'den (Güreşen) gelen ve şimdi Yalova'da yaşayan Lazların torunlarının konuşmaları kaydedilmesidir, çünkü onların Laz dili Çhala lehçesinden (Düzköy'de konuşulan lehçe) daha farklıdır ve dilsel olarak Hopa'da konuşulan lehçeye daha yakındır. Bunun bilmesi çok önemlidir, çünkü bugünkü Beğlevani'de (Güreşen'de) sadece Ardeşen'den gelmiş Lazlar yaşamaktadır, yani bu lehçe yerinde yok olmuştur.

Yukarıda belirtilen tüm Megrelce ve Lazca konuşan temsilcilerin konuşmaları tarafımızdan farklı yaşlara, cinsiyetlere ve sosyal çevrelere göre kaydedilmiştir. Ancak Türkiye'de Laz gençlerini sadece Ardeşen'de kaydetmeyi başardık, ayrıca Gürcistan'da da mükemmel Lazca konuşan gençlerle nadiren karşılaşacağız. Aynıysa Megrelce konuşan gençler için, özellikle Abasha ve Poti'deki gençler hakkında söylenirdir.

Program “Praat” aracılığıyla saha çalışması sırasında elde edilen bilgilerin incelenmesi yapılmıştır. İncelenecek birimlere (kelimeler, cümleler), iki görüntüler (pitch track) eklenir: Biri Gürcü alfabesiyle yazılmış Megrelce-Lazca ve Gürcüce formlar için, diğeri ise – Uluslararası Harf Çevirisi (transliterasyonu) için, cümleler olduğunda ise önceden tonlardan (H, L, H *, L *...) bahsedilir.

Megrelce ve Lazca'nın tonlama konuları

Megrelce ve Lazca'daki Kelime Vurguları. Deneyimiz sırasında, tonlama bakımından Megrelce ve Lazca arasındaki temel farkın vurgu olduğunu ortaya çıkardı. Megrelce'de iki ve üç heceli kelimelerde vurgu ilk heceye, bununla birlikte, bazı durumlarda, üç heceli kelimelerin sondan bir önceki tanesinde bir vurgusu vardır, Megrelce'de dört heceli kelimelerde vurgu sondan üçüncü heceye düşer. Beş ve daha fazla heceli kelimeler için – baştan ikinci heceye, aynı zaman beş heceli kelimelerde diğer vurgu sondan bir önceki tanesinde bir vurgusu vardır, altı heceli kelimelerde ise sondan üçüncü heceye, yedi heceliler için sondan dördüncü heceye düşer (Tablo 1 bkz.).

Tablo 1

σმiktar	kelime	vurgulu σ	diđer vurgulu σ	F0 ve yođunluk
1 σ	da “kız kardeş”			
	çe “beyaz”			
2 σ	dida “anne”	1.		Yüksek F0 1. σ'da; Yüksek yođunluk 1. σ'da
	‘uđı “kulak”	1.		Yüksek F0 1. σ'da; Yüksek yođunluk 1. σ'da
3 σ	k’ibiri “diđ”	1. ya da 2.		Yüksek F0 1. ya da 2. σ'da (Gali); Yüksek yođunluk 1. ya da 2. σ'da
	Đoyori “köpek”	1.		Yüksek F0 1. ya da 2. σ'da (Martvili, Hobi); Yüksek yođunluk 1. σ'da
4 σ	milaxuna / mijiaxuna “içine oturmak”	2.		Yüksek F0 2. σ'da; Yüksek yođunluk 1. ya da 2. σ'da
	diantili / diantiri “kaynana”	2.		Yüksek F0 1. (Martvili), 2. ya da 3. σ'da (Gali, Zugdidi, Abađa, Poti); Yüksek yođunluk 1. ya da 2. σ'da
5 σ	kigubirapu “üstüne đarkı söylemiş”	2.	sondan bir önceki	Yüksek F0 2. σ'da; Yüksek yođunluk 3. σ'da
	dida‘oneri “üvey anne”	2.	sondan bir önceki	Yüksek F0 2. 3. ya da 1. σ'da (Gali); Yüksek yođunluk 1. (Gali) ya da 2. σ'da
6 σ	ginok’etebuli / ginoketebuji “yeniden yapılmıđ”	2.	sondan üçüncü	Yüksek F0 sondan 3. (Gali) ya da sondan 2. σ'da; Yüksek yođunluk sondan 2. (Zugdidi) ya da sondan 3. σ'da
	Ginođirapili / ginođirapiji “evlilik amacı ile tanıđmıđ”	2.	sondan üçüncü	Yüksek F0 1. ya da sondan 2. σ'da (Martvili); Yüksek yođunluk sondan 2. (Zugdidi) ya da sondan 3. σ'da
7 σ	ginoc’ic’ınapili / ginoc’ic’ınapiji “aşırı olgulađmıđ”	2.	dördüncü	Yüksek F0 sondan bir önceki ya da bađtan 2. σ'da (Martvili); Yüksek yođunluk sondan 3. σ'da

Lazca’da iki, üç ve dört hecesi olan kelimelerde vurgu sondan bir önceki tanesine gelir, beđ ve altı heceliler için – sondan bir öncekine yada sondan üçüncü heceye düşer, yedi heceliler için –

sondan bir öncekine, sondan üçüncü heceye yada dördüncü heceye düşer (Tablo 2 bkz.).

Tablo 2

σ miktar	kelime	vurgulu σ	diğer vurgulu σ	F0 ve yoğunluk
1 σ	da“kız kardeş” xçe “beyaz”			
2 σ	nana “anne”	1.		Yüksek F0 1. σ'da; Yüksek yoğunluk 1. σ'da
	baba “baba”	1.		Yüksek F0 1. σ'da; Yüksek yoğunluk 1. σ'da
3 σ	gijini / gu(r)uni “eşek”	2.		Yüksek F0 2. σ'da; Yüksek yoğunluk 2. σ'da
	dolobu “dökmek”	2.		Yüksek F0 2. σ'da; Yüksek yoğunluk 1. ya da 2. σ'da
	doloxe “içerde”	2.		Yüksek F0 2. σ'da ya da 1. σ'da ; Yüksek yoğunluk 2. ya da 1. σ'da
4 σ	molaxunu “içine oturmak”	sondan bir önceki		Yüksek F0 sondan bir önceki ya da 2. σ'da (Sarp); Yüksek yoğunluk 2. σ'da
	doloxeni “içindeki”	sondan bir önceki		Yüksek F0 sondan bir önceki σ'da ya da 2. σ'da (Sarp); Yüksek yoğunluk 1. σ'da
5 σ	molaxuneji / molaxuneri “içine oturulmuş”	sondan 3. ya da sondan bir önceki	2. / 1.	Yüksek F0 2. (Sarp) , sondan bir önceki ya da sondan 3. σ'da; Yüksek yoğunluk 2. σ'da
	doloxuneji / doloxuneri “içine oturulmuş”	sondan 3. ya da sondan bir önceki	2. / 1.	Yüksek F0 sondan bir önceki σ'da ya da 2. σ'da; Yüksek yoğunluk 1. σ'da
6 σ	doloḡumo(r)eli “sirkelenmiş”	sondan bir önceki ya da sondan üçüncü	2. / 1.	Yüksek F0 sondan 2. ya da 1. σ'da; Yüksek yoğunluk 2. ya da sondan 2. σ'da
	molač'opineji / molač'opineri “içine hapsedilmiş”	sondan bir önceki, sondan üçüncü yada dördüncü	2. / 1.	Yüksek F0 2. (Sarp) ya da sondan 2. 3. σ'da; Yüksek yoğunluk 2. σ'da
7 σ	dolak'ap'et'anapa “sağlamlaştırmak”	sondan bir önceki, sondan üçüncü ya da sondan dördüncü	2. / 1.	Yüksek F0 3. ya da sondan 3. σ'da; Yüksek yoğunluk sondan 3. σ'da

Lazca'da beş, altı ve yedi hecesi olan kelimelerde diğer vurgu ikinci veya birinci heceye düşer. Eğer tarihsel olarak Lazca'da sondan bir önceki hece üzerinde vurgu idiysa, Megrelce'nin modern durumu Gürcü dilinin güçlü etkisinden kaynaklanmış olabilir, yada Lazca'daki sözcüklerin vurgu yeri Türk dilindeki olanın tesiri altında bulunmuş olabilir, çünkü S. İpeğe göre çoğunlukla son hecede bir vurgu onun ayırıcı vasfını teşkil etmektedir.

Megrelce ve Lazca farklı heceli kelimelerin ezgisini F0 görmek için şekil 1.1.1 ve şekil 2.1.1, şekil 1.1.2 ve şekil 2.1.2, şekil 1.1.3 ve şekil 2.1.3, şekil 1.1.4 ve şekil 2.1.4, şekil 1.1.5 ve şekil 2.1.5, şekil 1.1.6 ve şekil 2.1.6, şekil 1.1.7 ve şekil 2.1.7 bkz.

Birbirlerine benzeyen Söz şekilleri olduğu esnasında, hem Megrelce'de, hem de Lazca'da, Vurgunun fonolojik bir değeri vardır. Megrelce'de Adın formu ve Fiilin üçüncü şahıs formu tam aynıdır (ğuru – “ölüm” ve ğuru – “ölüyor”, şekil 1.1.8 ve şekil 1.1.9 bkz.) yada Geçmişte tamamlanmış bir eylemi ifade eden bir fiilin dilbilgisel biçimi ve Gelecek zamanın formları (şekil 1.1.10 ve şekil 1.1.11 bkz.) (seyrek Belirsiz Geçmiş Zaman “-miş⁴” formu için, şekil 1.1.12 bkz.), Lazca'da ise Yalın Eylem formları ve Fiilin üçüncü şahıs formu tam aynıdır, Arhavi lehçesinde bunun olduğunu N. Kutelia tarafından tespit edilmiştir. Lazcanın her Lehçesinde Yalın Fiilin ve Fiil üçüncü şahıs formlarının aynı olduğunu (ama böyle bir durumlarda Vurgunun fonolojik bir değeri vardır) tarafımızdan da teyit edilmektedir (şekil 2.1.8 ve şekil 2.1.9, şekil 2.1.10 ve şekil 2.1.11 bkz.), Hopa-Çhala lehçeleri hariç.

Bilimsel yayınlarına göre, Çan-Megrel Dilindeki vurgu hareket etmektedir ve bu fikir araştırmamızla da doğrulanmıştır. Eğer iki heceli sözcüğe herhangi bir ek ilave edilirse ve iş bu sözcük üç heceli olursa, Vurgu da sondan önceki heceye geçecektir, yani burada da deneyimiz sonucunda ortaya çıkan kural uygulanmaktadır – Vurgu'nun kelimedeki yeri, hece sayısına göre belirlenir.

Tipolojik olarak, Laz-Megrel dilindeki Vurgu zayıf bir dinamik-melodi olarak sayılmaktadır, ama Gürcüceden daha zayıf

dinamik-melodili ve Svan dilindekininden daha da zayıftır... Çan-Megrel dilindeki olan “Tam Seslilik” saklanması Çan-Megrelce’de faaliyet gösteren zayıf dinamik bir vurgunun sonucudur (S. Jgenti). K. Danelia düşündüğüne göre de Kolhi Dilindeki azaltmasızlığın ve “Tam sesliliğin” bir nedeni olarak Vurgunun olması sayılabilmektedir (Kolhi dili). Arn. Çikobava’ya göre güçlü dinamik vurgularından dolayı, azalan Kökler ikincildir (Arn. Çikobava). Adigeçen vurgunun faaliyetinden dolayı azalmış kökler Megrelce’de Samurzakano ve Zugdidi konuşmalarında ve Lazca’da ise – Çamlıhemşin (Vija), Ardeşen (Artaşen) ve Pazar (Atina) Lehçelerinde rastlayabiliriz. Lazca’nın aksine, bir tonik vurgunun izi Megrelce’de doğrulanmamıştır (Kolhi Dili), ama Lazca’da tahmin edilen tonik Vurgusu bir sözcük vurgusu değil, daha çok durumlarda bir cümle parçasının yada tüm cümlenin özelliği olabilir.

Megrelce’de ve Lazca’da Bildirme cümlelerinin tonlaması.

Megrelce ve Lazca’da anlamlarına göre şöyle bir cümleler vardır: Bildirme cümleleri, Soru cümleleri, Emir cümleleri, Ünlem ve Ünlem-Soru cümleleri.

Bildirme cümlelerinde hem Yalın, hem Birleşik hem de Karmaşık cümleler incelenmiştir. Megrelce’de Yalın cümle alçak tonla başlanır, ezgisi devamlı yükseleniyor ve cümle sonunda aşağıya inen ezgisi vardır. Lazca’da tam aynısıdır, yerli Sarp lehçesi hariç, adigeçen lehçede Asıl tonlama Özne’ye gelir, başka lehçelerde ise Megrelce olduğu gibi yer Belirteçlerinin Tümleçlerine. Sarp lehçesinde cümlenin Ezgisi iniş-çıkış-iniş’inden ibarettir, ama Megrelce’de çok olduğu gibi diğer lehçelerde de ezgisi çıkış-iniş’ten ibarettir (şekil 1.2.1 ve şekil 2.2.1 krş.).

Megrelce’de ve Lazca’da sözcüklerin sırası serbesttir (SVO-Özne Fiili Nesne yada SOV-Özne Nesne Fiili vardır) yani Sözcüklerin sırasını değiştirebiliriz, böyle anlamı değişmeyecektir. Değiştirilmiş sözcüklerle sunulan basit cümle, Megrelce ve Lazca’da düşük veya yüksek tonla başlar, ama sonunda kesinlikle iniş yapılı (LHL% veya HL%), ikisinde de Asıl vurgu cümlenin ilk kelimesine

gelir (şekil 1.2.2 ve şekil 2.2.2 krş.).

Birleşik cümlelerde Asıl vurgu ikinci Direkt Nesne'ye gelir (Gali, Senaki, Çorotsku), Martvili'de, Poti ve Tsalenciha'da konuşmalarında Basit Nesne'ye, Hobi'deki konuşmasında ise – Yüklem'e, Lazca'da ana vurgu birinci yada ikinci Direkt Nesne'ye gelir. Her lehçede Cümle alçak tondan başlanır, ezgisi devamlı yukarıya çıkıyor, bir heceden fazla heceli sözcüklerde tonun çıkışını rastlanır ama sonu her dilde inen tonla bitmektedir. Bir cümlenin “Ve” Bağlacı olmadan benzer olan öğeler için Yüksek F0 birinci ve üçüncü Direkt Nesnelere gelir, Asıl Vurgu Zarf Tümleçleri üzerindedir ve sonunda inen ezgisi vardır (şekil 1.2.3 ve şekil 2.2.3 krş.).

Megrelce ve Lazca'da iki tür Birleşik ve Karmaşık cümleleri vardır. Megrelce'nin Birleşik cümlelerinde ana odak “do” (“Ve”) Bağlacına gelir, ama iki Öznenen ikisine de Yüksek F0 gelir, cümle ise HL% tonlama ezgisiyle bitmektedir. Lazca'daki artan tonlama da ikinci Özne'ye da gelir, ancak ana odak genellikle ilk Özne'ye düşmektedir. Birleşik Cümle her lehçede inen tonlama ezgisiyle bitmektedir (şekil 1.2.4 ve şekil 2.2.4 krş.).

Megrelce'nin karmaşık sübjektif cümlesinde odak cümlenin Bağlacına gelir veya bağımlı cümlesine odaklanır, bazen – Temel cümlenin Öznesine yada bağımlı (alt) cümlenin Yüklemine odaklanır. Lazca'da Asıl odak, Temel cümlenin yada bağımlı cümlenin Öznesine gelmektedir, Bağlaçlar da artan ezgisiyle karakterize edilmektedir, Ardeşen (Artaşen) ve Çamlıhemşin'de (Vija) konuşulan lehçelerde – ana odak Ad Tamlamasına ve Bağımlı Cümlenin Öznesi'ne düşmektedir, cümle inen tonlama ezgisiyle bitmektedir (şekil 1.2.5 ve şekil 2.2.5 krş.).

Megrelce ve Lazca'da bazı Karmaşık Cümlelerde Bağlaçlar yerine Ekleri kullanarak aynı işlev yapılmaktadır. Böyle ekler şunlardır: “-ni” ve “-o” eklerli karmaşık cümleler Megrelce'de, “na” ve “-şi” eklerli cümleler Lazca'da (Megrelce “-ni” ve Lazca “na” hem Fiile hem de isimlere eklenirdir. Ayrıca, Megrelce “-ni” 'nin

aksine, Lazca -na” bir fiilden önce gelebilir, ancak Megrelce “-o” eki ve Lazca “-şi” eki sadece Fiilden sonra gelmektedir). Lazca’da işbu ekler yalnız Karmaşık Cümlelerde yer alırlar, ama Megrelce’nin Marvili-Senaki lehçelerinde “-ni” eki çoğunlukla kaybolmuştur. “-ni” eki olan Birleşik ve Karmaşık cümlelerde ana odak Direkt Nesne’ye düşer (Gali, Senaki, Hobi, Martvili, Çorotsku, Tsalenciha), çok az Bağlaçların üzerindedir (Tsalenciha). Laz dilinde de “na” eklerli cümlelerde ana odak Nesne üzerindedir, Ad tamlaması ve bağımlı cümlelerin fiilinin de artan ezgisi vardır ama cümle sonu inen ezgisiyle bitmektedir (şekil 1.2.6 ve şekil 2.2.6 krş.).

Megrelce’deki “-o” ekli Birleşik ve Karmaşık cümlelerde ana odak “-o” ekinden önceki hecededir, ama bazen “-o” ekine de düşebilmektedir. Lazca’da “-şi” ekli Karmaşık cümlelerde ana odak -şi /-si ekleri olan Fiile gelir, Direkt Nesnenin ise artan ezgisi vardır ve iş bu cümle inen ezgiyle bitmektedir. Bundan dolayısıyla, Bildirme Cümlesinde ana tonlama Özne’ye, Zarf Tümleci’ye, Nesne’ye, fiil’e ve nadiren Bağlaçlar’a düşmektedir. Adıgeçen cümlelerin ezgisi ya çıkış-iniş yada iniş-çıkış-iniş’inden ibarettir (şekil 1.2.7 ve şekil 2.2.7 krş.).

Megrelce’de ve Lazca’da Soru cümlelerinin tonlaması.

Megrelce’de ve Lazca’da Soru Cümlelerin iki grupta incelenmesi mümkündür: Soru kelimeleri olan ve soru kelimeleri olmayan cümleler. Soru kelimeleri olan cümlede gereken soru kelimeleri kullanmaktadır, diğer tür cümlelerde ise Megrelce’de “-o” soru eki, Lazca’da “-i” soru eki yardımıyla soru cümleler yapılmaktadır.

Megrelce’de soru kelimesi olan cümlede Asıl Vurgu Fiilin üzerindedir ve cümle sonunda çıkan ezgisi vardır, eğer cümle öğelerinin yerleri değişirse, ana vurgu cümlelerin Öznesine de düşmüş olabilir. Lazca’da ise söz konusu iki durumda da ana vurgu cümlelerin Öznesine gelir ve cümle sonundaki ezgisi çıkan olacaktır (şekil 1.3.1 ve şekil 2.3.1, şekil 1.3.2 ve şekil 2.3.2 krş.). Eğer soru cümledeki soru kelimesinden sonra “diye” sözcüğü gelirse, Megrelce’de hem de

Lazca'da temel vurgu iş bu “diye” sözüne gelir ve cümle sonunda artan tonlaması olacaktır (şekil 1.3.4 ve şekil 2.3.3 krş.).

Megrelce'de hem de Lazca'da İkili soru kelimesi olan cümlelerde Özne Nesneden önce gelir, temel vurgu ilk soru kelimelere düşüp cümle inen ezgisiyle bitecektir (L%). "Pazar Lazcası" adlı çalışmada, böyle bir cümlenin Pazar lehçesindeki artan bir tonlama ile sona erdiğinden bahsedilir, bu durumda tarafımızdan Pazar lehçesindeki inen tonlama ezgisini da teyit ettik (şekil 1.3.5 ve şekil 2.3.4 krş.).

Megrelce'de soru kelimeleri olmayan cümlelerde ana vurgu “-o” soru ekinin önceki Ünlüye gelir, Lazca'da da “-i” soru ekinin önceki Ünlüye gelir ancak iki heceli sözcüklerde, ama üç ve daha fazla heceli sözcüklerde asıl vurgu “-i” soru ekinden üçüncü heceye düşmektedir (istisna olarak Çhalalı muhacirlerin Lazcası sayılmaktadır, çünkü Megrelce'deki olduğu gibi “-i” soru ekinin önceki hece her zaman tonlamalıdır) (şekil 1.3.6 ve şekil 2.3.5; şekil 1.3.7, şekil 2.3.6 ve şekil 2.3.7 krş.). Sarp'taki Lazca'da (Gürcistan tarafı) “-i” soru eki kaybolmuştur (Türkiye'de yaşayan Lazlarla ilişkisi olanlar tarafından soru ekleri olmayan formlara paralel olarak kullanılır) (şekil 1.3.8, şekil 2.3.8 ve şekil 2.3.9 krş.) ve Gürcüce'de olduğu gibi ve onun etkisiyle Soru cümle sadece tonlama ile ifade edilmektedir. Sonunda HL% vardır, diğer lehçelerde ise L% tonlaması rastlanmaktadır. Bundan dolayı, Sarp ve Kvariati kasabalarının Lazca'da “-i” soru ekinin olmaması diğer lehçelere kıyasla gözle görülür bir fark yaratır. Türkiyede'ki Laz konuşmasında “-i” soru ekinin bulunması herhalde Türkçe'de var olduğu soru eklerinin (mi / mu) etkisiyle kalmıştır, ama Lazca'nın aksine işbu soru ekleri isimden ve fiilden ayrı olarak kullanılmaktadır - sen mi? Gürcücesi – “şen?” geliyor mu – “modis?”

“-o/-i” Soru ekleriyle tekrar sorma, daha ilginçle soruşturmak da ifade edilir. Bunun esnasında soru tonlamasının temel vurgusu Megrelce'de “-o” ekinin önceki ünlüye düşer, Lazca'da ise “-i” ekinden üçüncü heceye gelir (şekil 1.3.9 ve şekil 2.3.10 krş.).

Konuşma esnasında dataylaştırmak amacıyla Megrelce’de ve Lazca’da soru cümleleri sadece tonlama ile de ifade edebilir. Her diğer lehçelerde temel vurgu konkre olarak işbu detaylaştırma sözcüğüne, son hecesine gelir, dolayısıyla, yükselen tonlama ezgisi sonuna gelmektedir (şekil 1.3.10 ve şekil 2.3.11 krş.).

Megrelce’de ve Lazca’da alternatif sorular vardır, onlar Megrelce’de “(do) var/tu” – “Eğer” bağlaçlarından ibarettir, Lazca’da ise “vana” – “Eğer” bağlaçından ve temel vurgu tam bu bağlaçlara düşmektedir. Megrelce’de ve Lazca’da alternatif soruları ifade etmek için aynı zaman hem soru eki hem de bağlaçlar kullanılabilir. Bunun esnasında temel vurgu soru ekine düşer, ama bağlaçlar da yükselen tonlama ezgisiyle kullanılabilir. Megrelce’nin aksine Lazca’da böyle cümleler bağlaçları olmadan kullanılır ve temel vurgu ilk fiilin “-i” ekine gelir (Bu durumda soru “-i” eki Sarp Lazcasında saklanmış, ama cümlelerin yalnız birinci ögesinden sonra gelir, Lazca’nın diğer lehçelerinde ise cümlelerin iki ögesi de “-i” eki ile kullanılır) (şekil 1.3.11, şekil 1.3.12 ve şekil 2.3.12 krş.).

Hem Megrelce’de hem de Lazca’da ayrı olarak verilmiş olumluluk (“hoş/ho”) ve olumsuzluk (“var/va”) eklerine yükselen tonlaması vardır, konkre olarak, “-o” ve “-i” soru eklerinin önünde, Poti’de konuşulan Megrelce’de ise yükselen tonlaması tam “-o” soru ekine gelir. Olumsuz cümle olduğu zaman Lazca’da F0 zirve “var” – “değil/yok” ekine gelir (şekil 1.3.13 ve şekil 2.3.13, şekil 1.3.14 ve şekil 2.3.14 krş.).

Megrelce’de ve Lazca’daki Eko sorularında bile ana odak soru ekindedir, dolayısıyla, cümle sonunda yükselen ezgimiz vardır. “Pazar Lazca’sında” ise yukarıda anlatıldığı takdirde cümle sonunda inen ezgimiz vardır (şekil 1.3.15 ve şekil 2.3.15 krş.).

Megrelce’de ve Lazca’da Emir cümlelerinin tonlaması. Megrelce’de ve Lazca’da iki tür Emir cümleleri vardır: Olumlu ve olumsuz Emir formları. Olumlu form dediği faaliyeti kesinlikle gerçekleştirilmesi şarttır (şekil 1.4.1 ve şekil 2.4.1 krş.). Bununla hem emri veren kişi hem de muhatap olan kişi kastedilmektedir

(შეკი 1.4.2 ვე შეკი 2.4.2; შეკი 1.4.3, 1.4.4 ვე შეკი 2.4.3 კრჷ.). ჰემ მეგრელცე'დე ჰემ დე ლაცა'და ემირ ცუმლესინი ფარკლი ბირ ანლამი ვარდი: ჭაგირმაკ (შეკი 1.4.5 ვე შეკი 2.4.4 კრჷ.), ყუცელთმეკ (შეკი 1.4.6 ვე შეკი 2.4.5 კრჷ.), კუტსამაკ (შეკი 1.4.7 ვე შეკი 2.4.6 კრჷ.), კუფრეტმეკ (შეკი 1.4.8 ვე შეკი 2.4.7 კრჷ.). ტუმ ბუ დურუმლარდა, ასილ ოდაკ ვურგუსუ ცუმლენი ილკ ოგესინე გელირ (ნადირენ ისთისნალარ და ვარდი) ვე ეზგისი ცუმლე სონუნდა ინმიშ ოლმაკთადი.

ოლუმსუზ ემირ ცუმლელარდა დე მეგრელცე'დე ვე ლაცა'და ასილ ოდაკ ცუმლენი ილკ ოგესინე დუშმეკთადი, დოლასიყლა, ყუყსეკ F0 ილე ბაშლანირ ვე ინენ ეზგისი ილე ბიტმეკთადი (შეკი 1.4.9 ვე შეკი 2.4.8, შეკი 1.4.10 ვე შეკი 2.4.9 კრჷ.). ბუნდანი დოლასიყლა, ბილდირმე ვე სორუ ცუმლელარდა ფარკლი ოლარაკ, ემირ ცუმლელარდა ანა ოდაკ ცუმლენი ოგუნლუკლა ილკ ოგესი უზერინდელირ ვე სონუნდა HL% ტონლამა ტესპიტ ედილმეკთადი.

მეგრელცე'დე ვე ლაცა'და ონლემ ცუმლელარინი ტონლამასი.

მეგრელცე ვე ლაცა ონლემ ცუმლელირ ფარკლი დუყგულარი იფადე ეტმეკთადი: შეჰვეტ (შეკი 1.5.1 ვე შეკი 2.5.1 კრჷ.), ჰეყეცანი (შეკი 1.5.2 ვე შეკი 2.5.2 კრჷ.), ონაყ (შეკი 1.5.3 ვე შეკი 2.5.3 კრჷ.), უზუნტუ (შეკი 1.5.4 ვე შეკი 2.5.4 კრჷ.), პიშმანილკ (შეკი 1.5.5 ვე შეკი 2.5.5 კრჷ.), უყარი (შეკი 1.5.6 ვე შეკი 2.5.6 კრჷ.), ოფკე (შეკი 1.5.7 ვე შეკი 2.5.7 კრჷ.), ტიკსინტი (შეკი 1.5.8 ვე შეკი 2.5.8 კრჷ.), ენდიშე ვერიცი ჭაგირმა (შეკი 1.5.9 ვე შეკი 2.5.9 კრჷ.). ჰერჰანგი ბირ დუყგუყუ იფადე ედენ ბირ ცუმლედა ასილ ვურგუ ცუმლენი ილკ ოგესინი ილკ ვეყა სონ ჰეცესი უზერინდელირ, დოლასიყლა, ბაზენ ყუყსელენ ეზგისი ილე ბაზენ ისე – ინენ ეზგისიყლე ბაშლანირ. ნიდა სოზუ ოლანი ონლემ ცუმლესინიდეკი ასილ ვურგუ ტამ ბუ სოზცუგე გელირ, ანა მეგრელცე'დე ისთისნალარ და ვარ, ბუ დურუმლარდა F0 ზირვე ფიილინ უზერინე გელირ ანა ადიგეჰენ სოზცუკ ყუყსელენ ეზგისიყლე რასტლანიმაკთადი. მეგრელცე ვე ლაცა'დაკი ონლემ ცუმლესი ტონლამა ბაკიმინდანი ემირ ცუმლესინიდა ფარკლი დეგილდი.

მეგრელცე'დე ვე ლაცა'და ონლემ-სორუ ცუმლელარინი ტონლამასი. სორუ ეკი ოლანი ონლემ-სორუ ცუმლესინიდეკი მეგრელცე'დე ასილ ვურგუ “-ო” სორუ ეკინი ონკეკი ჰეყეყე დუშმეკთადი, ლაცა'და ისე იშბუ

soru ekiden sayarak üçüncü heceye. Cümle sonu inen ezgisiyle bitmektedir (şekil 1.6.1 ve şekil 2.6.1 krş.).

Soru Kelimesi olan Ünlem-Soru cümlesinde Megrelce'de asıl vurgu soru Kelimesine gelir, nadiren işbu cümle'nin ilk ögesine düşer, Lazca'da ise asıl vurgulu öge cümle'nin ilk ögesidir. Her yerde soru kelimesinin yüksek F0 vardır, cümle ise inen ezgisiyle bitmektedir (şekil 1.6.2 ve şekil 2.6.2 krş.). Bundan dolayısıyla, melodi bakımından, Ünlem-Soru cümlelerinde soru melodi daha fazladır.

Hem Megrelce'de hem de Lazca'da bir tonlu (H*, L*), ve aynı zaman iki tonlu vurgularımız vardır: L+H*, L*+H, H*+L, H+L*.

Megrelce'de ve Lazca'da Doğal konuşma tonlaması.

Megrelce ve Lazca Doğal konuşmalarının da birçok ortak noktası vardır ve bazı şeyler farklıdır. Her iki plansız konuşma da çok sayıda duraklama ile karakterize edilir; Konuşanlar duraklama esnasında “ı” sesleri kullanırlar, ayrıca, “ına / muda” (Şey) sözcüğü Megreller ve Lazlar ise “ondi / mutxa” (Şey) sözcüğü kullanırlar.

Megrelce'nin ve Lazca'nın lehçeleri birbirlerinden tempo bakımından farklılık göstermektedir, örneğin, Megrelce'nin Senaki-Martvili bölgesinde konuşanlar ve Lazca'nın Hopa-Çala (Düzköy), Vitse (Findikli) ve Arkabi (Arhavi) bölgelerinde konuşanların nispeten yavaş tempo ile kendini göstermektedirler. Onlardan daha hızlı tempo ile Megrelce'nin Zugdidi-Cvari, Samurzakano lehçeleri ve Lazca'nın Çamlıhemşin (Vija), Ardeşen (Artaşen) ve Pazar lehçeleri karakterize edilir, genellikle böyledir, ama arasıra istisnalar da vardır.

Hem Megrelce hem de Lazca Doğal konuşmalarında dikkat çekici şey cümle'nin son sesinin uzatılmasıdır, ancak Megrelce'nin Martvili ve Samurzakano lehçelerinde hem son sesinin hem de sözcüğün / cümle'nin herhangi bir ögesinin iç seslerinin uzatılması rastlayabilmektedir.

Megrelce ve Lazca'nın sözcüklerindeki vuruşların etkisinden dolayı, iki lehçe arasındaki farklılıklar hakkında konuşabiliriz. Zugdidi-Cvari ve Samurzakano bölgelerin lehçelerindeki vurgu Senaki-Martvili lehçelerindeki olan vurgudan daha güçlüdür, bundan

dolayı, Senaki-Martvili lehçelerin daha fazla “Dolgun sesliliği” ve temel Formların çoğunluğu vardır. Güçlü Vurgu Lazca’nın Batı lehçelerinin özelliğidir (Çamlıhemşin – Vija, Ardeşen – Artaşen, Pazar – Atina), bundan dolayı, kendini indirgenmiş formlarda gösterdiği zaman Doğu Laz Lehçelerinde Dolgun sesliliğin numuneleri saklanmıştır. Çamlıhemşin (Vija) lehçesinde son seslerin düşmesi de raslantıdır. Yukarıda söylediğimiz her şey cümle ve konuşma ezgisine etkilir ve Megrelce ve Lazca konuşanlar yukarıdaki tonlamaya dayanarak, konuşmacının neslini ayırt edebilirler.

Genellikle olduğu gibi Megrel-Lazlar neşeli ve heyecanlı olduğunda hızlı bir tempo ile ve duygusal ruh halleri düştüğünde yavaş bir hız ile karakterize edilirler. Hem Megrelce’de hem de Lazca’da Doğal konuşma diğer Konuşmalardan daha yüksek sesle ve yüksek tonlama ile söylenir. Megrel-Laz kadınlar da erkeklerden daha yüksek tonlama ile konuşmaktadırlar. Hem Megrelce hem de Lazca Doğal konuşurken konuşan cümleyi kesebilir. Zugdidi, Samurzakano ve Vija-Artaşen-Atina (Çamlıhemşin-Ardeşen-Pazar) lehçelerinin konuşmacıları en yüksek tonlama ile ayırt edilirler. Edebi olmayan yani Doğal konuşmasından farklı Edebi metindir, örneğin Şiir. Doğal konuşmadan farklı olarak Şiirlerde daha kısa duraklamalar vardır. Şiirde Kafiyeler azami olarak tanzim edilmiştir, ama doğal konuşmasında ise tanzim edilmemiştir.

Megrellerin ve Lazların Gürcüce konuşmasının tonlaması. Megrellerin ve Lazların Gürcüce konuşması hiçbir zaman inceleme konusu olmamıştır. Türkiye’de yaşayan Lazlar Gürcüce bilmediği için Gürcistan’da yaşayan 10 Megrel ve 4 Laz’ın Gürcü konuşmasını incelemiştik.

Megrellerin Gürcüce konuşmalarında iki heceli kelimelerde vurgu sondan önceki heceye düşer, üç veya dört heceli kelimelerde – ikinci heceye gelir, beş ve daha fazla heceli kelimelerde ise vurgu sondan üçüncü heceye düşmektedir. Altı heceli kelimelerde ise diğer vurgu da vardır, mesela, başlangıştan ikinci heceye gelen vurgu,

ayrıca yedi heceli kelimelerde başlangıştan üçüncü heceye gelen vurgumuz vardır (Tablo 3 bkz.).

Tablo 3

σ miktar	kelime	vurgulu σ	diğer vurgulu σ	F0 ve yoğunluk
1 σ	da “kız kardeş”			
	xe “ağaç”			
2 σ	mama “baba”	1.		Yüksek F0 1. σ'da; Yüksek yoğunluk 1. σ'da
	q'uri “kulak”	1.		Yüksek F0 1. σ'da; Yüksek yoğunluk 1. σ'da
3 σ	k'edeli “duvar”	2.		Yüksek F0 1. ya da 2. σ'da; Yüksek yoğunluk 1. ya da 2. σ'da
	beberi „ihtiyar”	2.		Yüksek F0 1. ya da 2. σ'da; Yüksek yoğunluk 1. σ'da
4 σ	dabaruli “bellenmiş”	2.		Yüksek F0 2. σ'da; Yüksek yoğunluk 1. ya da 2. σ'da
	dadaguli “yanmış”	2.		Yüksek F0 2. σ'da; Yüksek yoğunluk 1. ya da 2. σ'da
5 σ	gadadebuli “ayırmiş”	sondan üçüncü		Yüksek F0 2. σ'da; Yüksek yoğunluk 3. σ'da
	gamogonili “kurgusal”	sondan üçüncü		Yüksek F0 2. σ'da; Yüksek yoğunluk 1. ya da 2. σ'da
6 σ	gadak'etebuli “yeniden yapılmış”	sondan üçüncü	2.	Yüksek F0 3. σ'da; Yüksek yoğunluk sondan 2. (Zugdidi) ya da sondan 3. σ'da
	gagulisebuli “kızgın”	sondan üçüncü	2.	Yüksek F0 sondan üçüncü 3. σ'da; Yüksek yoğunluk sondan 2. (Zugdidi) ya da sondan 3. σ'da
7 σ	gadabibinebuli “yeşillenmiş”	sondan üçüncü	3.	Yüksek F0 2. σ'da; Yüksek yoğunluk sondan 3. σ'da
	gadaxalisebuli “yenilenmiş”	sondan üçüncü	3.	Yüksek F0 2. σ'da; Yüksek yoğunluk sondan 3. σ'da

Lazların Gürcüce konuşmalarında iki ve üç heceli kelimelerde vurgu sondan önceki heceye düşer, dört heceli kelimelerde – ikinci heceye gelir, beş heceli kelimelerde ise vurgu sondan üçüncü heceye düşmektedir, ancak Altı ve yedi heceli kelimelerde ise sondan üçüncü yada sondan önceki heceye düşmektedir (Tablo 4 bkz.).

Tablo 4

σ miktar	kelime	vurgulu σ	diğer vurgulu σ	F0 ve yoğunluk
1 σ	da “kız kardeş”			
	xe “ağaç”			
2 σ	mama “baba”	1.		Yüksek F0 son σ'da; Yüksek yoğunluk 1. σ'da
	quri “kulak”	1.		Yüksek F0 1. σ'da; Yüksek yoğunluk 1. σ'da
3 σ	k'edeli “duvar”	2.		Yüksek F0 2. σ'da; Yüksek yoğunluk 1. σ'da
	beberi „ihtiyar”	2.		Yüksek F0 1. σ'da; Yüksek yoğunluk 2. σ'da
4 σ	dabaruli “bellenmiş”	2.		Yüksek F0 2. σ'da; Yüksek yoğunluk 2. σ'da
	dadaguli “yanmış”	2.		Yüksek F0 2. σ'da; Yüksek yoğunluk 2. σ'da
5 σ	gadadebuli “ayırmiş”	sondan 3.		Yüksek F0 2. σ'da; Yüksek yoğunluk 2. σ'da
	gamogonili “kurgusal”	sondan 3.		Yüksek F0 2. σ'da; Yüksek yoğunluk 2. σ'da
6 σ	gadak'etebuli “yeniden yapılmış”	2. / sondan bir önceki	1.	Yüksek F0 2. σ'da; Yüksek yoğunluk 2. σ'da
	gagulisebuli “kırgın”	2./ sondan üçüncü	1.	Yüksek F0 2. σ'da; Yüksek yoğunluk 2. σ'da
7 σ	gadabibinebuli “yeşillenmiş”	4. sondan bir önceki	sondan bir önceki σ'da; /4.	Yüksek F0 2. σ'da; Yüksek yoğunluk 2. σ'da
	gadaxalisebuli “yenilenmiş”	sondan üçüncü	sondan bir önceki σ'da/ 3.	Yüksek F0 2. σ'da; Yüksek yoğunluk 2. σ'da

Megrellerin ve Lazların tarafından konuşulan farklı heceli Gürcüce kelimelerin ezgisini F0 görmek için şekil 4.1.1 ve şekil 4.1.2, şekil 4.1.3 ve şekil 4.1.4, şekil 4.1.5 ve şekil 4.1.6, şekil 4.1.7 ve şekil 4.1.8, şekil 4.1.9 ve şekil 4.1.10, şekil 4.1.11 ve şekil 4.1.12, şekil 4.1.13 ve şekil 4.1.14 bkz.).

Megrellerin Gürcüce konuşmalarında asıl vurgu Özneye yada Fiile gelir, Lazların Gürcücesinde ise – asıl vurgu Fiildedir (şekil 4.2.1 ve şekil 4.2.2, şekil 4.2.3 ve şekil 4.2.4 krş.).

Megrellerin konuşmalarındaki Birleşik cümlelerde asıl vurgu Cümlenin öznesine yada aynı tür öğelerinden ikinciye gelir, Laz konuşmasında ise asıl vurgu üçüncü Nesneye gelir ve ilk ve son aynı tür öğeleri yükselen ezgisiyle karakterize edilmektedir (şekil 4.2.5 ve şekil 4.2.6 krş.).

Birleşik cümlelerde hem Megrel hem de Lazların Gürcüce konuşmalarında asıl vurgu ilk Özneye gelip “ve” bağlacında yükselen ezgisi vardır, cümle sonunda ise HL% ayrıcı tonlamamız vardır (şekil 4.2.7 ve şekil 4.2.8 krş.). Karmaşık cümlesinde odak vurgu temel cümlenin fiiline gelir, arasıra – Bağlaçlara da, hem Megrellerin hem de Lazların Gürcüce konuşmalarında (şekil 4.2.9 ve şekil 4.2.10 krş.).

Soru kelimesi olan Soru cümlesindeki fiil Üzerine asıl vurgu gelir hem Megrellerin hem de Lazların Gürcüce konuşmalarında. Cümle yükselen ezgisiyle başlar ve inen ezgisiyle biter, ancak Megreller’in tonu bazen soru kelimesine yükselmektedir (şekil 4.3.1 ve şekil 4.3.2, şekil 4.3.3 ve şekil 4.3.4 krş.).

Megrel-Lazların Gürcüce konuşmasında soruşturma şeklini kullandığı zaman, asıl vurgu sondan önceki heceye yada son heceye düşmektedir (şekil 4.3.5 ve şekil 4.3.6 krş.).

Nana Gulua ve Revaz Şerozia dediklerine göre, soru kelimesi olmayan cümle gibi, soru kelimesi olan cümlede de Megreller son heceyi uzatıyorlardır, tam bu özellik Megrellerin Gürcücesini diğer bölgelerinden Gürcüler’in konuşmasından farklılık göstermektedir. Düşündüğümüze göre ise, Megreller sadece soru kelimesi olan

cümlede değil, aynı zamanda soru kelimesi olmayan cümlede de ünlü harfini tüm olarak sürdürmüyor, bu onun soru cümlesini ayırt ediyordur. Lazların Gürcüce konuşmasında soru cümle bir farklılık göstermiyor, çünkü Lazcadaki soru cümlesi tam tersine, Gürcüce'nin etkisiyle soru ekini kaybolmuştur (şekil 4.3.7 ve şekil 4.3.8, şekil 4.3.9 ve şekil 4.3.10 krş.).

Gürcüce'deki alternatif soruları kullanırken Megrellerin asıl vurgusu ilk Fiilin sonuna yada sondan önceki hecesine gelir, Lazların gürcüce konuşmasında ise son Fiilin sondan önceki heceye gelir, ama ilk Fiilin sonunda da yükselen ezgisi vardır (şekil 4.3.11 ve şekil 4.3.12 krş.). Soru cümle ilave bilgiyi tamamlamak için sorulursa, Lazların ve Megrellerin Gürcü konuşmalarında ana odak son heceye düşmektedir (şekil 4.3.13 ve şekil 4.3.14 krş.).

Megrellerin Gürcüce konuşmasında olumsuzluğu ifade eden ayrı duran ekli bir cümlede asıl vurgu tam işbu olumsuzluk ekine gelir, ama onun son hecesine, Lazların konuşmasında ise asıl vurgu Fiilindedir, olumsuzluk eki ise yükselen ezgisiyle vardır (şekil 4.3.15 ve şekil 4.3.16 krş.). Gürcüce konuşmasında olumluluğu ifade eden ayrı duran ekli bir cümlede asıl vurgu Öznededir, ama tam olumluk gösteren ekte de yükselen ton ezgisi olabilmektedir (şekil 4.3.17 ve şekil 4.3.18 krş.).

Megrelce ve Lazca'nın tam aksine, onların Gürcüce konuşmalarında hem soru kelimesi olan cümle hem de soru kelimesi olmayan cümleler inen ezgisiyle bitmektedir, az istisnalar hariç.

Megrellerin ve Lazların Gürcüce konuşmalarında Emir Kipiyi ifade ederken, Olumlu ve olumsuz formlarda, F0 zirve cümlelen ilk Ögesinde rastlanır ve cümle inen ezgisiyle bitmektedir (şekil 4.4.1 ve şekil 4.4.2, şekil 4.4.3 ve şekil 4.4.4, şekil 4.4.5 ve şekil 4.4.6, şekil 4.4.7 ve şekil 4.4.8, şekil 4.4.9 ve şekil 4.4.10, şekil 4.4.11 ve şekil 4.4.12, şekil 4.4.13 ve şekil 4.4.14 krş.). Olumsuz Emir cümleler esnasında “ar/nu” (“-ma – me“ ekleri anlamlı ama ayrı duran sözler) sözcükleri yükselen ezgisiyle karakterize edilmektedir (şekil 4.4.15 ve şekil 4.4.16, şekil 4.4.17 ve şekil 4.4.18 krş.).

Nida sözü olan Ünlem cümlelerinde, asıl vurgu bu Nida sözünde yada Fiildedir. Bundan dolayısıyla, böyle bir cümle bazen yükselen ezgisiyle, bazen ise inen ezgisiyle başlanmaktadır (şekil 4.5.1 ve şekil 4.5.2, şekil 4.5.3 ve şekil 4.5.4, şekil 4.5.5 ve şekil 4.5.6, şekil 4.5.7 ve şekil 4.5.8, şekil 4.5.9 ve şekil 4.5.10, şekil 4.5.11 ve şekil 4.5.12, şekil 4.5.13 ve şekil 4.5.14, şekil 4.5.15 ve şekil 4.5.16, şekil 4.5.17 ve şekil 4.5.18 krş.). Megrel ve Lazların Gürcüce konuşmalarında Ünlem-Soru cümleleri kullanırken mantık vurgusu Fiilin önceki sözcüğe gelir, nadiren Fiilde de olabilir, Asıl odağın Soru kelimesine veya hatta cümlenin ilk öğesine geldiği zamanlar da vardır (şekil 4.6.1 ve şekil 4.6.2, şekil 4.6.3 ve şekil 4.6.4 krş.).

Megrelce ve Lazca gibi Megrellerin ve Lazların Gürcüce’de bir tonlu (H*, L*), ve aynı zaman iki tonlu vurgularımız vardır: L+H*, L*+H, H*+L, H+L*.

Araştırmalarımızın esnasında Megrel-Lazların plansız, Doğal Gürcüce konuşmalarını da gözlemledik. Hem Megrellerin hem de Lazların Gürcüce Doğal konuşması, Doğal olmayan konuşmadan daha hızlı tempo ile karakterize edilmektedir. Bu tip konuşmalarda duraklama sayısı daha fazladır ve konuşanlar tarafından cümleyi doldurmak amacıyla “isa” / “ra (h)kvia)?” (“Şey”) sözcüğü kullanılmaktadır.

Megrellerin konuşmalarında dikkat çekici bir olay oluyordur. Onlar Megrelce’de kullanan “Tam sesliliği” yani harfin yada hecenin düşmemesi Gürcüceye getiriyorlar ve kökün azalmadan vazgeçiyorlardır: “saçuk-a-rebi mistsa” (Hediyeyi verdi, yani Gürcücede burdaki “a” harfinin olmaması gerekir), (Genellikle “saçuk-a-ri – Tekil formu, ama “saçukarebi – çoğul formudur), bazen tam tersine, harf düşmeyi yanlış kullanılır: “Manknebi”- Arabalar (Edebiyat Gürcücesinde “Mankanebi” olması gerekir). Ayrıca, gerek olmadığı zaman Ergatif da yanlış kullanabilir: “Kvela-m ertad tsavidet” (hep beraber gidelim) – burdaki “M” harfinin olmaması gerekir.

Megrellerin Gürcüce konuşmalarında Megrel Yumuşak “L” harfinin kullanılması belli oluyor, esas olarak eski neslin usuludur, ne yazık ki gençler Megrelce konuşurken bile “L” harfiyi yumuşatmazlar. Bir başka ilginç usul daha ortaya çıkıyor: Megrelce-Lazca’da Çağrı Hal olmadığı için Megrel-Lazlar Yalın Hali kullanıyorlar ve Gürcüce olarak Çağrı Hali ifadesinde bunu Yalın hali kullanarak yaparlar: Yalın Halin “i” eki söylenen sözcüğe ilave edilmektedir – “Levan-i, modi ak!” (Levan, gel buraya!)

Megrel’leri özellikle Lazlardan ayıran yüksek tonlama ile dikkat çekicidir (Gürcistan’da yaşayan Lazları kastetmekteyiz, çünkü Türkiye’de yaşayan Lazlar (özellikle Ardeşen’de, Çamlıhemşin’de ve Pazar’da yaşayanlar) Megrellerden çok daha yüksek Tonlamaya sahiplerdir) ve bu da onların Gürcücesini Gürcistan’daki yaşayan diğer konuşanların Gürcücesinden ayırmaktadır.

ლიტერატურა

აბესაძე 1963 – ნ. აბესაძე, „რომ“ კავშირი ქართველურ ენებში, თსუ შრომები, ტ. 96, თბილისი.

ასათიანი 2012 – ი. ასათიანი, ლაზური ლექსიკონი (ზმნური ძირ-ფუძეები), თბილისი.

ასათიანი 1974 – ი. ასათიანი, ჭანური (ლაზური) ტექსტები, თბილისი.

ასათიანი 2012 – ი. ასათიანი, ჭანური (ლაზური) ტექსტები, თბილისი.

ახალაია 2004 – ვ. ახალაია, ზანური ჰიპოტაქსის ძირითადი საკითხები, თბილისი.

ახალაია, ბანაში, ლორთქიფანიძე, ლორთქიფანიძე, მემიშიში, ქავთარაძე 2005 – ნ. ახალაია, ნ. ბანაში, გ. ლორთქიფანიძე, ქ. ლორთქიფანიძე, ო. მემიშიში, ლაზები და ლაზეთი თურქეთის გამოცემებში, თბილისი.

ახვლედიანი 1949 – გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბილისი.

ბერაძე 1959 – პ. ბერაძე, მახვილი ქართულ ლექსში, თსუ ფილოლოგ. ფაკულტეტის II სამეცნიერო სესია, თეზისები, თბილისი,

ბერიძე 1920 – შ. ბერიძე, მეგრული (ივერიული) ენა, შესავალი და მასალები (I ნიგნის I ნაკვეთი), ხელნაწერის ფუძეებით, თბილისი.

გაზდელიანი 1973 – ე. გაზდელიანი, ხმოვანთა პოზიციური სიგრძის ზოგი საკითხი სვანურში, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ასპირანტთა და მეცნიერ მუშაკთა სამეცნიერო კონფერენცია, თეზისები, თბილისი.

გამყრელიძე, კიკნაძე, შადური, შენგელაია 2008 – თ. გამყრელიძე, ზ. კიკნაძე, ი. შადური, ნ. შენგელაია, თეორიული ენათმეცნიერების კურსი, თბილისი.

გაფრინდაშვილი 1964 – შ. გაფრინდაშვილი, კვლევის თანამედროვე მეთოდები ექსპერიმენტულ ფონეტიკაში, საქართველოს სსრ ენათმეცნიერების ინსტიტუტის და ალ. წულუკიძის სახელობის ქუთაისის პედ. ინსტიტუტის ქართული ენის კათედრის გაერთიანებული სამეცნიერო სესია, თეზისები. ქუთაისი.

გუდავა 1975 – ქართული ხალხური სიტყვიერება (მეგრული ტექსტები), I, პოეზია (ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა და გამოკვლევა დაურთო ტ. გუდავამ), თბილისი.

გუდავა 1950 – ტ. გუდავა, ზანური (მეგრულ-ჭანური) სრულ-ხმოვნობის ახსნის ცდა, მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, XI, №7, თბილისი.

გუდავა 1969 – ტ. გუდავა, მახვილის ადგილისათვის მეგრულში, თბილისის უნივერსიტეტი გიორგი ახვლედიანს, თბილისი.

გულია 2004 – დ. გულია, აფხაზურ-ქართულ-მეგრული სიტყვების შედარებითი ლექსიკონი. – ჟურნალი „მასარია“, №1, თბილისი.

გულუა, შეროზია 1998 – ნ. გულუა, რ. შეროზია, სამეცნიერო კოდების შერევისათვის მეგრულთა სალიტერატურო ენაზე მეცნიერულებისას, ქართველური მემკვიდრეობა, II, ქუთაისი.

დანელია, ცანავა 1991 – ქართული ხალხური სიტყვიერება. მეგრული ტექსტები (ქართული თარგმანითურთ), ტ. II. პოეზია (გამოსაცემად მოამზადეს კ. დანელიამ და ა. ცანავამ), თბილისი.

დიუმეზილი 2009 – ჟ. დიუმეზილი, ლაზური ზღაპრები და გადმოცემები, თბილისი.

ელიავა 1997 – გ. ელიავა, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, მარტვილი-თბილისი.

ენციკლოპედია „ქართული ენა“ 2008, თბილისი.

ვანილიში, თანდილავა 1964 – მ. ვანილიში, ა. თანდილავა, ლაზეთი, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი, თბილისი.

თაბორიძე 1969 – ლ. თაბორიძე, ხმოვანთა საშუალო გრძლიობისათვის სალიტერატურო ქართულ ენაში, მეცნიერების ანალიზის საკითხები, თბილისი.

თანდილავა 2013 - ა. თანდილავა, ლაზური ლექსიკონი, თბილისი.

თანდილავა 2015 - ი. თანდილავა, 100 ლექსი, თბილისი.

თევდორაძე 1978 – ი. თევდორაძე, ქართული ენის პროსოდიის საკითხები, თბილისი.

თევდორაძე 1970 – იზ. თევდორაძე, სიტყვისა და სინტაგმის მახვილი, თსუ ფილოლოგიის ფაკულტეტის XIV სამეცნიერო სესია, თეზისები. შრომა დაიბეჭდა სათაურით: სინტაგმის მახვილი ქართულ ენაში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, 1970, № 10, თბილისი.

იმნაიშვილი 1952 – ივ. იმნაიშვილი, ქართული რითმის ფონეტიკური და მორფოლოგიური შედგენილობა. I. თანდებულიანი რითმები, ა. ს. პუშკინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიკის ინსტიტუტის შრომები, IX, თბილისი.

იმნაძე 1971 – ნ. იმნაძე, მეგრულის ბგერითი შედგენილობა (ექსპერიმენტული გამოკვლევა), II, დამატება 505 ტაბ. ორ ტომად (დისერტაცია). ავტორეფერატი რუსულ ენაზე.

იმნაძე 1981 – ნ. იმნაძე, ზანური ენის მეგრული დიალექტის ბგერითი შედგენილობა (ექსპერიმენტული გამოკვლევა), თბილისი.

კაკაბაძე 2018 – ნ. კაკაბაძე, ლაზური ტექსტები (გამოსაცემად მოამზადა ნ. ფონიავამ), თბილისი.

კალანდია 2007 – თ. კალანდია, 2000 ლაზური სიტყვა (სალექსიკონო მასალა), თბილისი.

კალანდია 2008 – თ. კალანდია, ლაზური ტექსტები, თბილისი.

კარტოზია 1968 – გ. კარტოზია, მასალები ლაზური ზეპირსიტყვიერებისათვის. – კრებ. „ქართული ლიტერატურის საკითხები“, თბილისი.

კარტოზია 1970 – გ. კარტოზია, ლაზური ტექსტები (ათინური კილოკავის ნიმუშები). – ჟურნ. „მაცნე“, №4, თბილისი.

კარტოზია 1972 – გ. კარტოზია, ლაზური ტექსტები, თბილისი.

კარტოზია 1993 – გ. კარტოზია, ლაზური ტექსტები, II, თბილისი.

კარტოზია 1993 – გ. კარტოზია, ლაზური ენა და მისი ადგილი ქართველურ ენათა სისტემაში, თბილისი.

კარტოზია 1996 – გ. კარტოზია, მეგრულის ნი (<*ინი) „რომ“ კავშირის გენეზისისათვის, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. VI, თბილისი.

კარტოზია 2008 – გ. კარტოზია, მეგრული და ლაზური ტექსტები, თბილისი.

კარტოზია, გერსამია, ლომია, ცხადაია 2010 – გ. კარტოზია, რ. გერსამია, მ. ლომია, თ. ცხადაია, მეგრულის ლინგვისტური ანალიზი, თბილისი.

კვაჭაძე 1977 – ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბილისი.

კიზირია 1982 – ა. კიზირია, მარტივი წინადადების შედგენილობა ქართველურ ენებში, თბილისი.

კიზირია 1987 – ნ. კიზირია, სალიტერატურო ქართულის ინტონაციის საკითხები, თბილისი.

კილანავა 1998 – ბ. კილანავა, ცხრაასი მეგრული სიტყვა, თბილისი.

კოლხური (მეგრულ–ლაზური) ენა 2006 – შემდგენლები: რუსუ-დან ამირეჯიბი–მალენი (რედაქტორი), ნანა დანელია, ინგა დუნდუა, თბილისი.

ლაზური პარამითეფე 1982 – ლაზური პარამითეფე (ლაზური ფოლკლორი), თბილისი.

ლაზური პოეზია 2007 – 100 ლექსი, ლაზური პოეზია, თბილისი.

ლეჟავა 1969 – ი. ლეჟავა, ხშულ თანხმოვანთა არტიკულაციური ფაზების საშუალო გრძლიობისათვის ქართულში, მეტყველების ანალიზის საკითხები, თბილისი.

ლეჟავა 2018 – ი. ლეჟავა, ქართული სალიტერატურო წარმოთქმის ინტონაციური თავისებურებანი, ქართული ენის დღისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო კონფერენცია, 1978-2018, თეზისები, თბილისი.

ლოლა ნანა 2007 – ლ. ბასილაია, მ. თოდუა, მარტვილის რაიონის სოფელ სალხინოში ლოლა ჯგერენაიასაგან ჩანერილი მეგრული ტექსტები, თბილისი.

ლომია 1996 – მ. ლომია, ერთი ტიპის კითხვითი ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია მეგრულში, საენათმეცნიერო ძიებანი, V, თბილისი.

ლომია 2005 – მ. ლომია, ჰიპოტაქსის საკითხები მეგრულში, თბილისი.

ლომია 2005 – მ. ლომია, -ო ნაწილაკიანი ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია მეგრულში, თსუ ჰუმანიტარული ფაკულტეტის ახალგაზრდა მეცნიერ-ფილოლოგთა შრომები, წიგნი მეცხრე, თბილისი.

ლომია, გერსამია 2012 – მ. ლომია, რ. გერსამია, ხაზთაშორის მორფემული გლოსირება (მეგრული ტექსტების მორფოლოგიური ანალიზი), ნაწილი 1, თბილისი.

ლომია, გერსამია 2012 – მ. ლომია, რ. გერსამია, მეგრული ტექსტები, ნაწილი 2, თბილისი.

ლორთქიფანიძე 1967 – ლ. ლორთქიფანიძე, პაუზის გრძლივობის გავლენა სამეტყველო ნაკადის აღქმაზე (ქართული ენის მასალის მიხედვით), მეტყველების ანალიზის საკითხები, IV, თბილისი.

მარგაიანი, ქურდაძე, ლომია 2019 – ქ. მარგაიანი, რ. ქურდაძე, მ. ლომია, ევიდენციალობის კატეგორია ქართველურ ენებში, გამომცემლობა „პეტიტი“, თბილისი.

მაყაშვილი 1961 – ა. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი (მცენარეთა სახელწოდებანი), თბილისი.

მაჭავარიანი 2002 – გ. მაჭავარიანი, ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკა (ლექციების კურსი), თბილისი.

მეგრული პოეზია 2007 – მეგრული პოეზია, თბილისი.

მემიშიში, შეროზია 1990 – ო. მემიშიში, რ. შეროზია, მეგრული და ლაზური ანდაზები, თბილისი.

მემიშიში 2015 – ო. მემიშიში, ლაზური ანდაზები და იდიომები, ბათუმი.

ოტობაია 1996 – გ. ოტობაია, გვიმარა, ლექსები (მეგრულ-ქართული), ზუგდიდი.

ჟლენტი 1953 – ს. ჟლენტი, მეგრულ-ჭანური ვოკალიზმი (ექსპერიმენტული გამოკვლევა), იკე, IV, თბილისი.

ჟლენტი 1953 – ს. ჟლენტი, ჭანურ-მეგრულის ფონეტიკა, თბილისი.

ჟლენტი 1953 – ქართული ლიტერატურული წარმოთქმის ძირითადი თავისებურებანი, თსუ შრომები, 51, თბილისი.

ჟლენტი 1956 – ს. ჟლენტი, ქართული ენის ფონეტიკა, თბილისი.

ჟლენტი 1958 – ს. ჟლენტი, თავკიდური მარცვლის აგებულების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის XVI სამეცნიერო სესია, თეზისები, თბილისი.

ჟლენტი 1960 – ს. ჟლენტი, ქართველურ ენათა შედარებითი ფონეტიკა. I. მარცვლის პრობლემა, თბილისი.

ჟლენტი 1963 – ს. ჟლენტი, ქართული ენის რიტმიკულ-მელოდიკური სტრუქტურა, თბილისი.

ჟლენტი 1965 – ს. ჟლენტი, ქართველურ ენათა ფონეტიკის საკითხები, თბილისი.

ჟლენტი 1938 – ს. ჟლენტი, ჭანური ტექსტები. არქაბული დიალექტი, ტფილისი.

როგავა 1956 – გ. როგავა, მახვილის საკითხისათვის ზანურში, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის XIII სამეცნიერო სესია, თეზისები, თბილისი,

როგავა 1962 – გ. როგავა, ქართველურ ენათა ფონეტიკის ისტორიულ-შედარებითი შესწავლის ძირითადი საკითხები, იკე, ტ. IV, თბილისი.

როგავა 1962 – გ. როგავა, ქართველურ ენათა ისტორიული ფონეტიკის საკითხები, I, თბილისი.

როგავა 1963 – გ. როგავა, მახვილის საკითხისათვის ქართულში, ქესს, ტ. III, თბილისი.

სამუშაი 1971 – კ. სამუშაი, ქართული ხალხური პოეზიის მასალები (მეგრული ნიმუშები), თბილისი.

სამუშია 1979 – კ. სამუშია, ქართული ხალხური პოეზიის საკითხები (მეგრული ნიმუშების მიხედვით), თბილისი.

სამუშია 1990 – კ. სამუშია, ქართული ზეპირსიტყვიერება. მეგრული ნიმუშები, თბილისი.

სილაგაძე 2014 – ა. სილაგაძე, მეგრული ლექსი, თბილისი.

უთურგაიძე 1967 – თ. უთურგაიძე, ინტონაციის ფონოლოგიური ღირებულებისათვის ქართული ენის მასალების მიხედვით, „მეტყველების ანალიზის, სინთეზისა და სტატისტიკის საკითხები“, თბილისი.

ფიფია 1999 – დ. ფიფია, მეგრულ-ქართული სალექსიკონო მასალები, თბილისი.

ფიფია 2008 – დ. ფიფია, მეგრული სალექსიკონო მასალები, თბილისი.

ქეგლი 1955 – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. IV, თბილისი

ქაჯაია I 2001 – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. I, თბილისი.

ქაჯაია II 2002 – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. II, თბილისი.

ქაჯაია III 2002 – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. III, თბილისი.

ქაჯაია IV 2009 – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. IV, თბილისი.

ქაჯაია 1956 – ო. ქაჯაია, მეგრულის სენაკური კილოკავის ძირითადი ფონეტიკური თავისებურებანი, სტალინის სახელმწიფო პედაგოგიკის XVII სამეცნიერო სესია, სტალინირი, თეზისები, თბილისი.

ქეს 1980 – ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, თბილისი.

ქირია, ეზუგბაია, მემიშიში, ჩუხუა 2015 – ჭ. ქირია, ლ. ეზუგბაია, ო. მემიშიში, მ. ჩუხუა, ლაზურ-მეგრულის გრამატიკა. I. მორფოლოგია, თბილისი.

ქობალია 2010 – ა. ქობალია, მეგრული ლექსიკონი, თბილისი.

ქუთელია 2005 – ნ. ქუთელია, ლაზურის ფონემატური სტრუქტურა, თბილისი.

ღლონტი 1940 – ალ. ღლონტი, გრძელი ა-ნის საკითხისათვის ქართლურში, თსუ შრომები, XII, თბილისი.

ყიფშიძე 1911 – ი. ყიფშიძე, ჭანეთი და ჭანები. – ჟურნალი „ნაკადული მოზრდილთათვის“, №8, 9, თბილისი.

ყიფშიძე 1939 – ი. ყიფშიძე, ჭანური ტექსტები (გამოაქვეყნა არნ.

ჩიქობავამ და დაურთო ვრცელი შრომა „იოსებ ყიფშიძე და ჭანურის მეცნიერული შესწავლა“), თბილისი.

ყიფშიძე 1994 – ი. ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, თბილისი.

შანიძე 1948 – ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, II, სინტაქსი, თბილისი.

შანიძე 1953 – ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი.

შეროზია, ლაბაძე 2015 – რ. შეროზია, მ. ლაბაძე, ხალხური სიბრძნე II, მეგრული და ლაზური იდიომები, თბილისი.

ჩელეები 2018 – ფ. ჩელეები, დუზჯეს მხარეში (თურქეთის რესპუბლიკა) მცხოვრები ქართველების მეტყველების თავისებურებანი, სადოქტორო დისერტაცია, თბილისი, <http://dl.sangu.edu.ge/pdf/dissertacia/fevzichelebi.pdf>

ჩიქვანაია 1998 – ა. ჩიქვანაია, მეგრული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი, თბილისი.

ჩიქობავა 1942 – არნ. ჩიქობავა, მახვილის საკითხისათვის ძველ ქართულში, სმამ, ტ. III, № 2, თბილისი.

ჩიქობავა 1942 – არნ. ჩიქობავა, მახვილის საკითხისათვის ძველ ქართულში, სმამ, ტ. III, № 3, თბილისი.

ჩიქობავა 1924 – არნ. ჩიქობავა, გრძელი ხმოვნები მთიულურში, თსუ მოამბე, IV, თბილისი.

ჩიქობავა 1929 – არნ. ჩიქობავა, ჭანური ტექსტები. ნაკვეთი პირველი: ხოფური დიალექტი, ტფილისი.

ჩიქობავა 1936 – არნ. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი (ტექსტებითურთ), თბილისი.

ჩიქობავა 1938 – არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი.

ჩიქობავა 1952 – არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბილისი.

ჩოხარაძე, თანდილავა, ფალავა, მემიშიში, ბარამიძე, ვარშალომიძე, მგელაძე, შაშიკაძე, კარალიძე, შიოშვილი, თავდგირიძე, ნარაკიძე, მიქელაძე 2015 – მ. ჩოხარაძე, ლ. თანდილავა, მ. ფალავა, ო. მემიშიში, მ. ბარამიძე, ჯ. ვარშალომიძე, ნ. მგელაძე, ზ. შაშიკაძე, ჯ. კარალიძე, თ. შიოშვილი, მ. თავდგირიძე, ც. ნარაკიძე, ჯ. მიქელაძე, სარფი, ბათუმი.

ციკოლია 1959 – მ. ციკოლია, სამურზაყანულ-ზუგდიდური კილოკავის ფონეტიკური დახასიათება, დ. გულიას სახელობის აფხაზე-

თის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. XXV, სოხუმი.

ციკოლია 1977 – მ. ციკოლია, აფხაზურ-ქართული სინტაქსური პარალელები, დ. გულიას სახელობის აფხაზეთის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. VI, სოხუმი.

ციკოლია 1950 – მ. ციკოლია, რედუქციისათვის მეგრულში, სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებული, ტ. V, თბილისი.

ცხადაია 2007 – პ. ცხადაია, მასალები მეგრული ლექსიკონისათვის (ზემო სამეგრელოს მიკროტოპონიმიის მიხედვით), I, ქართული ონომასტიკა, თბილისი.

ძაძამია 1991 – მ. ძაძამია, მეგრული დიალექტი, II, თბილისი.

ძიძიგური 1946 – შ. ძიძიგური, რაჭული დიალექტის მუსიკალური აქცენტუაცია, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ნ. მარის სახელობის ენის ინსტიტუტის III სამეცნიერო სესია, თეზისები, თბილისი.

ჭარაია 1997 – პ. ჭარაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი.

ჭიკაძე 1963 – რ. ჭიკაძე, მახვილი მთიულურში, თელავის სახელმწიფო პედინსტიტუტის XXX სამეცნიერო სესია, თეზისები, თელავი.

ხუბუა 1937 – მ. ხუბუა, მეგრული ტექსტები, თბილისი.

ჯავახიძე 1975 – ლ. ჯავახიძე, სიტყვათმახვილის საკითხისათვის ხევსურულში, თსუ შრომები, 164, ენათმეცნიერება, თბილისი.

ჯაფარიძე 1981 – ზ. ჯაფარიძე, თხოვნის ინტონაციური გამოხატვისათვის სალიტერატურო ქართულში, თეზისები XXXVII სამეცნიერო სესიისა, თბილისი.

Алхазிшвили 1959 – А. А. Алхазишвили, Порядок слов и интонация в простом повествовательном предложении грузинского языка, фонетический сб., I, Тбилиси.

Анощенкова 1980 – А. М. Анощенкова, К вопросу о темловых характеристиках речи, вопросы фоностилистики, МГПИИЯ им. М. Тореца вып. 152, Москва.

Антипова 1978 – А. М. Антипова, Изучение речевого ритма, Интоиация, Киев.

Антипова 1979 – А. М. Антипова, Система английской речевой интонации, Москва.

Артемов 1956 – В. А. Артемов, Экспериментальная фонетика, Москва.

Артемов 1965 – В. А. Артемов, Ов ннтонеме, Phonetics, v. 12, № 3-4, Москва.

Артемов 1965 – В. А. Артемов, Ов ннтонеме и интонационном варианте, Интоиация и звуковой состав, Москва.

Артемов 1966 – В. А. Артемов, Коммуникативная, синтаксическая, логическая и модальная функции речевой интонации, Материалы коллоквиума по зкспериментальной фонетике и психологииречи, Москва.

Артемов 1972 – В. А. Артемов, Принципиалные положения метода структурно-функционального анализаречевой интонации, Звуки, слоговой акцент, интонация, Материалы коллоквиума по экспериментальнойфонетике и психологииречи, Москва.

Ахманова 1966 – О. С. Ахманова, Словарь лингвистических терминов, Москва.

Ахманова 1969 – О. С. Ахманова, Словарь лингвических терминов, Москва.

Бажин, Галунов, Горский, Манеров, Казакова 1974, 1975 – Е. Ф. Бажин, В. И. Галунов, Г. Д. Горский, В. Х. Манеров, Э. М. Казакова, О возможности определения эмоционального состоиания говорящего при прослушивании речевых тестов, Речь и эмоции, Материалы симпозиума II – 14 ноября, Ленинград.

Балли 1961 – Ш. Балли, Французская стилистика, Москва.

Влок 1928 – А. А. Влок, Дневник, 1917-1921, Москва- Ленинград.

Вогородицкий 1930 – В. А. Вогородицкий, Фонетика русского языка, Казань.

Бондарко, Вербицкая, Игнаткина, Светозарова, Сергеева, Цветкова 1974, 1975 – Л. В. Бондарко, Л. А. Вербицкая, Л. В. Игнаткина, Н. Д. Светозарова, Т. А. Сергеева, Л. В. Цветкова, О фонетических коррелятахразличной степени выразительности и змоциональности речи, Речь и эмоции, Материалы симпозиума II – 14 ноября.

Бондарко 1977 – Л. В. Бондарко, Звуковой строй современного русского языка, Москва.

Бонди 1976, 1977 – С. М. Бонди, О ритме, Контекст, Москва.

Брызгунова 1963 – Е. А. Брызгунова, Практическая фонетика и интонация русского языка, Москва.

Вахек 1964 – И. Вахек, Лингвистический словарь пражской школы, Москва.

Витт 1965 – Н. В. Витт, Информация об змоциональных состояниях в речевой интонации, Вопросы психологии, № 3.

Даль 1989 – Вл. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка, т. II, Москва.

Деркач, Гумецкий, Гураб, Чабан 1983 – М. Ф. Деркач, Р. Я. Гумецкий, Б. М. Гураб, М. Е. Чабан, Динамические спектры речевых сигналов, Львов.

Долинин 1978 – К. А. Долинин, Стилистика французского языка, Ленинград.

Жеребило 2010 – Т. В. Жеребило, Словарь лингвистических терминов, Назрань.

Жирмунский 1966 – В. М. Жирмунский, О ритмической прозе, Русская литература, № 4, Ленинград.

Зиндер 1960 – Л. П. Зиндер, Общая фонетика, Ленинград.

Кипшидзе 1914 – И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем, С.-Петербург.

Кипшидзе 1911 – И. Кипшидзе, Дополнительные сведения о чанском языке, С.-Петербург.

Лэс 1990 – Лингвистический энциклопедический словарь, Москва.

Лфйонз 1978 – Дж. Лфйонз, Введение в теоретическую лингвистику, Москва.

Марр 1910 – Н. Марр, Грамматика чанского (лазского) языка с хрестоматией и словарем, СПб.

Марузо 1960 – Ж. Марузо, Словарь лингвистических терминов, Москва.

Матусевич 1959 – М. И. Матусевич, Введение в общую фонетику, Москва.

Маяковский 1952 – В. В. Маяковский, как делать стихи? Москва.

Метлюк 1986 – А. А. Метлюк, Взаимодействие просодических систем в речи билингва, Минск.

Николаева 1969 – Т. М. Николаева, Интонация сложного предложения в славянских языках, Москва.

Поливанов 1968 – К. Д. Поливанов, Фонетика интеллигентного языка, Статьи по общему языкознанию, Москва.

Реформатский 1967 – А. А. Реформатский, Введение в языковедение, Москва.

Реформатский 1975 – А. А. Реформатский, Прологомены к изучению интонаций, Фонологические этюды, Москва.

Рожкова 1971 – Г. И. Рожкова, Распознавание эмоциональных интонаций, Ученые записки, т. 60, Исследование Языка и речи, Москва.

Розенталь, Таленкова 1976 – Д. Э. Розенталь, М. А. Таленкова, Словарь-справочник лингвистических терминов, Москва.

Светозарова 1979 – Н. Д. Светозарова, К вопросу о функциях интонации. – "Звуковой строй языка", Москва.

Срлт 2003 – Словарь русской лингвистической терминологии, Майкоп.

Станиславский 1955 – К. С. Станиславский, Работа актера над собой, ч. II, Москва.

Тиханович 1971 – Л. А. Тиханович, Функции интонации в речи, Методы обучения иноязычной речи, Минск.

Торсуев 1950 – Г. П. Торсуев, Фонетика Англиского языка, Москва.

Торсуева 1967 – И. Г. Торсуева, Определение языковых функций компонентов интонации, Ученые записки I-го МГПИИА, 37, Москва.

Трубецкой 1960 – Н. С. Трубецкой, Основы фонологии, Москва.

Хэмп 1964 – Э. Хэмп, Словарь американской лингвистической терминологии, Москва.

Цагарели 1880а – А. Цагарели, Мингрельские этюды. Первый выпуск Мингрельские тексты, Санкт-Петербург.

Цагарели 1880б – А. Цагарели, Мингрельские этюды. Второй выпуск, Санкт-Петербург.

Цеплитис 1974 – Л. К. Цеплитис, Анализ речевой интонации, Рига.

Черемисина 1982 – Н. Б. Черемисина, Русская интонация: поэзия, проза, разговорная речь, Москва.

Щерба 1948 – Л. Б. Щерба, Фонетика французского языка, Москва.

Щерба 1974 – Л. Б. Щерба, Языковая система и речевая деятельность, Ленинград.

Юрский 1977 – С. Юрский, кто держит паузу, Москва.

Armstrong, Ward 1926 – L. Armstrong, L. Ward, A handbook of English Intonation, Cambridge.

Bezooijen 1995 – R. Bezooijen, Sociocultural aspects of pitch differences between Japanese and Dutch women. Language and Speech 38, 253-265.

Boeder 2012 – W. A. Boeder, Note on the pragmatics of interrogativity in Megrelian, Linguistic issues, Tbilisi.

Bolinger 1955 – D. L. Bolinger, *The Melody of Language*, *Modern English Forum*, v. 15, № 1.

Borise, Zientarski 2018 – L. Borise, X. Zientarski, *Word stress and phrase accent in Georgian*. *Proceedings of TAL 6*. https://www.isca-speech.org/archive/TAL_2018/.

Borise – L. Borise, *Tone and Intonation in the Languages of the Caucasus*. In M. Polinsky (Ed.), https://scholar.harvard.edu/files/borise/files/borise_toneintonation_oup.pdf.

Borise 2019 – L. Borise, *Disentangling word stress and phrasal prosody: evidence from Georgian*, http://www.nytud.hu/oszt/elmnyelv/elvonali/publ/Borise2019_MS_disentangling.pdf.

Brendemoen 1989 – B. Brendemoen, *Laz Influence on Black Sea Turkish Dialects?* ed. Altaica Osloensia. *Proceedings from the 32nd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference*, Oslo, June 12-16.

Crystal 1970 – D. Crystal, *Intonation and Semantic Structure*, *Actes of International congress of Linguistics*, 10.

Cruttenden 1997 – A. Cruttenden, *Intonation*, Second edition, Cambridge University Press, New York.

Gordon 2011 – M. Gordon *Stress: phonotactic and phonetic evidence*, in Marc van Oostendorp, Colin Ewen, Elizabeth Hume, and Keren Rice (eds), *The Blackwell Companion to Phonology, Volume II*. Chichester: Wiley-Blackwell.

Gussenhoven 2004 – C. Gussenhoven, *The phonology of tone and intonation*, Cambridge University Press, New York.

Hulst 2014 – Harry van der Hulst, *Word Stress Theoretical and Typological Issues*, Cambridge.

Intonation in romance 2015 – *Intonation in romance* edited by S. Frota and P. Prieto, Oxford University Press, UK.

Ipek 2015 – C. Ipek, *The phonology and phonetics of Turkish intonation* [PhD Thesis]. University of Southern California;

Jikia 2015 – M. Jikia, *Some Feature from Syntax of Megrelian Language*, <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/JIKIA-Marika-SOME-FEATURES-FROM-SYNTAX-OF-MEGRELIAN-LANGUAGE-.pdf>.

Kluge, T. 1916 – T. Kluge, *Beiträge zur Mingrelischen Grammatik*. Verlag von W.Kohlhammer, BerlinStuttgart-Leipzig.

Kojima, Avcı Bucaklışı 2003 – G. Kojima, I. Avcı Bucaklışı, *Lazca Gramer (Laz Grammar)*, Istanbul.

Ladd 2008 – D. Robert Ladd, *Intonational phonology*, second edition, Cambridge University Press, New York.

Lehmann 1982 – “Directions for interlinear morphemic translations.” *Folia Linguistica* 16:199-224 Lehmann et al. 1994.

Lehmann 2004 – Ch. Lehmann, Interlinear morphemic glossing. [online versia]: www.folia-linguistica.com/interlinearmorphemicglossing.pdf

LGR 2008 – The Leipzig Glossing Rules: Conventions for interlinear morpheme-by-morpheme glosses [online versia]: <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>.

Lieberman 1967 – P. Lieberman, Intonation, Perception and Language, Cambridge, Mass.

Lieberman, Sheldon Michaels 1967 – P. Lieberman, B. Sheldon Michaels, Some Aspects of Fundamental Frequency and Envelope Amplitude as Related to the Emotional Context of Speech, Intonation Edited by Dwight Bolinger.

Luce, Charles-Luce 1985 – Paul A. Luce, Jan Charles-Luce, Contextual effects on vowel duration, closure duration, and the consonant/vowel ratio in speech production, *The Journal of the Acoustical Society of America* 78, 1949 (1985).

Melberg 1963 – B. Melberg, Phonetics, New York.

Meyers 1962 – Meyers neues Lexikon, viertel Band, Leipzig.

Ohara 1992 – Y. Ohara, Gender-dependent pitch levels in Japanese and English: A comparative study. In K. Hall, M. Bucholtz, and B. Moonwomon (eds.), *Locating Power. Proceedings of the Second Berkeley Women and Language Conference*, pp. 469–477. Berkeley, CA: Berkeley Women and Language Group.

Öztürk, Pöchtrager 2011 – B. Öztürk, M. A. Pöchtrager (eds.), Pazar Laz, Muenchen.

Pike Kenneth 1947 – L. Pike Kenneth, *The Intonation of American English*, an Arbor

Pry 1968 – Pry D. B., *Prosodic Phenomena*, In: *Manual of Phonetics*, Amsterdam.

Scherer 1979 – K. Scherer, Personality markers in speech. In K. Scherer and H. Giles (eds.), *Social Markers in Speech*, pp. 147–201. Cambridge: Cambridge University Press.

Skopeteas 2019 – Stavros Skopeteas, Prosodic structure and word-final stress in Eastern Armenian.

Skopeteas, Féry 2016 – S. Skopeteas, C. Féry, Focus and intonation in Georgian: Constituent structure and prosodic realization.

Skopeteas, Féry, Asatiani 2009 – S. Skopeteas, C. Féry, R. Asatiani, Word order and intonation in Georgian. *Lingua*, 119(1), 102–127.

Sweet 1929 – H. Sweet, A Primer of Spoken English, Clarendon Press, Oxford.

Transcribing Prosodic Structure of Spoken Utterances with Tobī, <https://ocw.mit.edu/courses/electrical-engineering-and-computer-science/6-911-transcribing-prosodic-structure-of-spoken-utterances-with-tobi-january-iap-2006/index.htm>

Wells, Stackhouse 2016 – B. Wells, J. Stackhouse, Children’s intonation, A framework for practice and research, UK.

Yones 1957 – Yones D., An Outline of English Phonetics, Cambridge

Kuyumcu 2013 – O. Kuyumcu, Lazcada fiil çatıları, Istanbul.

Uzunhasanoğlu, Bucaklışı, Aleksiva 2007 – H. Uzunhasanoğlu, I. Bucaklışı, I. Aleksiva, Büyük Lazca Sözlük (Didi Lazuri Nenapuna), Lazca-Türkçe / Türkçe-Lazca, Istanbul.



გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0186, ა. ჯორჯიაძის ქ. №4. ☎: 5(99) 33 52 02, 5(99) 17 22 30
E-mail: universal505@ymail.com; gamomcemlobauniversali@gmail.com